

**UNESCO**

**ГРАМАДСКАЕ АБ'ЯДНАННЕ  
«МІЖНАРОДНАЯ АСАЦЫЯЦЫЯ БЕЛАРУСІСТАЎ»**

**НАЦЫЯНАЛЬНЫ НАВУКОВА-АСВЕТНЫ ЦЭНТР  
ІМЯ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ  
ПРЫ МІНІСТЭРСТВЕ АДУКАЦЫІ  
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ**

**АДДЗЯЛЕННЕ КУЛЬТУРАЛОГІІ  
І СУВЯЗЕЙ СУСЕДНІХ НАРОДАЎ  
МІЖНАРОДНАЙ АКАДЭМІІ НАВУК ЕЎРАЗІІ**

**БЕЛАРУСІКА  
ALBARUTHENICA**

**17**



# БЕЛАРУСКАЯ ДЫЯСПАРА *як пасрэдніца* Ў ДЫЯЛОГУ ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ

МАТЭРЫЯЛЫ ІІІ МІЖНАРОДНАГА КАНГРЭСА БЕЛАРУСІСТАЎ  
«БЕЛАРУСКАЯ КУЛЬТУРА Ў ДЫЯЛОГУ ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ»

1 сесія – 21-25 мая • 2 сесія – 4-7 снежня • Мінск, 2000 г.



МІНСК «БЕЛАРУСКІ КНИГАЗБОР» 2001

УДК 008(476)+325.2(100-87)(=826)(091)(043.2)

Б Б К 71 (4Бел)

Б 43

*Серыя заснавана ў 1993 годзе*

Рэдакцыйная калегія

*Наталля Давыдзенка (рэдактар),*

*кандыдат філалагічных навук Таццяна Кабржыцкая  
(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт),*

*Алена Макоўская (МГА ЗБС «Бацькаўшчына»),*

*доктар філалагічных навук Адам Мальдзіс  
(ГА «МАН», галоўны рэдактар),*

*Наталля Салук («Голас Радзімы»),*

*кандыдат гістарычных навук Галіна Сяргеева  
(Інстытут гісторыі НАНБ)*

Укладальнік

*Таццяна Пятровіч*

Рэдкалегія выказвае падзяку

UNESCO, Дзяржаўнаму камітэту па справах рэлігій і нацыянальнасцей РБ, «Белатракцыёну» —

за дапамогу ў правядзенні кангрэса;

UNESCO, праф. Анджэю Цеханавецкаму —

за дапамогу ў падрыхтоўцы выдання да друку.

---

# АГУЛЬНЫЯ, ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПЫТАННІ



Вольга Гапоненка (Мінск)

## НАВУКОВАЯ ЭЛІТА БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯСПАРЫ: АДМЕТНЫЯ РЫСЫ І АСАБЛІВАСЦІ ВЫВУЧЭННЯ

**П**рысутнасць беларусаў у розных краінах свету мае даўнюю гісторыю. У розныя гістарычныя перыяды па эканамічных, палітычных, рэлігійных, ваенных і іншых прычынах насельніцтва беларускіх зямель перасялялася за межы сваёй бацькаўшчыны. Дынаміка гэтага працэсу ў значнай ступені была абумоўлена падзеямі як унутры, так і зvonку краіны.

Пакідаць землі Беларусі насельніцтва пачало ўжо на ранніх этапах фарміравання беларускай дзяржаўнасці — у час існавання найстаражытнейшых дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі Полацкага і Тураўскага княстваў. За мяжу зыходзілі прадстаўнікі кіруючай эліты, якія былі вымушаны пакідаць родныя мясціны ў сувязі з палітычнымі абставінамі, у выніку паражэння ў барацьбе за ўладу. Падобны характар мела эміграцыя ў ранні перыяд існавання Вялікага Княства Літоўскага і ў часы яго росквіту (XIII – першая палова XVI ст.).

Заняпад Вялікага Княства Літоўскага, страта незалежнасці Рэчы Паспалітай і ўключэнне беларускіх зямель у склад і эканамічную сістэму Расійскай імперыі стварылі сацыяльныя, эканамічныя і палітычныя ўмовы, спрыяльныя масавай эміграцыі<sup>1</sup>. Першая яе хваля ў іншаэтнічныя рэгіёны Расійскай імперыі (усходняя эміграцыя) і за яе межы (заходняя) узнялася ў канцы XIX – пачатку XX ст., і з гэтага часу пачаўся працэс фарміравання дыяспары як сталага месца пражывання значнай часткі беларускага народа

---

<sup>1</sup> Падрабязней аб ранняй эміграцыі з беларускіх зямель глядзіце ў артыкуле А. Ціхамірава. Эміграцыя ў даведніку «Беларусы і ўраджэнцы Беларусі ў памежных краінах» (Мн., 2000).

за межамі Бацькаўшчыны<sup>2</sup>. Да Першай сусветнай вайны дамінуючай была працоўная эміграцыя. З 1917 г. пачынаецца масавая палітычная эміграцыя з беларускіх зямель, бо грамадскія падзеі на тэрыторыі ўсёй былой Расійскай імперыі істотна змянілі агульны клімат і ў Беларусі. Дзякуючы дзеяннем нацыянальнай эліты беларускі народ паступова пераўтвараўся тады з этнічнай масы ў палітычную нацыю<sup>3</sup>. Часткай названага працэсу з’явілася эміграцыя інтэлігенцыі і таленавітай моладзі ў навуковыя і культурныя цэнтры Расіі, Польшчы, Германіі, Злучаных Штатаў Амерыкі, Францыі, Канады, іншых краін. Адною з прычын выезду была абмежаваная колькасць на тэрыторыі Беларусі вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў<sup>4</sup>.

Беларусь сёння — гэта краіна з высокім інтэлектуальным патэнцыялам. Яе багатая і адметная культура, прызнаная сусветнай навуковай супольнасцю навуковыя школы творча ўвабралі ў сябе вопыт розных краін і школ — як вынік гістарычнага і геапалітычнага знаходжання беларускіх зямель на працягу стагоддзяў на скрыжаванні не толькі вострай палітычнай барацьбы, але і культурных традыцый Усходняй, Цэнтральнай і Заходняй Еўропы. На такой палітычнай і ментальнай глебе нараджаліся неардынарныя постаці змагароў за стварэнне і абарону сваёй дзяржавы і яе інтарэсаў — палітыкі, дыпламаты, ваяры. Тут працавалі арыгінальныя мысліцелі, таленавітыя вучоныя і даследчыкі.

Адначасова Беларусь дала свету многіх выдатных дзеячаў навукі, літаратуры, мастацтва, палітыкаў. Імёны іх увайшлі ў замежныя энцыклапедыі і біяграфічныя слоўнікі. Тут нацыянальны герой ЗША Тадэвуш Касцюшка, дыпламат Іосіф Гашкевіч, асветнік Францішак Дзеружынскі, медык і грамадскі дзеяч Мікалай Судзілоўскі, вучоныя Ігнацій Дамейка, Аляксандр і Уладзімір Кавалеўскія, Зыгмунт і Эдвард Урублеўскія, Іван Яркоўскі, Васіль Ермакоў, Шэрдан Лі Глэшоў (Глухоўскі), Жарэс Алфёраў, Яўген Вярбіцкі, Вігаўт Тумаш, Юрый Туронак, Яўген Шыраеў, дзеячы культуры Янка Запруднік, Майсей Сяднёў, Наталля Арсеннева, Міхась Забэйда-Суміцкі, Міхал Равенскі, Тамара Стагановіч і многія іншыя. Але ў выніку

---

<sup>2</sup> Да Першай сусветнай вайны па эканамічных прычынах толькі ў Сібір з Беларусі перасялілася больш за 700 тыс. асоб (пераважна сяляне), за межы Расіі (пераважна ў ЗША, Канаду, Бразілію, Аргенціну, краіны Заходняй Еўропы) — 500–600 тыс. чалавек. Цяпер беларуская дыяспара складае прыкладна 3,5 млн. чалавек, што ў адносінах да 10-мільённага насельніцтва Рэспублікі Беларусь дае даволі вялікі працэнт — трэць нацыі.

<sup>3</sup> Асноўныя плыні беларускай эміграцыі і адметныя рысы беларускай дыяспары разгледжаны ў арт. Г. Сяргеевай «Дыяспара беларуская» (гл. той жа даведнік «Беларусы і ўрадженцы Беларусі ў памежных краінах». Пра дзейнасць і асноўныя рысы беларускай палітычнай эміграцыі гл. у арт. В. Кіпеля (Кантакты і дыялогі. 1996. № 9).

<sup>4</sup> Асноўнымі месцамі эміграцыі былі навуковыя цэнтры Заходняй і Цэнтральнай Еўропы — Берлін, Гайдэльберг, Стакгольм, Парыж, Прага, Кракаў, а таксама Пецярбург (Петраград) і Масква.

нашага мэтанакіраванага нацыянальнага нігілізму, ігнаравання на працягу дзесяцігоддзяў навуковай і культурнай спадчыны яны вядомы пераважна як прадстаўнікі іншых краін.

Пэўная работа па вяртанню славы імяў нашай бацькаўшчыны робіцца агульнымі намаганнямі вучоных Беларусі і беларусістаў свету. Пры падтрымцы Дзяржаўнага камітэта па справах рэлігіі і нацыянальнасцей Рэспублікі Беларусь падрыхтаваны даведнік «Беларусы і ўраджэнцы Беларусі ў памежных краінах». Дзякуючы падтрымцы Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па навуцы і тэхналогіях ў 1998–2000 гг. выкананы праект «Славутыя імяны Бацькаўшчыны» і выдадзены першы выпуск аднайменнай кнігі. І ўсё ж многія старонкі жыцця беларускай навуковай дыяспары на сённяшні дзень не вывучаны.

Дадзеная праца — спроба зрабіць яшчэ адзін крок да таго, каб належным чынам ацаніць уклад ураджэнцаў Беларусі ў развіццё фундаментальнай навукі і тэхнікі свету, знайсці для іх адпаведнае месца ў гістарычнай прасторы. Гісторыка-навуковы аналіз ролі выхадцаў з Беларусі праводзіцца тут з пункту гледжання іх укладу ў сусветную навуку. На прыкладзе асобных постацей вучоных розных галінаў ведаў — прадстаўнікоў дакладных і гуманітарных навук, якія зрабілі істотны ўклад у сусветную навуку, дзеячаў культуры — зроблена спроба выявіць агульныя і адметныя рысы ў іх навуковым і жыццёвым лёсе. Сцвярджаецца, што вывучэнне навуковай спадчыны ўраджэнцаў Беларусі будзе ў значнай ступені спрыяць фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа.

Даследаванне гісторыі навукі Беларусі, аналіз тэндэнцый яе развіцця ў кантэксце сусветнай навуковай традыцыі мае два падыходы: першы — гэта інтэнсіўны этап, калі праводзіцца назапашванне біяграфічнага і бібліяграфічнага матэрыялу; наступны крок — экстэнсіўны, калі адбываецца асэнсаванне матэрыялу для выяўлення універсальных законаў і пэўных асаблівасцей развіцця навукі ў дадзенай краіне. Стварэнне базы дадзеных пра годных сыноў Беларусі і падрыхтоўка слоўнікаў «Хто ёсць хто сярод беларусаў свету» далі мажлівасць перайсці ад першага этапу да асэнсавання іх навуковай і культурнай спадчыны з тым, каб далучыць гэтую спадчыну да беларускай культуры і навукі як яе неад’емную частку.

Па-за межамі Беларусі змаглі раскрыць свой талент, арганізацыйныя здольнасці тыя беларусы, для каго адзіным захапленнем у жыцці стала навука. Да прыкладу, сыны Беларусі, дзякуючы сваім фундаментальным навуковым даследаванням, набылі пачэснае права быць першымі ў многіх галінах прыродазнаўства. Ім належаць значныя дасягненні ў інжынернай справе, фізіцы, матэматыцы, біялогіі, хіміі, медыцыне.

Прывяду некаторыя прыклады. Фундаментальныя даследаванні ў галіне нізкіх тэмператур былі выкананы ўраджэнцам Гродна прафесарам Кракаўскага ўніверсітэта З. Урублеўскім (1845–1888). Ён даказаў, што ўсе газы ў крытычнай кропцы падпарадкоўваюцца агульнаму правілу (тэарэма

Урублеўскага) і паказаў, што крытычныя тэмпературы могуць спрыяць пашырэньню ведаў пра прыроду і будову рэчыва ўвогуле. У працах прафесара Пецяўбургскага ўніверсітэта А. Кавалеўскага (1840–1901), з Віцебшчыны знайшла сваё ўвасабленне ідэя гармоніі ў развіцці жывых арганізмаў. Абапіраючыся на тэорыю Ч. Дарвіна, ён заклаў фундамент эвалюцыйна-параўнальнай эмбрыялогіі. Адным з першых у Еўропе прыхільнікам і прапагандыстам эвалюцыйнай тэорыі Ч. Дарвіна быў прыродазнавец і медык Б. Дыбоўскі (1833–1930), які нарадзіўся ў маёнтку Адамарын Вілейскага пав. Мінскай губ. У сваіх працах і лекцыях ён даказваў, што жывёльны і раслінны свет развіваецца па натуральных законах. Устанаўленню агульных заканамернасцей матэматычных функцый, якія апісваюць фізічныя велічыні (хуткасць, сілу ўзаемадзеяння, напружаннасць поля і інш.) спрыяла развіццё тэорыі радыёў, якое было зроблена членам-карэспандэнтам Пецяўбургскай АН, прафесарам Варшаўскага ўніверсітэта В. Ермаковым (1845–1922), родам з-пад Гомеля.

Прыклады можна множыць. Ураджэнец Слуцка астраном і педагог, член-карэспандэнт Пецяўбургскай акадэміі навук В. Цэраскі (1849–1925) першым устанавіў ніжнюю мяжу тэмпературы Сонца, роўную 3500 градусаў па Цэльсію. Метады вызначэння хімічнай будовы кіслот, спіртоў і вуглевадародаў (т. зв. «правіла Папова») прапанаваў хімік і педагог з Віцебшчыны, прафесар Варшаўскага ўніверсітэта А. Папоў (1840–1881). Першым вывучаў трываласць жалеза і сталі, упершыню ў Расіі выканаў даследаванні па дынаміцы машын, выдаў першы на рускай мове дапаможнік па будаўнічай механіцы «Курс практычнай механікі» (1837) лаўрэат Дзямідаўскай прэміі, ураджэнец Рэчыцкага пав. інжынер, педагог, гісторык навукі і тэхнікі М. Ястржэбскі (1808–1874). Ураджэнцу Мінскай губ. прафесару Гётынгенскага ўніверсітэта Г. Мінкоўскаму (1864–1909) належыць ідэя пра аб'яднанне прасторы і часу ў адзіную чатырохмерную прастору і развіццё на падставе гэтых уяўленняў спецыяльнай тэорыі адноснасці. Адным з заснавальнікаў манголазнаўства ў Расіі з'яўляецца член-карэспандэнт Пецяўбургскай акадэміі навук, прафесар, рэктар Казанскага ўніверсітэта В. Кавалеўскі (1800—1878), які нарадзіўся ў Вялікай Бераставіцы на Гродзеншчыне. З імем ураджэнца Магілёва акадэміка АН СССР Л. Мандэльштама звязана стварэнне тэорыі расейвання святла ў цвёрдых асяроддзях. Яго даследаванні па тэорыі ваганняў прывялі да стварэння новага накірунка ў фізіцы — тэорыі нелінейных ваганняў. Стваральнікам навукі аб марскіх берагах называюць ураджэнца Бабруйска прафесара Маскоўскага і Кіеўскага ўніверсітэтаў, аўтара кніг «Фізічная геаграфія СССР» і «Фізічная геаграфія Заходняй Еўропы» Б. Дабрыніна (1886–1951). Яго імем названа гара на Зямлі Каралевы Мод у Антарктыдзе і заліў у Ахоцкім моры.

Варта назваць і некалькі імёнаў нашых сучаснікаў. Значны ўклад ў вывучэнне фізікі і хіміі ядра і элементарных часцінак зроблены акадэмікам



Расійскай АН В. Гальданскім (н. у 1923 г. у Віцебску). Ён адкрыў з’явы квантавай нізкатэмпэратурнай мяжы хуткасці хімічных рэакцый, асіметрыі мёсбаўэраўскіх спектраў, прадказаў з’яву двухпрэтоннай радыёактыўнасці. Школу фізікаў-тэарэтыкаў стварыў акадэмік АН СССР А. Мігдал (1911, Ліда — 1991). Яго даследаванні ў галіне квантавай тэорыі поля спрыялі вырашэнню некаторых пытанняў атамнай і ядзернай фізікі. У галіне біяхіміі стаў шырока вядомы Я. Вярбіцкі, які нарадзіўся на Міншчыне, у мястэчку Краснае, у 1922 г. Сапраўдны член Нацыянальнай акадэміі навук ЗША, ён выканаў прыярытэтныя даследаванні па ірадыяцыі, распрацаваў метады радыацыйнага кантролю прадуктаў харчавання.

Найвышэйшым прызнаннем вынікаў навуковых даследаванняў вучоных з’яўляецца прысуджэнне ім Нобелеўскай прэміі. Тры з іх ў галіне фізікі прысуджаны нашым суайчыннікам. Першая — у 1979 г. за ўклад у стварэнне тэорыі, якая аб’ядноўвае слабое і электрамагнітнае ўзаемадзеянне, Шэлдану Глэшаў (Глухоўскаму), вядомаму амерыканскаму фізіку-тэарэтыку, сапраўднаму члену Нацыянальнай акадэміі ЗША. Другая — у 1977 г. за працы па тэрмадынаміцы неабарачальных працэсаў аднаму са стваральнікаў нераўнавагавай тэрмадынамікі вядомаму бельгійскаму фізіку і фізіка-хіміку, сапраўднаму члену Бельгійскай АН, прафесару Брусельскага ўніверсітэта, дырэктару Міжнароднага інстытута фізікі і хіміі Іллі Прыгожыну (у 1995 г. І. Прыгожын быў абраны замежным сябрам НАН Беларусі). У 2000 г. лаўрэатам Нобелеўскай прэміі стаў сапраўдны член Расійскай акадэміі навук, замежны член НАН Беларусі Жарэс Алфёраў за фундаментальныя даследаванні гетэрапераходаў у паўправадніках і стварэнне новых прыбораў і прыстасаванняў на іх аснове.

Больш за 500 імёнаў сыноў і дочак нашай зямлі — дзеячаў навукі і культуры — увайшлі ў даведнік «Беларусы і ўраджэнцы Беларусі ў памежных краінах», які з’яўляецца першым выданнем такога плана ў нашай краіне. Дзякуючы яму, правёўшы аналіз біяграфічных звестак навуковых і грамадскіх дзеячаў, ужо сёння можна разгледзець такое пытанне, як «агульнае і асаблівае» ў жыццёвым лёсе прадстаўнікоў беларускай дыяспары, знайсці прынцыповыя адрозненні ва ўзаемадачынненнях з новай краінай прыбывання прадстаўнікоў дакладных і гуманітарных навук і дзеячаў культуры.

Прадстаўленыя ў даведніку біяграмы былі ўмоўна падзелены намі на чатыры найбольш прадстаўнічыя групы па перыядах: канец XVIII – першая палова XIX ст.; другая палова XIX ст.; першая палова XX ст.; другая палова XX ст.

У кожнай з названых раздзелаў уключаліся імёны тых вучоных, якія ў той час праявілі найбольшую навуковую і творчую актыўнасць. Унутры раздзелаў былі створаны падгрупы па сферах дзейнасці: прадстаўнікі дакладных навук, вучоныя-гуманітары, дзеячы культуры і мастацтва.

Праведзены аналіз дыяграм дазволіў устанавіць наступнае:

## СЯРЭДНЯЯ (ГІМНАЗІЧНАЯ) АДУКАЦЫЯ

**П**радстаўнікі навуковай эліты, уключаныя ў даведнік, незалежна ад абранай потым спецыяльнасці, пачатковую і сярэдняю адукацыю атрымывалі на тэрыторыі Беларусі (выключэнне складаюць дзеці бацькоў-вайскоўцаў, дзяржаўных ці царкоўных служачых; прыклады — фізік І. Ярकोўскі, геалаг А. Фольбарт, празаік і публіцыст К. Ерамееў, юрыст і гісторык Д. Азарэвіч). Узровень выкладання ў гімназіях і рэальных вучылішчах адпавядаў тут лепшым стандартам і дазваляў абітурыентам паспяхова вытрымліваць экзамены ў вышэйшыя навучальныя ўстановы Расіі і краін Заходняй Еўропы. Так, у 1883 г. з 14 выхаванцаў Мінскага рэальнага вучылішча 11, а ў наступным годзе — усе яе выпускнікі былі прыняты ў вышэйшыя навучальныя ўстановы Расійскай імперыі.

## АТРЫМАННЕ ВЫШЭЙШАЙ АДУКАЦЫІ

**П**рава на атрыманне адукацыі па-за межамі бацькаўшчыны юрыдычна было зацверджана ў Беларусі яшчэ ў другой палове XV ст. Прывілей вялікага князя ВКЛ Казіміра IV 1447 г. дазволіў пакідаць дзяржаву «для пошукаў лепшай долі і навучання рыцарскай справе ва ўсялякія землі, акрамя непрыяцельскіх», «княжатам, панам хоругоўным, шляхціцам і баярам». У 1529 г. дадзенае права было замацавана ў Статуце Вялікага Княства Літоўскага. Статуты ВКЛ 1566 і 1588 г. пацвердзілі права «вольных людзей» розных саслоўяў на набыццё адукацыі за мяжой.

Падданыя вялікіх князёў літоўскіх актыўна выкарыстоўвалі дадзенае права. Яны выязджалі ў Рымскую імперыю, італьянскія дзяржавы (Геную, Венецыю, Падую, Фларэнцыю), Польшчу, Чэхію, Францыю, Іспанію, дзе паступалі на ваенную службу ці павышалі свой адукацыйны ўзровень. З сярэдзіны XVI да сярэдзіны XVII ст. ва ўніверсітэтах Балонні, Падуі, Цюбінгена, Вітэнберга, Гейдэльберга, Лейпцыга, Лювена, Базеля, Кракава, Кёнігсберга і іншых еўрапейскіх гарадоў навучалася каля 460 студэнтаў з шляхецкіх сямей Беларусі і Літвы. Многія з «вольных» людзей, якія выязджалі ў замежныя краіны, пакідалі там добрую спадчыну, садзейнічалі пашырэнню кнігадрукавання і асветы. Сярод іх — выхадцы з Беларусі Францыск Скарына, Пётр Мсціславец, Сімяон Полацкі, Ляў Капівіч. З другога боку, знаходжанне за мяжой спрыяла перанясенню на тэрыторыю Беларусі дасягненняў заходнееўрапейскай культуры.

Пасля далучэння ў канцы XVIII ст. беларускіх зямель да Расіі перамяшчэнні насельніцтва з этнічна беларускіх зямель у іншыя рэгіёны імперыі (у цэнтральныя раёны Расіі, Сібір, Казахстан, Прыбалтыку, Украіну, Крым, на Каўказ і Далёкі Усход) фармальна праходзілі ў межах адзінай дзяржавы. Закрыццё ў сувязі з палітычнымі абставінамі ў 1833 г. Віленскага ўніверсітэта, які адыграў выключную ролю ў распаўсюджванні вышэйшай адукацыі на беларускіх землях, і ў 1863 г. першай ў Расіі вышэйшай навучальнай

ўстановы сельскагаспадарчага профілю (і адзінай на той час у Беларусі) Горы-Горацкага сельскагаспадарчага інстытута значна актывізавала выезд юнакоў на ўсход. З 1834 г. базай навучальнай установай Беларусі быў вызначаны ўказам Кіеўскі ўніверсітэт св. Уладзіміра (тут атрымалі вышэйшую адукацыю матэматык, астраном і геафізік О. Шміт, хімік Р. Чугаевіч, матэматык В. Ермакоў і інш., вучыўся З. Урублеўскі).

У другой палове XIX ст. павялічылася колькасць студэнтаў-беларусаў у Пецяярбургу і Маскве, дзе тады былі арганізаваны першыя ў Расіі навуковыя лабараторыі і таварыствы. Сярод выхаванцаў Пецяярбургскага ўніверсітэта — фізіёлаг Б. Вярыга, механік Б. Галёркін, геолог Ф. Вальфсон, фізікі Я. Рагоўскі і С. Рахнеўскі, юрысты І. Файніцкі і Дз. Азарэвіч, гісторык А. Прахаў. У Пецяярбургскім тэхналагічным інстытуце вучыўся фізік І. Яркоўскі. У Маскоўскім ўніверсітэце спасцігалі законы прыроды матэматык І. Брайцаў, фізік І. Весялоўскі, географ М. Урончанка, філолаг К. Касовіч, медык К. Пшыбароўскі, матэматык У. Дабравольскі, кліматолаг А. Камінскі.

Пасля Другой сусветнай вайны 20 працэнтаў дзеячаў гуманітарных навук і звыш 30 працэнтаў дзеячаў культуры (па дадзеных даведніка) атрымоўвалі вышэйшую адукацыю ў Беларусі. Прадстаўнікі дакладных навук вучыліся ў Страсбургу (Л. Мандэльштам), Маскве (В. Капцюг, Я. Зельдовіч, В. Гальданскі) ці Ленінградзе (Ж. Алфёраў, А. Мігдал). Адзначым, што сярод навукоўцаў 100 працэнтаў і толькі 75 працэнтаў (першая палова XX ст.) і да 90 працэнтаў (другая палова XX ст.) сярод дзеячаў культуры мелі вышэйшую адукацыю.

Звесткі, узятыя з біяграфічных даведнікаў<sup>5</sup>, дазваляюць прасачыць пэўную ўзаема сувязь інтэнсіўнасці навуковай эміграцыі з Расійскай імперыі ў заходнія краіны (нягледзячы на яе пераважна выпадковы характар) з падзеямі ў краіне. Некаторы ўзрост прыпадае на гады грамадзянскай вайны

<sup>5</sup> Падкрэслію, што дадзеная праца напісана па матэрыялах падрыхтаванага да друку даведніка «Беларусы і ўраджэнцы Беларусі ў памежных краінах», а таксама біяграфічных даведнікаў «Who's Who in the World» (N.Y., 1996), «Who's Who in Polish America» (N.Y., 1943), «Polski Słownik Biograficzny» (Kraków, 1934–1999), «Słownik biologów polskich» (Wrocław, 1984), «Słownik polskich pionierów techniki» (Katowice, 1986), «Русский биографический словарь» (СПб., 1907), матэрыялаў С.-Пецяярбургскага аддзялення архіва РАН, Цэнтральнага гістарычна-даста архіва Ленінградскай вобл., гістарычных архіваў ў Мінску і Гродне, а таксама кніг: Родственский В. Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII—XIX вв. СПб., 1912; Биографический словарь преподавателей и профессоров Императорского С.-Петербургского университета за 1869–1894. СПб., 1896, 1899. Т. 1–2; Биографический словарь преподавателей и профессоров Императорского Московского университета: 1755–1855. М., 1855. Ч. 1–2; Биографический словарь преподавателей и профессоров Юрьевского, бывшего Дерптского университета: 1802–1902. Юрьев, 1902. Т. 1–2; Биографический словарь преподавателей и профессоров университета Святого Владимира: 1834–1884. Киев, 1884; Загоскин Н. П. Биографический словарь преподавателей и профессоров Казанского университета. Казань, 1902. Ч. 1–2; Биографический словарь преподавателей и профессоров Харьковского университета. Харьков, 1902–1908. Т. 1–4.; Модзалевский Б. Л. Список членов Императорской Академии наук: 1725–1902. СПб., 1902.

і нэпа. Пачатак жа быў абумоўлены рэпрэсіўнымі мерамі да дзеячаў навукі і адукацыі з боку царскіх уладаў (закрываліся навукова-даследчыя інстытуты і лабараторыі, скарачалася фінансаванне расійскіх універсітэтаў). Пік, які прыпадае на 1925–1926 гг., звязаны ў першую чаргу з інтэнсіўным развіццём прыродазнаўства ў свеце, выкліканы імкненнем, уласцівым ці не кожнаму даследчыку, — працаваць у прэстыжных навуковых цэнтрах.

### СЯРЭДНІ ўЗРОСТ НАВУКОВАЙ ЭМІГРАЦЫІ

Галіна ведаў	Сярэдні ўзрост прадстаўнікоў навуковай эміграцыі			
	I перыяд (канец XVIII - I палова XIX ст.)	II перыяд (другая палова XIX ст.)	III перыяд (першая палова XX ст.)	IV перыяд (другая палова XX ст.)
Прадстаўнікі дакладных навук	19,9	19,2	19,6	21,4
Вучоныя гуманітарных дысцыплін	23	17,9	27	25,7
Дзеячы культуры		21	18,2	23,3
Пісьменнікі		20,7	21,8	26,6

Як бачна з табліцы, дзеячы навукі і культуры пакідалі бацькаўшчыну ў больш раннім узросце, чым прадстаўнікі працоўнай эміграцыі<sup>6</sup>, які адпавядаў сярэдняму ўзросту для паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы. Адметнай рысай вучоных гуманітарных дысцыплін і пісьменнікаў з’яўляецца вяртанне на радзіму пасля атрымання вышэйшай адукацыі (на некаторы час — для работы ў гімназіях і г. д.). Сярод дзеячаў культуры такая заканамернасць не назіраецца.

### НАВУКОВЫ ўЗРОВЕНЬ, МІЖНАРОДНАЕ ПРЫЗНАННЕ

Пра тое, што ўраджэнцы Беларусі ўнеслі значны ўклад у развіццё сусветнай навукі, сведчыць прызнанне навуковай супольнасцю іх навуковых прац, абранне іх членамі акадэміі навук. Да раней згаданых тут дададзім імёны фізікаў акадэміка АН СССР Я. Зельдовіча і члена-карэспандэнта АН СССР Ф. Шапіры, геолагаў акадэміка АН СССР А. Трафімука і члена-карэспандэнта АН СССР М. Цытовіча, вучоных-механікаў акадэміка АН СССР Б. Галёрка і члена-карэспандэнта АН СССР У. Дабравольскага, матэматыкаў членаў-карэспандэнтаў АН СССР А. Лур’е і П. Папковіча, філолага, падарожніка і гісторыка прыродазнаўства члена-карэспандэнта АН СССР У. Котвіча.

<sup>6</sup> У складзе працоўнай эміграцыі пераважалі мужчыны ва ўзросце 18–35 гадоў, фізічна моцныя, але неадукаваныя і некваліфікаваныя. Галоўным чынам яны накіроўваліся ў Германію, Данію (эміграцыя ў гэтыя краіны мела сезонны характар), ЗША, Бразілію, Аргенціну і Канаду.

## СУВЯЗЬ З БАЦЬКАЎШЧЫНАЙ

**А**наліз біяграфічных звестак пра навуковых і грамадскіх дзеячаў сведчыць, што для прадстаўнікоў культуры і навукі погляды на новую краіну прабывання, на сваё месца ў ёй у значнай ступені розняцца. Мас-такі, музыканты, літаратары пераехалі туды як палітычныя эмігранты, каб працаваць дзеля беларускай дэмакратычнай дзяржаўнасці. І мэта, якую яны ставілі перад сабой, — захаванне і зрабіць вядомай беларускую спадчыну ў іншых краінах свету, а з другога боку — далучыць створаную імі спадчыну да беларускай культуры на радзіме як яе неад’емную частку<sup>7</sup>. Беларусы ў замежжы стварылі сваю адметную культуру, якая ўвабрала ў сябе як нацыянальныя рысы, так і традыцыі культур краін пражывання. А для дзеячаў навукі і тэхнікі новая радзіма стала месцам, дзе яны маглі раскрыць свае патэнцыяльныя магчымасці і тым самым спрыяць развіццю сусветнай навукова-тэхнічнай думкі. Галоўным для іх было адчуванне сваёй прыналежнасці да краіны, дзе яны атрымалі вышэйшую адукацыю, дзе былі адпаведныя ўмовы для навуковага росту. Фактычна страціўшы з гадамі свае ўзаемадачынненні з бацькаўшчынай, яны накіроўвалі свае намаганні на пошукі навуковых законаў і заканамернасцей свету. Разам з тым, адчуванне сваёй прыналежнасці да беларускага народа не гублялася.

На сучасным этапе ўраджэнцы Беларусі становяцца ініцыятарамі буйных сумесных навуковых праектаў па прыярытэтных напрамках сучаснай навукі. Прыклад такога навуковага супрацоўніцтва — дагавор аб навуковай дзейнасці паміж НАНБ і Сібірскім аддзяленнем РАН, дзейнасць Беларускага фонду фундаментальных даследаванняў па сумесных навуковых праектах вучоных Беларусі і памежных краін. У 1998 г. устаноўлена прэмія імя нашага суайчынніка В. Капцюга, якая штогод прысуджаецца за сумесныя работы беларускіх вучоных і вучоных СА РАН.

## УДЗЕЛ У СУПОЛКАХ І АРГАНІЗАЦЫЯХ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАГА НАПРАМКУ

**Д**ухоўнай асновай нацыянальнага самавызначэння, праявай самабытнасці, адметнасці сталі створанні ў замежжы працай і ахвярнасцю многіх беларусаў грамадскія, палітычныя, асветна-культурныя, навуковыя, рэлігійныя арганізацыі, суполкі мастакоў, нацыянальны друк і асвета, музеі, бібліятэкі, мастацкія калекцыі.

Фактычна да канца XIX ст. беларуская эміграцыя не мела нацыянальнага аблічча<sup>8</sup>. Звычайна тыя, хто пакідаў Беларусь да Першай сусветнай вайны,

<sup>7</sup> Дзейнасць прадстаўнікоў культуры беларускай дыяспары дастаткова глыбока даследуецца на старонках білетэжы «Кантакты і дыялогі» і ў выданнях серыі «Беларусіка = Albaruthenica» ГА «МАН».

<sup>8</sup> Толькі ў 1864 г. выхадцы з літоўскіх і беларускіх зямель стварылі ў Парыжы Літоўскае таварыства, аднак Польскі эміграцыйны цэнтр не пагадзіўся з яго прапановай пераўтварыць таварыства ў самастойны Літоўскі замежны камітэт, і яно было вымушана спыніць сваю дзейнасць.

разглядалі беларускасць як рэгіяналізм у рускай ці польскай (у залежнасці ад веравызнання) супольнасці і далучаліся да эканамічных, палітычных, культурных і рэлігійных арганізацый, якія стваралі ў замежжы іншыя народы (часцей за ўсё рускія і палякі) і асіміляваліся ў іх, а іх дзеці цалкам гублялі сувязь са сваёй этнічнай радзімай. Эміграцыя была практычна адарвана ад беларускага нацыянальнага руху на бацькаўшчыне.

У часы пасля Першай сусветнай вайны пачалося згуртаванне беларускага насельніцтва на чужыне вакол ідэі беларускай дзяржаўнасці, беларусы пачалі ствараць свае суполкі, арганізацыі, клубы, як гэта рабілі іншыя народы. У 1914 г. зарэгістравана першае супольнае Таварыства беларусаў і маларосаў (ЗША, штат Мічыган). У рускіх асяродках ЗША і Канады беларусы сталі заснавальнікамі многіх праваслаўных цэркваў, прыходаў, удзельнікамі грамадска-культурнага жыцця. На пачатку ХХ ст. арганізацыі беларускай дыяспары пачынаюць дзейнічаць у розных рэгіёнах Расіі і ў памежных краінах. Так, нацыянальныя, культурна-асветныя і грамадскія арганізацыі ствараюцца ў Варшаве (1908), Арле (1917), Маскве (1918), Каўнасе (1923), Казані (1924), Пецярбургу (1925), Кіеве (1926), Томску, Саратаве (1927), Рызе, Даўгаўпілсе (1932) і іншых гарадах. Захаванню нацыянальнай свядомасці, пашырэнню звестак пра беларусаў, наладжванню культурных і дзелавых сувязей асабліва спрыялі і спрыяюць арганізацыі і таварыствы беларусаў, створаныя ў 1980–1990 гг.

Згодна з дадзенымі даведніка, ужо ў канцы ХІХ – пачатку ХХ ст. прадстаўнікі гуманітарнай часткі навуковай дыяспары пачалі прымаць удзел у дзейнасці суполак і арганізацый нацыянальна-культурнага кірунку. У першай палове ХХ ст. у дзейнасці такіх арганізацый прымала ўдзел 30 працэнтаў гуманітарыяў навуковай дыяспары і 40 працэнтаў дзеячаў культуры. У другой палове ХХ ст. — адпаведна 50 і 90 працэнтаў. Прадстаўнікі дакладных навук, як правіла, не прымалі ў іх удзелу. Заўважаецца, што чым вышэй запатрабаванасць інтэлектуальнага патэнцыялу асобы, тым ніжэй узровень кантактаў з грамадска-культурнымі арганізацыямі. Прычына таму — не страта нацыянальных каранёў, а ліміт часу. Яскравым пацверджаннем таму з’яўляецца дзейнасць сусветна вядомых вучоных Ж. Алфёрава, В. Капцюга па аднаўленню і ўсталяванню новых кантактаў з навуковай элітай бацькаўшчыны.

### **АСАБЛІВАСЦІ НАВУКОВАЙ ЭМІГРАЦЫІ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ**

**У** канцы 1980-х гг. выявіўся рэгулярны адток беларусаў і выхадцаў з Беларусі ў заходнія краіны. У 1988–1990 гг. з БССР эмігравала больш за 52 тыс. чалавек. У 1991–1995 гг. за межы Рэспублікі Беларусь выехала каля 55 тыс. чалавек — у Ізраіль (50 %), ЗША (32 %), Германію, Аўстралію, Польшчу, Канаду. На 1995 г., па неафіцыйных звестках, каля 500 тыс. беларусаў пражывала ў ЗША, каля 100 тыс. — у Канадзе, дзесяткі тысяч — у Аргенціне, Бразіліі, Францыі, Бельгіі, Германіі, а таксама ў новых цэнтрах

беларускай дыяспары — Вялікабрытаніі і Аўстраліі. Значна змяніўся якасны паказчык навуковай часткі беларускай дыяспары. У асноўным гэта людзі з атрыманай на радзіме вышэйшай (пераважна, прыродазнаўчай) адукацыяй, кандыдаты навук і перспектыўныя аспіранты, узрост — пасля 25 гадоў. Прадстаўнікі дакладных навук (у адрозненне ад гуманітарыяў), як правіла, не маюць кантактаў з прадстаўнікамі нацыянальнай эміграцыі. Прычынамі таго з’яўляюцца і розны ўзрост, і адметнае веданне і ўспрыманне гісторыі бацькаўшчыны.

У такіх умовах асабліваю актуальнасць набывае мэтанакіраваная асветніцкая дзейнасць з маладымі вучонымі Беларусі, з тымі, хто часова пражывае па-за межамі Беларусі (Расія, Польшча, Германія, ЗША, Канада і іншыя краіны) па іх патрыятычнаму выхаванню, далучэнню да нацыянальнай ідэі. Наблізіцца да Беларусі, яе культурнай спадчыны, стварыць такія ўмовы, каб здзіцца з гонарам вымаўляла: «Я — беларус», можна не толькі праз казкі і матчыны песні, звычаі і мову. Адчуванне сябе прадстаўніком нармальнага народа з’явіцца куды хутчэй ад ведання таго, кім былі твае продкі. А беларусам тут ёсць чым ганарыцца. Нобелеўскія лаўрэаты і адкрывальнікі універсальных законаў прыроды, вядомыя мастакі і «людзі года» ёсць і сярод беларусаў. Данесці да ведама прадстаўніка этнасу імёны годных сыноў Беларусі, што ўвайшлі ў сусветную гісторыю, а таксама тых, хто стварае гэтую гісторыю сёння, арганізоўвае навуковыя школы і ў Беларусі, закладвае тут новыя навуковыя накірункі, — адзін з істотных момантаў пры выхаванні беларускасі, фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці.

Навука, вядома ж, інтэрнацыянальная, але кожны вучоны мае сваю радзіму. Паступова вяртаючы гістарычную памяць, наша краіна вяртае і многія забытыя, а часам і наўмысна выкрасленыя з гісторыі імёны сваіх сыноў і дачок. Ацаніць іх уклад у развіццё навукі і культуры свету, знайсці для іх адпаведнае месца ў гістарычнай прасторы — справа няпростая. Яе актуальнасць узрастае ва ўмовах нацыянальнага адраджэння. Першыя спробы вярнуць у грамадскае і культурнае жыццё імёны славурых людзей нашай бацькаўшчыны адносяцца да сярэдзіны 1980-х гг. Адно з першых прац, прысвечаную мастаку, настаўніку, этнографу, кразнаўцу Язэпу Драздовічу, імя якога больш за 30 гадоў было ў забыцці, падрыхтаваў А. Ліс (Вечны вандроўнік. Мн., 1984). У 1988 г. супрацоўнікамі Акадэміі навук БССР пачала выдавацца навукова-папулярная серыя «Нашы славурых землякі». Работа ў гэтым кірунку значна актывізавалася пасля абвяшчэння Рэспублікі Беларусь. Пэўныя напрацоўкі знайшлі адлюстраванне ў «Беларускай энцыклапедыі», «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі», энцыклапедычным даведніку «Беларускія пісьменнікі», «Мысліцелі і асветнікі Беларусі», гісторыка-дакументальных хроніках гарадоў і раёнаў Беларусі «Памяць», зборніках «Наш радавод», «Вяртанне», на старонках «Беларускага гістарычнага часопіса», часопісаў «Беларуская мінуўшчына», «Спадчына», бюлетэня «Кантакты і дыялогі».



У 1997 г. вучонымі Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны, інстытутаў НАН Беларусі, Белдзяржуніверсітэта, Беларускага ўніверсітэта культуры сумесна з даследчыкамі іншых краін распачата актыўная работа па стварэнню даведніка «Хто ёсць хто сярод беларусаў свету» (у 1998 г. была завершана работа над першым варыянтам яго першай часткі «Беларусы і ўраджэнцы Беларусі ў памежных краінах»). У 1998 г. ідэя стварэння першага ў нашай краіне навуковага праекта пад назвай «Славуцья імёны Бацькаўшчыны» ўзнікла ў Беларускам фондзе культуры. Вынікам яе стаў зборнік артыкулаў з аднайменнай назвай. Гэта дазволіла не толькі вярнуць бацькаўшчыне постаці многіх яе сыноў, увесці ў навуковы ўжытак цікавыя архіўныя і друкаваныя першакрыніцы, але і знайсці ўзаемасувязь, даследаваць уплыў культурных і навуковых традыцый Беларусі на развіццё навукі і культуры іншых краін, па-новаму зірнуць на праблему «Беларуская дыяспара» і адкрыць для беларускай грамадскасці шэраг забытых імёнаў ураджэнцаў Беларусі — выдатных прадстаўнікоў навуковай эліты нашай дыяспары.

## Радзім Гарэцкі (Мінск)

### У ІМЯ СВАЙГО І ІНШЫХ НАРОДАЎ

**Р**азвіццё культуры, навукі і адукацыі ў кожнай краіне залежыць ад многіх фактараў, сярод якіх вялікае значэнне мае палітычны: магутнасць дзяржавы, ступень яе дэмакратызму, адкрытасці грамадства і празрыстасці межаў, нацыянальная самасвядомасць насельніцтва і г. д. Пры спрыяльных умовах ідзе росквіт нацыянальнай культуры, які яшчэ больш узмацняецца шляхам узаемадзеяння з культурамі іншых народаў і краін, асабліва больш развітых.

Прадстаўнікі многіх народаў працавалі на ніве культуры, навукі і адукацыі не толькі ў сваёй дзяржаве, але і ў іншых, суседніх і далёкіх. Такі лёс напаткаў вельмі многіх беларусаў, якія з даўніх часоў унеслі большы ўклад у культуру і навуку іншых краін і народаў, чым свайго. Як вядома, сумарны ўклад ураджэнцаў Беларусі ў сусветную культуру і навуку вельмі значны.

Міграцыі беларусаў спрыяла геаграфічнае месцазнаходжанне іх зямлі ў цэнтры Еўропы. Праз яе праходзілі шляхі вандравання народаў, гандлю, шматлікія войны. Многія палітычныя падзеі, уваход краіны ў склад розных дзяржаў і перадзел яе межаў, адмоўныя эканамічныя працэсы таксама садзейнічалі пераезду вялікай колькасці людзей у іншыя краіны як добраахвотнаму, у пошуках лепшай долі, так і гвалтоўнаму, асабліва ў час войнаў і



палітычных рэпрэсій. Адсутнасць дзяржаўнасці, забарона беларускай мовы ў якасці дзяржаўнай, страта нацыянальнай самасвядомасці спрыялі таму, што ўсё больш людзей працавалі на карысць культуры не свайго народа, а іншых. У выніку эміграцыі, а таксама адыходу этнічна беларускіх зямель да суседніх дзяржаў, сотні тысяч беларусаў апынуліся за межамі бацькаўшчыны, і цяпер кожны трэці беларус жыве ў замежжы.

У Беларусі, у пачатковы перыяд развіцця яе культуры (X–XII стст.), вялікі ўплыў мела візантыйская культура. З'явіліся рэлігійныя дзеячы, якія поўнасцю ўспрынялі ідэі Візантыі, — такія, як Клімент Смаляціч, Аўрам Смаленскі, Кірыла Тураўскі.

Адначасова з утварэннем Вялікага Княства Літоўскага, у якім старабеларуская мова стала дзяржаўнай, нацыянальная культура пачала шпарка развівацца і ў XV–XVI стст. дасягнула сваёй залатой пары. На тэрыторыі Беларусі існавалі шматлікія друкарні, дзейнічала разгалінаваная сетка рэлігійных школ і калегіумаў, а ў Вільні адкрылася першая езуіцкая акадэмія, многія магнацкія і шляхецкія роды ў сваіх сядзібках мелі карцінныя галерэі, бібліятэкі, музейныя зборы, будавалі выдатныя храмы, замкі, палаты (Беларусь назвалі «краінай замкаў»), культурныя сувязі з іншымі еўрапейскімі краінамі былі вельмі інтэнсіўныя і шырокія, ішло актыўнае ўзаемаўзбагачэнне культур. Выхадцы з Беларусі вучыліся ў розных краінах Заходняй Еўропы, а знакамітыя еўрапейскія вучоныя выкладалі ў Вільні і іншых гарадах.

На гэты перыяд прыпадае дзейнасць палачаніна Францыска Скарыны — беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара, мысліцеля-гуманіста, асветніка, вучонага і пісьменніка, 510-годдзе з часу нараджэння якога мы цяпер адзначаем. Як вядома, ён вучыўся ў Кракаве і Падуі, надрукаваў 23 кнігі Бібліі у Празе, прычым пераклаў іх на мову, набліжаную да мовы беларускага пісьменства, і на аснове параўнальнага аналізу лацінскіх, чэшскіх, старажытнагабрэйскіх і царкоўнаславянскіх тэкстаў. Важна падкрэсліць, што Ф. Скарына ў гісторыі беларускай культуры быў заснавальнікам яе нацыянальна-патрыятычнага напрамку, і таму для яго інтарэсы свайго народа і бацькаўшчыны былі самымі галоўнымі. На жаль, лёс яго склаўся так, што толькі каля 15 гадоў ён папрацаваў на радзіме і вымушаны быў зноў пераехаць у Прагу, дзе і памёр.

Не толькі для беларускай культуры, але і для ўсёй усходнеславянскай вялікае значэнне мела дзейнасць такіх выдатных друкароў-асветнікаў, як Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Стафан і Лаўрэнцій Зізаніі, браты Мамонічы, Іван Федаровіч (Фёдараў), Пётр Мсціславец. Імёны беларускіх культурных дзеячаў таго часу — Гальшанскіх, Міколы Гусоўскага, Астафія Валовіча, Канстанціна Астрожскага, Мікалая Радзівіла Чорнага, Мікалая Радзівіла Сіроткі, Льва Сапегі і многіх іншых былі шырока вядомы ў Еўропе.

Аб'яднанне Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага ў федэратыўную дзяржаву — Рэч Паспалітую (Люблінская унія 1569 г.)

прывяло да ўзмацнення польскага ўплыву на культуру Беларусі. Беларуская мова паступова выцясялася з афіцыйнага ўжытку, а пасля дэкрэта 1697 г. была скасавана як дзяржаўная. Пачаўся перыяд сходу беларускай культуры, які пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, уключэння тэрыторыі Беларусі ў склад Расійскай імперыі і забароны беларускай мовы перайшоў у моцны заняпад. Наша краіна ператварылася ў спраўднага донара іншых, асабліва суседніх — польскай і рускай — культур. Можна назваць дзесяткі і сотні прадстаўнікоў беларускага народа, якія ўнеслі выдатнейшы ўклад у развіццё гэтых і іншых культур.

Яскравы прыклад узаемадзеяння і ўзаемаўзбагачэння культур пачатку ўказанага перыяду — дзейнасць ураджэнца Полацка Самуіла Гаўрылавіча Пятроўскага-Сітніяновіча, шырока вядомага пад імем Сімяона Полацкага, першага беларускага і рускага прафесійнага пісьменніка, у творчасці якога сінтэзаваліся беларускія, украінскія, польскія і рускія традыцыі; выдатнага перакладчыка, педагога (настаўніка дзяцей рускага цара), асветніка, грамадскага і царкоўнага дзеяча, аднаго з удзельнікаў стварэння першай у Расіі вышэйшай навучальнай установы — Славяна-грэка-лацінскай акадэміі; заснавальніка сілабічнай сістэмы вершаскладання. Яго дзейнасць праходзіла ў Полацку і Вільні, Кіеве і Маскве і ўяўляла сябой выдатнейшы культурны феномен, які зрабіў велізарны ўплыў на ўсю славянскую і асабліва ўсходнеславянскую літаратуру XVII–XVIII стст.

Шырока вядома выдатная культурна-асветніцкая і навуковая дзейнасць філаматаў і філарэтаў, ліцвінскі (беларускі) патрыятызм якіх дазваляе аднесці іх да дзеячаў беларускага нацыянальнага адраджэння. Сярод іх вялікі польскі паэт Адам Міцкевіч; беларускі і польскі паэт, фалькларыст, драматург Ян Чачот; беларускі і польскі паэт Тамаш Зан, які пасля арышту і высылкі стаў вядомым геалагам і географам — даследчыкам Паўднёвага Урала і Прыуралля; Ігнат Дамейка — выдатны геолог і географ, заснавальнік фізіка-геаграфічнага раянавання Польшчы, Беларусі і Літвы, народны герой Чылі (у Сант-Яга яму пастаўлены помнік з надпісам: «Вялікаму асветніку»), адкрывальніку многіх карысных выкапняў Паўднёвай Амерыкі; Восіп Кавалеўскі — прафесар Казанскага і Варшаўскага універсітэтаў, аўтар «Кароткай граматыкі мангольскай кніжнай мовы», «Мангольскай хрэстаматыі» і «Мангола-руска-французскага слоўніка». Дастаткова таксама ўспомніць заснавальніка навукі глебазнаўства Васіля Дакучаева і біёлагаў — братоў Кавалеўскіх і братоў Дыбоўскіх, знакамітых вандроўнікаў, географам і геологам Івана Чэрскага і Мікалая Пржэвальскага, кампазітараў Міхаіла Глінку і Станіслава Манюшку. З беларускага роду паходзіў Фёдар Дастаеўскі і г. д. Можна назваць сотні вядомых прозвішчаў мінулых часоў і сучаснасці.

Многіх дзеячаў беларускай культуры вылучыла нацыянальнае адраджэнне пачатку XX ст., асабліва ў кароткі перыяд беларусізацыі 20-х гг. маладога дзяржаўнага ўтварэння — БССР, якое, на жаль, хутка скончылася гвалтоўнымі працэсамі. У іх выніку ( тут далучыліся і ваенныя падзеі)

тысячы людзей былі раскіданы па ўсім свеце, і шэраг беларускіх дзеячаў зноў працавалі не толькі ў імя свайго, але і іншых народаў.

Адзін з прыкладаў такога феномена звязаны з акадэмікам Гаўрылам Гарэцкім, 100-годдзе з дня нараджэння якога адзначалася ў красавіку 2000 г. Выхадзец з сялянскай сям’і на Мсціслаўшчыне, ён разам з братам-пісьменнікам Максімам Гарэцкім склаў у 1918 г. першы руска-беларускі слоўнік, які затым выйшаў з дапаўненнямі другім выданнем як «Маскоўска-беларускі слоўнік». Г. Гарэцкі быў адным з лепшых вучняў вядомых рускіх эканамістаў — прафесараў Пятроўскай (Ціміразеўскай) сельска-гаспадарчай акадэміі А. Чайнава, М. Кандрацьева, А. Рыбнікава і інш. Яны стварылі арганізацыйна-вытворчую школу, якая аказала моцны ўплыў на сусветную аграрную навуку, аб чым сведчаць шматтомныя перавыданні іх прац у многіх краінах Еўропы. Г. Гарэцкі выдаў на рускай мове манаграфію «Эканамічны ўплыў Масквы на арганізацыі сельскай гаспадаркі вобласці», у якой выкарыстаны прапанаваны ім новы метады вывучэння (эканамічнае прафіляванне). Ён стварыў кафедру эканамічнай геаграфіі ў Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі, стаў адным з заснавальнікаў Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі, Беларускай акадэміі навук, быў самым маладым (28-гадовым) акадэмікам за ўвесь час яе існавання, выдаў шэраг манаграфій і артыкулаў па эканоміцы народнай гаспадаркі.

Узнёслы палёт маладога вучонага абарваўся ў 1930 г., калі Г. Гарэцкі разам з многімі прадстаўнікамі беларускай інтэлігенцыі быў арыштаваны па зусім неіснуючай справе і прысуджаны да вышэйшай меры пакарання — расстрэлу, у далейшым яшчэ два разы адбывалася з ім тое ж самае. Шчаслівыя выпадкі і нейкая Божая апека пакінулі яго жывым. Ён вымушаны быў стаць геалагам. Г. Гарэцкі ўдзельнічаў у будоўлі многіх гідрастанцый, каналаў, вадасховішчаў на Рускай раўніне, у Прыураллі, Перадкаўказзі, на Украіне, стаў стваральнікам новай навукі — палеапатамалогіі (вучэнне пра рэкі геалагічнага мінулага), узначальваў Камісію па вывучэнню чацвярцічнага перыяду ў складзе АН СССР і савецкую секцыю Міжнароднай асацыяцыі па вывучэнню чацвярцічнага перыяду. Толькі амаль праз 40 гадоў яму дазволілі вярнуцца на радзіму, аб чым ён марыў усё жыццё. Тут ён, ужо як акадэмік у галіне геалогіі, стварыў сусветна вядомую школу геологаў антрапагену. Апрача геалогіі вывучаў фальклор (напісаў артыкул «Горкі і беларускі фальклор»), археалогію, пакінуў успаміны пра многіх пісьменнікаў і дзеячаў навукі. Яго вучні ёсць у многіх краінах, яго працы шырока вядомы ў свеце, і таму 100-годдзе Г. Гарэцкага адзначалі не толькі ў Беларусі (з удзелам вучоных Расіі, Украіны, Польшчы, краін Балтыі), але ўрачыстыя пасяджэнні і навуковыя чытанні прайшлі ў Маскве, Кіеве, Варшаве.

Цяпер мы вельмі занепакоены сучасным станам беларускай мовы, беларускай культуры, выхавання і адукацыі, ходам нацыянальнага адраджэння, захаваннем беларускай нацыі. Адразу пасля абвяшчэння незалежнасці

Рэспублікі Беларусь адбыўся інтэнсіўны працэс нацыянальнага адраджэння, які, аднак, у апошні час пачаў моцна затарможвацца. У выніку закрылася большасць беларускамоўных школ, класаў і садкоў, вельмі мала карыстаюцца беларускай мовай у вышэйшых навучальных установах, амаль зусім выкінута беларуская мова з урадавых, заканадаўчых, навуковых і іншых устаноў. Не выконваецца не толькі закон аб дзяржаўнасці беларускай мовы, але нават і так званым «двухмоўі». Змяняюцца колькасць і тыражы беларускамоўных кніг, часопісаў і газет. СМІ (у тым ліку і найбольш уплывовыя сярод іх — тэлебачанне і радыё) усё больш пераходзяць на рускую мову і расійскую тэматыку. Дакументацыя і абслугоўванне ва ўсіх грамадскіх установах, уключаючы пошту, магазіны, паліклінікі і інш., вядзецца амаль выключна на рускай мове.

Нягледзячы на русіфікацыю, апошні перапіс насельніцтва, які, дарэчы, таксама праводзіўся пад націскам, засведчыў, што беларусамі сябе лічаць 81,2% (у 1989 г. — 77,9%) насельніцтва, роднай мовай сваёй нацыянальнасці назвалі амаль 82% (у 1989 г. — 78%), на мове сваёй нацыянальнасці размаўляюць дома 45% насельніцтва, а на беларускай мове — 37%. Гэта сведчыць аб тым, што значная колькасць насельніцтва краіны хоча жыць у самастойнай дзяржаве Беларусі з беларускай мовай і нацыянальнай культурай.

Тое, што ў апошнія гады прыкладаюцца ўсе намаганні па аб'яднанню нашай краіны з Расіяй у адну дзяржаву, выклікае трывогу, бо ў выніку можа быць зноў, як некалі, страчана незалежнасць Беларусі, размыта нацыянальная культура, а народ беларускі поўнаасімілюецца. Трэба зразумець, што з усіх бакоў (асабліва палітычнага) і Расіі, і Беларусі больш выгадна, каб абедзве краіны захоўвалі незалежнасць і выступалі на міжнароднай арэне не як адна дзяржава, а як дзве дружальныя суседкі, якія ў галоўных напрамках дзейнасці падтрымліваюць адна другую. Будзе і «калідор» у Еўропу для Расіі, і энергетычны партнёр для Беларусі, бо эканамічныя, гандлёвыя, культурныя і іншыя ўсебаковыя зносіны можна паспяхова развіваць і пры самастойнасці абедзвюх краін. Няхай жывуць дзве незалежныя дэмакратычныя дружальныя дзяржавы — вялікая Расія і вольная Беларусь! Няхай пашыраецца ўзаемадзейненне і ўзаемаўзбагачэнне беларускай культуры з нацыянальнымі культурамі краін усяго свету!

Мы павінны прыкласці ўсе намаганні, каб не толькі захаваць нашу беларускую культуру, нацыю і дзяржаву ў новым тысячагоддзі, але і прывесці іх да новага росквіту, да новых вяршынь.

## БЕЛАРУСКІ МАСТАК У ІНШАНАЦЫЯНАЛЬНЫМ АСЯРОДДЗІ

**М**ы жывём нібы ў паралельным свеце. Бо нас з Беларуссю дзеліць Украіна. Бо ў нас розныя, далёкія па сваіх мовах і традыцыях дзяржавы, розны дзяржаўны лад.

Мы, Малдова — адна з першых краін на тэрыторыі былога Саюза, якая ўступіла ў Савет Еўропы, мы нібы першыя адчынілі «дзверы» замежжу. Але аказалася, акрамя аптымізму, у нас нічога не засталася. Улады прыслухоўваюцца да таго, што скажа замежжа. Нібы поўная свабода: можаш рабіць, што хочаш, жыць, як хочаш. Але далей размоў справы не ідуць. У большасці людзей думка толькі адна: як дажыць да наступнага дня. Намнога цяжэй проста працаваць на сваім месцы, вядома, калі яно ёсць. І толькі сваёй працай даказаць і паказаць, хто ты ёсць. Хіба гэтага мала? Напэўна — мала. Тады нібы трэба ісці ў палітыку.

Але — нягледзячы ні на што — у Малдове ёсць Беларуская суполка, дзе ўдалося стварыць атмасферу вялікай беларускай сям’і ў замежжы. Суполка аказвае добры ўплыў на беларусаў, якія пражываюць у Малдове. Кожны месяц праходзяць яе пасяджэнні, прадстаўнікі суполкі прымаюць актыўны ўдзел у культурным жыцці рэспублікі, у тым ліку ў мастацкіх выстаўках. Выйшлі тры зборнікі вершаў сяброў суполкі, якія атрымалі добрыя водгукі. Старшыня рады суполкі У. Дзяржыцкі ўзнагароджаны медалём «Ганаровы грамадзянін Малдовы».

Склаліся ў нас добрыя адносіны з амбасадай Рэспублікі Беларусь у Малдове. Мы адчуваем падтрымку ва ўсёй нашай дзейнасці. Па ініцыятыве амбасады летам 2000 г. прайшлі Дні культуры Беларусі ў Малдове, а ў пачатку снежня Дні беларускага кіно.

Мне некалькі разоў давялося ўдзельнічаць у сумесных паездках у Дом творчасці былога Саюза. Вядома, я жыў у Малдове і прадстаўляў гэту краіну. Але дастаткова было сказаць, што скончыў у Мінску Акадэмію мастацтваў, каб ад цябе пачыналі чакаць добрых вынікаў у працы і цікавага творчага падыходу. Мне прыемна за нашу «школу», дзе атрымаў адукацыю мастака.

Некалькі гадоў назад я сустрэў мастака з Малдовы, які вучыўся тады ж і ў той самы час, што і я. Трэба было бачыць яго вочы, калі ён успамінаў Мінск. Цяпер яму нібы няёмка гаварыць знаёмым, што атрымаў адукацыю у Беларусі. Ён і яго знаёмыя ведаюць з замежных сродкаў масавай інфармацыі, што ў Беларусі — дыктат. Не памылюся: калі б сказаў, што тут усё за калючым дротам, — паверылі б.

Каб пачуць нашу мову, слухаю «Свабоду» з Прагі. Але каб не прыязджаў да бацькоў, каб не ведаў і не бачыў сам, як тут жывуць, каб не мог параўнаць з іншым жыццём... Іншы раз, калі слухаю, сэрца пачынае

трапятца. Няўжо наш народ сапраўды праваліцца ў дрыгву? Няўжо яго пазбавяць ўпэўненасці, лепшай долі? Вядома, цяжка ўсім. Але апрача нас ніхто не даць нам лепшага жыцця.

Радзіма — як тая кабета, з якой жыў, меў дзяцей, а потым пабачыў, што іншая прыгажэй. Дык хіба пойдзеш да яе? Такого не будзе! Бо за мяжой на нас глядзяць як на прадстаўнікоў Рэспублікі Беларусь, бо па нашых паводзінах і працы складаюць уяўленне пра ўсёў народ Беларусі.

Мова мастацтва ў Малдове прыкметна адрозніваецца ад той, з якой я прыехаў з Беларусі. Іншыя людзі, мова, іншая зямля. А галоўнае — поўнае непрыняцце нашага нацыянальнага мастацкага светабачання. У нас, у сваёй большасці, стрыманы каларыт, добры малюнак. Там — наадварот. Выкарыстоўваецца ўся палітра колераў. Можна не ўмець маляваць зусім — і быць мастаком. Праводзіцца шмат мастацкіх выставак, але ні Міністэрства культуры Малдовы, ні Мастацкі музей не робяць закупак, не папаўняюць свае фонды. Таму большасць мастакоў пачынаюць рабіць такія творы, якія маглі б спадабацца тым, хто мала разумее ў мастацтве, але мае грошы.

У мастацкім вучылішчы і мастацкім інстытуце Малдовы няма курса «Рускае мастацтва XIX–XX стст.». Не гавару пра сучаснае мастацтва краін былога Саюза. Хіба гэта не гаворыць пра тое, які ёмісты пласт культуры не змогуць асэнсаваць будучыя мастакі?

Больш за дзесяць гадоў прымаю ўдзел ва ўсіх выстаўках, якія праводзіць Саюз мастакоў Малдовы. Адбыліся мае персанальныя выстаўкі: «Поры года», «Мая зямля», «Крыніца», — хацелася, каб, пачынаючы ад назвы, гледачы ўбачылі і адчулі прыгажосць і трагедыю той зямлі, з якой я родам. На плакаце выстаўкі, якая прайшла ў Адэсе, было надрукавана: «Малдова — Беларусь». Гэта — каб ведалі, што мы ёсць.

Неяк адзін мастак нагадаў нашу размову у той час, калі я толькі пачынаў свой творчы шлях у Малдове. Як, маўляў, буду «рабіць іх нацыянальнае мастацтва»? Я адказаў, што буду працаваць, як змагу, а калі вынікі атрымаюць рэзананс, дык яны стануць нацыянальнай з’явай. Мне відаць, што Малдова сёння хоча адасобіцца ў культуры, але, тым не меней, усе трымаюць раўненне толькі на Румынію і Запад.

Перакрыжаванне, узаемадзеянне культур было, ёсць і будзе! Старажытная архітэктура Грэцыі, эпоха Адраджэння... Можна пералічыць усе этапы развіцця культуры. Глядзіш — і бачыш, што палітыкі раней або пазней адходзяць на другі план. Толькі Мастак з вялікай літары, толькі асветніцкая дзейнасць могуць пакінуць адбітак на культуры часу. Нездарма мы ўспамінаем Скарыну і Гусоўскага, Буднага і Дуніна-Марцінкевіча.

Мастацтва павінна прыносіць людзям радасць. У жыцці так многа бруду, што сам Бог пасылае людзям мастакоў. Звернемся ж да таго асяроддзя, дзе мы жывём. Нельга чалавека навучыць жыццю, але ўбачыць сябе праз вочы мастака ён можа!

Мы, на месцы майго сучаснага жыцця, у Малдове, размаўляем на рускай мове. Але вось у гэтым годзе некалькі дзён мне давялося быць на Украіне, у Кіеве. У асноўным творчая інтэлегенцыя там размаўляе на мове сваёй дзяржавы. Я гаварыў з імі на беларускай мове, але ніхто на гэта не звярнуў нават увагі, бо кожны разумеў адзін аднаго.

Вось тут і хочацца мне ўспомніць газету «Голас Радзімы», сказаць яе калектыву вялікі дзякуй. Атрымоўваючы яе, мы дакранаемся да нашых каранёў, даведваемся, што адбываецца цяпер у Беларусі. А галоўнае — да нас такім чынам даходзіць і родная мова.

Сёння мы жывём у шматмернай прасторы. Тое, што раней адчувалі душой, уступае месца рацыянальнаму пачатку. Можа, у новым стагоддзі з’явіцца новае мастацтва, якое мы нават не можам сабе ўявіць. Але хочацца верыць, што яно будзе ўплываць на людзей, будзе несці ўсім шчасце і радасць.

**Анфіса Ляднёва (Мінск)**

## **БЕЛАРУСКАЕ ЗАМЕЖЖА: РАЗВІЦЦЁ НАЦЫЯНАЛЬнай ШКОЛЫ**

**XX** стагоддзе, якое зыходзіць з гістарычнай арэны, мае некалькі назваў: атамнае, касмічнае, інфармацыйных тэхналогій і г. д. Наступаючае XXI ст., на думку многіх, характарызуецца як «адукацыйнае грамадства», ці «інфармацыйнае грамадства». Якім жа бачыцца ў гэтым кантэксце стан нацыянальнай школы ў беларускім замежжы?

Праблема развіцця нацыянальнай адукацыі ў дзяйсparaх адносіцца да ліку найменш распрацаваных. У часы існавання Савецкага Саюза нават пытанне не паўставала аб цэласнай сістэме нацыянальнай адукацыі беларусаў як у самой Беларусі, так і за яе межамі. Наадварот, рабілася усё, каб ажыццяўлялася тэорыя зліцця нацый, штучна вынішчалася этнічная своеасаблівасць народаў. І Беларусі ў гэтым эксперыменце адводзілася вядучая роля.

За мяжой беларуская школа ў значнай меры залежала ад узроўню развіцця нацыянальнай свядомасці, стаўлення дзяспары да культурных здабыткаў народа, гатоўнасці і здольнасці перадаць іх сваім нашчадкам. Так званая «старая» (дарэвалюцыйная) эміграцыя амаль уся згубіла сувязі з бацькаўшчынай: яна растварылася сярод карэннага насельніцтва, паланізавалася ці русіфікавалася ў адпаведных эмігранцкіх арганізацыях. Міжваенная



эміграцыйная хваля ўжо стварыла свае культурна-нацыянальныя арганізацыі, беларускія школы працавалі ў Літве, Латвіі. Але можна сказаць, што доўгі час культурныя здабыткі, духоўнае багацце замежных беларусаў працавалі на іншыя народы. Размыгасць нацыянальных катэгорый, адсутнасць падрыхтаваных кадраў не спрыялі стварэнню ўласнай беларускай школы ў іншых краінах, акрамя згаданых.

У пасляваенныя гады ўсё пачало мяняцца да лепшага. Адно тое, што ў эміграцыю трапіла шмат беларускіх навукоўцаў, настаўнікаў, творчай інтэлігенцыі, затым многія перасяленцы атрымалі адукацыю ў вышэйшых навучальных установах Захаду, станюўча ўплывала на беларускую справу. Абудзілася пачуццё еднасці па мове, паходжанню і долі.

Разуменне ролі школы для выхавання маладога пакалення прыдало справе яе арганізацыі і функцыянавання на чужыне ўзровень важнейшай нацыянальна-грамадскай задачы. Разбудова беларускага школьніцтва пачалася ў Германіі (лагеры для перамяшчаных асоб) і стала адметнай з’явай усяго эмігранцкага жыцця. Потым вынікі школьнай дзейнасці ў Германіі добра паўплывалі на стварэнне сеткі нядзельных школак, курсаў беларусаведы, летніх дзіцячых лагераў адпачынку, выданне падручнікаў і літаратуры, іншыя формы нацыянальнага выхавання і навучання ва ўсіх краінах рассялення беларусаў.

Дзейнасць беларускай школы стала здабыткам культурнага і грамадскага жыцця, добрым фактарам захавання сваёй прысутнасці ў свеце, нацыянальнага адраджэння. Менавіта дзякуючы нацыянальнаму выхаванню беларусы пасляваеннай хвалі і іх дзеці прыйшлі да агульначалавечых каштоўнасцей з адчуваннем сябе часткай беларускага народа. Заходняя дыяспара здолела закласці падмурак свайго, нацыянальнага, менталітэту — таго, што адрознівае беларусаў ад іншых этнічных супольнасцей і заваёўвае ім павагу з боку шматнацыянальнага грамадства.

Звернемся да канкрэтных краін і прыкладаў.

На Беласточчыне ў першыя пасляваенныя гады дзяржаўная палітыка па пытаннях міжэтнічных адносін ігнаравала існаванне нацыянальных меншасцей. Беларусы не сталі тут выключэннем. Будавалася этнічна аднародная Польшкая дзяржава, і ліквідацыя беларускай школы садзейнічала гэтаму працэсу. Калі ў 1944 г. на Беласточчыне дзейнічала 105 школ з беларускай мовай навучання, то ў снежні 1947 г. — усяго 6<sup>1</sup>. Праз два гады, згодна з рашэннем Сакратарыята ЦК ПАРП, пачалося аднаўленне беларускага школьніцтва, на якое, аднак, адмоўна паўплываў палітычны крызіс 1956 г. За перыяд з 1956 па 1961 г. колькасць школ з беларускай мовай навучання паменшылася з 56 да 39, а колькасць школ, у якіх беларуская мова вывучалася як предмет, павялічылася з 118 да 136<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Нацыянальная адукацыя: Тэматычны зборнік навуковых прац. Брэст, 1998. Кн. 9. С. 38.

<sup>2</sup> Беларускі календар. Беласток, 1962. С. 90.



Заганная практыка замены беларускай мовы навучання вывучэннем яе толькі як прадмета 17 лістапада 1962 г. прывяла да прыняцця Міністэрствам асветы Польшчы рашэння аб адмене абавязковага вывучэння роднай мовы беларускімі дзецьмі. У 1963 г. спыняецца выданне на беларускай мове некаторых падручнікаў. Працэсу разбурэння беларускай школы паспрыяла і школьная рэформа пачатку 70-х гг. Прынцып «поўнай добраахвотнасці» вывучэння беларускай мовы прывёў да змяншэння колькасці дзяцей, якія вучалі беларускую мову, амаль у чатыры разы<sup>3</sup>. У 1981 г. у Польшчы засталіся толькі славацкая і ўкраінская школы.

80–90-я гг. прынеслі значныя пазітыўныя змены ў палітычным і грамадскім жыцці краіны. У 1992 г. на дзяржаўным узроўні пачала аказвацца падтрымка выяўленню нацыянальнай, этнічнай і моўнай тоеснасці вучняў. Але беларусы, у адрозненне ад іншых нацыянальных меншасцей, не выкарысталі магчымасць зрабіць школу нацыянальнай і выбралі выкладанне беларускай мовы як дадатковага прадмета для жадаючых яе вывучаць. Пісьменнік Сакрат Яновіч з горыччу канстатаваў: «У адным з ліцэяў Бела-стока наіўняткі з БГКТ дамагліся ад куратары пачаць фармальны набор вучняў у асобны клас з беларускай мовай як прадмет. ...Не паступіла аніводная заява!»<sup>4</sup>

Асіміляцыйныя працэсы зайшлі далёка, і значная частка польскіх беларусаў згубіла нацыянальную тоеснасць, этнічную памяць, навучэнцы, па меры пераходу ў старэйшыя класы, усё больш атаясамлівалі сябе з палякамі. Сярод вучняў 4-га класа іх колькасць дасягала 100%<sup>5</sup>. І наадварот, дынаміка ўзрастання этнічнай самасвядомасці назіралася сярод вучняў Гайнаўскага і Бельскага ліцэяў, дзе беларуская мова і літаратура вывучалася. Цяпер беларускае школьніцтва ў Польшчы стабілізавалася. На жаль, па-ранейшаму няма ніводнай школы з беларускай мовай навучання. Можна лічыць, што цэнтр беларускага навучэнства ў Польшчы сёння знаходзіцца ў Гайнаўцы.

Распад СССР на суверэнныя рэспублікі прывёў да значнага пашырэння беларускай дыяспары. У новых незалежных дзяржавах апынулася больш за два мільёны беларусаў. Маючы глыбокія гістарычныя і асветніцкія традыцыі, неацэнны вопыт пасляваеннага замежнага школьніцтва, можна і неабходна вырашыць у краінах на постсавецкай прасторы і праблему нацыянальнай адукацыі.

У найлепшых умовах знаходзяцца беларусы Латвіі і Літвы, бо і Віленшчына і Латгалія для іх — гэта родная зямля, унікальны рэгіён традыцыйнай нацыянальнай культуры, дзе захавалася яшчэ беларуская мова, аўтэнтчны фальклор, багатыя традыцыі беларускага школьніцтва, закладзеныя ў 20–30-я гг.

<sup>3</sup> Нацыянальная адукацыя. С. 43.

<sup>4</sup> Яновіч С. Дзённікі (1987–1995). Беласток, 1997. С. 158.

<sup>5</sup> Нацыянальная адукацыя на беларуска-польска-літоўскім сумежжы ў XX ст. Брэст, 1997. Кн. 8. С. 49.

Можна сказаць, што толькі беларусы Літвы цяпер маюць адносна цэласную сістэму беларускай адукацыі на роднай мове — гурткі па вывучэнню мовы, беларуская дзяржаўная сярэдняя і надзельная школы, факультатывы, аддзяленне беларусазнаўства ў ВНУ. Усё гэта дапамагае гадаваць свае кадры, арыентавацца ў праблемах Беларусі, адаптавацца ў іншамойным асяроддзі, атрымліваць сярэдняю спецыяльную і вышэйшую адукацыю як у Літве, так і на бацькаўшчыне. Заслугай літоўскіх беларусаў з’яўляецца і тое, што яны распрацавалі канцэпцыю нацыянальнай адукацыі ў Літве і аднаўлення беларускага школьніцтва.

Далучаюць маладых беларусаў да нацыянальна-культурнай спадчыны, ведання мовы надзельных школкі ў Маскве, Цюмені, Ташкенце, Новасібірску, Таліне, у іншых гарадах і рэгіёнах.

Лёс нацыянальнай школы залежыць ад таго, наколькі супадаюць інтарэсы самой дзяспары, краіны пражывання і бацькаўшчыны. Гістарычная радзіма павінна матэрыяльна падтрымліваць адукацыйныя ініцыятывы замежных суайчыннікаў — забяспечваць іх падручнікамі, дапаможнікамі, метадычнымі матэрыяламі на роднай мове, абсталяваннем вучэбных класаў, дапамагаць настаўніцкімі кадрамі, прадстаўляць выпускнікам магчымасць атрымання спецыяльнай і вышэйшай адукацыі на гістарычнай радзіме і інш.

На аснове парытэту інтарэсы ў адукацыйнай сферы ўзгадняюцца пагадненнямі аб супрацоўніцтве ў галіне адукацыі паміж адпаведнымі міністэрствамі Беларусі і Літвы, Украіны, Польшчы і інш. Прынятыя ў канцы 80-х і пачатку 90-х гг. законы аб нацыянальных меншасцях (Украіна, 1992 г.; Эстонія, 1993 г.; Літва, 1998 г.) аб культурнай аўтаноміі нацыянальных меншасцей (Эстонія, 1993), аб свабодным развіцці нацыянальных і этнічных груп Латвіі і іх праве на культурную аўтаномію (Латвія, 1991) стварылі заканадаўчую аснову для арганізацыі і дзейнасці беларускіх нацыянальна-культурных згуртаванняў, работы нацыянальнай школы ў гэтых дзяржавах.

Складаныя асіміляцыйныя працэсы ў беларускім асяроддзі, нізкая нацыянальная самасвядомасць прывялі да страты сувязей шмат каго з беларусаў са сваёй радзімай, адмовы ад роднай мовы і культуры і пераходу на культуру і мову тытульнай нацыі краіны пражывання. Гэтыя беларусы і дзяцей сваіх жадалі вучыць толькі на мове карэннага насельніцтва і непрыхільна ўспрымалі ідэю арганізацыі навучання на роднай мове.

Беларуская школа за мяжой павінна быць адкрытай для навучэнцаў любой нацыянальнасці. Непарыўнасць беларускай адукацыі можа забяспечыць дзейнасць дзіцячых садкоў, пачатковай і сярэдняй школы. Але значнай перашкодай тут з’яўляецца адсутнасць цэласнай нацыянальнай сістэмы адукацыі ў Беларусі. Безумоўна, што адным з галоўных фактараў развіцця беларускага школьніцтва ў замежных дзяржавах з’яўляецца стабільная грамадска-палітычная і культурная сітуацыя ў Беларусі, дзяржаўная зацікаўленасць у захаванні сваёй этнічнай адметнасці, прыярытэт беларускай самастойнасці.

Калі не будзе існаваць беларуская школа — не будзе і перспектывы для плённага развіцця беларускай культуры, у тым ліку ў замежжы.

Беларусам дадзены шанц навучыцца жыць па нацыянальных стандартах, што магчыма дасягнуць толькі праз сваю дзяржаўнасць, школу, мову і культуру, і нам трэба гэты шанц належным чынам выкарыстаць. Беларуская нацыянальная ідэя, якая аб'яднала б, згуртавала ўсё беларускае грамадства як на бацькаўшчыне, так і за мяжой, непарыўна звязана з нацыянальнай беларускай школай — абавязковай умовай і прыкметай росквіту нацыі.

**Святлана Прохарава, Юлія Гурская (Мінск)**

## **МОВА БЕЛАРУСКАГА ДРУКУ Ў КРАІНАХ БАЛТЫ**

**М**атэрыялам для гэтай працы паслужыла мова газет краін Балты\*. Як сведчыць даследаваны матэрыял, асноўнай мэтай прааналізаваных газет з'яўляецца разбурэнне стэрэатыпаў беларуса і Беларусі, якія ствараліся шмат гадоў. Сутнасць іх у тым, што нібыта да рэвалюцыі 1917 г. Беларусь была малапісьменнай краінай, не мела ні дзяржаўнай мовы, ні дзяржавы, ні культуры.

На пачатку 90-х гг. культурная дзейнасць беларусаў Балты актывізавалася. З 1991 г. адраділася ў Вільнюсе (Вільні) «Наша ніва», на старонках якой на пачатку ХХ ст. выпрацоўваліся нормы беларускай літаратурнай мовы і правапісу (мову «Нашай нівы» мы разглядаць не будзем, бо гэта асобная тэма, якую немагчыма прааналізаваць у адным выступленні). З 1992 г. пры газеце «Наша ніва» існавала грамадская арганізацыя — Таварыства беларускага пісьменства. У 1993 г. адкрыта Віленская сярэдняя школа імя Ф. Скарыны.

З 1997 г. у Літве існуе газета і выдавецтва «Рунь»; у Латвіі ў 1989 г. выдадзена некалькі нумароў газеты «Голас беларуса»; з 1994 г. выдаецца штомесячнік — газета беларусаў Латвіі «Прамень». З 1990 г. выдавалася газета і часопіс беларусаў Эстоніі «Грунвальд» (намі прааналізаваны толькі два нумары за 1990 г.). Гэтыя выданні разбуралі ранейшыя стэрэатыпы, стваралі канцэптuallyна новы вобраз Беларусі. Усе яны выходзілі на тарашкевіцы — за выключэннем газеты «Прамень».

З пункту гледжання кагнітыўнай лінгвістыкі мова канцэптuallyзуецца як вынік складанай кагнітыўнай дзейнасці чалавека. На думку В. Гумбальта,

---

\* У артыкуле прааналізаваны нумары выданняў, якія знаходзяцца ў бібліятэцы Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны.

гэта не толькі вынік натуральнай дзейнасці народа ў дыялектах, але — і творчых асобаў. Што тычыцца беларускай мовы, то тут вельмі складаная сітуацыя. Падмацуем такое сцвярджэнне меркаваннем вядомага славіста М. Талстога, які разглядае «беларускую літаратурную мову як мову з перапыненай традыцыяй, якая, як і ў рускай мове, была сакральнай, бо ўзыходзіла да мовы Бібліі Ф. Скарыны»<sup>1</sup>. (Мяркуем, што, калі б гэтая традыцыя захавалася, магчыма, кагнітыўная дзейнасць беларусаў была б іншай.) Эпіграфам да сваёй працы М. Талстой бярэ словы М. Трубяцкога пра тое, што «руская літаратурная мова ніколі не адрывалася ад традыцый роўнаапостальных Кірылы і Мяфодзія», сакральнасць гэтай традыцыі, на думку расійскіх даследчыкаў, і прадвызначыла сучасны статус рускай мовы як мовы міжнародных зносін.

Перапыненасць традыцыі беларускай мовы паўплывала на яе лёс і на лёс яе кадыфікатараў, які быў вельмі няпросты. «Узгадаем, — адзначае Л. Вітушкава ў артыкуле «Мова — жывы арганізм», колькі мовазнаўцаў, паэтаў за ўжываньне мяккага знаку былі адпраўленыя сталінскім рэжымам на сьмерць. Таму справа нашага сумленьня... дзеля іх памяці выправіць скажэньні ў нашай мове, творча ставіцца да сваёй роднай мовы»<sup>2</sup>.

Адзначым, што ў першых выданнях беларуская дыяспара адмежавалася ад «наркомаўкі», звярнулася да «тарашкевіцы» як да больш культурнай, на думку выдаўцоў, традыцыі, якая асвечана тым, што яна была закладзена ў старажытнай сталіцы ВКЛ, дзе Скарына выдаваў свае кнігі. Можна меркаваць, прадстаўнікі дыяспары цэняць, што гэтая традыцыя звязана з Вільняй. Газета «Рунь» стварае асобы вобраз Вільні, якая ўжо на пачатку ХХ ст. асэнсоўвалася ў беларускай літаратуры як горад сакральны, горад-пратагін (паводле Э. Рош, пратагін — гэта лепшы ўзор). Такая канцэптualaлізацыя Вільні не толькі замацавалася за самім горадам, але і паўплывала на асэнсаванне традыцыі пісьма. Таму выпрацаваная менавіта ў Вільні «тарашкевіца» часта ўспрымаецца як больш сакральнае і культурнае «пісьмо» ў адрозненне ад «наркомаўкі», якая належыць пераважна да сферы прафанага і асацыіруецца з 30-мігг. ХХ ст. у гісторыі Беларусі.

Як адзначае ў сваім артыкуле С. Вітушка, «беларусы Літвы ўяўляюць сабой дзье вялікія групы, якія розняцца некаторымі сацыяльнымі й этнаграфічнымі рысамі»<sup>3</sup>. Да першай групы аўтар адносіць тых людзей, «якія за савецкім часам, у 50–80 гады, пераехалі зь Беларусі ў Літву». Другая групка — гэта карэнныя жыхары так званага Віленскага краю, што, на думку аўтара, паслугоўваюцца між сабою так званай «простай мовай», якую аўтар артыкула лічыць звычайным паўночна-заходнім дыялектам беларускай мовы. С. Вітушка падзяляе думку, што асобным народам на гэтай тэрыторыі беларусы ўсвядомілі сябе на стыку ХІХ–ХХ ст. Да таго ж аўтар

<sup>1</sup> Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков. М., 1988. С. 220–236.

<sup>2</sup> Рунь. 1997. №4.

<sup>3</sup> Вітушка С. Адраджэнне беларускага жыцця ў Літве // Беларусы Балтыі. Вільня, 1998. С. 4.

лічыць, што «беларусы і літоўцы праз усю сваю гісторыю мелі надзвычай цесныя ды інтэнсіўныя кантакты, а Вільня, сталіца ВКЛ, акумулявала лепшыя сілы абодвух народаў»<sup>4</sup>. Але ўжо ў XIX ст. узніклі асобныя нацыянальна-вызваленчыя рухі літоўцаў і беларусаў, і ў гэты час Вільня заставалася калыскай як літоўскай, так і беларускай культур. Менавіта ў Вільні ўзніклі першыя беларускія газеты, палітычныя партыі, школы, тэатры і г. д. Аўтар гаворыць і пра тое, што некаторыя беларусы лічылі сябе «тутэйшымі», частка католікаў аднесла сябе да палякаў, а праваслаўныя — да рускіх.

Падобная сітуацыя назіраецца і ў Латвіі, дзе, у адрозненне ад Эстоніі, беларусы жылі спрадвечу. Так, у 1928 г. у Латвіі выйшла кніга К. Езавітава «Беларусы ў Латвіі» (у той час ён быў дырэктарам Люцынскай беларускай гімназіі, узначальваў Таварыства беларускіх вучацялёў у Латвіі). У гэтай кнізе аналізуецца той факт, што колькасць беларусаў у 1925 г. у параўнанні з 1920 г. зменшылася. Аўтар адзначае, што перапіс 1925 г. праходзіў у самы разгар падрыхтоўкі да «Беларускага працэсу 1924–1925 гг.», з прычыны чаго частка беларусаў запісвалася або палякамі, або рускімі<sup>5</sup>. Разам з тым К. Езавітаў падкрэсліў, што беларусаў у Латвіі вялікая колькасць. І цяпер у Латгаліі жыве прыкладна чвэрць беларусаў Латвіі. У Даўгаўпілсе беларусаў 9 працэнтаў. Этнічныя беларусы аказалі ўплыў на фарміраванне мовы і культуры латгальцаў. У сваю чаргу, у беларускай мове існуе цэлы шэраг моўных з’яваў, якім знаходзяць адпаведнікі ў латышскіх гаворках<sup>6</sup>.

Пра латышскі ўплыў на беларускую мову пісаў яшчэ ў 30-я гг. Э. Блесэ, да праблемы ўзаемаўплываў моваў звяртаўся Я. Эндзелін. Сучасны даследчык А. Брэйдан адзначае, што Латгалія — асабліва моўная зона, у якой ён фіксуе двухмоўе і нават трохмоўе. Даследчыкі, у прыватнасці Я. Эндзелін, А. Рэкена, тлумачаць з’яўленне ў латышскай і латгальскай мовах канструкцый з прыназоўнікам *do* – славянскім уплывам, а на думку А. Рэкена, беларускім уплывам можна растлумачыць і тое, што гэты прыназоўнік мае выгляд *da*. К. Езавітаў у сваёй кнізе таксама адзначаў, што «крывічы-беларусы былі першым славянскім народам, з якім пазнаёмліся латыскія плямёны»<sup>7</sup>.

Такім чынам, тэрыторыі Беларусі, Літвы, Латвіі не маюць акрэсленай моўнай мяжы, частка беларусаў тут — гэта карэнныя жыхары сучаснай Латвіі, Літвы.

Калі ў 20–30 гг. Віленскі край належаў да Польшчы, у Вільні, тым не менш, працягвалася інтэнсіўнае беларускае жыццё, працавалі славутыя Віленская беларуская гімназія і Беларускі музей імя І. Луцкевіча, выходзілі газеты, часопісы, кнігі, у касцёлах і цэрквах Вільні праводзіліся набажэнствы на беларускай мове. Але ў Вільні месціліся таксама цэнтры ўсіх заходнебеларускіх

<sup>4</sup> Вітушка С. Адраджэнне беларускага жыцця ў Літве. С. 6.

<sup>5</sup> Цыт. па: Голас беларуса (Рыга). 1989. Вып. 1.

<sup>6</sup> Прохорова С. М. Ешчэ раз о языковой непрерывности. Минск, 1999. С. 20–27.

<sup>7</sup> Цыт. па: Голас беларуса.

партый і грамадскіх арганізацый, з-за чаго ў 30-я гг. адбылася тут адна з найвялікшых трагедый у беларускай гісторыі. Далейшыя падзеі прывялі да таго, што ўся беларуская інтэлігенцыя была рэпрэсавана, усе беларускія арганізацыі ў Вільні ліквідаваны. С. Вітушка падкрэслівае, што беларусы, пазбаўлены сваёй інтэлектуальнай эліты і арганізацыйных структур, пачалі асімілявацца, далучацца да польскай і рускай культур. Рэальным грамадска-культурным фактарам беларускае жыццё ў Вільні зноў стала з канца 80-х гг. Прычым, як падкрэслівае С. Вітушка, «беларусы заўсёды мелі і маюць маральную падтрымку з боку літоўскага грамадства»<sup>8</sup>.

Што датычыцца канцэптуалізацыі газеты «Рунь», А. Мінкін у артыкуле «Канцэпцыя газеты беларусаў Літвы «Рунь» адзначае, што «беларуская літаратурная мова ў другой палове XIX і пачатку XX стагоддзяў фармавалася пераважна на аснове гаворак Віленшчыны, Меншчыны і Гарадзеншчыны, якія мала чым адрозніваюцца паміж сабой і належаць да гэтак званых паўночна-заходніх беларускіх гаворак». Такім чынам, падсумоўвае А. Мінкін, «сёння на Літве пражывае прыблізна 200 тысячаў чалавек (6–7% ад усяго насельніцтва Літвы), якія ведаюць, а часам і карыстаюцца беларускаю моваю»<sup>9</sup>. Рэдактар газеты падкрэслівае, што яна будзе адлюстроўваць жыццё беларусаў і беларускамоўных палякаў Літвы, інфармаваць пра жыццё і падзеі ў Беларусі, а таксама пра жыццё беларускай дыяспары ў свеце. Газета «Рунь», адзначае рэдактар, выдаецца ў старажытнай сталіцы Беларусі і Літвы — сталіцы Вялікага Княства Літоўскага. З пачаткам так званай «перабудовы» Вільня, — працягвае А. Мінкін, — «Крывіцкая Мекка», паводле акрэслення нашага слыннага паэта Уладзіміра Жылкі, зноў сталася цэнтрам прыцягнення беларусаў ўсяго сьвету. Тут сёння адбываюцца самыя разнастайныя беларускія з'езды, сэсіі, канфэрэнцыі й г. д. Сюды нашыя суродзічы прыязджаюць і проста адпачыць сярод помнікаў беларуска-літоўскай даўніны»<sup>10</sup>. Таму рэдактар «Руні» лічыць, што яна павінна зрабіцца «сталічнай» газетай, разумеючы слова *сталічны* як канцэпт, што адпавядае прататыпу газеты, а гэта значыць, што газета «Рунь», на думку яе рэдактара, «павінна стаць лепшым узорам газет у кантэксце сусветных газет, а ў пляне далейшага развіцця плянуецца зрабіць «Рунь» газэтай беларусаў балтыцкага рэгіёну, а гэта Эстонія, Латвія, Літва, Калінінград, Пецярбург, Гданьск». Акрамя таго, падкрэслівае рэдактар, «газета «Рунь», якая выдаецца ў суседняй зь Беларусьсю маленькай, дэмакратычнай краіне, мае магчымасьць праўдзіва гаварыць усяму сьвету пра тое, што сёння дзеецца ў Беларусі, можа друкаваць матэрыялы, забароненыя на Бацькаўшчыне»<sup>11</sup>.

<sup>8</sup> Вітушка С. Адраджэньне беларускага жыцця ў Літве. С. 8.

<sup>9</sup> Мінкін А. Канцэпцыя газеты беларусаў Літвы «Рунь» // Беларусы Балтыі. Вільня, 1998. С. 95–96.

<sup>10</sup> Тамсама. С. 97.

<sup>11</sup> Тамсама. С. 97–98.

Трэба адзначыць, што заглавак газеты «Рунь» карэлюецца з загаловак «Наша ніва» і на ўзроўні вертыкальнага кантэксту мае апору ў культуры Беларусі. У газеце змяшчаюцца цудоўныя ўзоры беларускай мовы — творы Н. Арсенневай, Л. Луцкевіча, лісты і паштоўкі В. Ластоўскага, З. Верас і інш.

Што да мовы газет Латвіі, то неабходна адзначыць наступнае. У 1989 г. было выдадзена некалькі нумароў газеты «Голас беларуса». Яна выдавалася на «тарашкевіцы» і працягвала традыцыі выданняў К. Езавітава.

Асобна стаіць газета «Прамень», якая выдаецца з 1994 г. Асаблівасць яе ў тым, што яна пачала выходзіць на дзвюх разнавіднасцях беларускай мовы — большасць матэрыялаў друкавалася на «наркомаўцы», але частка матэрыялаў змяшчалася на «тарашкевіцы». У прыватнасці, у № 5 за 1996 г. на «тарашкевіцы» быў надрукаваны артыкул доктара навук М. Ярчака (суполка «Сьвітанак»).

Тое, што ў газеце да 1997 г., калі пачала мяняцца яе канцэптуалізацыя, мірна суіснавалі «наркомаўка» і «тарашкевіца», робіць газету «Прамень» 1994–1996 (і нават яшчэ 1997 г.) адметнай з’явай у беларускай культуры.

У перадавым артыкуле «Да беларусаў Латвіі» (першы нумар газеты «Прамень») гаворыцца, што мэта газеты — друкаваць усіх беларусаў Латвіі, «да якіх бы беларускіх суполак яны не належалі», выказаецца надзея, што «Прамень» будзе жыць доўга «яшчэ і таму, што з’явілася на свет у хвалюючыя святочныя дні нараджэння Ісуса Хрыста, чыё імя людзі славяць у вяках». На думку выдаўцоў, «назва газеты як не трэба лепей адпавядае [...] мэце [...] прабівацца да нас і свяціць. Каб мы, беларусы, не збіліся з дарогі і высока неслі сваю чалавечую годнасць». Адзначаецца, што газету «дабраславіў айцец Амброзій, святар Рыжскага кафедральнага сабора Хрыста Спасіцеля». У тым жа нумары змешчаны артыкул старшыні Таварыства беларускай мовы «Прамень» А. Карповіча з характэрным заглаўкам «Газета яднае нас».

Але з 1998 г. газета змяніла канцэпцыю: перагледжаны ранейшыя пазіцыі, заменены эпіграф, знік герб «Пагоня». Гэтыя змены адбіліся і на мове: як і газеты ў Беларусі, яна пачала выходзіць на дзвюх мовах — беларускай («наркомаўка») і рускай. На жаль, ёсць элементы і «трасянке» (1998. № 11; 1999. № 2–3 і інш.). Змяненне канцэпцыі праяўляецца і ў заглаўках матэрыялаў. У № 9 за 1998 г. інтэрв’ю з беларускімі парламентарыямі мае адпаведны заглавак «Погляды на падзеі на Беларусі мяняюцца ...». За апошнія гады скарацілася кола аўтараў і прэцэдэнтных імёнаў, а таксама колькасць матэрыялаў пра беларусаў у Латвіі. Адначасова ў газеце пабольшала афіцыйных матэрыялаў з Беларусі. Але ў той жа час газета працягвае публікаваць артыкулы, у якіх асвятляецца культурная і грамадская дзейнасць таварыстваў «Уздым», «Світанак».

Акрамя беларусаў Латвіі свае матэрыялы ў газеце «Прамень» друкавалі і друкуюць вучоныя, паэты, грамадскія дзеячы Беларусі. Існуе пастаянная



рубрыка «Весткі з Бацькаўшчыны». У газеце змяшчаюцца творы беларускіх пісьменнікаў, у прыватнасці, з працягам друкуецца раман Л. Дайнекі «Меч князя Вячкі». Прадстаўлены вершы і проза беларусаў з Латвіі.

У мове «Праменя» (1994–1997) ёсць пэўныя адрозненні ад мовы газет, якія выдаюцца ў Беларусі. Тут часта ўжываліся звароты, уласцівыя беларускаму друку пачатку стагоддзя, напрыклад, словазлучэнне *шчырыя беларусы*, дэмінутывы ва ўстойлівых спалучэннях *ад нашай цёплай пяшчотнай зямелькі*. Адрозніваўся характар загаловаўкаў “*Не здамося, браты-беларусы*”, “*Маюць гонар шанаваць нацыянальныя карані*” (пра аб’яднанне беларускіх мастакоў Латвіі «Маю гонар» — 1996. № 1, 2).

Значнае месца ў «Прамені» адводзіцца канцэпцыі беларускай мовы, што тэматычна збліжае гэтую газету з «Рунню», а таксама з іншымі беларускімі газетамі. Ёсць, у прыватнасці, лісты чытачоў, дзе гаворыцца пра тое, што беларусы кепска ведаюць сваю мову. У сувязі з гэтым у газеце былі змешчаны навуковыя кансультацыі беларускіх мовазнаўцаў. Пад рубрыкай «Вывучаем родную мову» (1996. № 3) надрукаваны артыкул гродзенскага прафесара Паўла Сцяцко. У іншых нумарах пад той жа рубрыкай падаюцца розныя тэматычныя групы слоў і заданні ў духу кагнітыўнай лінгвістыкі: яны паказваюць, як характарызуецца чалавек у беларускай мове. У заданнях ярка прадстаўлены нацыянальна-культурны кампанент (1996. № 10, 12).

У 1998–1999 гг. «Прамень» працягваў займацца праблемамі мовы, але новыя публікацыі канцэптуальна адрозніваюцца ад матэрыялаў 1994–1996 гг. (гл. артыкул галоўнага рэдактара «Мова — тая ж чыстая крыніца» ў № 2–3 за 1999 г., дзе аўтар выказваецца супраць «тарашкевіцы»). Адзначым, што нумары 8 і 9 за 2000 г. зноў у асноўным выдадзены на беларускай мове (за выключэннем перадрукаваных матэрыялаў з Беларусі).

Да 1999 г. у многіх матэрыялах «Праменя» выказвалася заклапочанасць тым, што ў Беларусі «не шануюць родную мову». Гэта артыкулы «Слова ў абарону мовы» (1996. № 4), «Шануйце роднае слова!» (1996. № 7). У апошнім артыкуле гаворыцца: «Хто адрокся мовы бацькоў сваіх, хто ўздзеў чужую апратку — той адышоў ад народу далёка, далёка [...], шукае нейкага замілавання ў расійскіх ці польскіх гуках і ганьбіць гэтым самым сваё нацыянальнае паходжанне».

Цікавым з’яўляецца таксама матэрыял «Этымалогія і паходжанне імёнаў старажытнай Літвы» гісторыка Альгерда Корсака (1996. № 10), які лічыць імёны князёў *Ягайлы*, *Скіргайлы*, *Карыгайлы*, *Свідрыгайлы* славянскімі па паходжанню, што суадносіцца з высновамі польскага прафесара Л. Смачыньскага. Так, насуперак этымалогіі, пашыранай у літоўскай філалогіі, аўтар выказвае меркаванне, што, напрыклад, імя Ягайла этымалагічна адпавядае рус. ‘кричать’, ‘шуметь’, ‘браниться’; Свідрыгайла — бел. ‘свідраваць’, ‘свядзецць’.

Газета фарміруе ў чытача вобраз Беларусі. Ён прадстаўлены і ў апісаннях беларускіх гарадоў, рэк, азёр. У прыватнасці, многа надрукавана пра



знакамітае возера Свіцязь, вобраз якога паказвалі беларускія паэты і якое ўславіў А. Міцкевіч.

Як станоўчую з’яву неабходна адзначыць, што «Прамень» выдаецца ў Латвіі ўжо пяць гадоў (з 1994 г.). У адным з нумароў за 1999 г. змешчаны віншаванні калектыву газеты і, у прыватнасці, указана, што газета выдаецца даўжэй за іншыя (напрыклад, «Русская газета» ў Латвіі ўжо перастала выдавацца), а таксама падкрэслена, што беларуская дыяспара лічыцца адной з найбольш арганізаваных і паважаных у Латвіі.

Цікавымі з’яўляюцца і ўласныя імёны, прадстаўленыя ў газетах. У Тапароў адзначыў, што праз уласныя імёны адбываецца знаёмства з любой культурай. У апошні час некаторыя беларускія газеты і асобныя беларускія гісторыкі разбураюць стэрэатып, што гісторыю робіць абстрактны народ. Гісторыю твораць кожны з нас. Пэралічыць усе імёны, прадстаўленыя ў газетах, немагчыма, бо іх надзвычай многа. Адзначым толькі, што ў «Прамені», напрыклад, можна вылучыць: 1) імёны беларусаў, якія змаглі рэалізаваць свае таленты за межамі Беларусі, — гэтая тэма прадстаўлена найперш у нумарах за 1995–1996 гг. (тут відавочная карэляцыя з газетай «Народная воля», якая няспынна гэтую тэму ўздымае); 2) імёны беларусаў Латвіі — у асноўным гэта прадстаўнікі таварыстваў «Світанак», «Прамень» і «Уздым»; 3) «хто ёсць хто» ў сучаснай Беларусі (указаны імёны беларускіх паэтаў, мастакоў, артыстаў, палітычных і грамадскіх дзеячаў); 4) сімвалы сяброўства Беларусі і Латвіі: Янка Купала — Ян Райніс. Пры гэтым Янка Купала паказваецца не так афіцыйна ў параўнанні з артыкуламі ў беларускіх газетах. Так, у № 7 за 1996 г. гаворыцца пра 80-годдзе з дня вячання Я. Купалы з У. Станкевіч. У газеце змешчана фота касцёла св. Пятра і Паўла ў Маскве, дзе ў 1916 г. адбылася гэтая цырымонія. У № 7 за 1995 г. змешчаны артыкул пра маці Райніса, якая пахавана ў Віцебску. Асабліва значныя для газеты таксама імёны Францыска Скарыны, Ефрасінні Полацкай, Максіма Багдановіча, Якуба Коласа. З 1997 г. эпіграфам «Праменя» робяцца коласаўскія словы «Мой родны кут, як ты мне мілы...», а сімвалам Беларусі — выява Ефрасінні Полацкай. Як значныя выступаюць імёны латышскіх вучоных, што займаюцца праблемамі Беларусі (Ілга Апіне і інш.).

У параўнанні з газетай «Прамень», у «Руні» большае месца адводзіцца імёнам мясцовых беларусаў — навукоўцаў, пісьменнікаў, грамадскіх, культурных, палітычных дзеячаў: Б. Тарашкевічу, У. Самойле, В. Ластоўскаму, братам Луцкевічам, Паўліне Мядзёлцы, З. Верас і інш. Безумоўна, як сімвал беларускай культуры аўтарамі «Руні» асэнсоўваецца імя Ф. Скарыны, які менавіта ў Вільні выдаваў першыя ў Вялікім Княстве Літоўскім друкаваныя кнігі. Трэба адзначыць імёны славетых беларускіх паэтаў, якія таксама ўспрымаюцца як сімвалы Бацькаўшчыны. Прытым на старонках «Руні» асабліва акцэнтуюцца тры моманты іх жыцця і творчасці, якія цесна звязаны з Вільняй. Газета знаёміць чытачоў і з выдатнымі беларускімі паэтамі, пісьменнікамі, тэксты якіх не былі аблігаторнымі ў Беларусі да

пачатку 90-х гадоў, — Н. Арсеньевай, Ф. Аляхновічам і інш. Значную ўвагу аўтары надаюць вядомым у свеце беларусам — сучасным вучоным, паэтам, грамадскім дзеячам.

Газета «Грунвальд» (1990. №2) разбурае стэрэатып Станіслава Булак-Булаховіча, створаны савецкай гістарыяграфіяй. У №2 за 1990 г. гэтай газеты, а таксама ў №1 за 1991 г. часопіса «Грунвальд» чытач знаёміцца з паэзіяй беларускай эміграцыі, у прыватнасці, з вершамі Янкі Золака.

Такім чынам, выяўляюцца агульныя тэндэнцыі ў выкарыстанні асабовых імёнаў газетамі Балты. З аднаго боку, гэта — разбурэнне стэрэатыпаў, створаных вакол імёнаў, а з другога — выяўленне беларусаў, якія змаглі рэалізаваць свае таленты толькі за межамі Беларусі. Але кожная з тэндэнцый мае і свае асаблівасці. Матэрыялы газеты «Грунвальд» больш накіраваны на разбурэнне стэрэатыпаў, а газета «Рунь» часта публікуе вобразныя тэксты-персаналіі, прысвечаныя малавядомым старонкам творчасці і жыцця беларусаў-віленчукоў.

Падсумоўваючы, можна сказаць, што беларуская дыяспара падыходзіць да выдання газет творча, звярнулася да «тарашкевіцы» як да больш культурнай, на думку выдаўцоў, традыцыі, дала ўзоры для далейшай распрацоўкі кадэфікаванай беларускай мовы. Матэрыялы газет канцэптуальныя, накіраваныя на разбурэнне стэрэатыпаў.

**Галіна Сяргеева (Мінск)**

## **БЕЛАРУСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ НА ПОСТСАВЕЦКАЙ ПРАСТОРЫ: ПРАБЛЕМЫ ВЫЖЫВАННЯ І ПЕРСПЕКТЫВЫ РАЗВІЦЦЯ**

**П**рактычная цікавасць і навуковая актуальнасць асэнсавання жыцця-дзейнасці сучаснай беларускай супольнасці на постсавецкім абшары вызначаецца найперш тым, што тут сканцэнтравана значная частка ўсёй беларускай дыяспары ў свеце (больш паловы). Па-за межамі Беларусі на постсавецкай прасторы пасля распаду СССР аказалася больш за 2 млн. беларусаў. Пры гэтым у суседніх постсавецкіх дзяржавах (Расія, Літва, Латвія) на памежных з Беларуссю тэрыторыях беларусы жывуць на сваіх гістарычна этнічных землях і з’яўляюцца тут карэнным народам. Пасля абвяшчэння незалежнасці Беларусі на дзяржаўным узроўні ўпершыню пасля 1920-х гг. быў праўлены клопат аб патрэбах беларускай супольнасці ў іншаэтнічных рэгіёнах Саюза, на былой яго тэрыторыі ў шэрагу заканадаўчых актаў былі замацаваны правы суродзічаў і беларускіх грамадзян, якія жывуць за межамі Беларусі — у Законе аб грамадзянстве (1991), Законе аб

парадку выезду грамадзян Беларусі і ўезду ў яе (дзейнічае з 1 студзеня 1994 г.), Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь (1994).

Прынцыпова новымі і важнымі для постсавецкіх замежных беларусаў сталі палажэнні пра захаванне права на грамадзянства Беларусі, абарону правоў грамадзян рэспублікі за яе межамі, немагчымасць страты грамадзянства толькі на падставе пражывання ў іншай дзяржаве, а таксама прызнанне за жыхарамі права свабоднага выезду з Беларусі і вяртання ў яе, заканадаўча замацаванага ў якасці аднаго з асноўных правоў асобы<sup>1</sup>. Гэта абумовіла натуральныя працэсы эміграцыі-іміграцыі. Адметнасцю 1990-х гг. стала дадатнае сальда міграцыі з дзяржавамі на тэрыторыі экс-СССР (у адозноненне ад савецкага часу, калі, за невялікім выключэннем, яно было адмоўным).

У 1992–1999 гг. Беларусь прыняла з новых незалежных дзяржаў на постсавецкай прасторы 408 тыс. асоб, а перасялілася туды амаль 210 тыс. чалавек<sup>2</sup>. Сярод перасяленцаў у Беларусь беларусы склалі 46% (прыкладна 188 тыс. чалавек)<sup>3</sup>. Трэба ўлічыць, што 75 тыс. беларусаў прыехалі на бацькаўшчыну яшчэ ў 1990–1991 гг. Гэта значыць, што больш 11% ад іх колькасці на тэрыторыі былога Саюза (за межамі Беларусі) вярнуліся на бацькаўшчыну. Абумоўлена гэта немагчымасцю ці няпэўнасцю атрымання грамадзянства (Латвія, Эстонія), складанасцямі адаптацыі да новых умоваў (асваенне ў краінах Балтыі, Казахстане і інш. дзяржаўнай мовы, без ведання якой нельга заняць пэўныя пасады ці проста знайсці работу, прыстасавання да жыцця ва ўмовах трансфармацыі эканомікі).

Тысячы беларусаў вяртаюцца на бацькаўшчыну як бежанцы (з раёнаў нацыянальных, этнічных канфліктаў, ускладнення сацыяльнай ці палітычнай сітуацыі). У 2000 г. на статус бежанца ў Беларусі прэтэндавала больш за 30 тыс. асоб, у тым ліку з Сярэдняй Азіі, Закаўказзя, Прыднястроўя, Літвы, Латвіі, Эстоніі. З іх не менш паловы — беларусы<sup>4</sup>. Але закон аб бежанцах, які ўступіў у дзеянне з 1 ліпеня 1995 г., а затым прыняты ў 1999 г. новы закон не даюць ім ніякіх ільгот, пераваг перад іншымі прэтэндэнтамі на гэты статус. Ненатуральна, што рэпатрыяцыя этнічных беларусаў на бацькаўшчыну адбываецца без дзяржаўнай падтрымкі. Яны не маюць дастатковых гарантый для ўключэння ў жыццё і працу, сутыкаюцца з абьякаваасцю ўлады і адсутнасцю ад яе дапамогі. І справа тут не толькі ў адсутнасці сродкаў, але і ў неразуменні кіраўніцтвам краіны важнасці кансалідацыі

<sup>1</sup> Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. Мн., 1994. С. 7; Ведынасці Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. 1991. № 321, арт. 421; 1993, № 22, арт. 274.

<sup>2</sup> Гл.: Рэспубліка Беларусь у цифрах: Стат. сб. Минск, 1997. С. 33, 50; Тое ж. 2000. С. 49, 51.

<sup>3</sup> Гл.: Населенне Рэспублікі Беларусь: Стат. сб. Минск, 1996. С. 176–177; Тое ж. 1998. С. 172–173.

<sup>4</sup> Звязда. 1994, 14 кастр.; 1996, 27 сак., 5, 19 крас.; Беларусь: ретроспектыва і перспектыва: Нацыянальны адчет о чалавеческом развитии 99 г. Минск, 1999. С. 29–30.

карэннай нацыі. Прыклады збірання нацыі даюць многія краіны (і на абсягах былога Саюза). З улікам эканамічных абставін Польшча ў 2000 г. прыняла закон аб рэпатрыяцыі, якому падлягаюць палякі з Каўказскага і Азіяцкага рэгіёнаў былога СССР. Цывілізаваным спосабам вырашэння гэтай праблемы маглі б стаць пагадненні паміж Беларуссю і новымі незалежнымі постсавецкімі краінамі, з якіх ідзе значны адток беларусаў, аб рэгуляванні перасяленняў і абароне правоў перасяленцаў. Першай такой спробай стала пагадненне, падпісанае з Расіяй у 1996 г., ратыфікаванае Беларуссю ў 1998 г.<sup>5</sup>, але яно да гэтага часу фактычна не дзейнічае, не вызначаны і механізмы яго рэалізацыі.

Для дынамікі іміграцыі ў Беларусь з тэрыторыі экс-СССР (у тым ліку і беларусаў) характэрна штогадовае зніжэнне. Абумоўлена гэта пагаршэннем сацыяльна-эканамічнага становішча ў Беларусі, цяжкасцямі ўладкавання на бацькаўшчыне (прапіска, работа), прыстасаваннем часткі суродзічаў да новых умоў жыцця на постсавецкай прасторы. Калі ў 1992 г. у ліку перасяленцаў у Беларусь беларусаў было 54 тыс., то ў 1997 г. — 13,5 тыс.<sup>6</sup>.

Прыток беларусаў ў новыя незалежныя дзяржавы на постсавецкай тэрыторыі за 1992–1999 гг. з Беларусі быў адносна невялікі: у 1995 г. — 7,5 тыс. беларусаў, у 1997 г. — 3 тыс.

Аналіз міграцыйных працэсаў сведчыць, што ў адрозненне ад савецкіх часоў, калі нацыянальная дыяспара з кожным годам павялічвалася і кожны пяты беларус у 1989 г. пражываў у іншаэтнічных рэгіёнах СССР, то ў 1990-я гг. на постсавецкай тэрыторыі яна зменшылася. Пры гэтым трэба мець на ўвазе, што беларусы адсюль эмігравалі яшчэ і на Захад, а колькасць іх там паволі расце. Цяпер беларусы на постсавецкай прасторы найбольш канцэнтраваны ў суседніх дзяржавах: Расіі — больш 1 млн., Украіне — да 450 тыс., Латвіі — 100 тыс., Літве — больш 50 тыс., у Малдове асела каля 20 тыс., Казахстане — 170 тыс.

З улікам такіх абставін абарона правоў замежных суайчыннікаў закладзена ў міжнародных дагаворах аб узаемаадносінах Беларусі з Расіяй, Украінай, Казахстанам, Літвой, Узбекістанам. Там ёсць артыкулы аб магчымасці свабоднага выяўлення, захавання і развіцця суайчыннікамі этнічнай, культурнай, моўнай, рэлігійнай самабытнасці. Першае міжурадавае спецыяльнае пагадненне аб абароне інтарэсаў суродзічаў Беларусь падпісала з Малдовай (1997), такія ж пагадненні рыхтуюцца з памежнымі дзяржавамі — Украінай, Расіяй, Літвой. Аднак, нягледзячы на значную нацыянальную дыяспару ў свеце (больш 3 млн. беларусаў), правы замежных суродзічаў не адрэгуляваны. Закон аб суайчынніках, якія жывуць за мяжой, павінен юрыдычна замацаваць правы і льготы, якія прадаставіць ім бацькаўшчына (гэта можа быць палёгка ў набыцці маёмасці, большае спрыянне

<sup>5</sup> Ведымадзі Нацыянальнага Сходу Рэспублікі Беларусь. 1998. № 8. Арт. 211. С. 73–80.

<sup>6</sup> Гл.: Рэспубліка Беларусь в цифрах. 1994. С. 61–62; Тое ж. 1998. С. 35.

прадпрымальнікам, інвестарам з беларускай дыяспары і інш.). Дзяржава павінна прызнаць пэўныя іх правы дзеля захавання інтарэсаў у краіне іх паходжання, на гістарычнай радзіме.

Новым у жыцці беларускай супольнасці ў свеце стала з'яўленне ў яе складзе грамадзян Беларусі. У ліку 19 тыс. асоб, якія ў 2000 г. знаходзіліся на консульскім уліку ў Міністэрстве замежных спраў Беларусі, пэўную колькасць складаюць беларусы на постсавецкай прасторы. З просьбамі атрымання беларускага грамадзянства найчасцей звяртаюцца асобы беларускага паходжання ў Латвіі, Эстоніі (напрыклад, 80% беларусаў, што стала пражываюць у Латвіі, з'яўляюцца ў адпаведнасці з яе законам неграмадзянамі). Праблемай для многіх беларусаў у некаторых дзяржавах СНД і Балтыі, якія прэтэндуюць на грамадзянства, работу на пэўных пасадах у гэтых краінах, з'яўляецца неабходнасць ведання дзяржаўнай мовы. Складаная працэдура атрымання грамадзянства ў Латвіі, Эстоніі, дзе вялікая доля рускамоўнага насельніцтва, успрымаецца як дыскрымінацыя, а ўладамі гэтых краін тлумачыцца як клопат пра будучыню карэннага народа, мера па стрымліванню рэсіфікацыі.

Спазненне з прыняццем спрощанага парадку (шляхам рэгістрацыі) набыцця беларускага грамадзянства (толькі ў 1993 і 1998 г.) прывяло да таго, што нямала суродзічаў, сутыкнуўшыся са складанасцямі яго атрымання ці вяртання, набылі расійскае ці іншае. Крокам да вырашэння гэтага пытання стала пагадненне аб спрощаным парадку набыцця грамадзянства пры пэўных умовах паміж Беларуссю, Казахстанам, Кыргызстанам і Расіяй (1999). З улікам сталага пражывання грамадзян Беларусі ў новых незалежных дзяржавах заключаны міжурадавыя пагадненні аб узаемнай абароне правоў сваіх грамадзян на тэрыторыі Расіі, Украіны, Літвы, Казахстана. У студзені 1999 г. Беларусь ратыфікавала дагавор з Расіяй аб роўных правах грамадзян на тэрыторыі адна адной. Але на цяперашні час ён — дэкларацыя аб намерах, таму што ў Расіі і Беларусі розныя жыццёвы ўзровень, несумяшчальныя сацыяльныя, палітычныя і эканамічныя працэсы, заканадаўства.

Пры савецкай уладзе БССР была пастаўшчыком рабочай сілы, асабліва на поўнач і ўсход СССР. І ў 90-х гг. сфарміравалася часовая працоўная міграцыя з Беларусі ў Расію, Літву і інш., у тым ліку і нелегальная, неконтралюемая. Гэтану спрыяла адсутнасць да сярэдзіны 1990-х гг. прававой базы для легальнага, сацыяльна абароненага ўладкавання на работу за мяжой. Затым дзяржава зрабіла крокі па наданню працэсу працоўнай міграцыі заканадаўча аформленых норм. З 1995 г. міграцыйная служба пачала выдаваць ліцэнзіі фірмам на замежнае працаўладкаванне па кантрактах. Але ёсць факты махлярства, злоўжыванняў нелегальных фірм ці нават тых, што маюць ліцэнзіі. Беларусь заключыла ў 1998 г. і ратыфікавала ў 1999 г. пагадненне краін СНД аб супрацоўніцтве ў барацьбе з нелегальнай міграцыяй. Але да гэтага часу Беларусь не падпісала Міжнародную канвенцыю па абароне правоў працоўных мігрантаў (1977), канвенцыю «Аб

злоўжываннях у галіне міграцыі і забеспячэнні працоўным мігрантам роўных магчымасцей» (1975) і інш.

Нацыянальная дыяспара на постсавецкай тэрыторыі папоўнілася навукавай, творчай, спартыўнай элітай, асабліва ў Расіі. Неспрыяльныя ўмовы гаспадарання ў Беларусі вымусілі тысячы яе жыхароў весці свой бізнес ў Расіі, Украіне, Прыбалтыцы, паляпшаючы дабрабыт гэтых дзяржаў. Адно з высокапрафесійных працаўнікоў у постсавецкіх дзяржавах павялічваецца. Але кіраўніцтва беларускай дзяржавы не прымае эканамічных мераў для стрымлівання «ўдечкі мазгоў» і «залатых рук», не працягвае клопату аб захаванні нацыянальнага генафонду. У адрозненне ад краін Балтыі, Украіны беларускія ўлады не выкарыстоўваюць даволі значны эканамічны, інтэлектуальны патэнцыял беларускай супольнасці на тэрыторыі былога СССР, яе дзелавыя сувязі ва ўсіх сферах на карысць бацькаўшчыны. «Калі латышская дыяспара вярнулася ў Латвію, — адзначае былая эмігрантка член парламента Латвіі Інэса Бізніце, — нас вітала краіна і народ. Людзі з нашага асяроддзя сталі першымі пасламі Латвіі ў замежных краінах, многія былі абраны ў парламент, у іншыя органы ўлады»<sup>7</sup>.

Яшчэ адна новая адзнака часу — Беларусь першая з постсавецкіх дзяржаў (з сярэдзіны 1990-х гг.) займала палітычную эміграцыю. Апаненты пануючай улады, якія не прымаюць яе адносіны да дзяржаўнасці, беларускай мовы, культуры, унутраны і знешні курс, выязджаюць не толькі ў заходнія краіны, але і ў Літву. Тут дзейнічае Віленскі цэнтр грамадскіх ініцыятыў «Дэмакратыя дзеля Беларусі». З 2000 г. у Вільнюсе пачала вяшчанне прыватная (з удзелам беларусаў) радыёстанцыя на беларускай мове «Балтыйскія хвалі». Еўрапейскі сектар Рады БНР папоўніўся прадстаўнікамі беларускіх суполак Санкт-Пецярбурга, Масквы, Вільнюса і інш. Сярод літоўскіх беларусаў набыла водгук акцыя прыняцця сімвалічнага грамадзянства БНР.

У адрозненне ад заходняй дыяспары, дзе дзейнічае беларуская нацыянальная царква (ЗША, Канада, Вялікабрытанія, Аўстралія), спробы арганізаваць царкоўна-рэлігійнае жыццё на нацыянальнай аснове на постсавецкай прасторы сутыкнуліся з цяжкасцямі. У Маскве з 1991 г. дзейнічаюць намаганнямі сяброў Таварыства беларускай культуры уніяцкая і каталіцкая суполкі. Дзякуючы Каталіцкай грамадзе ў Вільнюсе і вернікам іншых нацыянальнасцей у касцёле св. Барталамея з 1998 г. адбываюцца багаслужэнні на беларускай мове. Арганізаваная беларусамі-вернікамі Санкт-Пецярбурга праваслаўная абшчына без тлумачэння прычын была забаронена ў 1998 г. і дзейнасць яе спынілася.

У 1990-я гг. паскорыўся працэс гуртавання беларусаў у новых незалежных дзяржавах, які распачаўся ў канцы 1980-х гг., актывізавалася іх нацыянальна-культурнае жыццё. У 2000 г. культурна-асветную і сацыяльна-добрачынную дзейнасць праводзілі дзесяткі арганізацый, суполак, згуртаванняў,

<sup>7</sup> Згода. 2000. 21 кастр.

цэнтраў, клубаў у Расіі (больш 40), Літве (больш 20), Украіне (больш 20), Малдове, Казахстане, Кыргызстане, Узбекістане, Эстоніі, Латвіі, Арменіі. Нацыянальна-арганізаваныя асяродкі спрыяюць захаванню традыцый свайго народа, яго мовы, гісторыі, культуры, іх папулярызаванні шляхам заснавання беларускіх школ, беларускага друку, амагарскіх фальклорных і мастацкіх гурткоў, арганізацыі курсаў вывучэння беларускай мовы, лекцый па гісторыі і культуры Беларусі, святкавання юбілеяў вядомых культурных дзеячаў і адметных падзей у жыцці беларускага народа, яго абрадавых святаў.

Але на маштабы і характар развіцця беларускага нацыянальнага руху на постсавецкай тэрыторыі адмоўна паўплывалі моцная дэнацыяналізацыя беларусаў не толькі тут, але і на бацькаўшчыне, іх русіфікацыя ва ўсіх былых савецкіх рэспубліках. Слабая згуртаванасць, недастатковая ўнутраная самаарганізацыя, падзеленасць па палітычных прычынах і, што самае трагічнае, у адносінах да дзяржаўнасці Беларусі. Паміж суполкамі існуе непаразуменне і нават канфрантацыя (Масква, Санкт-Пецярбург, Вільнюс, Талін).

Увядзенне прэзідэнцтва з 1994 г., майскі (1995) і лістападаўскі (1996) рэфэрэндумы карэнным чынам змянілі палітычную і сацыяльна-эканамічную сітуацыю ў Беларусі і моцна паўплывалі на раскол беларускай дзяспары на постсавецкім абшары. Прынцыповыя змены ўнутранай і знешняй палітыкі абумовілі новы афіцыйны падыход да дзяспары: прыярытэтная вызначана работа з суайчыннікамі ў новых незалежных дзяржавах на постсавецкай тэрыторыі (т. зв. «блізкім замежжы»). Гэтым зноў падзялілі суродзічаў за мяжой — цяпер ужо на «блізкіх» і «далёкіх», на афіцыйных (ляяльных пануючай у Беларусі ўладзе) і «апазіцыйных». Заходняя дзяспара негатыўна аднеслася да новага курса беларускай улады. Такім чынам, сучасныя праблемы, цяжкасці ў развіцці беларускага нацыянальнага руху на постсавецкім абшары абумоўлены як яго ўнутраным станам, так і складаным працэсам станаўлення дзяржаўнасці Беларусі, неадназначным стаўленнем да замежных суполак беларусаў. Да дзвюх міжнародных арганізацый па сувязях з замежнымі суродзічамі (адзяржаўленая «Радзіма» і Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына» — грамадская арганізацыя з 10-гадовым вопытам, у тым ліку правядзення і агульнабеларускіх маштабных акцый) далучылася з 1999 г. асацыяцыя «Святло Радзімы». Яе старшыня праўлення — адначасова і старшыня Дзяржкамітэта па справах рэлігій і нацыянальных меншасцей. Менавіта камітэт выконвае ролю куратара па пытаннях дзяспары. Час пакажа, чым стане асацыяцыя.

Да расколу беларускіх суполак у буйнейшых цэнтрах краін СНД і Балтыйі падштурхоўвае рэалізацыя ідэі іх гуртавання адпаведнымі органамі Беларусі на аснове ляяльнасці да існуючага рэжыму. З канца 1990-х гг. пасольствы актывізавалі дзейнасць па стварэнню аб'яднанняў у межах краін пражывання беларусаў. Пры ўдзеле беларускіх пасольстваў створаны Згуртаванне беларускіх грамадскіх арганізацый у Літве (1998), Каардынацыйная рада ў Малдове, Нацыянальна-культурная аўтаномія «Беларусы ў Расіі»



(1999), Усеўкраінскае аб'яднанне «Беларусь» (2000). Старшыня Дзяржкамітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей Рэспублікі Беларусь А. Більк падкрэсліў на старонках друку, што станоўчыя вынікі ад сумеснай дзейнасці беларускіх аб'яднанняў бачацца як самімі арганізацыямі, так і дзяржаўнымі, грамадскімі структурамі Беларусі<sup>8</sup>. Але амаль ва ўсіх краінах пазастворанымі ўладамі каардынацыйнымі органамі аказаліся многія суполкі, якія бачаць у дапамозе сучаснай выканаўчай улады Беларусі рычаг уціску на змест працы суполак, іх пазіцыю ў адносінах да падзей на бацькаўшчыне (Міжрэгіянальнае аб'яднанне беларусаў Расіі, Таварыства беларускай культуры і іншыя арганізацыі у Літве, Украіне). Само па сабе старанне пасольства стварыць аб'яднанні і павялічыць колькасць суполак — справа добрая, калі яны сапраўды будуць жыццяздольныя і разгорнуць культурна-асветную, адукацыйную і іншую нацыянальную работу. Але практыка сведчыць, што частка іх існуе фармальна, асаблівай цікавасці да беларускай культурнай спадчыны, традыцый яны не праяўляюць ці ўвогуле ставяцца да гэтых каштоўнасцей, як і незалежнасці Беларусі, ваража. Калі ў Беларусі ўзмацняцца працэсы ўмацавання дзяржаўнасці, паскарэння нацыянальнага адраджэння, беларусізацыі ўсіх сфер жыцця, тады арганізаваныя пры ўдзеле ўладаў Беларусі на постсавецкім абшары суполкі і каардынуючыя арганізацыі, што не прымаюць гэтых каштоўнасцей, знікнуць ці зменшацца і павялічацца непалітызаваныя нацыянальна арыентаваныя таварыствы, галоўнай мэтай якіх будзе наладжванне нацыянальнага, культурна-асветнага жыцця і ўзаемадзеяння з бацькаўшчынай на гэтай аснове. Пастаянны клопат дзяржавы пра беларускую дыяспару, а не выкарыстанне яе ў палітычных мэтах, зможа прадухіліць асіміляцыю беларускіх асяродкаў на постсавецкім абшары. Цяпер жа існуе вельмі абмежаваная эканамічная падтрымка беларускага нацыянальнага руху не толькі ўладамі краін на постсавецкай прасторы, але і самой Беларусі. Дзяржаўная праграма «Беларусы ў свеце», прынятая ў 1993 г., слаба рэалізуецца з-за адсутнасці сродкаў.

Неналежная падтрымка суродзічаў з боку існуючай у Беларусі ўлады, заняпад усяго беларускага ў самой дзяржаве сталі прычынамі адсутнасці беларускіх школ, нацыянальнага друку нават у багатых на інтэлектуальныя сілы беларускіх асяродках у Расіі (Масква, Санкт-Пецярбург, Калінінград, Новасібірск), Украіне, Казахстане і інш. З улікам таго, што беларусы ў іншэ-этнічных рэгіёнах СССР у аднолькавай ступені не мелі магчымасцей для выяўлення сваёй нацыянальнай самабытнасці, уражае іх вельмі адрозны сучасны вопыт нацыянальнага жыцця і інтэграцыі ў грамадства новых незалежных дзяржаў. Аўтар кнігі «Беларусы ў Латвіі» Ілга Апіне падкрэслівае: «Можна сцвярджаць, што ў Латвіі складваецца інфраструктура беларускай культуры па сваімі цэнтрамі, друкам, школай, а таксама адраджаецца беларускае асяроддзе ў Рызе, дзе трывалае месца пачынае займаць бела-

<sup>8</sup> Голас Радзімы. 1999. 15–22 крас.



руская мова»<sup>9</sup>. Тое ж вызначае і беларускую супольнасць у Літве. Істотна іншая сітуацыя ў Расіі. Блізкасць моваў, працяглае пражыванне ў Расійскай імперыі, а затым СССР, палітычныя падзеі і рашэнні апошняга пяцігоддзя, моцна паўплывалі там на дэнацыяналізацыю, асіміляцыю беларусаў. Інтэграцыйныя працэсы, якія рэальна адбываюцца ў ваеннай і ваенна-прамысловай сферы і замаруджваюцца ў сацыяльна-эканамічнай (амаль не дзейнічаюць законы аб мытным саюзе, аб роўных магчымасцях суб'ектаў гаспадарання, роўных правах грамадзян на тэрыторыі дзвюх дзяржаў), аказваюць маральна-псіхалагічны ціск на расійскіх беларусаў, паскараюць іх адрыў ад свайго этнасу, супярэчліва адбіліся і на самавызначэнні беларусаў на тэрыторыі экс-СССР. Сведчанне таму — амаль поўная асіміляцыя беларусаў на беларуска-расійскім паграніччы, дзе яны жывуць на этнічна гістарычных землях. Прыгадаем, што ў Літве, Польшчы на сваіх этнічных тэрыторыях беларусы маюць пэўную нацыянальную адукацыю, нацыянальныя сродкі масавай інфармацыі, кнігадрукаванне, а ў Польшчы — і нацыянальную палітычную партыю. Практычных высноў як з боку самой беларускай супольнасці ў Расіі, так і ўладаў абедзвюх дзяржаў вымагае неадпаведнасць узроўню нацыянальна-культурнага жыцця суродзічаў у Расіі ў параўнанні з беларускімі дзяспарамі ў іншых памежных краінах (Літве, Латвіі, Украіне), а таксама са становішчам рускай дзяспары ў Беларусі, якая аказвае значны ўплыў на грамадска-палітычнае становішча Беларусі, у большасці сваёй адстойвае пазіцыі суседняй Расіі. Падпісанае пагадненне аб супрацоўніцтве паміж Дзяржкамітэтам па справах рэлігій і нацыянальнасцей Беларусі і Міністэрствам нацыянальнай палітыкі Расіі (1999) прадугледжвае ўлічванне інтарэсаў беларускай дзяспары ў Расіі і рускай у Беларусі<sup>10</sup>. Але рэальнасць можа аказацца іншай, бо пагадненне 1990 г. паміж расійскім і беларускім ведамствамі аб адкрыцці ў Расіі школ з беларускай мовай навучання не выканана.

Беларуская супольнасць на тэрыторыі экс-СССР аказалася ў розных цывілізацыях, а сама Беларусь знаходзіцца на гістарычным раздарожжы і ў пераэдзень XXI ст. Пры якіх умовах беларуская дзяспара на постсавецкай прасторы зможа выконваць ролю пасрэдніка ў дыялогу цывілізацый, паўплываць на гістарычны выбар Беларусі і як ён адаб'ецца на самапачуванні, самасцвярджэнні беларусаў на постсавецкім абшары?

Перспектывы паспяховага, натуральнага развіцця замежнай беларускай супольнасці тут звязаны са зменамі сітуацыі ў Беларусі, умацаваннем яе незалежнасці, усталяваннем добрасуседскіх дзяржаўных адносін з памежнымі краінамі, уваходжаннем у еўрапейскую і міжнародную супольнасць. Беларусь як незалежная дэмакратычная еўрапейская прававая дзяржава будзе

<sup>9</sup> Apine I. Baltkrievi Latvija. Riga, 1995.

<sup>10</sup> Культура. 1999. 6–12 сак.

прыцягальнай для большасці нацыянальнай дыяспары, у тым ліку і эміграцыі, якія адчуваюць сябе працягам нацыі ў замежжы, а Беларусь змога выкарыстаць іх інтэлектуальны і эканамічны патэнцыял, дзелавыя сувязі з палітычнымі, фінансавымі і іншымі коламі краін пражывання. Толькі самастойная Беларусь, нацыянальна ўсвядомленая, змога забяспечыць існаванне беларускага народа і яго працягу ў эміграцыі як адзінага арганізма. Гэта — адна з цаглінак падмурка для самазахавання і развіцця нацыі ў эпоху глабалізацыі. Бацькаўшчына і дыяспара тады стануць як адно цэлае. Яшчэ ў 1953 г. беларуска-ўкраінскі гісторык у эміграцыі прафесар Л. Акіншэвіч пісаў, што Беларусь, «здабыўшы магчымасць вольнага развіцця [...] дасягне [...] здаровай, арганічнай, да апошняй грані праведзенай сінтэзы сваіх цывілізацыйных асноў [...] Дасягнуўшы гэтай сваёй сінтэзы, беларускі народ будзе мець перад сабой вялікія творчыя магчымасці. І хто ведае, можа — карысныя не толькі для яго аднаго»<sup>11</sup>.

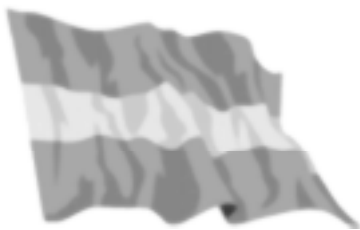
У любым выпадку Беларусь павінна вытрымаць гістарычныя выпрабаванні, не згубіць сваю незалежнасць. Не можа не спрацаваць інстынкт самазахавання народа, хоць ён і моцна падарваны. Глыбінныя зрухі, якія сталі відавочнымі, сведчаць пра абуджэнне нацыянальнага духу. Дзесяць гадоў незалежнасці даюць свае вынікі. І ўжо на падыходзе новае маладое пакаленне свядомых беларусаў, для якіх незалежнасць — кардынальная каштоўнасць, а дыяспара, нацыянальная эміграцыя — неад’емная частка беларускага народа, якая жыве па-за Беларуссю.

---

<sup>11</sup> Запісы Беларускага інстытута навукі і мастацтва (Нью-Ёрк). 1953. № 2. С. 78–79.

---

# БЛИЗКАЕ СУМЕЖЖА ЛАТВИЯ



**Илга Апине (Рига)**

## МЕСТО БЕЛОРУСОВ ЛАТВИИ В РЯДУ ДРУГИХ НАРОДОВ

**Б**елорусы Латвии рядом с латышами и в постоянном общении с ними и другими народами занимают свое прочное и древнее место. Близость белорусского и латышского народов определяется многими факторами: принадлежностью к одной семье индоевропейских народов, к одному геополитическому пространству. Отсюда постоянные территориальные пересечения, цивилизационное сходство, близость культур и образа жизни.

### ЧЕРТЫ СХОДСТВА В ПРОЦЕССЕ ЭТНОГЕНЕЗА

**А**рхеологи, антропологи, лингвисты раскрыли особенности этногенеза белорусов — наличие балтского субстрата (В. Седов, Г. Штыхов, Е. Ширяев, В. Свяжинский). При расселении древних восточнославянских племен в V–VIII вв. на территории современной Беларуси сложился симбиоз славянских и балтских культур. Ятвяги и латгалы были ославянены, влились в белорусское тело. Балтский элемент остался в славянском море, продолжает свое вечное, генетическое, существование, но уже в другом этническом качестве. Отражение этого явления — антропологическая близость, балтские элементы в белорусских говорах, топонимика.

Параллельно с этим процессом в V–VIII вв. в ходе переселения славян на территории современной Литвы и Латвии могли оставаться островки славян — «тутэйших». Вероятна автохтонность белорусов в таких местах Латвии, как Пылда, Пиедруя, Истра, Индрица. Здесь протекал их этногенез — и не в отрыве от основного массива белорусов, учитывая дальнейшую историю этих мест.

## КОНТАКТЫ СОСЕДЕЙ — ЛАТГАЛОВ И КРИВИЧЕЙ

**Б**лижайшие восточные соседи латгалов — полоцкие кривичи. Главные поселения тех и других находились на одной и той же реке — Двине, Даугаве. Торговые, культурные и политические контакты складывались естественно и закономерно. Существует обширная литература (в Латвии — работы историков Э. Мугуревича, В. Уртана, Р. Денисовой, Я. Граудониса), подтверждающая факт, что между кривичами и латгалами существовал интенсивный обмен и что невозможно зафиксировать отчетливую границу между ними. Сложилась широкая географическая и культурная зона, где было смешанное население, перемешивались этнические традиции. О том же свидетельствуют исследования Владимира Свяжинского в Беларуси. Близость с кривичами навечно зафиксирована в латышском языке в этнониме «криевс». Православные церкви в Кокнесе, Талаве, Ерсике и др. были связаны с Полоцкой епархией. До вторжения крестоносцев у названных городов существовали и политические контакты — они были данниками Полоцкого княжества.

Духовная народная культура обоих народов содержит много общего. Исследования специалистов говорят о сходстве ритмики и мелодий в народной музыке (М. Голдин), одежде (А. Зариня), наименованиях предметов быта (Р. Меркене), пословицах и поговорках (Э. Кокаре).

## ВКЛАД БЕЛОРУСОВ В РАЗВИТИЕ ГОРОДОВ ЛАТВИИ

**Б**елорусы издавна выделялись развитой городской культурой: в IX–XIII вв. у белорусов насчитывалось 35 городов. Основной же массив белорусов Латвии очень долго составляли крестьяне Латгалии. Долго в тени оставалась роль белорусов в развитии городской жизни Латвии: Риги, Даугавпилса, Екабпилса. На самом же деле в средневековой Риге присутствие белорусов (их называли литвинами либо поляками) — постоянное явление. Ригу с Полоцком и Витебском связывали тесные торговые отношения. Ранней весной на стругах и плотах по Даугаве спускались торговцы, рабочие и ремесленники из Витебска, Полоцка и других мест, оставались в Риге до конца сезона. В течение лета Рига принимала до 1000 таких судов. Таким образом, десятки тысяч белорусов интенсивно участвовали в торговой жизни города, строили здесь свои склады, церкви (описана история четырех церквей в Риге, построенных для нужд белорусов), некоторые укоренялись и вливались в состав городских жителей.

Существует такая версия о возникновении города Екабпилса. В середине XVII в., во время царствования в России царя Алексея Михайловича, сто тысячное русское войско вторглось на территорию Беларуси. Спасаясь от опустошений, «толпа белорусов» привычным способом спустилась по Даугаве и основала местечко Слободу на левом берегу реки (1654–1655 гг.). Курземский герцог Якоб благоволил городам и уже в 1670 г. пожаловал

Слободе статус города, который был назван по имени герцога Якобштадом. Горожане получили привилегии, какое-то время здесь существовал униатский храм. Город не сохранил белорусский облик, но всегда был этнически более пестрым, чем другие города Курземе.

## **ИСТОРИЧЕСКАЯ БЛИЗОСТЬ ЛАТГАЛИИ И БЕЛАРУСИ**

**В**осточная часть Латвии, Латгалия, находится на границе балтского и славянского ареалов, культур и является своеобразным этнокультурным феноменом. Контакты этносов, конфессиональных общин не вызвали этнических конфликтов, напротив, привели к большей открытости населения, к традициям мультикультурности. Корни латвийских белорусов, которые ныне расселились по всей Латвии — именно в Латгалии.

Беларусь и Латгалия 355 лет (1562–1917) непрерывно находились в составе одного государства. Сначала это было Великое Княжество Литовское, у которого была уния с Польшей, а затем — Российская империя. Между Латгалией и Беларусью не существовало никаких границ. Была одна административная власть (очень долго административным центром Латгалии являлся Витебск), одни и те же законы (долго действовал Литовский статут), одинаковый хозяйственный уклад. Другие культурно-исторические области Латвии (Видземе и Курземе) развивались в то время иными путями. Естественно, что у населения Латгалии и Беларуси существовала и психологическая близость. В сознании белорусов укоренилось представление, что Латгалия — не чужая земля. Поэтому и переезд туда из Полоцка, Могилева или Витебска не воспринимался как эмиграция.

## **БЕЛУРУССКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА В НЕЗАВИСИМОЙ ЛАТВИИ (1920–1940 гг.)**

**П**олитические условия и моральная атмосфера в первой Латвийской Республике, особенно, в 1919–1934 гг., всемерно благоприятствовали подъему национального самосознания национальных меньшинств, которые составляли половину населения Латгалии. Национальное возрождение белорусской культуры в Латвии может показаться чудом, если учесть, что прежде белорусы в Латвии не заявляли о своих культурных потребностях и не имели опыта создания школ, обществ и др. Однако национальное возрождение белорусского народа в начале XX в., очагами которого были города Беларуси и Вильно, оставили и здесь свой след. Интеллектуальные силы копились, зрели и пробивались наружу, когда для этого открылись благоприятные условия. Белорусская интеллигенция (К. Езавитов, С. Сахаров, М. Демидов, И. Харлап) сумела создать несколько культурно-просветительских обществ («Бацькаўшчына», «Беларуская хата», «Рунь» и др.), около 40 школ, две белорусские гимназии, два театра — в Риге и Даугавпилсе, свою печать — газету «Голос белоруса» и несколько журналов. В основе

активности белорусов Латвии — реально действующая в Латвии модель культурно-национальной автономии, государственные субсидии, поддержка местных властей и латышской интеллигенции (Я. Райнис, П. Залит, З. Мейеровиц).

### **УЧАСТИЕ БЕЛОРУСОВ ЛАТВИИ В НАЦИОНАЛЬНОМ ВОЗРОЖДЕНИИ И УКРЕПЛЕНИИ ЛАТВИЙСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1988–1999 гг.)**

**О**коло 100 тысяч белорусов Латвии связали свою судьбу с независимым латвийским государством. Одновременно с национальным возрождением латышского народа в конце 80-х гг. наметился подъем национального самосознания национальных меньшинств и началось создание национально-культурных обществ. Культурное общество «Світанак» было одним из первых, возникших осенью 1988 г. одновременно с созданием Народного фронта Латвии. Белорусы Латвии входят в состав Ассоциации национально-культурных обществ Латвии (АНКОЛ), занимают прочное положение в культурной среде Риги, Даугавпилса, Вентспилса и других городов. Они проявили свои интеллектуальные и организаторские способности (В. Целеш, Т. Козак, Г. Бучель, А. Карпович, С. Володька и др.), возродили культурные традиции своей деятельности 20–30-х гг.

В активе белорусов Латвии — несколько культурных обществ («Світанак» и «Прамень» в Риге, «Уздым» в Даугавпилсе, «Спадчына» в Вентспилсе), аккредитованная начальная школа в Риге (директор В. Целеш), газета «Прамень», фольклорные ансамбли, воскресные школы. Белорусы активно участвуют в фестивалях культуры национальных меньшинств. Масштабными были Дни культуры, искусства и традиций белорусского народа в июле 1999 г. в Риге. Белорусский язык расширил свои функции, вышел за пределы бытового общения. На белорусском языке идут занятия в дневной школе в Риге и в воскресных школах. В Даугавпилском педагогическом университете на отделении славистики белорусский язык изучается на академическом уровне: читаются курсы белорусского языка и литературы.

Будущее белорусов Латвии, у которых есть историческое ядро, есть корни в Латгалии и традиции собственной культурной деятельности, зависит и от активности самих белорусов, от заинтересованности в сохранении своей национальной специфики. Разработанная в Латвии и принятая правительством Программа интеграции общества Латвии предполагает интеграцию национальных меньшинств во все сферы деятельности, а также сохранение их национальной идентичности.

## БЕЛОРУСЫ В ЛАТВИИ В 1918–1940 ГОДАХ \*

**В** исторической литературе до 1940 г. вопрос об образовании белорусского меньшинства в Латвии представлен относительно широко. Но в большинстве случаев делалось это субъективно и тенденциозно, не принимая во внимание национальную самобытность и отрицая существование национальных проблем белорусского меньшинства в Латвии<sup>1</sup>.

В 90-е гг. в Латвийской Республике к проблемам белорусского меньшинства обратилась И. Апинь, главным образом затрагивая вопросы этногенеза и развития белорусского меньшинства в наше время, менее освещая деятельность белорусов в 1918–1940 гг. и совсем не касаясь времен немецкой оккупации. К сожалению, в ее работах не использованы документы, имеющиеся в Латвийском государственном историческом архиве<sup>2</sup>.

По сравнению с другими меньшинствами численность белорусов в Латвии в разные годы переписи населения менялась весьма существенно. Это объяснялось низким уровнем национального самосознания, который в известное время, особенно в начале 20-х гг., позволяет данную национальную группу считать не только национальной, но частично и социальной группой, состоящей из крестьян латышского, русского или польского происхождения со слабым или вообще не выработанным национальным самосознанием.

Во время народной переписи в 1920 г. зарегистрировано 75 тыс. белорусов, в 1925 г. — 38 тыс., в 1930 г. — 36 тыс., а в 1935 г. — только 27 тыс. человек. Учитывая специфику прохождения переписи населения в отдельных волостях и городах южной Латгалии и Илукстского уезда, когда искусственно увеличивалось число латышей за счет белорусов, поляков и русских, можно сказать, что перепись 1930 г. дает самую объективную картину. Согласно этой переписи большая часть белорусов жила в Латгалии (22 306) и Земгале (главным образом в Илукстском уезде — 13 800). В Риге проживало 4 751 человек, а в Курземе — только 992 человека. Большинство из них были гражданами Латвии (34 499). Большая часть белорусов были католики (22 220) и православные (9 820), 105 человек исповедывали лютеранство, а 4 424 человека принадлежали к другим конфессиям (в том числе старообрядцам).

Среди белорусов наблюдался самый большой процент неграмотности (аналфabetизма) по отношению к другим крупным национальным меньшинствам —

---

\* Доклад Э. Екабсонса друкуецца, як выключэнне, у павялічаным аб'ёме таму, што ў ім уводзяцца ў навуковы ўжытак невядомыя раней архіўныя матэрыялы.

<sup>1</sup> См.: Kemps F. Latgales likteni. Rīga, 1991; Krasnais V. Baltkrievi ka latviešu tautas zars. Rīga, 1938 и др.

<sup>2</sup> См.: Apine I. Baltkrievi Latvija. Rīga, 1995; Apine I., Volkovs V. Slavi Latvija. Rīga, 1998.



только 59,7% умели писать, а 64,6% — читать<sup>3</sup>. Как данные, показывающие конфессиональную принадлежность, так и данные об образовании (уровень образования тесно связан с национальным самосознанием) доказывают уже вышесказанные утверждения о латышском или другом этническом происхождении определенной части белорусов Латвии.

Несомненно, что в начале 20-х гг. в Латгалии и Илукстском уезде в результате особых обстоятельств региона образовалась группа жителей, которых можно считать белорусами, хотя они существенно отличались от белорусов, живущих на юге Витебской губ., в Минской губ. и др. В 1903 г. белорусский ученый профессор Е. Карский констатировал, что самым северным пунктом, населенным белорусами, являются окрестности станции Карсава. Много белорусов проживало в Нирзской, Пасиенской, Ландскоронской, Истрской, Пилдской, Каунатской, Пустынской, Пиедруйской, Дагдской, Краславской и др. волостях<sup>4</sup>.

Хотя на территории Латвии уже в XIX в. было значительное количество белорусов, здесь не чувствовалось никакой деятельности национального характера. Это объяснялось очень низким уровнем образования и полным отсутствием национальной интеллигенции. Только лишь в 1905 г., во время революции, появляются первые белорусские кружки под руководством Гавронского, Эпимаха—Шипилло и других представителей белорусских семей. Но в результате послереволюционных репрессий со стороны власти их деятельность была полностью прервана. В те годы пассивно вели себя и позднейшие руководители белорусского национального движения, жившие в то время в Латвии. В известной мере оно проявило себя лишь в сентябре 1919 г., когда в Даугавпилсе состоялся конгресс 5-й армии, где был избран Белорусский национальный комитет. (В этой армии национальную белорусскую деятельность возглавил уроженец Даугавпилса, подпоручик 151 Пятигорского пехотного полка Константин Езавитов.) Уже в мае в Риге был организован кружок белорусов 12-й армии, а в июле в Валке Белорусский временный солдатский комитет этой армии. Но большевистский переворот и немецкая оккупация прервали активность белорусов на территории Латвии. Надо сказать, что белорусское население было слабо вовлечено в эти события. То же самое можно сказать о боях Белорусского батальона Литовской армии с Красной Армией летом и осенью 1919 г. на территории Илукстского уезда<sup>5</sup>.

---

<sup>3</sup> Latvijas statistiska gada gramata. 1933. Rīga, 1934. 9. lpp. В 1920 г. среди мужчин беларусов, умеющих читать, было 39%, а среди женщин — только 27%.

<sup>4</sup> Jezovitovs K. Par baltkrieviem un lielkrieviem Latvija // Izglitības Ministrijas Menežraksts. 1923. Nr. 1. 60. lpp.

<sup>5</sup> Latvijas Valsts vestures arhivs (Государственный исторический архив Латвии, далее — LVVA). 2125. f., 5. apr., 430. l., 16. lpp.; Езавітаў К. Становішча беларускай школы ў Латвіі // Спадчына. 1997. № 6. С. 91–99; Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok, 1995. S. 46–47, 99–100.

Реальная национальная деятельность белорусов началась только в Латвийской Республике, в 1919–1920 гг., когда в Риге работала дипломатическая миссия Белорусской Народной Республики и консульство, а в Лиепаве — консульство<sup>6</sup>. При поддержке этих институций осенью 1919 г. началось заметное белорусское общественно–политическое движение. В августе 1919 г. в Ригу являются многие общественные деятели из Гродненщины, 7 сентября состоялось первое общее собрание рижской белорусской «колонии», в котором приняло участие около 500 человек. Была избрана рада в составе 9 человек. Во время нападения Бермонта осенью 1919 г. рада приняла активное участие в сборе средств для нуждающихся жителей, а в ноябре послала своего представителя в Центральную раду Белорусской Народной Республики<sup>7</sup>.

В начале 1920 г. в Риге организуется и действует около года белорусское культурное и просветительное общество «Бацькаўшчына» под руководством местных жителей Якова Данилюка, Николая Найденова, Даниеля Кадорбы и секретаря Белорусской миссии Яна Черепука (комиссия прекратила работу после отъезда из Риги или Латвии ее активных руководителей)<sup>8</sup>. В марте 1920 г. оно издало журнал «На чужыне». Это был первый и единственный номер, но в связи с тем, что в нем была помещена карта Белорусской Народной Республики, на которой в территорию этой республики входили часть Илукстского и часть Даугавпилского уездов, тираж был конфискован Министерством внутренних дел Латвии. Но после того, как руководитель миссии К. Езавитов убедил министра внутренних дел А. Берга, что тираж будет распространен только за границей, он был возвращен<sup>9</sup>. При поддержке белорусской миссии были организованы курсы белорусской культуры<sup>10</sup>. В связи с прекращением работы миссии Белорусской Народной Республики в Риге в конце 1920 г. и в связи с переездом многих белорусских общественных деятелей в Литву, Чехословакию, Советскую Белоруссию и другие государства, постепенно в Риге снижается заметная в прежние годы белорусская национальная активность. Преимущественно руководство возглавляет бывший руководитель миссии К. Езавитов, который в конце 1921 г. получает гражданство Латвии<sup>11</sup>.

В начале 20-х гг. национальное белорусское движение поддерживалось латвийскими органами власти. Основной причиной являлось либеральное

---

<sup>6</sup> См.: Jekabsons E. Latvijas un Baltkrievijas Tautas Republikas attiecības (1919–1920) // Latvijas Arhīvi. 1996. Nr. 1–2. 35–41. lр.; Екабсон Э. Латвия и Белоруссия: Начало отношений (1919–1920) // Берасцейскі хранаграф. Брэст, 1999. Вып. 2. С. 142–157.

<sup>7</sup> Jaunakas Zinas. 1919. 1., 6. nov.; На чужыне. 1920. Сак.

<sup>8</sup> LVVA. 1612. f., 14. apr., 11. l., 21., 23. lр.

<sup>9</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 493. l., 8. lрр.

<sup>10</sup> Энциклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1994. Т. 2. С. 203.

<sup>11</sup> Jekabsons E. Latvijas un Baltkrievijas Tautas Republikas attiecības (1919–1920). 35–41. lр.

закондательство, которое очень толерантно подходило к вопросам культурного развития национальных меньшинств. Нужно сказать и об имеющемся в те годы дополнительном факторе, который нашел отражение в секретном письме заведующего даугавпилского школьного управления Себастьяна Паберза товарищу министра Доминику Яудзему от 15 апреля 1924 г. С. Паберзс говорит о сложном национальном положении в уезде, особенно подробно об открытии в 1921 г. нелегальных польских школ во многих местах, населенных преимущественно белорусами, о закрытии этих школ и о постоянном конфликте между поляками и белорусами. «Латыши должны поддерживать стремления белорусов, пока мы станем сильнее, этим мы ослабим польское влияние. Особенно этого следует придерживаться в шести волостях Илукстского уезда, о судьбе которых — присоединении к Польше — что ни день, то сильнее начинают заботиться шовинистически настроенные польские деятели [...] поэтому было бы лучше, пока, до переписи населения в 1925 г., усилить белорусское влияние. Этим мы ослабим опасное, даже с точки зрения государственных интересов, польское влияние, а одновременно усилим латвийскость»<sup>12</sup>.

Позднее, в 20-е гг., и даже во второй половине 30-х гг., в упомянутых шести волостях (Калкунской, Борнской, Деменской, Скрудалинской, Силенской и Салиенской) старались регистрировать поляков как белорусов или латышей (часто белорусов — как латышей), иногда искажая данные переписи населения<sup>13</sup>. В целом нужно признать, что в продолжение 20–30-х гг. (особенно до 1934 г.) для белорусского меньшинства характерны напряженные отношения и с польским, и с русским общественными движениями, что обусловлено конкуренцией привлечения к себе крестьян с низким национальным сознанием (в Латгалии и Илукстском уезде), а также привлечением рабочих в Риге и Лиепае в свои школы и организации<sup>14</sup>.

Вышеупомянутый национальный конфликт находит отражение не только в Сазйме, самоуправлениях и школах, но и в католической церкви. Уже в декабре 1921 г. в только что организованном Белорусском управлении образования при Министерстве образования заведующий Сергей Сахаров<sup>15</sup> обращается к архиепископу Латвии с просьбой назначить священников-белорусов в местах, населенных белорусами, чтобы впредь проповеди

<sup>12</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 493. l., 120.–121. lp.

<sup>13</sup> См.: Jekabsons E. Sešu pagastu un Grivas pilsetas problema Latvijas un Polijas attiecības 20.–30. gados // Latvijas Vestures Instituta Zurnals. 1995. Nr. 1. 96. lpp.; LVVA. 1308. f., 12. apr., 12780. l.

<sup>14</sup> См.: 1632. f., 2. apr., 493. l., 1.–2. lp.; Jezovitovs K. Baltkrievi Latvija // Latvijas Republika desmit pastavešanas gados / Galv. red. A. Bilmans. Rīga, 1928. 53. lpp

<sup>15</sup> С. Сахаров с супругой В. Сахаровой поселились в Латвии в 1917 г., когда его назначили директором Люцинской гимназии. В 1945–1950 г. он отбывал срок в советских трудовых лагерях, умер в Риге в 1954 г. Гл.: Беларуская пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік. Мн., 1995. Т. 5. С. 261–262.

проводились не на польском, но для всех понятном «белорусском языке»<sup>16</sup>. В прессе развернулась полемика между директором управления и другими работниками, с одной стороны, и русскими и польскими представителями, с другой, которые старались доказать, что в Латвии белорусское движение создано искусственно<sup>17</sup>. Чрезвычайно сильную поддержку белорусам оказывал депутат Учредительного собрания Сазыма, позднее министр образования Янис Райнис. С просьбой поддержать формирование Белорусского отдела образования в 1921 г. к Райнису как члену парламентской комиссии образования обратился К. Езавитов<sup>18</sup>. Райнис считал, что нужно предоставить белорусам Латвии возможность развивать свою культуру, которой они лишены в Польше и СССР. Кроме того, он считал белорусское движение в Латвии аналогичным процессу возрождения латышского народа во второй половине XIX в.<sup>19</sup>. В связи с тем, что у белорусов не было своего представителя в парламенте, Я. Райнис согласился представлять интересы белорусского меньшинства и в 1921 г., в августе, получил официальное полномочие на то от общества «Бацькаўшчына»<sup>20</sup>.

Открытие белорусских школ встретило сопротивление официальных учреждений, а также отдельных парламентских депутатов (во-первых, латгальского депутата Франциса Кемпа, поляка Яна Вержбицкого и русских депутатов), а также депутатов от самоуправлений<sup>21</sup>. 23 марта 1922 г. товарищ министра образования Валерия Сейле была вынуждена послать указание инспекторам начальных школ Илуксте, Даугавпилса, Резекне, Лудзы и Лудзенского уезда и школьным самоуправлениям, в котором указывала, что белорусы имеют такие же права на «национально-культурную автономию», как и другие, поэтому в местах с белорусским населением они имеют полное право на открытие школ<sup>22</sup>. В то же самое время В. Сейле на заседании бюджетной комиссии Сазыма, отвечая на возражения против финансирования Белорусского отдела образования, заметила, что белорусы в Латвии есть, хотя в других государствах существование такого народа не признается. Поэтому вполне обоснованно существование Белорусского отдела образования<sup>23</sup>.

В начале 20-х гг. роль руководителя белорусской общественности взяло на себя культурное и просветительное общество «Бацькаўшчына». В апреле

<sup>16</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 102. l., 2. lpp.

<sup>17</sup> См., напр.: Вержбицкий Я. Ещё о латвийских белорусах // Рижский курьер. 1923. 27 февр., 2 марта.; Jezovitovs K. Par baltkrieviem un lielkrieviem Latvijā. 55–61. lр. и др.

<sup>18</sup> LVVA. 1612. f., 14. apr., 12. l., 139. lpp.

<sup>19</sup> Šilde A. Latvijas vesture 1914–1940. Stockholm, 1976. 417. lpp.

<sup>20</sup> Герасімаў В. «Да праўды сьветлай, братка, йдзі» // Польша. 1994. № 4. С. 176.

<sup>21</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 104. l., 8.–9. lр.

<sup>22</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 487. l., 52. lр.

<sup>23</sup> Рижский курьер. 1923. 7 марта.

1921 г. в Даугавпилсе образовалось ее отделение под руководством К. Езавитова, Ивана Харлапа, украинца Якуба Кастилюка, Ивана Беликова, Ольги Васильевой и др., летом 1921 г. — в Лудзе, в ноябре — в Старой Слободе и в октябре 1922 г. — в Краславе. Целью организации, зафиксированной в уставе, было «распространение национальной идеи в народных массах». Это выразалось в открытии белорусских школ и в культурной деятельности. В 1923 г. была организована белорусская детская летняя колония в Вышках. Были также и попытки политической деятельности. Об этом говорит выработанный руководством общества в июле 1923 г. законопроект о статусе белорусского языка. Фактически имелось в виду присуждение белорусскому языку статуса государственного языка на части территории Латвии, чтобы свободно пользоваться им в Латгалии и в Илукстском уезде в государственных и самоуправленческих учреждениях, и даже в Сазйме можно было произносить речи на белорусском языке<sup>24</sup>.

В 1922 г. при выборах в Сазйм белорусы выдвинули отдельный список кандидатов от Латгальского избирательного участка, но полученное число голосов было очень незначительным. В дальнейшем при выборах в Сазйм отдельный список больше не выдвигался, но в 1928 г. в Сазйм был избран один из ведущих белорусских общественных работников — начальник Белорусского отдела образования Владимир Пигулевский (от списка СДРП Латвии). Большое участие в предвыборной кампании приняло образованное в 1925 г. «Латвийское общество белорусских избирателей в Сазйме, в самоуправление городов, уездов и волостей» (председатель К. Езавитов). Общество было задумано как политическая организация с целью добиться избрания в Сазйм и другие представительства<sup>25</sup>. Были образованы отделения в Риге, Даугавпилсе, Краславе, Индрице, Лудзе, Пасиене, Пустыни, Каплавле и Тартаке (Салиенской вол. Илукстского уезда). В обществе было довольно много членов (только в даугавпилском отделении действовало в 1926 г. 55 членов и 8 кандидатов). В начале 30-х гг. общество прекратило свое существование из-за внутренних противоречий<sup>26</sup>.

В 1924 г. органы власти констатировали, что в белорусской общественной деятельности наблюдаются те же признаки, что были характерны для польской деятельности. 20 марта 1924 г. инспектор начальных школ Даугавпилского уезда в Дудельской белорусской начальной школе заметил на стене класса карту, на которой значительная часть Латгалии была обозначена как входящая в Беларусь. 22 марта такая же карта была обнаружена в школе в Станкевичах. Белорусский отдел образования, правда, объяснял, что 50 экземпляров карты он получил в 1922 г. из Вильно и карта

<sup>24</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 103. l., 5. lpp.; 1612. f., 14. apr., 12. l., 3., 4. –5., 86., 98., 231. lp.; 1612. f., 14. apr., 9. l., 534. lpp.

<sup>25</sup> Jezovitovs K. Baltkrievi Latvija. 53. lpp.

<sup>26</sup> LVVA. 3009. f., 1. apr., 3. l.

имеет не политический, а исключительно этнографический характер — на карте изображена не территория Беларуси, а всего лишь территории, населенные белорусами. Но отдел в свое время, мол, исправил название с «Карта Беларуси» на «Белорусская этнографическая карта». Поэтому непонятно, как в Дудельскую школу попала карта с неисправленным названием<sup>27</sup>.

В обществе и прессе началась пропагандистская кампания против белорусских «сепаратистов»<sup>28</sup>. В апреле 1924 г. ушел со службы директор Даугавпилскай белорусской гимназии К. Езавитов, а 24 апреля — 15 мая политическое управление проверило гимназии в Лудзе и Даугавпилсе, а также все школы в Даугавпилском уезде. Семь деятелей были арестованы, и против них выдвинули обвинение в противогосударственной деятельности (22 мая — К. Езавитову, 13 июня — гражданам Латвии Владимиру Корте, Владимиру Пигулевскому, Михаилу Иванову, гражданам Литвы Ивану Красковскому, Андрею Яковицкому, Павлине Мядёлко-Гриб, украинскому подданному Порфирию Жердию). В связи с арестом директора и учителей выпускные экзамены в гимназии были отложены на более позднее время. Почти все арестованные через несколько дней были освобождены под залог. К. Езавитов находился в заключении 11 месяцев (до 3 апреля 1925 г. в даугавпилской тюрьме, затем — в рижской Центральной тюрьме). В свою очередь в конце 1924 г. из-за отсутствия доказательств было снято обвинение еще с восьми белорусских деятелей образования (С. Сахарова, Сергея Казеки, Николая Талерки, Я. Кастилюка, Александра Махновского, Елены Сушинской, Луции Габран и Эдуарда Вайвадиша). В январе 1925 г. был закрыт Белорусский отдел образования, уволены оба директора гимназии и многие учителя. 2–5 апреля дело рассматривалось в Латгальском уездном суде, где все обвиняемые были оправданы. Суд констатировал, что «белорусское освободительное движение» направлено против Советской России и Польши, но не против Латвии. Однако у представителей власти для беспокойства было определенное основание. Во время следствия выяснилось (из сказанного обвиняемыми и свидетелями), что белорусское общество делится на три группы: 1) под руководством К. Езавитова и В. Пигулевского, которые выступали за федерацию Беларуси с Советской Россией; 2) под руководством Якубовского и П. Мядёлко-Гриб, выступавшей за независимость Беларуси, но в тесном сотрудничестве с Россией; 3) под руководством И. Красковского — группа выступала за независимость Беларуси, хоть признавала, что пока нужно сотрудничать с Советской Беларусью на почве культуры. Таким образом, в политическом настроении руководителей белорусского меньшинства несомненно доминировала левая и даже просоветская ориентация<sup>29</sup>. Сказанное подтверждает тот факт, что К. Езавитов с 1924 г.

<sup>27</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 418. l., 13., 20. lp.

<sup>28</sup> Sk.: Рижский курьер. 1923. 27 апр.

<sup>29</sup> LVVA. 1612. f., 14. apr., 10. l., 1.–338. lpp.; 9. l., 23. lpp.; 3235. f., 1/22. apr., 380. l., 187. lpp.

по 1935 г. сотрудничал с посольством СССР в качестве осведомителя под кличкой «Озол»<sup>30</sup>.

Сразу же после судебного процесса в 1925 г. из Латвии были высланы общественные деятели-иностранцы. Подданные Латвии — бывший директор Даугавпилской гимназии И. Красковский, который в 1921 г. был выслан из Польши в Литву, и высланная в свое время из Польши за национально-политическую деятельность П. Мядёлко-Гриб, перебрались в Советскую Беларусь<sup>31</sup>.

Так называемый «белорусский процесс» в Латгальском уездном суде вызвал определенный международный резонанс. В 1924 г. в связи с государственным праздником 18 ноября находящийся в Литве председатель Белорусской народной рады в своем поздравлении латвийскому президенту выразил уверенность, что «белорусский процесс» является «печальным недоразумением, вызванным врагами белорусского возрождения». Затем 10 января 1925 г. в письме латвийскому министру иностранных дел он утверждал, что ни один белорусский политик не думал об отторжении Латгалии от Латвии (вопрос границ будет решен в дальнейшем путем переговоров), никто не думает об отторжении территории у «дружественной нации», чтобы присоединить ее к Советской Беларуси, которая объявила вне закона национальных белорусских политиков. Находящиеся в изгнании белорусские деятели выступают за образование Союза балтийских государств (включая Беларусь), как единственно реальной силы, способной противостоять «русской и немецкой угрозе»<sup>32</sup>.

В 1925 г. Белорусский национальный комитет штата Иллинойс (США) собрал 3000 долларов заключенным в Латвии белорусам. Уже после освобождения К. Езовитова в письме к нему свою поддержку предлагал Комитет поддержки политзаключенных белорусов в Польше, находящийся в Чикаго<sup>33</sup>.

После закрытия белорусской гимназии в Лудзе руководители белорусской организации обратились 21 июля к президенту Латвии с просьбой прекратить дальнейшие преследования и возобновить прежнюю деятельность белорусских образовательных учреждений<sup>34</sup>. Однако в Министерство внутренних дел продолжала поступать информация о проявлениях белорусского сепаратизма в приграничных волостях Даугавпилского уезда со стороны учителей белорусских школ в волостях Пиедруя и Пустыня (П. Миронович, Н. Талерка, Э. Вайвадиш и др.). Между прочим, это выражалось в поддержании особо активных связей с Советской Беларусью<sup>35</sup>,

<sup>30</sup> Езовитов К. Воспоминания // Нёман. 1993. № 3. С. 132.

<sup>31</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 1. lpp.; 1632. f., 2. apr., 493. l., 7., 62. lp.

<sup>32</sup> LVVA. 2574. f., 3. apr., 245. l., 21.–22. lp.

<sup>33</sup> LVVA. 3235. f., 6. apr., 196. l.

<sup>34</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 1.–2. lp.

<sup>35</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 493. l., 6. lpp.



а также с белорусскими организациями Литвы, Польши (главным образом в Вильно) и Чехословакии. Например, в сентябре 1921 г. в национально-политической конференции в Праге принимал участие К. Езавитов как представитель Даугавпилского и Лудзенского отделений «Бацькаўшчыны»<sup>36</sup>.

Осенью 1925 г. К. Езавитов вместе с представителями из других государств организовал в Берлине II Общебелорусскую зарубежную конференцию, в которой приняли участие по пять представителей от каждого государства (члены правительства Белорусской Народной Республики и белорусские депутаты польского Сейма участвовали в качестве почетных гостей)<sup>37</sup>.

В начале 20-х гг. в Лудзе и Даугавпилсе, а также во многих волостях (Пустыня, Пиедруя и др.) при выборах самоуправлений белорусы участвовали со своими списками кандидатов<sup>38</sup>. При выборах в Даугавпилскую городскую думу выступали как своим списком, так и в списке ЛСДРП, позже — в списке независимых социалистов. В 1928 г. в думе было два белоруса (С. Сахаров — от национального списка)<sup>39</sup>.

Довольно регулярно белорусская организация проводила общие собрания, где рассматривались важные вопросы. Например, перед выборами в Сейме 1928 г. представители организации на Вселатвийской белорусской конференции в Даугавпилсе 8 июля решали, какой список поддержать, и выбрали свою выборную комиссию. На этой конференции происходили острые дискуссии между сторонниками ЛСДРП и партии Латвийских независимых социалистов, куда вступило много белорусов, и эта партия уделяла большое внимание белорусским проблемам в своей газете «Vārds» (Слово). Но большинством голосов было решено поддержать социал-демократов при условии, что в списки ЛСДРП будет включен В. Пигулевский<sup>40</sup>. Фактически белорусская интеллигенция разделилась на две части: сторонников социал-демократов во главе с В. Пигулевским и Н. Демидовым и сторонников значительно более левой партии независимых социалистов во главе с К. Езавитовым (в одном частном письме он называл эту партию «самой левой партией в Латвии»). Перед этим К. Езавитов, В. Тихомиров, Петр Масальский и другие организовали белорусскую секцию этой партии. Сам К. Езавитов был избран членом правления Саркандаугавского отделения и председателем комитета отделения. Именно благодаря ему 21 июля 1928 г. на общем собрании было решено обратить особое внимание на вовлечение в партийную работу белорусских, русских, польских и латгальских рабочих. Уже после запрещения партии независимых социалистов в 1928 г.<sup>41</sup> К. Езавитов

<sup>36</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 493. l., 9. lpp.

<sup>37</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 123. lpp.

<sup>38</sup> Маяк. 1922. 3 июля.

<sup>39</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 114. lpp.

<sup>40</sup> Там же. 113. lpp.; см. также 2125. f., 5. apr., 333. l., 45–46. lp.

<sup>41</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 499. l., 41. lpp.

в августе 1929 г. просил Белорусское государственное издательство выслать ему Собрание сочинений Ленина на белорусском языке. В 1928 г. К. Езавитов женился на гражданке СССР, латышке Матильде Лечмане<sup>42</sup>. Многие белорусы во главе с В. Пигулевским продолжали активную деятельность в ЛСДРП, но только 13 января 1934 г. 11 человек организовали белорусскую ЛСДРП (В. Пигулевский, Ф. и Я. Клагиши, М. и Л. Калинины, Я. Яхимович и др.), которая действовала до государственного переворота в мае 1934 г.<sup>43</sup> В. Пигулевский вместе с другими руководителями социалдемократии был арестован. С конца мая по 22 августа он находился в Лиепайском концентрационном лагере<sup>44</sup>.

В декабре 1930 г. в Министерстве внутренних дел Латвии была зарегистрирована Белорусская демократическая партия. Правление ее работало в Даугавпилсе под руководством С. Сахарова. Цель этой партии — представлять интересы всего белорусского меньшинства, получить представительство в самоуправлении и Саэйме. Но большой популярности и значения партия не приобрела<sup>45</sup>.

В свою очередь, в декабре 1931 г. в Риге происходила Всеобщая белорусская конференция, организованная обществом «Беларуская хата», целью которой было избрать Национальный белорусский комитет, а также решать другие вопросы (организация экскурсий в Чехословакию, Литву, Западную Беларусь в Польшу)<sup>46</sup>.

В общем, можно сделать однозначный вывод, что как белорусское крестьянство и рабочий класс, так и большинство общественно активного населения были доброжелательно настроены по отношению к СССР, политическое настроение явно левело. Решающими факторами в формировании такого настроения были низкий уровень образования большинства белорусов, социальная структура и степень русификации многих белорусов, с другой стороны, мнимые возможности развития национальной культуры в Советской Беларуси, что привлекало латвийскую белорусскую интеллигенцию.

Ярким примером является один из самых влиятельных в Латвии белорусских деятелей К. Езавитов. Кроме всего перечисленного, начиная с 1925 г., он регулярно писал обзоры для минской газеты «Савецкая Беларусь» о деятельности латвийских белорусов, а также о политических событиях в государстве (например, о революционном движении рабочего класса и т. д.). В 1926 г. К. Езавитову удалось организовать учебу многих молодых белорусов в вузах Минска на стипендии Белорусской ССР, а в ноябре того же года он сам присутствовал на Академической конференции в Минске, на которую из

<sup>42</sup> LVVA. 3235. f., 6. apr., 196. l.; 1897. f., 1. apr., 7. l.; 5019. f., 1. apr., 23. l., 1.–20. lp.

<sup>43</sup> LVVA. 3017. f., 1. apr., 122. l., 10.–11. lp.

<sup>44</sup> LVVA. 6402. f., 1. apr., 3. l., 16. lpp.

<sup>45</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 41. l., 12.–22. lp.; Valdibas Vestnesis. 1930. 20. dec.

<sup>46</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 43., 57. lp.

Латвии были приглашены также В. Пигулевский и Я. Райнис (латышский поэт своим товарищам по социал-демократической партии обосновывал свою поездку «особыми» симпатиями по отношению к белорусам, хотя в Минск ехал «не особенно охотно») <sup>47</sup>.

26 января в Даугавпилсе, в помещении Белорусской государственной гимназии на Варшавской, 16 состоялся Конгресс представителей латвийского белорусского национального меньшинства, в котором участвовали представители организаций (около 10), школ и некоторых самоуправлений. Сообщение о положении белорусов зачитал руководитель Белорусского отдела при Министерстве образования и депутат Сазэйма от ЛСДРП В. Пигулевский <sup>48</sup>. А 25 мая 1930 г. на Белорусском народном собрании в Даугавпилсе уже во второй половине 20-х гг. действовала Рада белорусских организаций, где представители различных обществ согласовывали свое отношение ко многим вопросам <sup>50</sup>.

Значительную роль в белорусской общественно-политической жизни играли печатные издания. Первым печатным изданием в Латвии был вышеупомянутый журнал «На чужыне» (весна 1920 г.). В 1922 г., накануне выборов в Сазэйм, общество «Бацькаўшчына» выпустило листовки пропагандистского характера, в которых доказывалась необходимость избрания своего белорусского представителя в Сазэйм <sup>51</sup>. В феврале 1923 г. Белорусский отдел образования решил издавать литературный журнал неполитического характера на белорусском языке, но это «пока не удалось» <sup>52</sup>.

В 1925 г. в Риге начала выходить первая белорусская газета «Голас беларуса». Редактором был К. Езавитов, и газета успешно конкурировала с вышедшей с 1926 г. в Риге газетой «Гаспадар» под редакцией Щорса <sup>53</sup>. В 1926 г. как приложение к «Голасу беларуса» (после прекращения выхода этой газеты приложение издается как самостоятельное издание) начинает выходить педагогический ежемесячник «Беларуская школа ў Латвіі», который просуществовал до конца 1933 г. Белорусское общество избирателей в латвийский Сазэйм, городские, уездные и волостные самоуправления в 1930 г. взвешивают возможность возобновить издание «Голаса беларуса», что не было реализовано из-за прекращения работы общества <sup>54</sup>. Кроме того, в Латвии выходят еще многие белорусские издания — «Беларускае жыццё»,

<sup>47</sup> Menders F. Domas, darbi un dzīve 1903.–1940 // Neatkarīga Cīņa. 1991. 25. jūl.

<sup>48</sup> LVVA. 1848. f., 1. apr., 1. l.

<sup>49</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 27. l., 12. lpp.

<sup>50</sup> Там же. 7. l., 56. lpp.

<sup>51</sup> Там же. 214. lpp.

<sup>52</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 19. l., 86. lpp.

<sup>53</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 4. lpp.

<sup>54</sup> LVVA. 3009. f., 1. apr., 3. l.

«Пагоня», «Школа і жыццё» (1930, редактор Демидов), «Школьная праца» (издание Даугавпилской белорусской гимназии, 1926–1930 г., под редакцией Сахарова). Кроме того, 29 июня 1928 г. вышла однодневная газета «Праца», посвященная выборам в Сазым. Во второй половине 20-х гг. активно работало Белорусское издательство в Латвии. В 1927 г. оно издало брошюру К. Езавитова «Беларусы ў Латвіі», где приводились общие сведения о белорусском народе вообще и белорусах в Латвии на основании статистического материала. Были изданы многие другие книги<sup>55</sup>. После государственного переворота белорусские издания больше не выходят, хотя в декабре 1939 г. белорусское общество обратилось с просьбой в Министерство иностранных дел с просьбой разрешить издание белорусского ежемесячного издания «Роднае слова»<sup>56</sup>.

Возможность получить образование на родном языке, несомненно, является одним из важнейших звеньев в жизни белорусского меньшинства. 13 сентября 1921 г. по предложению члена Учредительного собрания Я. Райниса при Министерстве образования был организован Белорусский отдел образования. Начальником его 10 октября был назначен С. Сахаров. В связи с тем, что в Латвии не хватало белорусских учителей, отдел в 1922 г. с согласия Кабинета министров пригласил на работу учителей — преподавателей курсов учителей из Литвы и Польши (Вильно). Среди других в Латвию явились нашедшие ранее в Литве убежище, высланные из Польши по национально–политическим причинам в феврале 1922 г. председатель виленского Белорусского национального комитета И. Красковский, секретарь этого же комитета Якубецкий и член комитета писатель Максим Горещкий. В том же году при поддержке управления восемь молодых белорусов получили стипендии чехословацкого общества «Беларуская грамада» и начали учебу в Праге, в Карловом университете, что давало возможность пополнить ряды белорусских педагогов в Латвии. С января 1922 по март 1923 г. в отделе была должность инспектора белорусских начальных школ (К. Езавитов). При отделе действовал совет, куда входили представители предприятий и школ. 20 ноября 1924 г. отдел был временно закрыт, дело белорусских школ было передано в ведение Главного школьного управления, при котором возникло особое делопроизводство для ведения вопросов по белорусским школам под руководством белоруса Григория Плыгавки<sup>57</sup>.

29 июля 1926 г. Кабинет министров после многократных просьб белорусских организаций разрешил восстановить Белорусский отдел образования, что было поддержано и министром образования. Исполнителем должности

<sup>55</sup> LVVA. 3235. f., 6. apr., 196. l.

<sup>56</sup> LVVA. 2924. f., 1. apr., 9. l., 16. lpp.

<sup>57</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 25. l., 19. lpp.; 1632. f., 2. apr., 493. l., 36., 130. lp.; 494. l., 12. lpp.; 1632. f., 2. apr., 487. l. 23. lpp.; 2125. f., 5. apr., 104. l., 14. lpp.; 1612. f., 14. apr., 10. l., 234. lpp.

начальника отдела временно был назначен Г. Плыгавка, выдвинутый рижскими организациями (попытка добиться назначения на этот пост в 1925 г. К. Езавитова не увенчалась успехом)<sup>58</sup>.

В свою очередь, в 1926 г. Кабинет министров сначала отклонил просьбу белорусских организаций утвердить на должность начальника Белорусского отдела образования В. Пигулевского<sup>59</sup>. Но позже он был утвержден и в составе четырех, позже трех, сотрудников работал до июня 1934 г., когда Белорусский отдел образования (также, как и другие отделы национальных меньшинств) был ликвидирован. Работу продолжал референт по делам белорусского образования Петр Журковский, (в 1936 г. в связи с уменьшением количества белорусских школ должность референта была отменена, а В. Пигулевского назначили директором гимназии в Абрене)<sup>60</sup>.

За время своей работы Белорусский отдел образования организовывал работу белорусских школ, обеспечивал их учебниками, организовывал курсы белорусской культуры во многих местах Латвии (Зилупа, Лудза и др.)<sup>61</sup>. В 1927 г. при отделе был создан фонд стипендий, который назначал одноразовые и многократные стипендии белорусским студентам и гимназистам (в размере 1557 латов для 10 человек). В 1934–1936 гг. фонд формально находился у референта по делам белорусского образования, а в 1936 г. вексели фонда перешли в руки Белорусского педагогического общества, в 1939 г. — Латвийского белорусского общества<sup>62</sup>. Однако большого значения фонд не имел. Председателем его был В. Пигулевский<sup>63</sup>.

Предпосылкой успешного развития белорусских школ была соответствующая подготовка учителей, которая проводилась при финансовой поддержке государства. С начала 20-х гг. отдел образования организовывал курсы белорусских учителей. Сначала это были годовые курсы, затем двухгодовые в Даугавпилсе, затем — в Риге. С лета 1923 г. были организованы особые летние курсы, которые проводились так же сначала в Даугавпилсе, а с 1924 г. — в Риге. (В 1924 г. летние курсы для учителей и курсы белорусской культуры были в Лудзе<sup>64</sup>.) Заведующие курсами назначались Белорусским отделом образования (например, в 1926–1927 гг. на этой должности был Н. Демидов). На курсах регулярно работали 10–12 лекторов. В 1931 г. курсы посещал 31 слушатель, был интернат на 26 мест<sup>65</sup>. В 1933 г.

<sup>58</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 493. l., 4., 59., 84.–85. lpp.; 495. l., 63., 66.–67. lpp.

<sup>59</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 66., 89. lpp.

<sup>60</sup> LVVA. 3235. f., 5. apr., 1617. l., 12. lpp.; 1632. f., 2. apr., 495. l., 3. lpp.

<sup>61</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 25. l., 19. lpp.

<sup>62</sup> LVVA. 2924. f., 1. apr., 8. l., 1.–2. lpp.; 3235. f., 5. apr., 1617. l., 12. lpp.

<sup>63</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 25. l., 12.–14. lpp.

<sup>64</sup> Там же. 18. l., 35. lpp.; 7. l., 214. lpp.; а также 1632. f., 2. apr., 493. l., 130.–131. lpp.; 2125. f., 5. apr., 350. l., 11. lpp.; 65. l., 84. lpp.; Jauna Straume. 1924. 3. aug.

<sup>65</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 495. l., 22.–25. lpp.; 499. l., 90. lpp.; 2125. f., 5. apr., 32. l., 2. lpp.

государственные белорусские курсы (двухгодичные) отмечали свой одиннадцатый юбилей<sup>66</sup>.

Отдел образования во многом стал координатором всей белорусской общественной жизни. Например, в августе 1923 г. на учительской конференции в Даугавпилсе, организованной отделом, на которой присутствовал министр образования, было принято важное решение об открытии белорусского этнографического и школьного музея. И хотя осенью того же года было получено согласие дирекции Государственного этнографического музея открыть при нем белорусский отдел, в конце концов решили открыть музей при Рижской белорусской начальной школе. В связи с этим указанное мероприятие не получило большого резонанса<sup>67</sup>. Отдел заботился об участии белорусских школ в общегосударственных мероприятиях, например, в концертах, выставках и т. д. В 1930–1934 г. белорусы приняли активное участие в сборе пожертвований на памятник Свободе<sup>68</sup>.

В январе 1922 г. родители Даугавпилской белорусской школы обратились в Министерство образования с просьбой открыть в городе белорусскую среднюю школу, бюджетная организация Саэйма (благодаря поддержке Я. Райниса, министра образования А. Дауге и его товарища В. Сейле) выделила средства на ее организацию<sup>69</sup>. В марте Кабинет министров разрешил гражданину Литвы И. Красковскому начать работу на государственной службе в качестве организатора белоруской гимназии в Даугавпилсе, а в сентябре была открыта гимназия гуманитарного типа с 70 учениками<sup>70</sup>. На должности директора был И. Красковский, затем П. Жердий, а с 1924 г. — С. Сахаров. В 1926 г. в Даугавпилской гимназии были изданы 4 номера журнала «Школьная праца», работал школьный хор<sup>71</sup>.

Во второй половине 20-х гг. при школе открылись электрифицированная слесарная мастерская и кузница (для обучения ремеслу), столярная и пошивочная мастерская. При гимназии был бесплатный интернат на 45 мест<sup>72</sup>. Нужно отметить, что школьному директору С. Сахарову удалось наладить очень хорошие контакты с даугавпилским Литовским обществом. На школьных мероприятиях и концертах пелись и литовские песни<sup>73</sup>.

В июле 1922 г. Белорусский отдел образования обратился к министру образования с просьбой открыть белорусскую гимназию в Лудзе<sup>74</sup>. При

<sup>66</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 500. l., 10. lpp.

<sup>67</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 416. l., 2., 3., 8. lp.; Сегодня. 1923. 14 авг.

<sup>68</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 411. l., 1.–72. lp.

<sup>69</sup> Там же. 58. l., 253.–255. lp.

<sup>70</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 487. l., 56. lpp.; 2125. f., 5. apr., 58. l., 253.–255. lp.

<sup>71</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 495. l., 68.–69. lp.; 499. l., 1.–36. lp.; 500., 75.–96. lp.

<sup>72</sup> LVVA. 3235. f., 6. apr., 196. l.; 2125. f., 5. apr., 32. l., 1. lpp.

<sup>73</sup> Lietuvos centrinis valstybinis archivas (Центральный государственный исторический архив Литвы). 383 f., 7 ap., 1375 b., 78 l.

<sup>74</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 487. l., 5. lpp.

содействии общества «Бацькаўшчына» была открыта частная белорусская гимназия в Лудзе, директором ее вначале стал Алексей Орлов, а с апреля 1923 г. — К. Езавитов. Под его руководством выходил школьный ежемесячный журнал «Ластаўка» (печатался на гектографе), вышло девять номеров, где публиковались стихи учащихся и другие материалы. В 1924 г. был издан на гектографе рукописный сборник стихов гимназистов<sup>75</sup>.

В апреле 1923 г. К. Езавитову было дано указание организовать Лудзенскую государственную белорусскую среднюю школу, а в августе 1923 г. он был утвержден исполняющим обязанности директора этой школы. В связи с тем, что К. Езавитов игнорировал два распоряжения Кабинета министров о запрещении работать в этой школе двум иностранцам, ему было предложено уйти с должности, что он и сделал 4 апреля 1924 г. (обязанности директора исполнял учитель гимназии В. Пигулевский). В 1925 г. в четырех классах гимназии было 45 учеников<sup>76</sup>. В связи с происшедшим «белорусским процессом» 10 июля 1925 г. Министерство образования приняло решение закрыть гимназию.

В октябре 1922 г. в Даугавпилском белорусской гимназии был организован 45-й отряд латвийских скаутов под руководством И. Красковского в составе Латвийской скаутской центральной организации (ЛСЦО).

В Лудзенской белорусской гимназии (в то время это была еще средняя школа общества «Бацькаўшчына») по предложению Езавитова существовал скаутский кружок (вначале он действовал как звено 45 отряда), который в мае уже зарегистрировали как 63 кружок скаутов. В 1924 г. также в Пасиене и Зилупе были организованы отделения кружка (звенья). На своем первом собрании 63 отряд решил, что при нем будет работать и белорусский отряд гайд, решил поддержать образование отдельных отрядов гайдов в Лудзе<sup>77</sup>. В июне 1923 г. он был зарегистрирован в составе Центральной организации гайдов Латвии как 32 отряд<sup>78</sup>. Но в апреле 1924 г. 63 отряд был запрещен в связи с невыполнением распоряжений ЛСЦО, а остальные белорусские скауты и гайды прекратили свою работу в 1925 г.<sup>79</sup>.

В августе 1932 г. министр образования А. Кениньш констатировал, что в Даугавпилской гимназии все еще продолжается «антигосударственное движение», налицо слабый педагогический состав и уровень успеваемости, что из 78 учеников слишком многие (70%) освобождены от платы за учебу. Были найдены и другие недостатки. В связи с этим министр предложил Кабинету министров начать постепенную ликвидацию гимназий; в 1932/33

<sup>75</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 428. l., 7. lpp.; 427. l., 9. lpp.; 65. l., 177. lpp.; Герасімаў В. «Да праўды сьветлай, брагак, йдзі». С. 177.

<sup>76</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 493. l., 38., 62. lp.; 1612. f., 14. apr., 10. l., 98. lpp.

<sup>77</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 428. l., 4., 46., 77., 80. lp.; 426. l., 3. lpp.

<sup>78</sup> LVVA. 4244. f., 1. apr., 266. l., 1.–10. lp.

<sup>79</sup> LVVA. 1612. f., 14. apr., 11. l., 317. lpp.



учебном году оставить только 3 и 4 классы, а ученикам 1 и 2 классов дать возможность поступить в Рижскую белорусскую гимназию или Даугавпилскую латышскую гимназию. 25 августа отдел согласился начать постепенную ликвидацию гимназии, доверив исполнять обязанности директора Фридриху Обштейну. Но после просьб белорусских организаций, родителей и Белорусского отдела образования, протестов и жалоб в министерство, в комиссию образования, Саэйм, Сенат и даже министру-президенту о несправедливости и необоснованности действий министра образования это решение отменили, и 13 сентября снова был открыт 1 класс гимназии. Осенью вместо Ф. Обштейна директором был назначен латыш — католический священник Язэп Чаманис. С 7 ноября 1932 г. гимназия снова работала в полном четырехклассном составе<sup>80</sup>. В 1934/35 учебном году в школе было 89 учеников<sup>81</sup>. Нужно отметить, что в начале 30-х гг. гимнастику в школе преподавал старший лейтенант 10 Айзпутского пехотного полка Латвийской армии белорус Ян Корноухов, который сам закончил эту школу в 1925 г., а на следствии по «белорусскому процессу», выступая в качестве свидетеля, однозначно признал себя белорусом<sup>82</sup>.

В сентябре 1935 г. было дано распоряжение Министерства образования объединить польскую, русскую и белорусскую гимназии, открыв 2-ю государственную гимназию Даугавпилса, в которой были три потока национальных меньшинств, а также латышские классы. Директором ее был назначен бывший директор белорусской гимназии латыш Янис Плонис. Количество учащихся в латышских классах год от года увеличивалось, и весной 1939 г. гимназию закончил последний белорусский выпускной класс<sup>83</sup>.

Весной и летом 1925 г., в связи с тем, что белорусскую начальную школу закончил первый выпускной класс, общество «Беларуская хата» безуспешно пыталось открыть частную среднюю школу (гимназию) в помещении Рижской белорусской школы по ул. Маскавас, 173 (во вторую смену). Сначала думали открывать первый класс, в который записались 12 учеников<sup>84</sup>, но такого разрешения Министерства образования школа не получила.

С осени 1929 г. работала Рижская частная вечерняя гимназия при Белорусском учительском обществе (в помещении начальной школы по ул. Маскавас, 173 и один класс — на ул. Симаня) под руководством директора Александра Родьки. В первый год работы в школе был один класс с 19 учащимися, в последующие годы количество учеников возросло. В 1931/32 г. среди 11 учителей этой школы было много белорусов — студентов и выпускников Латвийского университета (Александр Щорс, Казимир Межецкий, Владислав

<sup>80</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 499. l., 39., 46., 47. lp.

<sup>81</sup> Kronlins J. Latvijas skolas// Izglitības Ministrijas Mēnešraksts. 1935. Nr. 5–6. 31. lpp.

<sup>82</sup> LVVA. 5601. f., 1. apr., 3110. l., 3. lpp.; 1612. f., 14. apr., 12. l., 173. lpp.

<sup>83</sup> Nasze Życie. 1935. 1 wrześ.; Latgales Vestnesis. 1938. 11. apr.

<sup>84</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 27., 29. lp.

Минчонок)<sup>85</sup>. Летом 1933 г. гимназия была названа именем Франциска Скорины, министр образования утвердил ее выпускной жетон в национальных белорусских цветах со стилизованным солнцем и полумесяцем, разработанный школьным советом<sup>86</sup>. В 1934/35 г. школа насчитывала 26 учеников<sup>87</sup>. Вскоре после этого она была закрыта.

В февралю 1922 г. Белорусский отдел образования и латгальское общество «Бацькаўшчына» решили добиваться открытия белорусской сельскохозяйственной школы или курсов с целью повышения профессионального уровня белорусских крестьян, а вместе с тем, и повышения благосостояния (вначале было задумано такую школу открыть в Пасиенской волости, в Залесье — на базе местной начальной школы). Просьбу отдела поддержал и Сельскохозяйственный департамент Министерства земледелия<sup>88</sup>. В ноябре 1922 г. школа (на обеспечении общества «Бацькаўшчына») в ведении Министерства земледелия была открыта в Даугавпилсе под руководством латыша Фридриха Абеле. Постоянно получая финансовую помощь от Белорусского отдела образования, она работала до 1924 г. В июле этого года был двухгодичный курс, 30 ученических мест и общежитие. Летом 1927 г. в Белорусском отделе образования обсуждался вопрос о возобновлении школы или открытии летних сельскохозяйственных курсов, но это было признано нецелесообразным<sup>89</sup>.

Белорусское начальное образование начало стремительно развиваться осенью 1921 г., когда было открыто в общей сложности 47 школ с 3500 учениками (главным образом при переходе с польского и русского языка обучения на белорусский). В это время обществу «Бацькаўшчына» при поддержке школьного отдела Даугавпилского уезда удалось добиться преобразования 17 уездных польских школ в белорусские начальные школы (общество взяло на себя снабжение их учебниками). Осенью 1922 г. в ведении Белорусского отдела образования находилась 51 школа в Даугавпилском и Лудзенском уездах. Из них 14 — в Пиедрое и Пустынской волостях<sup>90</sup>. В 1923/24 учебном году в Латвии было 50 белорусских школ. В соответствии с данными переписи населения 1925 г. (число белорусов уменьшилось почти на половину) соответственно на 58467 латов был сокращен бюджет Белорусского отдела образования. Но все-таки в 1925/26 учебном году работали 33 белорусские начальные школы с 2343 учениками и 86 учителями. А также было еще шесть белорусских комплектов при школах

<sup>85</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 499. l., 101.–102. lp.; 501. l., 9. lp.; 2125. f., 5. apr., 32. l., 2. lpp.

<sup>86</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 500. l., 15.–18. lp.; 3235. f., 5. apr., 1619. l., 2. lpp.

<sup>87</sup> Kronlins J. Latvijas skolas. 475. lpp.

<sup>88</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 214. lpp.; 1632. f., 2. apr., 487. l., 71., 73. lp.

<sup>89</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 65. l., 182. lpp.; 41. l., 5., 6., 12., 18. lp.; Маяк. 1922. 3 июля.

<sup>90</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 487. l., 19. lpp.; 2125. f., 5. apr., 39. l., 43. lpp.; 65. l., 177., 181. lp.; Езавітаў К. Становішча беларускай школы ў Латвіі // Новае жыццё. 1923. 10 сак.

других национальностей. Начальные школы в большинстве случаев были в Пиедруйской волости (8), Истре (7), Пасиене (4), Пустыне (3), Ландско-роне (2), в Рунданской, Граверской волостях и в Даугавпилсе (по 1 школе). Работали пять шестилетних школ (две в Риге, в Даугавпилсе, Лудзе и Лауде-рах Лудзенского уезда), остальные были четырехклассные<sup>91</sup>. В 1929/30 учебном году в Латвии были 32 белорусские начальные школы с 1777 ученика-ми и 82 учителями и два комплекта при латышских школах<sup>92</sup>. В 1933/34 учебном году количество белорусских начальных школ уменьшилось до 23 (с 1692 учениками), а в 1934/35-ом — до 16 (с 1270 учениками)<sup>93</sup>.

В январе 1922 г. открылась Лудзенская белорусская шестилетняя шко-ла. Она должна была вести борьбу за свое существование в городском само-управлении с русскими и поляками, которые старались добиться ее закры-тия. В 1921/22 учебном году здесь было 110 учеников, в 1922/23-ем — 145 учеников<sup>94</sup>.

В 1925 г. общество «Беларуская хата» сняло дом в Саркандоугаве на ул. Симаня, и после ремонта там разместилась Рижская частная начальная школа Г. Плыгавки и вечерняя школа, в 1926 г. школа перешла в ведение города как Рижская 2-я белорусская начальная школа<sup>95</sup>. Позднее там же образовалась еще одна школа. В 1936 г. все три школы были закрыты. Про-должала работать лишь 1-я белорусская начальная школа в Латгальском предместье (ул. Латгалес, 16)<sup>96</sup>.

До 1934 г. в Латвии работали многие частные белорусские школы. На-пример, в Даугавпилсе в 1931 г. местное отделение общества «Беларуская хата» открыло шестилетнюю белорусскую школу на базе существовавшего частного белорусского детского сада<sup>97</sup>. Общество белорусских учителей в августе 1930 г. организовало частную начальную школу в Риге, в Торня-калнсе (ул. Бривземниекса, 22), где в 1933 г. обучалось 80 детей. Несмотря на многочисленные просьбы общества к городскому самоуправлению принять школу в свое ведение, это не было сделано. Школа получала лишь ежегод-ное денежное пособие от города (в 1932 г. — 4000 латов, а в 1933 г. — толь-ко 1960 латов)<sup>98</sup>.

Общество «Рунь» в октябре 1924 г. пыталось организовать в Риге Бело-русские вечерние курсы для взрослых, главной задачей которых было дать начальное образование (неграмотным) и дополнить имеющиеся знания. Но,

<sup>91</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 6. l., 1.–13. lp.; 1632. f., 2. apr., 495. l., 46. lpp.

<sup>92</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 32. l., 1. lpp.

<sup>93</sup> Kronlins J. Latvijas skolas. 455., 466. lp.

<sup>94</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 487. l., 1., 18. lpp.

<sup>95</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 18. l., 29. lpp.; 1632. f., 2. apr., 495. l., 51. lpp.

<sup>96</sup> LVVA. 2924. f., 1. apr., 9. l., 57. lpp.

<sup>97</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 27. l., 63. lpp.; 25. l., 4., 6. lp.; LVVA. 1632. f., 2. apr., 499. l., 92. lpp.

<sup>98</sup> LVVA. 2927. f., 1. apr., 1879. l., 13.–27. lp.

в связи с проходившей проверкой работы белорусских школ, это разрешение не было получено<sup>99</sup>. В начале 20-х гг. белорусский детский сад существовал также в Лудзе<sup>100</sup>. В сентябре 1933 г. Белорусское общество учителей в Красной Двине (Саркандаугава), в помещении белорусской начальной школы, открыло частный детский сад, который был закрыт в августе 1936 г. из-за недостатка средств<sup>101</sup>. В мае 1939 г. Рижское городское школьное управление решило закрыть дошкольный класс 1-й Белорусской начальной школы, но после протеста белорусской общественности класс для дошкольников был сохранен (в нем в 1939/40 учебном году было 25, а всего в школе — 170 учеников)<sup>102</sup>.

В 20-е и начале 30-х гг. очень широко была распространена сеть белорусских организаций. Среди других видов деятельности видное место занимало сценическое искусство на родном языке. Общество «Бацькаўшчына» уже в начале 20-х гг. в своих отделениях организовало любительские труппы (например, в Даугавпилсе летом 1921 г. под руководством режиссера Заливского и Язэпа Комажинского, в Краславе и Лудзе). Кроме того, ученический театральный кружок был организован в 1922 г. в Лудзенской белорусской гимназии<sup>103</sup>. Во второй половине 20-х гг. общество «Беларуская хата» в Риге, в Саркандаугаве (в помещении белорусской начальной школы) устроило театральную сцену, где выступал драматический кружок общества<sup>104</sup>.

В 1927 г. в Риге было организовано Белорусское театральное общество. Руководителями были К. Езавитов, В. Пигулевский, Станислав Красневич, Петр Масальский, Н. Демидов и закончившая Московскую консерваторию «свободная художница» Ольга Боровская-Пигулевская (первый председатель). В сезоне 1930–1931 г. работал Белорусский народный театр, который в Риге и Латгалии сыграл пять оригинальных белорусских пьес, переведенную пьесу Райниса «Гирт и волк». 21 спектакль посмотрели 3630 зрителей. В качестве режиссеров работали артисты Русского драматического театра Юрий де Бур и Я. Шаберт. В рижской труппе было занято 22 человека, в том числе — хор общества под руководством Миколы Гривского, единственного иностранца (гражданина Эстонии). В следующем сезоне труппа также играла спектакли в Риге, Лудзе и Зилупе. В 1931 г. было организовано даугавпилское отделение общества под руководством режиссера Константина Александровича, которое действовало

<sup>99</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 429. l., 1.–4. lp.

<sup>100</sup> Беларускія пісьменнікі. Т. 5. С. 260.

<sup>101</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 49. l., 1.–6. lp.

<sup>102</sup> LVVA. 2924. f., 1. apr., 9. l., 1., 4. lp.

<sup>103</sup> LVVA. 2125. f., 5. apr., 65. l., 85., 181. lp.; 430. l., 20. lpp.; 3235. f., 6. apr., 196. l.; Беларускі звод. 1923. 24 лют.; Наша будучына. 1923. 27 студз.

<sup>104</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 18. l., 29. lpp.

самостоятельно<sup>105</sup>. Руководителем центрального правления общества в 1935 г. стал бывший учитель, псаломщик рижской православной церкви Покрова Н. Демидов, а в качестве режиссера работал бывший житель Даугавпилса Я. Комажинский. В связи с тем, что в правление входили учитель Владимир Гусаревич (наполовину латыш, до 1925 г. член белорусской социал-революционной партии, потом симпатизировал социал-демократам, затем русским монархистам) и близко стоящий к группе Езавитова Мечислав Слосман, в январе 1936 г. по предложению Политического управления работа общества была прекращена<sup>106</sup>. Но деятельность белорусского театра продолжалась. Еще 4 мая 1940 г. Белорусское общество в Риге ставило на белорусском языке пьесу Далецких «Михалка»<sup>107</sup>. Развивались и другие виды искусства, например, 19 декабря 1932 г. по радио впервые прозвучали белорусские народные песни в исполнении артистки А. Латонас-Демидовой, за что общество «Беларуская хата» выразило благодарность директору Радио<sup>108</sup>.

В 1927 г. был организован кооператив белорусского образования «Культура і праца», целью которого стало улучшение материального и духовного состояния белоруссов. Небольшая организация (в 1932 г. — 11 человек под руководством В. Пигулевского, М. Кравченко и др.) главным образом занималась приобретением белорусских книг в Польше и Советской Беларуси и раздачей их по белорусским школам. Кроме того, школы получили экземпляры учебника В. Пигулевского «Наш край». Кооператив издал календарь на 1928 г. — первое такого типа белорусское издание в Латвии (в редакционную коллегию входили В. Пигулевский, К. Езавитов, Наталья Пинская). В том же году В. Пигулевский участвовал во Вселатвийском конгрессе кооперативов. Кооператив был ликвидирован в 1935 г.<sup>109</sup>

Одной из самых влиятельных белорусских организаций стало просветительское общество «Беларуская хата» (первый председатель — Н. Демидов), зарегистрированное в Риге в декабре 1924 г. Оно имело отделения в Саркандоугаве, Торнякалнсе, Даугавпилсе, Лудзе и Лиенае. Количество членов общества очень быстро росло, осенью 1925 г. достигло 160 человек, а в начале 30-х гг. — около 600 человек. Организовывались духовые оркестры, хоры, библиотеки, а также чтения, вечера отдыха, языковые и общеобразовательные курсы. Но в начале 30-х гг. деятельность общества начинает затухать (в связи с окончанием договора о найме помещения в Саркандоугаве). В мае 1934 г. договор был возобновлен, к руководству пришли сторонники Езавитова. По этой причине из правления выходит организатор

<sup>105</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 892. l., 1.–30. lр.

<sup>106</sup> LVVA. 3235. f., 5. apr., 255. l., 1.–6. lр.

<sup>107</sup> LVVA. 2924. f., 1. apr., 9. l., 36. lрр.

<sup>108</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 10. lрр.

<sup>109</sup> LVVA. 1848. f., 1. apr., 1. l.

и председатель общества до 1934 г. Н. Демидов, которого Политуправление, в отличие от Езавитова, считало лояльным гражданином, хотя и он до 1928 г. состоял в ЛСДРП. Фактически, Н. Демидов во второй половине 30-х гг. регулярно доставлял правлению информацию о происходящем в белорусском обществе<sup>110</sup>. В 1935 г. в организации насчитывалось 175 человек (75 — в Саркандугаве, 15 — в Торнякалнсе, 40 — в Лиепаве, 30 — в Лудзе и 15 — в даугавпилском отделении), была возобновлена работа хора и драматического кружка, создан женский кружок рукоделия. На последнем этапе деятельности общества им руководили Ян Кудрявцев, Г. Плыгавка, К. Езавитов (фактический лидер) и другие. Они поддерживали активную связь с правительством Белорусской Народной Республики в Праге (например, посылая поздравления с национальными праздниками). После переворота в мае 1934 г. руководство общества подчеркнуто старалось показать свою лояльность государству и авторитарному режиму, например, регулярно приглашая читать патриотические лекции на белорусском языке Петра Журковского из отдела информации и пропаганды Министерства внутренних дел, посылая от имени общества поздравления президенту К. Ульманису (11 апреля 1935 г. К. Ульманис прислал в ответ письменную благодарность), откликнувшись на призыв президента собрать книги для школ через Фонд культуры. Несмотря на это, по предложению Политуправления (согласно имеющейся информации, легальную работу общества К. Езавитов использовал как «маскировку для проведения нелегальной белорусской деятельности») в ноябре 1935 г. было дано распоряжение о ликвидации общества. Оно было закрыто в сентябре 1936 г., а оставшееся движимое имущество (в том числе 60 книг) решили продать<sup>111</sup>.

В Риге в марте 1924 г. было образовано Белорусское культурное и просветительское общество «Рунь» под руководством Яна Щорса (умер в 1931 г.), учительницы белорусской начальной школы Люцины Клагич (в замужестве — Тетере) и др.<sup>112</sup>. В 1931 г. председателем выдвинули Л. Тетере, ее заместителем — владельца киоска на Центральном рынке Доминиана Чернуху. В 1934 г. в ревизионной комиссии работал находящийся в подполье организатор рижской ячейки Латвийской коммунистической партии — пропагандист Болеслав Блажевич (в 1930–1931 гг. находился в заключении). В связи с негативной оценкой Политуправлением деятельности общества оно было ликвидировано в ноябре 1935 г.<sup>113</sup>.

---

<sup>110</sup> LVVA. 3235. f., 5. apr., 255. l., 2. lpp.; Łatyszzonek O. Mikołaj Demidow (1888–1967) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 1995. Nr. 1. S. 174–179; Latvijas valsts arhivs (Государственный архив Латвии, далее — LVA). 1986. f., 2. apr., P-10551. l., 26. lpp.

<sup>111</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 1. l., 1–3. lp.; 10. l., 32., 36. lp.; 25. l., 37. lpp.; 18. l., 1.–122. lp.; 7. l., 28., 31. lp.; 1632. f., 2. apr., 493. l., 16. lpp.; 3235. f., 5. apr., 304. l., 1–4. lp.

<sup>112</sup> LVVA. 1848. f., 1. apr., 3. l., b. p.; 2125. f., 5. apr., 429. l., 1. lpp.

<sup>113</sup> LVVA. 3235. f., 5. apr., 3082. l., 1.–6. lp.

Белорусское общество молодежи было основано в Риге в марте 1928 г. В 1930 г. работали его отделения в Зилупе, Пасиене, Шушках Шкяунской волости, еще в двух местах Лудзенской волости, было отделение и в Пустыне<sup>114</sup>. Весной 1934 г. общество насчитывало 45 членов, но практически с этого времени оно не проводило никакой работы. В сентябре 1934 г. Политуправление предложило отделу прессы и обществ при Министерстве внутренних дел закрыть общество. Это решение основывалось на донесениях о том, что многие члены правления (К. Межецкий, Язеп Клагиш и председатель М. Слосман) сотрудничали с «нелегальной белорусской организацией» под руководством К. Езавитова и что последний оказывает большое влияние на общество. В начале 1935 г. «распространялась белорусская нелегальная литература», К. Межецкий и Я. Клагиш летом 1935 г. в Латгалии агитировали в пользу белорусского движения (Межецкий был арестован и освобожден только в феврале 1936 г.). В связи с этим 17 сентября 1935 г. обществу было приказано самоликвидироваться в течение трех месяцев<sup>115</sup>.

Белорусское культурное и просветительское общество «Правсета» основал С. Сахаров и др. в июле 1926 г. После закрытия «Бацькаўшчыны» сюда вошли даугавпилские педагоги (в 1927 г. их было 142 человека). Они устраивали вечера, читали лекции, организовывали библиотеки. В 1927 г. общество открыло частную школу для взрослых в Даугавпилсе<sup>116</sup>. Работа была прекращена 20 сентября 1935 г. «как вредная для интересов общества и государства».<sup>117</sup> В связи с этим общество «Беларуская ха́та» просило передать ей как родственной организации книги и радиоаппараты, принадлежащие «Правсеце», но безрезультатно. Скоро было закрыто и это общество<sup>118</sup>.

Белорусское центральное сельскохозяйственное общество «Араты» было организовано в Даугавпилсе в сентябре 1927 г. по инициативе С. Сахарова и др.<sup>119</sup>. Вскоре открылись отделения во многих волостях Латгалии, в деятельности общества приняли участие десятки крестьян (до его закрытия в первой половине 30-х гг.).

Нужно отметить и заслуги белорусского научно-этнографического общества в Латвии. В июне 1926 г. при Белорусском обществе избирателей был организован этнографический кружок под руководством К. Езавитова<sup>120</sup>. В июне 1932 г. на его основе образовано общество с целью изучения истории белорусского народа, его этнографии и фольклора. Оно обратилось с просьбой к школам и общественным деятелям принять участие

<sup>114</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 36., 48. lp.

<sup>115</sup> LVVA. 3235. f., 5. apr., 1618. l., 2.–6. lp.

<sup>116</sup> LVVA. 1848. f., 1. apr., 3. l.

<sup>117</sup> LVVA. 3235. f., 5. apr., 2630. f., 1.–3. lp.

<sup>118</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 18. l., 98. lpp.

<sup>119</sup> LVVA. 1848. f., 1. apr., 3. l.

<sup>120</sup> LVVA. 3235. f., 6. apr., 196. l.



в собирании белорусского фольклора (также и к священнику Лопатёнку, историку Болеславу Брежго). Особенно активно включились в работу по сбору фольклора даугавпилские гимназисты под руководством директора С. Сахарова. Образовалось отделение общества в Даугавпилсе. По научным вопросам общество вело переписку с Белорусской академией наук, различными белорусскими организациями и общественными деятелями в Польше, Литве, Чехословакии и др. Готовилось издание белорусско-латышского словаря, но, к сожалению, эта работа не была закончена. В обществе было 15 членов, 5 членов-корреспондентов, 15 кандидатов. В 1933 г. его работа была прекращена. В 1936 г. К. Езавитов старался ее возобновить, но из-за негативного отношения властей это было невозможно<sup>121</sup>.

В 20–30-е гг. активно работало Общество белорусских учителей, которое входило в Латвийский учительский союз<sup>122</sup>. Общество содержало частный детский сад и две школы. Председатель его — Г. Плыгавка, затем — П. Миронович, Н. Демидов. Сначала в правление входил и К. Езавитов, который позже был исключен<sup>123</sup>. В феврале 1939 г. в обществе насчитывался 71 человек — учителя, члены их семей, рабочие и служащие. Ему принадлежала небольшая библиотека. Довольно регулярно проходили мероприятия с театральными представлениями, концертами самодеятельности, чтениями рефератов на педагогические темы<sup>124</sup>. Кроме того, во второй половине 20-х гг. в Риге работало созданное в 1925 г. Белорусское центральное сберегательно-судное общество, в котором в 1927 г. было 45 человек<sup>125</sup>, в 30-е гг. в Даугавпилсе — Даугавпилское белорусское общество<sup>126</sup>.

19 июня 1939 г. была организована самая влиятельная белорусская организация — Латвийское белорусское общество. Это произошло путем пере-regистрации Белорусского общества учителей. Цель общества — объединение всех белорусов Латвии. Председателем был избран П. Миронович. В правлении ревизионной комиссии работали общественные деятели С. Сахаров, М. Кравченко, учитель белорусской начальной школы и режиссер театра Я. Комажинский. Устраивались лекции, вечера отдыха, театральные представления. В 1940 г. при поддержке латышского профессора Карла Страуберга общество приступило к изданию работы С. Сахарова на белорусском языке «Духовное наследие белорусов в Латвии и Илукстском уезде» под редакцией К. Езавитова. (Сахаров ранее получил на это премию Фонда культуры). До лета 1940 г. вышел первый том этого труда<sup>127</sup>.

<sup>121</sup> LVVA. 1897. f., 1. apr., 1., 2., 3., 7. l.

<sup>122</sup> LVVA. 2924. f., 1. apr., 9. l., 68. lpp.

<sup>123</sup> LVVA. 3235. f., 5. apr., 1619. l., 1.–2. lp.

<sup>124</sup> Там же. 1617. l., 12. lpp.

<sup>125</sup> LVVA. 1848. f., 1. apr., 3. l.

<sup>126</sup> LVVA. 2750. f., 1. apr., 7. l., 57. lpp.

<sup>127</sup> LVVA. 2924. f., 1. apr., 1. l., 9. l., 18., 26., lp.; 3235. f., 5. apr., 1617. l., 1.–11. lp.

В 20–30 гг. католическими священниками служили многие белорусы, например, Я. Гайлевич (в Пиедрое, Балбинове, Резекне, Даугавпилсе), родившийся в Пасиенской волости Антон Лопатёнок (в Варклянах, Бальбинове, Элерне, Эглайне), родившийся в Букмуйжской волости Доминик Макиёнок (в Резекне, Ликсне, Шкилбенах, Алсунге, Илуксте, Лудзе и Лиепаве)<sup>128</sup>. Священник Я. Гайлевич в 1931 г. был утверждён преподавателем религии в Даугавпилской государственной белорусской гимназии<sup>129</sup>.

Следует отметить, что в Латвийской армии в 1920–1924 гг. в чине подполковника служил Вячеслав Рутковский (инженер военного строительства и строительного управления в Даугавпилсе)<sup>130</sup>. Бывший воспитанник Рижской белорусской гимназии белорус Александр Булат в 1936 г. получил звание чемпиона Латвии по фехтованию<sup>131</sup>.

До 1934 г. Латвия была одним из самых активных центров белорусского национального движения. Здесь работали многие белорусские политики, деятели искусства и литературы, вклад которых в дело национального возрождения всего белорусского народа по заслугам оценен современной белорусской наукой. Многие признаны активными деятелями этого движения (С. Сахаров, его супруга поэтесса и драматург О. Сахарова, К. Езавитов, художник П. Миронович и др.).

Определенные возможности развития белорусы имели и после государственного переворота 1934 г. и вызванных им изменений в государственной национальной политике. Но эти возможности, по сравнению с другими национальными меньшинствами, белорусами мало использовались. В большой степени это объясняется двумя факторами. Во-первых, рядом не было национального государства, правительство которого поддерживало бы своих собратьев в Латвии (как это было с латвийскими поляками, литовцами и эстонцами). Второй причиной являлось особое положение белорусского меньшинства среди других национальных сообществ, что объясняется исключительно сложным историческим генезисом самосознания белорусов под влиянием различных внешних факторов.

Свою негативную роль сыграли как противоречия активной части белорусского меньшинства с польскими и русскими организациями, так и с отдельными латышскими политиками, государственными самоуправленческими структурами. В целом отношение властей к белорусскому движению до 1934 г. можно считать доброжелательным. Исключением является период времени с 1924 по 1925 г. («белорусский процесс»). Реакция латвийских властей была в основном логичной, хотя реальная угроза безопасности

<sup>128</sup> Cakuls J. *Latvijas Romas katolu priesteri 1918–1995*. Riga, 1996. 71., 104., 107. lp.

<sup>129</sup> LVVA. 1632. f., 2. apr., 499. l., 110. lpp.

<sup>130</sup> LVVA. 5601. f., 1. apr., 5653. f., 3. lpp.; *Latvijas armijas augstakie virsnieki 1918–1940* / Sast. E. Jekabsons, V. Šcerbinskis. Riga, 1998. 411. lpp.

<sup>131</sup> LVA. 1986. f., 2. apr., P-4809. l., 10. lpp.

государству могла появиться лишь в случае образования в 1919–1920 гг. независимой Белорусской Республики, соседа Латвии. Несомненны симпатии большей части белорусов и их руководителей к СССР и даже тайное сотрудничество отдельных деятелей с различными институтами в БССР. Это ярчайшим образом отразилось на деятельности К. Езавитова, по оценке белорусских ученых<sup>132</sup>, одного из самых видных деятелей белорусского национального движения XX в.

Во время немецкой оккупации К. Езавитов активно участвовал в национальном движении и даже руководил белорусскими вооруженными отрядами в борьбе с Красной Армией. Поэтому симпатии и сотрудничество с СССР никак нельзя оценивать однозначно. Во всяком случае, активная деятельность белорусского меньшинства неоднозначно проявлялась как во время советского присутствия в Латвии в 1940–1941 гг., так и немецкой оккупации 1941–1944 гг., а причины всего этого нужно искать в своеобразной истории развития как латвийских белорусов, так и всего белорусского народа. Но это уже тема другого исследования.

---

<sup>132</sup> Мальдзіс А. Пра лёс архіва Канстанціна Езавітава // Вяртанне. Мн., 1996. Вып. 3. С. 244–248.

## **Алена Норушэвіч (Вентспілс, Латвія)**

### **БЕЛАРУСЫ ЛАТВІІ – УДЗЕЛЬНІКІ ПРАЦЭСАЎ ІНТЭГРАЦЫІ ГРАМАДСТВА (НА ПРЫКЛАДЗЕ ГОРАДА ВЕНТСПІЛСА)**

**М**не вельмі прыемна прадстаўляць перад шаноўнай аўдыторыяй кангрэса беларускую суполку «Спадчына» з латвійскага горада Вентспілса, што размясціўся ля Балтыйскага мора. Спадзяюся, што назва Вентспілскага порта, буйнейшага порта на Балтыйскім моры, добра вядома і ў маёй роднай Беларусі...

Тэма майго выступлення «Беларусы Латвіі — удзельнікі працэсаў інтэграцыі грамадства» сведчыць аб тым, што па волі лёсу дзесяткі тысяч нашых суайчыннікаў аказаліся ўключанымі ў складаны працэс дэмакратычнай эвалюцыі грамадства, якія праходзяць сёння ў Латвіі — адной з краін Балтыі і з 15 колішніх рэспублік адзінай Савецкай дзяржавы. Беларусы ў сённяшняй Латвіі — трэцяя па колькасці нацыянальная меншасць і самая вялікая беларуская суполка ў краінах Балтыі.

Да 1940 г. большая частка беларусаў пражывала ў Латгаліі. Цяпер жа там засталася толькі чацвёртая іх частка. Асаблівасцю беларускай супольнасці ў Латвіі можна лічыць тое, што большасць нашых суайчыннікаў

у гэтай краіне пруюць у прамысловасці, на транспарце, у гандлі, і менш за астатнія нацыянальныя меншасці — у культуры і навуцы. Гэтым тлумачыцца параўнальна малая доля беларускай інтэлігенцыі ў Латвіі, што, у сваю чаргу, уплывае і на адносна нізкі, на мой погляд, узровень нацыянальнай і грамадскай актыўнасці беларусаў у Латвіі.

10 гадоў мінула з той пары, як Латвія стала незалежнай краінай, і толькі сёння мы гаворым аб пачатку працэсаў інтэграцыі ў латвійскае грамадства. Гэта сведчыць таксама і аб тым, што тут адбываюцца далёка не адназначныя, не простыя і не заўсёды прымальныя працэсы. Здаецца, у краіне няма адкрытых этнічных канфліктаў, невырашальных праблем у міжнацыянальных адносінах. Але ж існуе вядомае сацыяльнае напружанне, якое з'явілася рэакцыяй на няўпэўненасць і цьмянасць будучыні, з якімі сутыкнуліся этнічныя і нацыянальныя групы ў Латвіі ў выніку дэмакратычных пераўтварэнняў апошняга дзесяцігоддзя. Сёння, калі найбольш актыўныя беларусы Латвіі разам з іншымі этнічнымі і нацыянальнымі меншасцямі імкнуцца заняць сваю нішу ў структуры шматкультурнага і шматнацыянальнага грамадства, галоўная мяжа, па сутнасці, пралягла не паміж латышамі і асобнымі нацыянальнымі меншасцямі, а галоўным чынам — паміж рускамоўнымі і латышкамоўнымі жыхарамі Латвіі. На жаль, гэта сведчыць аб тым, што раздзяленне грамадства на дзве супольнасці — латышскую і рускамоўную — усё ж адбылося. Сёння многія прадстаўнікі рускай і латышкай інтэлігенцыі вымушаны прызнаць, што дыялогу паміж імі няма, што дзве культуры існуюць паралельна. І гэта прытым, што ў савецкі перыяд, які цяпер прынята ў нас называць савецкай акупацыяй, інтэграцыя дзвюх культур існавала не на словах і не ў афіцыйных дакументах, а ў паўсядзённым жыцці.

Тым не менш, дзеля таго, каб лепш зразумець працэсы, якія адбываюцца сёння ў латвійскім грамадстве, знайсці аптымальныя шляхі грамадскай інтэграцыі, ёсць сэнс звярнуцца да адносна нядаўняй гісторыі Латвіі. 18 лістапада 1918 г. яна была абвешчана першай незалежнай рэспублікай латышкага народа. Але ў выніку складанасцей гістарычнага працэсу Латвія ўжо ў пачатку стагоддзя з'яўлялася па сутнасці шматнацыянальнай дзяржавай. З XIII ст. побач з латышамі і лівамі тут сяліліся немцы, з XVI ст. — габрэі і палякі, з XVII ст. у Латвіі разам з рускімі стараверамі ўсё больш масава з'яўляліся беларусы.

Народны Савет Латвійскай Рэспублікі ў якасці сваёй палітычнай платформы адразу ж, у лістападзе 1918 г., асобна вылучыў пытанне аб правах нацыянальных меншасцей, гарантуючы ім магчымасць выбіраць сваіх прадстаўнікоў у парламенцкія органы, а таксама прымаць удзел у рабоце ўрада і мясцовых самакіраванняў.

У 1920 г. у Латвіі пражывала каля 1 600 тысяч жыхароў, сярод якіх 434,7 тысячы чалавек, або 27,24%, складалі прадстаўнікі нацыянальных меншасцей, у тым ліку і 75 630 беларусаў. У тагачасных заканадаўчых органах Латвіі нацыянальныя меншасці былі прадстаўлены наступным чынам: у Народным

Савеце (1918–1920) — 18 чалавек (з 102 дэпутатаў), у Заканадаўчым сходзе (1920–1922) — 17 чалавек (з 150 дэпутатаў), у Саэймах Латвіі з першага па чацвёрты (1922–1934), у склад якіх уваходзіла па 100 дэпутатаў, колькасць прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей вагалася ад 16 да 19. Трэба адзначыць, што такі ж расклад назіраецца і ў цяперашнім, шостым Саэйме Латвіі: са 100 дэпутатаў 18 — прадстаўнікі некарэннай нацыянальнасці. Сапраўды дэмакратычным быў закон Народнага Савета, прыняты 8 снежня 1919 г., аб навучальных установах Латвіі, які вызначаў, што школьная сістэма нацыянальных меншасцей «аўтаномная ў сваёй арганізацыі». Дзяржаўным установам і ўстановам мясцовых самакіраванняў было даручана адкрыць і падтрымліваць столькі школ для кожнай нацыянальнай меншасці, колькі трэба для навучання іх дзяцей. Там, дзе школьнікаў іншых нацыянальнасцей было не вельмі многа, дазвалялася ўтвараць асобныя нацыянальныя класы (з навучаннем на роднай мове) у латышскіх школах. Пры Міністэрстве адукацыі быў створаны асобны Дэпартамент школ нацыянальных меншасцей, куды ўваходзілі ўпраўленні нямецкімі, рускімі, габрэйскімі, польскімі і беларускімі школамі. Ажыццяўленне гэтага закону прывяло да таго, што ў 1933/34 навучальным годзе ў Латвіі існавалі 23 пачатковыя і адна сярэдня беларускія школы. Пра ўзровень інтэграцыі беларусаў у тагачаснае грамадскае жыццё Латвіі сведчыць той факт, што прыкладна 23,3% з іх валодалі латышскай мовай. Але асноўная частка беларусаў пражывала ва ўсходняй частцы краіны, Латгаліі, дзе большасць насельніцтва традыцыйна не размаўляла па-латышску.

У другой палове 30-х гг., пасля перавароту 15 мая 1934 г., дэмакратычныя працэсы ў Латвіі прыпыніліся, замест інтэграцыі ўсё выразней праводзілася палітыка асіміляцыі іншых нацыянальнасцей у латышскае асяроддзе.

У пасляваенны перыяд — да аднаўлення незалежнасці ў 1990 г. — этнічны склад насельніцтва Латвіі хутка змяняўся ў бок павелічэння колькасці прадстаўнікоў некарэннай нацыянальнасці. З 1935 да 1989 г. удзельная вага латышоў зменшылася ад 75,5% да 52,04%, доля рускіх павялічылася з 10,6% амаль да 34%, беларусаў — ад 1,38% да 4,4%. Такое рэзкае змяненне нацыянальнага складу насельніцтва тлумачылася вялікім прытокам мігрантаў у Латвію ў савецкі перыяд. Колькасць беларусаў у Латвіі падвоілася і складае цяпер каля 100 тысяч чалавек. Асноўная частка іх прыехала сюды з 1959 па 1970 г. (330 чал.). Але ў Латвіі беларусы траплялі ў асноўным у рускае асяроддзе, што тады мала адрознівалася ад сітуацыі на іншых тэрыторыях Савецкай дзяржавы, у тым ліку і ў самой Беларусі.

Адзін з найбольш цяжкіх наступстваў савецкай нацыянальнай палітыкі — абрусенне традыцыйных гістарычных меншасцей, у тым ліку ў Латвіі. У той час, калі латышы захавалі сваю нацыянальную інфраструктуру, мову і нацыянальна-культурнае асяроддзе (школы, тэатры і г. д.), іншыя нацыянальнасці,

акрамя рускіх, сваё культурнае асяроддзе фактычна страцілі. Аб гэтым сведчаць і вынікі перапісу насельніцтва 1989 г., паводле якога сваю нацыянальную мову прызналі роднай 43,8% беларусаў, 27,1% палякаў, 27% габрэяў, 34% немцаў, што пражываюць у Латвіі.

Па сутнасці, на такіх, даволі слабых, стартавых пазіцыях пачыналася адраджэнне нацыянальнага самаўсведамлення этнічных меншасцей пасля аднаўлення незалежнасці Латвіі ў 1990 г.

Беларусы лічацца гістарычна традыцыйнай меншасцю ў Латвіі. Трэцяя частка ўсіх пражываючых сёння ў Латвіі беларусаў там жа і нарадзілася, пятая частка (20 770 беларусаў) з'яўляецца грамадзянамі Латвійскай Рэспублікі. Рыхтуючыся да гэтага выступлення на кангрэсе беларусістаў, я звярнулася ў гарадскі архіў і гарадскі музей Вентспілса, каб даведацца, калі ж з'явіўся першы беларус у самым заходнім горадзе Латвіі. Зрабіць гэта аказалася няпроста, а дакладней — немагчыма. Справа ў тым, што ў архіўных дакументах Вентспілса да 1945 г. беларусы не значацца наогул. Першае ўпамінанне пра беларусаў датавана зусім нядаўнім часам — 1970 г., калі ў горадзе, паводле архіўных звестак, пражывала 2 430 беларусаў.

З таго часу колькасць нашых суайчыннікаў у горадзе на ўзбярэжжы Балтыйскага мора амаль не змянілася. Яны складаюць сёння трэцюю па колькасці нацыянальную групу ў складзе гарадскога насельніцтва. Асноўная частка беларусаў з'явілася ў Вентспілсе пасля Другой сусветнай вайны, калі савецкая ўлада пачала аднаўляць мясцовы порт і аб'яўляла арганізаваныя наборы рабочых з усіх рэспублік Савецкага Саюза.

Адна з актыўных удзельніц беларускай суполкі «Спадчына» ў Вентспілсе Валянціна Краснапёрава правяла анкетаванне некалькіх дзесяткаў тутэйшых беларусаў, пытаючыся ў іх, калі і чаму яны прыехалі ў Вентспілс. Аказалася, што большасць з іх прыехалі па набору — на будаўніцтва прамысловых аб'ектаў. Шмат беларусаў працуе сёння на прадпрыемствах Вентспілскага порта, у будаўнічых арганізацыях, ёсць сярод іх настаўнікі і працаўнікі культуры. Але ў апошнія гады прадстаўнікам інтэлігенцыі нацыянальных меншасцей даводзіцца з асаблівай цяжкасцю інтэгравацца ў латвійскае грамадства, бо цяперашні Закон аб дзяржаўнай мове патрабуе ад работнікаў культурнай сферы валодання латышскай мовай на ўзроўні роднай мовы.

У канцы 80-х гг., адначасова з адраджэннем (*атмодай*) нацыянальнай свядомасці саміх латышоў, пачалося і масавае ўтварэнне нацыянальных культурных таварыстваў — галоўным чынам у Рызе. З'явілася Балта-славянскае таварыства, габрэйская, польская, украінская, руская, беларуская суполкі, якія пазней аб'ядналіся ў Асацыяцыю нацыянальных культурных таварыстваў Латвіі (сёння яе ўзначальвае Рафі Хараджанян).

У адзін з напружаных дзён, здаецца, гэта было у 1989 г., калі знешне спакойнае і міралюбівае грамадства раптам раскалолася на прыхільнікаў Народнага фронту і Інтэрфронту, калі абвастрэнне міжнацыянальнага напружання

дайшло да свайго апагею, у рэдакцыю мясцовай газеты «Советская Вента», як яна ў той час называлася, да мяне зайшоў чалавек і амаль з парога пачаў гаварыць па-беларуску. Гэта быў Уладзімір Скрабатун, якога пазней я сама для сябе назвала беларускім нацыяналістам у самым станоўчым сэнсе гэтага слова. Ён пачаў прыходзіць у рэдакцыю ўсе часцей: прыносіў кнігі на дзіўнай для мяне беларускай мове (дзіўнай таму, што кнігі друкаваліся ў далёкім замежжы і захавалі мову першай і другой хваляў беларускай эміграцыі на Захадзе). У. Скрабатун уваходзіў у праўленне латвійскага таварыства беларусаў «Сьвітанак», наколькі мне вядома, быў яго актыўным удзельнікам, але адначасова вельмі хацеў стварыць беларускую суполку і ў Вентспілсе. Прыхільнік ідэі нацыянальнага адраджэння, У. Скрабатун не раз звяртаўся праз газету да беларусаў Вентспілса з заклікам аб'яднацца, разказваў на газетных старонках пра дзейнасць першых беларускіх культурных аб'яднанняў у Рызе, пра жыццё беларускай эміграцыі ў далёкім замежжы, з якім, хутчэй за ўсё, ён падтрымліваў нейкія сувязі. У 1989 ці 1990 г. мы з Уладзімірам нават падрыхтавалі тэматычны выпуск газеты «Советская Вента» на беларускай мове. Гэта быў, напэўна, унікальны ў сваім родзе нумар вентспільскай газеты на беларускай мове — адзіны за амаль 80-гадовую яе гісторыю.

На жаль, шчыры энтузіязм У. Скрабатун не знайшоў падтрымкі ў суайчыннікаў нашага горада. Мы не атрымалі амаль ніводнага водгуку на свае заклікі праз газету. Хутка Уладзімір ад'ехаў на радзіму, у Глыбокае, дзе, як я нядаўна даведалася, распачаў шырокую выдавецкую і асветніцкую дзейнасць. Прызнаюся шчыра: у той час я паабяцала сама сабе, што ніколі больш не буду брацца за стварэнне беларускай суполкі ў Вентспілсе — такой вялікай была мая крыўда і разгубленасць.

Калі ж два гады назад да мяне ў рэдакцыю ўсё той жа гарадской газеты, якая цяпер называецца «Вентас Балсс», зноў прыйшлі людзі, якія размаўлялі па-беларуску, доўга ўгаворваць мяне ім не прыйшлося. 22 студзеня 1999 г. у Вентспілсе нарадзілася беларуская суполка «Спадчына». Яе заснавалі 10 асоб пры вельмі актыўнай падтрымцы і дапамозе Рыжскага беларускага таварыства «Прамень», якому нядаўна споўнілася 10 год. Але на першым жа сходзе беларусаў Вентспілса ў суполку запісалася ўжо больш як 100 чалавек. Узначальвае яе праўленне Мікалай Жаўрыд, інжынер адной з будаўнічых арганізацый. Яго намесніцы — Валянціна Краснапёрава і я.

Не скажу, што беларуская суполка ў Вентспілсе працуе вельмі актыўна. У асноўным уся работа суполкі ляжыць на плячах Валянціны Краснапёравай — у нядаўнім мінулым настаўніцы, якая, аднак, была вымушана пайсці на пенсію пасля таго, як Закон аб дзяржаўнай мове стаў больш жорсткім. Дзякуючы, галоўным чынам, яе намаганням, суполка цяпер даволі адчувальна дапамагае беларусам Вентспілса вырашаць пытанні з афармленнем віз у Беларусь, арганізуе сустрэчы з супрацоўнікамі беларускага пасольства



ў Латвіі, сустрэчы за святочным сталом — з беларускімі песнямі, жартамі. У пачатку 2000 г. мы набылі ў Мінску некалькі беларускіх нацыянальных касцюмаў і спрабуем стварыць сваю мастацкую самадзейнасць. Ёсць задума арганізаваць беларускую нядзельную школу, прымаць у сябе гасцей з Беларусі, ездзіць самім часцей на радзіму. Ажыццяўленню ўсіх нашых планаў перашкаджаюць пакуль што вядомыя матэрыяльныя праблемы. Але мы не губляемся і спадзяемся, што калі-небудзь усё гэта ў нас будзе. Вялікі дзякуй за дапамогу і падтрымку і пасольству Беларусі ў Латвіі, і вентспілскім прадпрыемствам, асабліва тым, якія маюць партнёраў у Беларусі, напрыклад, Акцыянернаму таварыству «Калія-парк», якое перагружае ў порце беларускіх калій.

Станаўленне беларускай суполкі ў Вентспілсе прыйшлося на той час, калі ў нашым горадзе даволі актыўна распачалася грамадская інтэграцыя, хаця ў цэлым у краіне яна існуе пакуль што больш на канцэптуальным узроўні. Дастаткова сказаць, што Закон аб грамадзянстве Латвійскай Рэспублікі ўсё яшчэ неадназначна ўспрымаецца ў еўрапейскіх інстытуцыях. Латвія дагэтуль не ратыфікавала Еўрапейскую канвенцыю па правах нацыянальных меншасцей, пакуль што не прыняла Закон аб нацыянальных меншасцях, не створаны Фонд інтэграцыі. А вылучэнне ў якасці галоўнага механізма інтэграцыі латышскай мовы і латышскай культуры можа неўзабаве замест інтэграцыі прывесці да асіміляцыі. На мой погляд, адна з прычын такой сітуацыі тоіцца ў недасканаласці заканадаўства. Адна з галоўных праблем сённяшняй Латвіі — асабліва ў кантэксце яе намаганняў як мага хутчэй увайсці ў Еўрапейскі Саюз — заключаецца ў тым, што вельмі вялікая частка нелатышоў, у тым ліку і беларусаў, выключана з актыўнага палітычнага жыцця, бо не мае грамадзянства Латвійскай Рэспублікі. Пасля рэферэндума, што адбыўся ў мінулым годзе, былі адменены так званыя «вокны» натуралізацыі, і практычна кожны, хто мае статус сталага жыхара, можа прэтэндаваць на грамадзянства Латвійскай Рэспублікі. Але для гэтага кожнаму трэба здаць экзамены па латышскай мове і гісторыі Латвіі, а таксама заплаціць у дзяржаўную казну прыкладна 50 долараў ЗША. І тое, і другое цяжка зрабіць людзям пажылага ўзросту. Многім прадстаўнікам некарэннай нацыянальнасці, якія, аднак жа, нарадзіліся ў Латвіі і лічаць яе сваёй радзімай, няпроста пераадолець псіхалагічны бар'ер і часткова зразумелую крыўду на тое, што грамадзянства ім прапануюць «купіць» за грошы, даказаць веданне латышскай мовы, гісторыі і Канстытуцыі Латвіі. Праўда, сярод найбольш адукаванай моладзі такія настроі амаль не назіраюцца — прагматычныя маладыя людзі, здаецца, не жадаюць дарэмна губляць час на крыўды і пошукі праўды, без асаблівых цяжкасцей праходзяць экзамены і імкнуча знайсці сваё месца ў досыць жорсткай канкурэнцыі на рынку працы. Як я ўжо гаварыла раней, больш за паўмільёна жыхароў Латвіі не з'яўляюцца яе грамадзянамі, але грамадзянамі якой-небудзь іншай краіны. А прадстаўнікі нацыянальных

меншасцей не карыстаюцца аднолькавымі з карэннай большасцю насельніцтва сацыяльнымі гарантыямі — галоўным чынам з-за праблем з латышскай мовай. Нарэшце, вялікая частка латвійцаў іншых нацыянальнасцей, не маючы грамадзянства той краіны, дзе яны жывуць, не ўдзельнічае ў дзяржаўным і мясцовым кіраванні.

Выключэннем з агульнай сітуацыі, якая пакуль што захоўваецца ў Латвіі, стаў менавіта наш горад Вентспілс — дзякуючы разумнай палітыцы гарадской улады на чале з яе кіраўніком Айварам Лембергам, вядомым сваёй энергічнасцю і прадпрымальнасцю не толькі ў Латвіі, але і ў Расіі, і ў Беларусі. Па асабістай ініцыятыве вентспілскага мэра ў канцы 1999 г. пачалася работа над гарадской Праграмай інтэграцыі грамадства. А ўжо ў маі 2000 г. Праграма была прынята на Форуме інтэграцыі. Галоўнай мэтай было абвешчана змянішэнне сацыяльнай і этнічнай падзеленасці грамадства; наладжванне пастаяннага і выразнага дыялогу паміж жыхарамі і інстытуцыямі муніцыпальнага кіравання; садзейнічанне якаснаму авалодванню і творчаму развіццю латышскай мовы і культуры; а таксама — асваенню кожнай нацыянальнай меншасцю сваёй культурнай спадчыны. Улічваючы той факт, што ў гарадской думе, думскіх камісіях і іншых структурах нацыянальныя меншасці прадстаўлены вельмі слаба (5,2%) і што амаль трэцяя частка падаткаплацельшчыкаў не ўдзельнічае ў гарадскім самакіраванні, пры гарадской думе — па ініцыятыве нашага мэра — некалькі месяцаў таму быў створаны Кансультацыйны савет па пытаннях неграмадзян, надзелены статусам думскай камісіі. Гэты акт вентспілскага гарадскога самакіравання выглядае сапраўды прагрэсіўна на фоне астатняй Латвіі. У пэўным сэнсе Кансультацыйны савет неграмадзян дазваляе кампенсаваць адсутнасць у амаль трэцяй часткі вентспілсчан выбарчых правоў. Праз Кансультацыйны савет неграмадзяне атрымалі магчымасць разам з грамадзянамі ўзяць на сябе і адказнасць за лёс свайго горада.

Кансультацыйны савет працуе ў нашым горадзе ўсяго некалькі месяцаў. Аналагаў яму няма не толькі ў Латвіі, але, напэўна, і на астатняй тэрыторыі былога СССР. Але мы спадзяемся, што вопыт першага рэальнага органа самакіравання нацыянальных меншасцей, створаны ў нашым горадзе, дапаможа нам больш паспяхова абараняць інтарэсы нацыянальных меншасцей, паскорыць працэс натуралізацыі вентспілсчан і атрымання імі грамадзянства Латвіі; будзе садзейнічаць больш добразычлівым адносінам паміж жыхарамі карэннай і некарэнных нацый, прадухіліць асіміляцыю нацыянальных меншасцей, будзе садзейнічаць больш паспяховаму развіццю нацыянальна-культурных суполак (іх сёння ў Вентспілсе — 11) і нацыянальных культур, а таксама ўзаемадзеянню розных культур, прадстаўленых у Вентспілсе і Латвіі.

Кіраўнік місіі АБСЕ ў Латвіі Торстен Орнс, пазнаёміўшыся з вентспілскай Праграмай інтэграцыі грамадства, шчыра здзівіўся і ахарактарызаваў яе так: «Гэта вялізны скачок з Савецкага Саюза ў Еўрапейскі Саюз...»

У кастрычніку ў Вентспілсе адбылася яшчэ адна падзея, якая стала наступным крокам на шляху інтэграцыі грамадства — 8 з 11 нацыянальна-культурных суполак Вентспілса, у тым ліку і беларуская суполка «Спадчына», аб'ядналіся ў асацыяцыю.

Мы спадзяемся, што інтэграцыя ў Вентспілсе ператворыцца ў шматгалосны, шматнацыянальны канструктыўны дыялог, дзе сваё месца знойдзе і беларуская суполка «Спадчына».

## Вячка Целеш (Рыга)

### БЕЛАРУСКАЯ ШКОЛА Ў ЛАТВІІ: МІНУЛАЕ І СУЧАСНАЕ

#### МІНУЛАЕ БЕЛАРУСКАЙ ШКОЛЫ

Гісторыя беларускай школы ў Латвіі пачынаецца з 1921 г. У 1920 г. латышскі народ, вызваліўшы сваю зямлю ад расійскага імперскага ды нямецкага панавання, пачаў актыўна будаваць сваю незалежную дзяржаву. Даўнія жыхары гэтай зямлі беларусы, якіх у той час у Латвіі налічвалася каля 70 тыс., атрымалі статус нацыянальнай меншасці, грамадзянства і права на культурную аўтаномію, развіццё культурна-асветнай дзейнасці для захавання сваёй ідэнтычнасці. Культурна-асветная дзейнасць беларусаў распачалася з 1921 г. менавіта ў Латгаліі, якая ў часы Расійскай імперыі ўваходзіла у Віцебскую губерню і дзе жыло найбольш беларусаў. У тым жа годзе мясцовая беларуская інтэлігенцыя ў Даўгаўпілсе (Дзвінску) заснавала Беларускае культурна-асветнае таварыства «Бацькаўшчына». Адразу ж гэтым таварыствам у вёсках і гарадах Даўгаўпілскага і Лудзенскага раёнаў былі створаны аддзяленні таварыства, якія заняліся арганізацыяй настаўніцкіх курсаў і адкрыццём беларускіх пачатковых школ.

Пасля адкрыцця каля 20 беларускіх школ па заяве «Бацькаўшчыны» і з дапамогай вядомага латышскага паэта і сябра беларусаў Я. Райніса, міністра адукацыі і дэпутата латвійскага Сейма, пастановай Кабінета міністраў Латвійскай Рэспублікі ў 1921 г. быў адкрыты Беларускі аддзел пры Міністэрстве асветы Латвіі. У аддзеле працавалі кваліфікаваныя і вядомыя педагогі, беларускія патрыёты Кастусь Езавітаў і Сяргей Сахараў. Створаны Беларускі аддзел займаўся кіраваннем, кантраляваннем створаных і арганізацыяй новых беларускіх школ у Латвіі. Са з'яўленнем аддзела ў 1922 г. у Даўгаўпілсе і Лудзе былі адкрыты дзяржаўныя беларускія гімназіі. У 1924 г. у Рызе, у Латгаліі прадмесці (вул. Маскоўская, 173) была адчынена 1-я Беларуская асноўная школа, а ў Саркандаўгаве (вул. Сіманя, 14/16) — 2-я Беларуская асноўная школа. У 20-х гг. у Латвіі дзейнічала больш за 50 беларускіх школ.

У пачатку 30-х гг. у Рызе акрамя асноўных беларускіх школ працавалі беларускія школы для дарослых: на вул. Сіманя (вячэрняя беларуская асноўная школа) і на вул. Маскоўскай (Беларуская вячэрняя гімназія імя Францішка Скарыны). У Рызе меліся таксама дзве прыватныя беларускія школы: па вул. Сіманя — прыватная Беларуская пачатковая школа для дарослых, а па вул. Брыўземніека (у Прадаўгаве) — прыватная Беларуская асноўная школа.

З усіх беларускіх школ Латвіі найбольш вядомай была Даўгаўпілская дзяржаўная гімназія, якая мела добрыя памяшканні па вул. Варшаўскай, 16. У яе была добрая матэрыяльна-тэхнічная база з слясарна-такарнай, сталярна-такарнай майстэрнямі для хлопцаў і шавецка-ткацкай майстэрняй для дзяўчат. Працавалі ў гімназіі і гурткі: драматычны, літаратурна-гістарычны, мастацкі, фотаграфічны, радыётэхнічны і інш. Меліся таксама балетны і спартыўны гурткі, гімназічны хор і струнны аркестр.

Нягледзячы на тое, што Латвія тады толькі пачала будаваць сваю дзяржаву, яе эканоміку, яна амаль да 1934 г. шмат дапамагала беларускім школам, нават прыватныя атрымлівалі частковую дзяржаўную дапамогу. У беларускіх школах вучняў з бяднейшых сямей вызвалілі ад аплаты за вучобу, а некаторыя з іх нават атрымлівалі бясплатнае харчаванне. Таму і вялі беларусы сваіх дзяцей не ў рускія ці латышскія школы, а ў свае, нацыянальныя, хоць і ведалі, што пасля заканчэння беларускай школы ці гімназіі вучні не паедуць паступаць у навучальныя ўстановы Беларусі, бо там была Савецкая дзяржава, а ў Латвіі — капіталізм. Аднак, атрымаўшы добрыя веды як па латышскай мове, так і па іншых прадметах, вучні паспяхова паступалі і заканчалі латышскія навучальныя ўстановы.

Хаця беларускія школы не атрымлівалі падручнікаў з Беларусі, яны, аднак, добра забяспечваліся Беларускім выдавецтвам у Латвіі, а таксама Беларускім выдавецтвам у Вільні, дзе іх друкавалі. І хоць многа шкоды для беларускага асветніцтва зрабілі ворагі беларушчыны Латвіі і асабліва сфабрыкаваны імі ў 1925 г. «беларускі працэс», аднак адраджэнне беларусаў і дзейнасць беларускіх школ свабодна працягваліся аж да 1934 г. Але з прыходам да ўлады шляхам перавароту аўтарытарнага прэзідэнта Латвіі Карліса Ульманіса ў краіне пачаўся працэс латышызавання, найперш у Латгаліі, дзе менш за ўсё жыло латышоў. З 1934 г. нацыянальныя школы ў гэтым рэгіёне былі ліквідаваны. Усе беларускія, польскія і рускія школы былі аб'яднаны ў т. зв. змешаныя школы з латышскім ухілам. І толькі ў Рызе захавалася некалькі беларускіх школ, а астатнія, не атрымаўшы дастатковай фінансавай дапамогі, былі зачынены. Беларускія школы ў Рызе працавалі і з прыходам у 1940 г. у Латвію Чырвонай Арміі. У час нямецка-фашысцкай акупацыі яны былі зноў адкрыты — як у Рызе, так і ў Латгаліі. І толькі калі ў Латвіі пасля вайны ўсталяваўся савецкі рэжым, беларускія школы, як і іншыя нацыянальныя, акрамя рускіх, перасталі існаваць, а іх настаўнікі былі рэпрэсаваны.

У 1988 г., калі пачалося латышскае Адраджэнне, у Рызе было заснавана Латвійскае таварыства беларускай культуры «Сьвітанак», арганізатарамі якога выступілі нацыянальна свядомыя беларусы Вячка Целеш, Сяржук Кузняцоў, Уладзімір Вусік і іншыя. Адною з галоўных задач таварыства было ўзнаўленне дзейнасці беларускай школы ў Латвіі. З-за таго, што беларускае адраджэнне ў самой Беларусі запазнілася, цяжка было знайсці ў Рызе бацькоў-беларусаў, якія згадзіліся б у той час весці сваіх дзяцей у беларускую нацыянальную школу. Але спачатку яны прывялі дзяцей у Беларускаю мастацкую студыю «Вясёлка», якая была заснавана ў 1989 г. намеснікам старшыні «Сьвітанку» В. Целешам і пачала працаваць у ДOME культуры прафсаюзаў Латвіі (вул. Амагу, 5). Акрамя заняткаў па маляванню дзеці ў асобным класе вывучалі беларускую мову і літаратуру — і гэта быў пачатак рыжскай Беларускай нядзельнай школы. У 1993 г. Управа школ Латгальскага прадмесця Рыгі па заяве «Сьвітанку» пры 15-й Рыжскай сярэдняй рускамоўнай школе (вул. Вісвалжа, 9), дзе ўжо месцілася студыя «Вясёлка», адкрыла Беларускаю нядзельную школу, у якой выкладаліся беларуская мова і літаратура, а таксама асновы гісторыі і культуры Беларусі. Гэтая школа існавала да 1998 г. Аднак з-за таго, што яе перастала фінансаваць Латвійская дзяржава, з-за цяжкага эканамічнага становішча колькасць вучняў у ёй зменшылася да трох чалавек, таму школа перастала працаваць. Некаторыя выпускнікі рыжскай Беларускай нядзельнай школы цяпер вучацца ў ВНУ Беларусі.

У 1993 г., калі над Беларуссю лунаў дзяржаўны бел-чырвона-белы сцяг і ішло беларускае адраджэнне, пры той жа рускамоўнай школе ў Рызе была адчынена падрыхтоўчая група да першага беларускага класа, а 1 верасня 1994 г. па пастанове Камітэта па адукацыі, справах моладзі і спорту Рыжскай думы Управа школ Латгальскага прадмесця Рыгі па заяве ЛТБК «Сьвітанак» адчыніла першы беларускі клас будучай нацыянальнай школы. У 1995 г. першы і другі беларускія класы былі прыпісаны да рускамоўнай 75 Рыжскай сярэдняй школы-гімназіі, аднак працавалі яны асобна, у дзіцячым садзе № 220 (вул. Огрэс, 8). У 1996 г. 1–3 класы вытрымалі дзяржаўную акрэдытацыю як пачатковая школа, а ў 1998 г. ужо 1–5 беларускія класы прайшлі другую дзяржаўную акрэдытацыю як асноўная школа. 6 кастрычніка 1998 г. пастановай Рыжскай думы беларускім класам быў нададзены статус Беларускай асноўнай школы. У 1999 г. яна атрымала частку памяшкання ў дзіцячым садзе № 254 (вул. Акадэміка М. Келдыша, 4), дзе цяпер месціцца ўся беларуская школа. У ёй сёлета працуе сем класаў з 64 вучнямі і падрыхтоўчая група да першага класа. Заняткі ў школе вядуцца на беларускай, рускай і латышскай мовах па праграме латвійскай адукацыі. Паколькі экзамены ў старэйшых класах павінны будавацца на рускай і латышскай мовах, а ў Міністэрстве адукацыі Латвіі няма беларускага аддзела, які мог бы інспектаваць і прымаць экзамены на беларускай мове, а таксама няма мясцовых

беларускіх падручнікаў пад латвійскую праграму, але яны ёсць на рускай і латышскай мовах, таму некаторыя прадметы даводзіцца выкладаць на рускай мове.

Увогуле ж палітычнае, эканамічнае і нават дэмаграфічнае становішча ў сучаснай Латвіі намнога адрозніваецца ад становішча ў 20–30-х гг., калі ў краіне дзейнічала шмат беларускіх школ. У пачатку 30-х гг. у Рызе пражывала каля 5 тысяч беларусаў, а беларускіх школ тады тут было шэсць. Цяпер у Рызе пражывае каля 30 тысяч беларусаў, аднак у адзіную беларускую школу цяжка набраць нават сто вучняў.

Безумоўна, ёсць шмат прычын і фактараў, чаму беларускія дзеці не ідуць у беларускую школу, а папаўняюць рускамоўныя. Адзін з такіх фактараў — русіфікацыя беларусаў, як і іншых нацыянальнасцей, у часы савецкай улады, калі выхоўваліся сённяшнія бацькі вучняў. Другі фактар — сучасны стан Беларусі, дзе фактычна няма беларускіх ВНУ, а ўжыванне беларускай мовы, хоць яна і лічыцца дзяржаўнай, вельмі абмежаванае. Гэтыя і іншыя прычыны, безумоўна, уплываюць на беларусаў Латвіі, бо яны ж маюць пастаянную сувязь з этнічнай радзімай.

Усё яшчэ недастатковая матэрыяльная падтрымка, якую атрымлівае школа з Беларусі. Зразумела, пра рыжскую Беларускаю асноўную школу ведаюць у Беларусі і дапамагаюць ёй патроху. У 1999 г. Рэспубліка Беларусь выдзеліла 10 тысяч долараў на рэканструкцыю памяшкання, але ж на гэта трэба не менш 50 тысяч долараў.

Да 2000 г. Беларуская дзяржава поўнасьцю забяспечвала школу падручнікамі і падпіснымі выданнямі школьнай перыёдыкі, а настаўнікі штогод мелі магчымасць бясплатна павышаць сваю кваліфікацыю на курсах у Мінску. На жаль, сёлета беларуская школа не змагла атрымаць усе заказаныя падручнікі, а падпісаную перыёдыку ўвогуле не атрымала. З-за фінансавых цяжкасцей не змаглі сёлета нашы педагогі павысіць сваю кваліфікацыю ў Мінску. Не атрымала школа і мэблю для класаў, заказаную ў мінулым годзе.

У даваенны час беларускім школам у асноўным дапамагала Латвійская дзяржава і крыху бацькоўскі фонд школы. Цяпер яна аплочвае працу настаўнікаў, арэнду памяшкання і яго абслугоўванне, на астатняе, асабліва на рэканструкцыю і стварэнне матэрыяльна-тэхнічнай базы школа не атрымала ад яе грошай. Толькі сёлета Рыжскае самаўпраўленне выдала 17 камп'ютэраў. Невялікую дапамогу беларуская школа атрымоўвае ад мясцовых фундатараў-беларусаў ці фірмаў, звязаных з Беларуссю. Гэта Янка Кабановіч, Васіль Трафімчык, Васіль Зайцаў, Валянціна Піскунова, фірмы «Нёман», «Элпіс», Гандлёвы дом «Беларусь». Вядома, гэта падтрымка не вельмі вялікая і нерэгулярная.

Латвійская дзяржава найперш клапаціцца пра школы, якія працуюць на дзяржаўнай мове, і імкнецца ліквідаваць рускамоўныя школы, якіх у краіне амаль столькі, колькі і латышскіх. Дзяржаўныя чыноўнікі менш удзяляюць увагі нацыянальным школам і раяць ім звяртацца за дапамогай да этнічнай

радзімы. Безумоўна, этнічная радзіма павінна не стаяць убаку і дапамагаць сваім дзецям, якіх лёс закінуў у Латвію. Такая дапамога павінна быць пастаяннай і афіцыйнай, для чаго трэба падпісаць двухбаковае пагадненне паміж міністэрствамі адукацыі Беларусі і Латвіі. На жаль, такога пагаднення пакуль што няма, яно яшчэ толькі распрацоўваецца. Яно павінна забяспечыць дапамогу з боку абедзвюх дзяржаў, застрахаваць школу ад закрыцця і даць прыярытэт выпускнікам школы, якія захочуць атрымаць вышэйшую адукацыю ў Беларусі. У выніку бацькі будуць зацікаўлены, каб пасылаць сваіх дзяцей у беларускую школу, палепшыцца матэрыяльна-тэхнічная база і ўвогуле ўзрасце прэстыж школы.

Добрая, моцная беларуская нацыянальная школа ў Латвіі павінна не толькі выходзіць у беларусаў нацыянальную свядомасць дзеля таго, каб захаваць нашу дыяспару ад асіміляцыі, але і дапамагаць ім інтэгравацца ў Латвійскую дзяржаву, узбагачацца латышскай культурай, садзейнічаць дыялогу паміж беларускім і латышскім этнасамі.

## **Канстанцін Шыдлоўскі (Браслаў, Беларусь)**

### **ДАПАМОГА БЕЛАРУСА З ЛАТВІІ КРАЯЗНАЎЧАМУ МУЗЕЮ Ў БРАСЛАВЕ**

**У** памяшканні Браслаўскага гісторыка-краязнаўчага музея разгорнута выстаўка рэчаў прыватнага калекцыянера Міколы Паўловіча. Гэта не першая ў нас экспазіцыя прыватных збіральных даўніны, але яна асабліва тым, што складаецца з экспанатаў, якія ўладальнік падараваў нашаму музею.

Мікола Паўловіч жыве ў Даўгаўпілсе, але паходзіць з Беларусі. Ён нарадзіўся ў 1956 г. у гарадку Карэлічы, што на Гродзеншчыне. У савецкія часы атрымаў адукацыю гісторыка ў Латвійскім дзяржаўным універсітэце. Цяпер Мікола працуе не па спецыяльнасці, аднак захаваў цікавасць да гісторыі, краязнаўства, збіральніцтва даўніны. Ён падтрымлівае сувязі з беларускімі даследчыкамі, цікавіцца навінкамі літаратуры па гісторыі Беларусі, сам збірае матэрыялы па гісторыі беларусаў у Латвіі. Актыўны сябра беларускага таварыства ў Даўгаўпілсе, ён з'яўляўся дэлегатам з'ездаў беларусаў свету ў Мінску.

М. Паўловіч даволі часта бывае на Браслаўшчыне. Тут, у вёсцы Ахрэмаўцы, жывуць бацькі яго жонкі Вольгі, а ў Браславе — цётка жонкі. Так што частку сваёй даволі вялікай калекцыі Мікола збіраў на Браслаўшчыне.



Першае знаёмства супрацоўнікаў музея з суайчыннікам адбылося ў 1995 г. Тады ён падараваў музею медны віцмундзірны гузік XIX ст. Гэтая сустрэча стала пачаткам трывалага супрацоўніцтва, цікавага для абодвух бакоў. Неўзабаве Мікола перадаў у музей шэраг рэчаў, знойдзеных на месцах былога Бяльмонцкага маэнтка, дакументы, побытавыя прадметы з розных вёсак Браслаўшчыны. За чатыры гады М. Паўловіч ахвяраваў музею каля 500 разнастайных экспанатаў. Сярод іх — старадаўнія рэчы, манеты, папяровыя грошы, паштоўкі, дакументы, кнігі, газеты і г. д. Адметна тое, што паступова Мікола стаў дапамагаць музею збіраць гістарычны матэрыял — у прыватнасці, да зборнікаў «Браслаўскія сшыткі».

У 1997 г. М. Паўловіч выступіў на Браслаўскіх чытаннях і падараваў музею вельмі рэдкую манету — 10 грошай, якія былі адчаканены ў 1831 г. паўстанцамі ў Варшаве. Сёлета ён удзельнічаў у чарговай канферэнцыі. Яго выступленне было прысвечана вядомым выхадцам з Браслаўшчыны, якія жывуць у Латвіі. М. Паўловіч з’яўляецца сябрам Браслаўскага краязнаўчага таварыства, якое дзейнічае пры музеі.

Некаторыя прадметы, падараваныя музею Паўловічам, знайшлі сваё месца ў стацыянарнай экспазіцыі музея, большасць жа папоўніла фонды. Яны экспануюцца на часовых выстаўках. Так, у канцы мінулага года музей выстаўляў калекцыю бутэлек XIX–XX стст., ці не палову якой складалі падарункі М. Паўловіча (у музей ён перадаў звыш 150 бутэлек).

І вось упершыню рэчы, перададзеныя М. Паўловічам у музей, дэманструюцца на асобнай выстаўцы. Пры яе падрыхтоўцы аказалася, што ўсе прадметы паказаць немагчыма — не хапае месца. Абмежаваліся найбольш цікавымі. Некалькі стэндаў займаюць старажытныя рэчы. Сярод іх — бронзавае царкоўнае ліццё XIX – пач. XX ст., люстэрка пач. XX ст., драўляная скульптура святога, посуд, адмысловая кафля.

Цікава разглядаць падборкі паштовак з рэпрадукцый твораў вядомых мастакоў. Шмат месца займаюць кнігі і дакументы. Змешчаны «Трэбнік» канца XVIII ст., падручнікі, рэлігійныя выданні, часопісы, у тым ліку нумар папулярнага геаграфічнага часопіса «Вокруг света» пачатку стагоддзя. Ёсць цікавыя дакументы з наваколля Дрысвятаў пачатку XX ст., з архіва друйскага святара Сімяона Кузьміча, які жыў тут у 40–50-я гг.

Хацелася б падкрэсліць наступную акалічнасць: усе экспанаты М. Паўловіч перадаў музею бясплатна. Калі пра гэта даведваюцца наведвальнікі выстаўкі, то часам чуеш: «Дзівак...» Няхай сабе і дзівак! Але заўважым, што гэты свет цікавы менавіта дзівакамі, адданымі сваёй справе, шчырымі і бескарыслівымі. Гэтая выстаўка — даніна пашаны аднаму з іх, беларусу з латвійскага Даўгаўпілса Міколе Паўловічу. Нядаўна ён быў госцем музея, сустракаўся з яго супрацоўнікамі, расказваў пра цікавыя экспанаты, абставіны іх знаходак і выслухаў шмат слоў удзячнасці ў свой адрас.

---

# БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА ЛІТВА



Леакадзія Мілаш (Вільнюс)

## У ШМАТГАЛОССІ ВІЛЬНІ ГУЧЫЦЬ МАЯ РОДНАЯ МОВА

Там, дзе Максімава сэрца  
б'еца з Пагоняй у такт,  
Там, дзе ў нябёсы мкнецца  
Ганны святой спічак...  
Там, дзе спаткацца з музай  
марыць любы паэт, —  
Вільня — для беларусаў —  
стары і новы свет!

*Эдуард Акулін*

**П**а звестках апошняга перапісу насельніцтва ў Вільнюсе (Вільні) пражывала 60 тысяч беларусаў. Тады ж, у 1989 г., тут утварыліся першыя беларускія суполкі — «Сябрына» і Таварыства беларускай культуры, якія ў мінулым годзе адзначылі дзесяцігоддзе сваёй плённай дзейнасці. У гэтым жа годзе свой пяцігадовы юбілей адзначыла і адзіная ў Літве беларуская школа.

Не ў лепшым стане знаходзяцца сёння беларускія грамадскія арганізацыі, асабліва Таварыства беларускай культуры. Уся бяда — у адсутнасці сродкаў. Тым не менш, кожную апошнюю нядзелю месяца ў ТБК праводзяцца культурныя мерапрыемствы, прысвечаныя вядомым беларускім дзеячам, сустрэчы з пісьмнікамі. А гэта Ніл Гілевіч, Рыгор Барадулін, Васіль Быкаў, Валянціна Коўтун і іншыя. Апошняя імпрэза была прысвечана 70-годдзю Уладзіміра Караткевіча і 80-годдзю Слуцкага паўстання. Невыпадкава гэтыя даты супалі. Пройдзе сто гадоў — і нашы нашчадкі будуць адзначаць 170- і 180-годдзе, з гонарам будуць канстатаваць: тут, у Вільні, пакінулі адметныя сляды Ф. Скарына, К. Каліноўскі, у нашым горадзе працаваў У. Караткевіч, шукаючы матэрыялы для гістарычнага рамана «Каласы пад сярпом тваім». Як вядома,

пісьменнік балюча перажываў зніжэнне чытацкай цікавасці да беларускай кніжкі і лічыў, што ўзняць гэтую цікавасць можна і трэба ўважлівым стаўленнем да вывучэння беларускай мовы. Мара пісьменніка здзяйсняецца. У віленскай Беларускай школе імя Ф. Скарыны адбылося пяць выпускаў, з кожным годам вучняў тут становіцца ўсё больш, яна карыстаецца аўтарытэтам у літоўскім грамадстве. Вядома, ёсць праблемы з наборам вучняў, нават можна пачуць, што трэба зрабіць так, як на Беласточчыне — адкрыць школы з беларускай мовай выкладання як прадмета, і жадаючых прыбудзе. Але пакуль асноўныя прадметы ў нас выкладаюцца па-беларуску, а беларуская мова і літаратура — на высокім узроўні. І вучні назвалі адным з цікавейшых беларускіх пісьменнікаў якраз У. Караткевіча. Тыя, хто нават зусім не любіць чытаць, з задавальненнем адолелі «Чорны замак Альшанскі» і «Дзікае паляванне караля Стаха». Упэўнена: сярод вучняў нашай школы, можа, у будучым, з’явіцца, вышпее пісьменнік, які прыёме гістарычную эстафету ў Караткевіча як свайго папярэдніка. У школе адзначылі дату нараджэння пісьменніка разам з Літоўскай асацыяцыяй беларусістаў. Многія вучні потым пайшлі ў ТБК, дзе была наладжана выстаўка малюнкаў па творах У. Караткевіча. Нашы Эмілія Стральчэня (4 кл.) праілюстравала казкі і «Зямлю пад белымі крыламі», а Маргарыта Стральчэня (7 кл.) — вершы «Дзяўчына пад дажджом», «Вадарод», «На Беларусі Бог жыве!» і нават намалёвала партрэт пісьменніка. Ён атрымаўся незвычайным — такім, якім яго ўяўляе дзяўчынка.

З вучнямі мы ходзім на экскурсіі па беларускіх мясцінах Вільні: «Сядзіба першадрукара Францішка Скарыны», «Базыльянскія мury», «Па слядах Максіма Багдановіча і Францішка Багушэвіча», «Антокаль», «Рось» і г. д.

Сёння ў Вільні ёсць беларускі куток па вуліцы Жыгіманта, 12/3, дзе знаходзіцца ТБК. Тут некалькі разоў ладзіліся выстаўкі беларускіх мастакоў Вільні і вучняў нашай школы, тут месціцца рэдакцыя газеты і выдавецтва «Рунь», ёсць невялікая бібліятэка. Сюды часта прыязджаюць госці з Беларусі, і тады за кубкам гарбаты праходзяць цікавыя сустрэчы, абмяркоўваюцца розныя пытанні жыцця беларускай дыяспары. Гэты «куток» стаў вядомы ў Вільні.

Зоська Верас ва ўспамінах пра М. Багдановіча пісала, што калі ён упершыню трапіў у наш горад, на вуліцы Вялікай у шматгалоссі розных моваў пачуў і родную беларускую мову. І сёння, у канцы ХХ ст., у Вільні таксама гучыць мая родная мова. Так сталася, што Вільня — шматнацыянальны горад, і кожная з нацый лічыць яго сваім родным, ганарыцца ім. Сярод іншых народаў беларусы былі ад сёвай даўніны і ёсць да сённяшняга часу стваральнікамі шматнацыянальнай культуры. Беларуская мова гучала тут ад самага пачатку, калі старажытнае паселішча набыло статус стольнага горада. Лявон Луцкевіч у кнізе «Вандроўкі па Вільні» піша: «Менавіта тут сфармавалася старабеларуская літаратурная мова, узнікла найраней з усіх усходніх славянаў беларускае кнігадрукаванне, нарадзіўся першы Літоўскі статут, першыя літоўскія хронікі, — і ўсё гэта на старабеларускай мове...» Максім Гарэцкі ў аповесці «Меланхолія», выкарыстоўваючы форму ліста героя да

свайго сябра, сцвярджае: «Пішу да цябе з Вільні, адкуль свяціла сваім магнутым святлом наша старадаўняя культура [...] Нага мая ступала ўжо па тых вуліцах, дзе за колькі сот гадоў ступаў вялікі сейбіт гуманізму і асветы доктар Францішак Скарына і дзе яшчэ так нядаўна вялі бязлітасныя кагты на кару смерці адважнага правадыра паўстанцаў Кастуся Каліноўскага. Тут пяяў свае мужыцкія песні бацька нашага адраджэння Мацей Бурачок...»

Многія імёны віленскіх беларусаў увайшлі ў гісторыю культуры не аднаго народа. Гэта Пётра Сергіевіч, чыё стагоддзе з дня нараджэння нядаўна шырока адзначылі ў Вільні, Канстанцін Галкоўскі і іншыя. Вільня натхняла многіх паэтаў. Уладзімір Жылка яшчэ ў 1925 г. у Празе напісаў такія радкі пра гэты горад:

А там — па-над мурамі даўнімі,  
Дзе места ўсенькае відно,  
Руіна думамі дзяржаўнымі  
Гадае там: чыё яно?

Паэт назваў горад «Крывіцкаю Меккаю», а ў «Гастаменце», напісаным у 1933 г., ён пажадаў тут спачыць:

...Пара падумаць і пра кут:  
На могілках зацішных Росы  
Хачу спачыць ад каламут.  
Сачыцьмуць мой спакой найпільней  
Муры старой каханай Вільні.

У ТБК мы адзначылі стогадовы юбілей У. Жылкі. Трэба адзначыць, што ў нас кожны год у маі ладзіцца імпрэза, прысвечаная паэту.

Трыма вехамі нашай нацыянальнай традыцыі, трапна вылучанымі Гарэцкім, не абмяжоўваецца ўся наша гістарычная спадчына Вільні. Яе тут шмат. І сёння ў суладзі і згодзе ў шматнацыянальнай літоўскай сталіцы жывуць многія народы, развіваюцца многія культуры, дапаўняючы і ўзбагачаючы адна адну. І сярод іх не апошняе месца займае беларуская культура. Л. Луцкевіч у названай вышэй кнізе піша: «Без пазнання Вільні заўсёды застануцца белыя плямы ў разуменні гісторыі дзяржаўнага жыцця Беларусі ў старажытнасці і вельмі істотных старонках беларускага адраджэнскага руху, асабліва станаўлення новай беларускай літаратуры».

А вось радкі верша сучаснага беларускага паэта Віктара Шніпа «Мне снілася Вільня», датаваныя 2000 г.:

Як кветак букет на шляхецкай магіле,  
Зноў Вільня маім уладарыла сном,  
Калі мяне ў Вільню, бы ў храм, не пусцілі,  
Нібы гандляра, што гандлюе віном...  
Мне снілася Вільня, як Храм перад раем,  
Мне снілася Вільня, як Ерусалім.

## БЕЛАРУСКАЯ ПРЫСУТНАСЦЬ Ў ЛІТВЕ

**Ш**то такое беларусы Літвы? Колькі нас? Дзе мы жывём? Чым займаемся? Якія нашы турботы і радасці? На гэтыя і іншыя пытанні я пастараюся адказаць у сваім дакладзе

Беларусаў Літвы можна падзяліць на дзве групы. Першая — гэта тыя аўтахтоны, бацькі і дзяды якіх жылі тут да Другой і да Першай сусветных войнаў. Наступная група — гэта тыя, хто пасля Другой сусветнай вайны прыехалі ў Літву і сталі працаваць у Клайпедскім порце, на хімічных заводах Іонавы і Кедайняй, на Ігналінскай атамнай электрастанцыі, на Мажэйкяйскім нафтаперапрацоўчым заводзе, на будаўніцтве Вільнюскай ЦЭЦ, і, у рэшце рэшт, тыя, хто пасля дэмабілізацыі з арміі застаўся на жыхарства ў Літве і перавёз сюды сваю сям’ю.

Месцамі кампактнага пражывання беларусаў сталі гарады Вісагінас, Мажэйкяй, Іонава, Кедайняй, Клайпеда, Шальчынінкайскі і Швянчонскі раёны, і, вядома, самы вялікі працэнт беларусаў (аўтахтонаў, і так званых мігрантаў) пражывае ў Вільнюсе. Паводле апошняга перапісу ў Літве пражывала каля 63 тысяч беларусаў, цяпер — каля 55 тысяч. Але згодна з неафіцыйнымі звесткамі, іх налічваецца каля 110 тысяч.

Ва ўсходніх раёнах Літвы (на Віленшчыне) многа змешаных шлюбаў, сем’і дома размаўляюць па-беларуску, але па святах ходзяць у каталіцкі касцёл, дзе ксяндзы — палякі. Таму — і да Першай і да Другой сусветных войнаў пры перапісах насельніцтва ў Віленскім краі на пытанне: «Якога веравызнання? Якая родная мова?» — адказваюць: «Веры польскай — таму мы палякі, а гаворым па-простаму». Пры такім стане рэчаў узнікла небяспека страты беларусамі нацыянальнай самасвядомасці, асіміляцыі, асабліва ў сельскіх раёнах.

Усё гэта выдатна разумелі актывісты адраджэння беларускага руху ў Літве і скарысталі магчымасць, каб сабраць беларусаў у арганізацыі. Тым больш што з часу аднаўлення незалежнасці Літоўскай дзяржавы ўлады традыцыйна ставяцца да беларусаў прыхільна.

Няма неабходнасці рабіць вялікі экскурс у гісторыю беларускай прысутнасці на літоўскіх землях. Вільня гістарычна заўсёды была важным цэнтрам беларускай культуры, цэнтрам дзейнасці розных беларускіх грамадскіх арганізацый. Сярод жыхароў горада немалы працэнт складалі беларусы — прадстаўнікі дзелавых колаў, палітычных партый, царкоўных арганізацый, дзеячы навукі і культуры, у тым ліку паэты, пісьменнікі, мастакі, спевакі і музыканты. Я мог бы назваць дзесяткі і дзесяткі імёнаў вядомых беларускіх дзеячаў, і гэта нягледзечы на праследаванні беларускага руху ўладамі даваеннай Польшчы, што пачаліся ў 1930-я гг.

Другая сусветная вайна, савецкі рэжым, сталінскія рэпрэсіі ў адносінах да беларускай інтэлігенцыі, ліквідацыя беларускіх грамадскіх арганізацый нанеслі непяпраўны ўдар па беларускім жыцці ў Літве. Апошняя беларуская інстытуцыя, Беларуская гімназія, была зачынена ў 1944 г. Перастаў існаваць і унікальны, вельмі багаты музей імя Івана Луцкевіча.

Здавалася, беларуская дзейнасць у Вільні зусім замерла. Аднак гэта было не так. Змянілася толькі форма беларускага грамадскага жыцця. Сярод тых беларусаў, хто пазбегнуў лагераў і доўгачасовай высылкі, наладжваліся кантакты. Паступова сталі вяртацца і былыя ссыльныя. Беларусы Вільні сустракаліся на сямейных і царкоўных святах, збіраліся па кватэрах, дзяліліся ўспамінамі, спявалі народныя песні. Я магу назваць такія сем'і, як Ефрасіння і Сяргей Падагелі, Зоя і Лявон Новікі, Зоф'я і Пятро Сергіевічы, Зоя Коўш і Кратовіч, Вера і Іван Шостакі. Там я сустракаўся з Лявонам Каралём, Кастусём Шышэяй і інш.

У пачатку 80-х гг. гадоў сталі інтэнсіўна наладжвацца сувязі паміж беларусамі і нават з літоўцамі, прыхільнымі да беларусаў. Гэтаму спрыяла некаторае пацяпленне ў палітычным клімаце краіны. Не замірала беларускае жыццё і ў так званай «Лясной хатцы» Зоські Верас, куды прыходзілі браты Луцкевічы, Мікалай Матач, Янка Багдановіч і нават бываў Уладзімір Караткевіч, прыезджаючы з Беларусі. Да найбольш актыўных у той час трэба аднесці доктара Валдаса Банайціса, Валянціна Стэха, Мікалая Матача, мастакоў Алега Аблажэя і Хрысціну Балаховіч. Гэта ім мы ўдзячныя за арганізацыю беларускага клуба «Сябрына», які існуе з 1988 г. (цяпер яго старшыня Р. Вайніцкі). З'явіліся і іншыя актыўныя беларусы: мастакі Уладзімір Кузьменка, Станіслаў Зялёнка і Сяргей Поклад, грамадскія дзеячы Хведар Нюнька, Людвіка Кардзіс-Вітушкова, Міраслава Русак, Ангяліна Якшцене, Таццяна Стэрліна, Таццяна Каротчанкава, Юрый Зімніцкі, Лявон Кароль і іншыя. Тады ж быў створаны і хор «Сябрына» пад кіраўніцтвам Ю. Зімніцкага. Акрыленыя першымі поспехамі беларускія актывісты пачалі пашыраць сваю дзейнасць. У 1989 г. было заснавана Таварыства беларускай культуры (ТБК) у Літве, старшынёй якога ад пачатку з'яўляецца Хведар Нюнька. Яно, як і клуб «Сябрына», займаецца адраджэннем беларускай грамадскай дзейнасці, арганізацыяй вечарын, народных і царкоўных святаў, сустрэч з беларускімі дзеячамі культуры. ТБК з дапамогай дзяржаўных і грамадскіх арганізацый Рэспублікі Беларусь устанавіла ў Вільні мемарыяльныя дошкі вядомым беларускім дзеячам Ф. Скарыне, Я. Купалу, В. Ластоўскаму, Р. Шырме, К. Каліноўскаму, Б. Тарашкевічу, П. Сергіевічу. На жаль, некалькі апошніх гадоў ТБК займаецца пераважна палітыкай, і яго ўклад у культурнае жыццё беларусаў Літвы зменшыўся.

З 1990 г. выходзіць у эфір перадача пад назвай «Беларускае слова на хвалях Літоўскага радыё» (галоўны рэдактар Галіна Войцік). Таксама рэгулярна гучыць перадача на беларускай мове «Навіны для беларусаў» (з 1989 г.).

На тэлебачанні рэгулярна з 1989 г. вядзецца перадача «Віленскі сшытак» (рэдактар Таццяна Дубавец).

Паявіліся і іншыя беларускія грамадскія арганізацыі, напрыклад, Віленскае беларускае згуртаванне палітычных вязняў і ссыльных (з 1994 г., старшыня Алексей Анішчык). Пасля доўгага перапынку, у 1994 г., узнавіла дзейнасць Таварыства беларускай школы (страшыня Іна Аляшкевіч). З 1994 г. існуе Вісагінская суполка беларусаў. Пры ёй працуе харавы калектыў «Шчара» (мастацкі кіраўнік Святлана Антанян). З 1995 г. у Вісагінасе дзейнічае і беларускі культурны цэнтр «Крок» (старшыня Алег Давідзюк). Пры ім арганізаваны змешаны мастацкі калектыў «Світанак». Праз мясцовае тэлебачанне рэгулярна ідуць беларускія праграмы. Цэнтр арганізаваў пры сярэдняй школе «Атэйціс» беларускія класы.

З 1994 г. існуе Друскеніцкі філіял ТБК (старшыня І. Ломаць). У 2000 г. ён ператварыўся ў самастойную суполку. Пры ёй працуе выдатны школьны калектыў «Спадчына» (мастацкі кіраўнік Маргарыта Пузіновіч), які добра зарэкамендаваў сябе на розных фестывалях, святах песні, іншых мерапрыемствах, часта заваёўваючы пачэсныя месцы. У Каўнасе з 1994 г. дзейнічае беларуская суполка, якой кіруе Васіль Казлоўскі. Арганізавана і нядзельная школа, дзе вучыцца каля 10 дзяцей.

Пад кіраўніцтвам вядомага грамадскага дзеяча Пётры Малафея ў 1993 г. быў арганізаваны Беларускі культурны цэнтр Шальчынкайскага (Салечніцкага) раёна, які выдае беларускую газету «Наша старонка». У 1994 г. заснавана Беларускае таварыства Салечніцкага раёна. На жаль, гэтая суполка цяпер не існуе, бо кіраўніцтва не здолела яе перарэгістраваць. З 1994 г. у г. Швянчоніс (Свянцянны) арганізаваны дзве беларускія суполкі: Беларускае таварыства Швянчонскага раёна (старшыня Ніна Сусвіла) і Свянцянскі філіял ТБК, які ў 1997 г. аб'яднаўся з Беларускім таварыствам Швянчонскага раёна. З 1994 г. дзейнічаюць Беларускае таварыства Тракайскага раёна (узначальвае М. Рулінскі) і Шаўляйская суполка беларусаў (старшыня Георгі Пракаповіч). Трэба адзначыць і два філіялы беларускага клуба «Сябрына»: Пабрадскі (з 1993 г.) і Ваўчунскі (з 1994 г.).

У 1995 г. пры Віленскай самаўправе было зарэгістравана згуртаванне беларускай моладзі Віленшчыны. Яго старшынёй стаў Валеры Савянкоў. На жаль, цяпер яно знаходзіцца ў летаргічным стане, бо В. Савянкоў мае праблемы з уладамі, і гэта наносіць шкоду беларускай справе.

З 1992 г. існуе Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны Віленскага краю (старшыня Юрый Гіль). Паколькі гэтая суполка ўваходзіць у склад польскай палітычнай арганізацыі «Аксја Wybocza Polaków Litwy», то, нягледзечы на паданую заяву аб далучэнні да згуртавання беларускіх грамадскіх арганізацый Літвы, яна не можа быць сябрам нашага згуртавання, у статуте якога дакладна вызначана, што гэтая арганізацыя не палітычная. Тым не менш, згуртаванне не губляе кантактаў з ТБМ імя Ф. Скарыны. З 1991 г. дзейнічае Асацыяцыя беларусістаў Літвы



(старшыня Альма Лапінскене), якая ўваходзіць у Міжнародную асацыяцыю беларусістаў..

У сувязі з тым, што ў рэспубліцы працуе даволі шмат беларускіх грамадскіх арганізацый, многія з якіх знаходзяцца на значнай адлегласці ад Вільні, узнікла неабходнасць і прагучала прапанова актывістаў аб стварэнні аб'яднання беларускіх грамадскіх арганізацый для каардынацыі іх дзейнасці. Такая ідэя ўзнікла яшчэ ў першыя гады адраджэння беларускага руху ў Літве, аднак далей планаў справы не пайшлі. І толькі ў 1995 г. намаганнямі віднага беларускага грамадскага дзеяча Сцяпана Дуж-Душэўскага (бацька яго — Клаўдзій Дуж-Душэўскі — галоўны архітэктар даваеннай Літвы са сталіцай у Каўнасе) быў скліканы арганізацыйны сход актывістаў беларускага руху, на якім прынялі рашэнне стварыць каардынацыйны орган беларускіх суполак. Старшынёй гэтага згуртавання быў абраны С. Дуж-Душэўскі, намеснікам — Лявон Мурашка. Аднак па прычыне сур'ёзнай хваробы С. Дуж-Душэўскага справа зацягнулася. Толькі 22 верасня 1996 г. на ўстаноўчым сходзе прадстаўнікоў беларускіх грамадскіх арганізацый было выбрана новае кіраўніцтва згуртавання, прыняты праект статута, вызначаны асобы, адказныя за падрыхтоўку канчатковага яго тэкста. Прэзідэнтам Згуртавання беларускіх грамадскіх арганізацый абралі мяне. Асноўныя накірункі дзейнасці згуртавання — захаванне беларускай прысутнасці ў Літве, гэта значыць адраджэнне ў краіне беларускай грамадскай дзейнасці, захаванне і далейшае развіццё беларускай мовы, культуры, беларускіх звычаяў і традыцый, абуджэнне і выхаванне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў.

У аб'яднанне ўвайшло 10 беларускіх арганізацый: клуб «Сябрына», Згуртаванне палітычных вязняў Віленшчыны, Таварыства беларусаў Вісагінаса, Беларускі культурны цэнтр «Крок» г. Вісагінаса, беларускія таварыствы гарадоў Шаўляй, Каўнас, Швянчонскага і Тракайскага раёнаў, Беларускі культурны цэнтр у Шальчынінкаі, філіял Таварыства беларускай культуры ў Друскінінкаі, пазней — Таварыства беларускай школы. У кожнай арганізацыі, вядома, ёсць свае планы дзейнасці, якія каардынуюцца згуртаваннем, аднак многія культурныя і іншыя мерапрыемствы праводзяцца сумесна: гэта традыцыйнае свята Купалле, якое арганізуецца суполкамі Швянчоніса і «Сябрынай» для ўсіх беларусаў. Запрашаюцца таксама госці і гурты з Беларусі. Адзначаюцца гістарычныя даты: 25 сакавіка, 27 лістапада, 6 верасня, дні памяці ахвяраў Чарнобыльскай катастрофы. Святкуюцца юбілеі знакамітых беларускіх грамадскіх дзеячаў, майстроў навукі і культуры, у тым ліку і мясцовых. Адзначаюцца царкоўныя святы — Каляды, Запусты, Вялікдзень, Дзень Ефрасінні Полацкай і інш. Арганізуюцца выстаўкі мастакоў і традыцыйна — Свята беларускай песні.

Вельмі ўрачыста мы адзначылі 75-годдзе беларускай гімназіі (арганізавала ТБК) і яе 80-годдзе (ладзіла Згуртаванне беларусаў Літвы). 24 лістапада 2000 г. адзначылі 70-годдзе знакамітага беларускага пісьменніка У. Караткевіча.

Ужо некалькі гадоў кіруе хорам «Сябрына» таленавітая Валянціна Кавальчук. Яна прывабіла ў хор моладзь і вельмі актыўна ўдзельнічае з калектывам у культурных мерапрыемствах як у Вільні, так і ў іншых гарадах. Пад кіраўніцтвам Пятра Малафея Беларускай культурнай цэнтры Шальчынінкайскага раёна асабліва шмат працаваў для адраджэння беларускага жыцця ў раёне, што атрымала рэзананс як у Літве, так і ў Беларусі. Па яго ініцыятыве наладжаны плённыя сувязі паміж беларусамі Шальчынінкайскага і Воранаўскага раёнаў Беларусі. У Шальчынінкаі часта выступаў вядомы ансамбль «Лявоны», цэнтр запрашаў да сябе і іншыя калектывы. У Шальчынінкаі адбыўся першы фестываль беларускай песні. У 1999 г. прайшоў фестываль-конкурс беларускай песні, у якім удзельнічалі калектывы 10 палацаў культуры раёна. Увесь раён літаральна заспяваў па-беларуску. Цэнтр прымаў актыўны ўдзел у адкрыцці помніка Адаму Міцкевічу.

Асаблівай падзеяй у жыцці ўсёй беларускай супольнасці Літвы стала адкрыццё ў Шальчынінкаі помніка Кастусю Каліноўскаму, у чым вялікую дапамогу аказалі і арганізацыі Рэспублікі Беларусь.

Друскінінкаяскі калектыв «Спадчына» — таксама актыўны ўдзельнік усіх культурных мерапрыемстваў беларусаў Літвы. Кіраўнікі суполкі беларусаў гэтага горада і калектыв «Спадчына» наладзілі цесныя сувязі з Гроднам і асабліва з кампазітарам Маркам Копам, з абухаўскім Домам культуры Гродзенскай вобл. У бягучым годзе калектыв «Спадчына» паспяхова выступіў на фестывалі царкоўнай музыкі ў Гайнаўцы (Польшча).

Стараннем згуртавання і асабістымі намаганнямі вечнай памяці Сцяпана Дуж-Душэўскага ў Вільнюсе беларусам-католікам быў аддадзены касцёл св. Барталамея, дзе ксяндзом з'яўляецца Ян Шуткевіч. Набажэнствы праводзяцца на беларускай мове. Згуртаванне атрымала таксама бласлаўленае мітрапаліта Віленскага і Літоўскага Хрызастома на правядзенне набажэнстваў для беларусаў у адным з праваслаўных храмаў, дзе настояцелямі з'яўляюцца святары-беларусы. Такіх цэркваў у Вільнюсе тры. Аднак праваслаўныя храмы размешчаны ў розных раёнах горада, і таму праваслаўныя вернікі, асабліва старэйшага ўзросту, ходзяць кожны ў сваю бліжэйшую царкву.

Добрай традыцыяй стала арганізацыя фестываляў беларускай песні. Па ініцыятыве П. Малафея першы з іх у 1996 г. праходзіў у Шальчынінкаі. У ім прымалі ўдзел толькі творчыя калектывы беларусаў Літвы: «Спадчына» (Друскінінкай), «Шчара» (Вісагінас), «Сябрына» (Вільнюс), тры групы з Шальчынінкаі і Салечніцкага раёна, ансамбль клуба «Гярвечай», ансамбль беларускай песні г. Вільнюса (кіраўнік Л. Мурашка) і салісты-прафесіяналы Н. Ступнянак, А. Гуене і Л. Мурашка. Друк асвятляў гэтае мерапрыемства, і водгукі былі самымі станоўчымі. Гледачоў у зале было больш за 400 чалавек.

У II фестывалі ўдзельнічалі, акрамя беларускіх калектываў Літвы, «БЭЗ» з Эстоніі, «Паазер'е» з г. Паставы (Беларусь) і таленавіты калектыв адной

з мінскай ВНУ — усяго 150 удзельнікаў. На працягу двух дзён дзейнічала выстаўка-продаж вырабаў прыкладнога мастацтва і беларускай кнігі з Мінска. Гледачоў ў зале «Банга» было звыш 600 чалавек і больш 400 чалавек — у культурным цэнтры.

III фестываль праходзіў у Вільнюсе, у зале Палаца культуры прафсаюзаў, што змяшчае 1 000 гледачоў. Выступілі беларускія калектывы Літвы, а таксама «Паазер’е» (г. Паставы), танцавальны калектыв «Юнацтва» (г. Баранавічы), прафесійныя салісты Я. Васілеўскі, Л. Мурашка, Н. Нарэйка-Краўтэр, акампанавалі Г. Знайдзілоўская і Ж. Нарэйкене. У друку падкрэслілася, што беларусы вельмі сур’ёзна заявілі аб сваёй прысутнасці і грамадскай дзейнасці ў Літве, многія прызнаваліся, што ніколі не думалі, што беларуская дыяспара ў Літве такая моцная. Такія выказванні зусім зразумелыя, калі ўлічваць, што пакаленні людзей, якія жылі ў Літве ў савецкія гады, аб беларусах тут амаль нічога не ведалі.

IV фестываль беларускай песні прайшоў 6 верасня 1999 г. у Друскінінкі ў зале санаторыя «Нямунас». Мэр горада ў сваім прывітальным слове ўдзельнікам фестывалю падкрэсліў, што зала, у якой змяшчаецца 800 чалавек, яшчэ ніколі на працягу 10 гадоў не бачыла такой колькасці гледачоў. Выступілі беларускія калектывы Літвы, салісты В. Кавальчук, В. Іванова і Л. Мурашка, а таксама ансамбль Дома культуры шклозавода «Нёман» з г. Бярозаўка (Беларусь).

V фестываль беларускай песні адбыўся ў жніўні 2000 г. у г. Швянчоніс, яго гаспадаром стала Беларускае таварыства гэтага раёна. Разам з беларускімі калектывамі Літвы і салістамі вялікім поспехам карыстаўся ансамбль «Паазер’е» з г. Паставы. Мастацкім кіраўніком ўсіх святаў беларускай песні быў Лявон Мурашка.

Калі арганізацыя першых фестываляў была магчымай дзякуючы матэрыяльнай падтрымцы Дэпартамента па справах нацыянальнасцей пры ўрадзе Літвы і Міністэрства культуры Літвы, а таксама асобных спонсараў, то ўсе наступныя фестывалі і іншыя мерапрыемствы запатрабавалі большага энтузіязму і самаахвярнасці іх удзельнікаў.

Згуртаваннем праведзена таксама выстаўка твораў беларускіх мастакоў Літвы (лістапад 1997 г.), у якой удзельнічалі Уладзімір Голуб — заслужаны мастак Беларусі, Станіслаў Зялёнка, Хрысціна Балаховіч, Андрусь Балаховіч, Эдуард Падбярэскі, Сяргей Поклад, Уладзімір Кузьменка, Алег Аблажэй. Выстаўкі мастакоў праходзілі таксама ў фае Дома культуры прафсаюзаў Вільнюса ў час свята песні і канцэрта Народнага хору імя Г. Цітовіча. У галерэі «Амацінінкай» адбыліся персанальныя выстаўкі мастакоў братоў Покладаў, Пётры Сергіевіча (экспанаваліся і творы з Дзяржаўнага мастацкага музея Беларусі).

У правядзенні мерапрыемстваў згуртаванне адчувала вялікую падтрымку Пасольства Рэспублікі Беларусь, з дапамогай якога на фестывалі накіроўваліся мастацкія калектывы з Беларусі. Дапамогу нам аказвае Камітэт па справах рэлігій і нацыянальнасцей Рэспублікі Беларусь і асабіста спадары А. Білык, І. Яновіч, Н. Петухова, Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

і асабіста міністр В. Стражаў, Г. Пяцігор і іншыя адказныя работнікі, Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь. Пры іх удзеле суполкі атрымалі выдавецкі камп'ютэрны комплекс для газеты «Наша старонка», музычныя інструменты, нацыянальныя касцюмы для калектыва самадзейнасці Беларускай школы імя Ф. Скарыны, для школьнага ансамбля «Спадчына» ў Друскінінкаі, ансамбляў «Шчара» і «Світанак» у Вісагінасе, хора «Сябрына» ў Вільнюсе.

Вялікай маральнай падтрымкай для беларусаў Літвы з'явіліся арганізаваныя Пасольствам Беларусі ў Літве мерапрыемствы — вечар беларускага балета, выстаўкі кніг у Нацыянальнай бібліятэцы Літвы імя М. Мажвідаса, выстаўкі мастакоў Беларусі, спектаклі Беларускага акадэмічнага тэатра імя Я. Купалы, канцэрты сімфанічнага аркестра, калектыва «Юныя віртуозы Беларусі», выступленні камернага хора на фестывалях царкоўнай музыкі, канцэрт ансамбля «Песняры», сеансы беларускіх кінафільмаў і інш.

Вельмі важная праблема для літоўскіх беларусаў — нацыянальная адукацыя. Беларуская мова ў савецкай Літве нідзе не выкладалася, на ёй размаўлялі толькі на сустрэчах у некаторых сем'ях, таму актывістаў адраджэння беларускага жыцця ў Літве з першых дзён стала цікавіць пытанне аб захаванні беларускай мовы, арганізацыі школы. Школа і дзеці — гэта будучыня беларускай супольнасці ў Літве. Вядомая ісціна: няма мовы — няма нацыі.

Вопытны педагог Галіна Сівалава ўжо ў 1992 г. пачала весці беларускі першы клас пры дзіцячым садку. Для гэтага трэба было праявіць вялікую настойлівасць, знайсці сем'і, якія жадалі б аддаць сваіх дзяцей у яшчэ не існуючую беларускую школу. Праблемамі адкрыцця беларускай школы займаліся Л. Луцкевіч, Л. Кароль, Х. Нюнька, В. Стэх, А. Анішчык. У 1993 г. пры школе № 13 ужо дзейнічалі 1–4 беларускія класы, а 5–11 класы пры 17-й школе. Нарэшце намаганнямі шматлікіх актывістаў у 1993 г. з 1 верасня пачала працаваць сярэдняя школа з беларускай мовай выкладання, якой пасля было прысвоена імя Францыска Скарыны. На жаль, памяшканне для школы выдзелена ў былым будынку аднаго з дзіцячых садкоў на ўскраіне Вільнюса. Але ўсё ж тут падабраўся педагагічны калектыў высокакваліфікаваных спецыялістаў-беларусаў, якія з вялікім энтузіязмам узяліся за работу. Цяпер беларуская сярэдняя школа імя Ф. Скарыны — гэта адзіная поўная беларуская школа ў свеце (170 вучняў).

Шмат намаганняў прыклалі настаўнікі, каб школа была прыведзена ў парадак. Яны самі ў вольны ад урокаў час удзельнічаюць у рамонце будынка і ўпарадкаванні тэрыторыі. Вядома, бракуе сродкаў, якія асігнуюцца дзяржавай. І тут трэба падкрэсліць, што з дапамогай Пасольства Беларусі ў Літве ўрадавыя арганізацыі Беларусі аказалі школе вельмі вялікую матэрыяльную дапамогу. Школа атрымала парты, дошкі, шафы, абсталяваныя кабінеты фізікі, хіміі, лінгафонны і камп'ютэрныя класы, кабінет беларускай мовы, папоўнена бібліятэка. Школа забяспечваецца падручнікамі, матэрыяламі для рамонту памяшкання, ёй падараваны новы мікрааўтобус. Многія вучні малодшых класаў падвозяцца да школы і адвозяцца дамоў ў аддаленыя раёны

горада. Настаўнікі атрымліваюць магчымасць павышаць кваліфікацыю на курсах у Мінску. Вучні адпачываюць у летніх лагерах у Беларусі. Ужо каторы год у школу ў сакавіку прыежджае аўтарытэтная камісія і прымае экзамены ў жадаючых паступаць у вышэйшыя навучальныя ўстановы Беларусі. Напрыклад, у 1999 г. у ВНУ Беларусі прынялі больш 20 маладых людзей, якія скончылі беларускую школу або іншыя сярэднія школы ў Літве.

Школа ўрачыста адзначае пачатак і заканчэнне навучальнага года, стаднёўку, гістарычныя даты, юбілеі беларускіх вучоных, паэтаў, пісьменнікаў, грамадскіх дзеячаў, удзельнічае ў мерапрыемствах, што арганізуюцца ў Вільнюсе. Яна аказвае значную дапамогу беларускім класам, якія адчыніліся намаганнямі каардынатара Беларускага культурнага цэнтра ў Вісагінасе Алега Давідзюка пры рускай школе. Цяпер там працуюць чатыры класы, дзе вучацца 40 школьнікаў. З мінулага года ў дзіцячым садку № 151 заснавана беларуская група (10 дзяцей, кіраўнік Галіна Баран). Садок атрымаў 10 ложкаў, фіранкі, дыван. Пасольства Беларусі ў Літве рыхтавала падарункі дзецям «пад ёлачку». З 1993 г. існуе кафедра беларускай мовы, літаратуры і этнакультуры пры Вільнюскім педуніверсітэце, якая выпусціла ўжо 39 магістрантаў (загадчыца Лілея Плыгаўка).

З 1997 г. выходзіць газета «Рунь» (галоўны рэдактар Алег Мінкін), якая асвятляе жыццё Літвы, Беларусі, беларускага замежжа, працуе выдавецтва «Рунь» у Вільнюсе. Выдаюцца беларускія кнігі. Дзевяць беларусаў узнагароджаны медалямі за ўдзел у адраджэнні дзяржаўнасці Літвы.

Такім чынам, беларусы Літвы маюць падставы ганарыцца, бо маюць магчымасць выходзіць сваіх дзяцей у беларускім дзіцячым садку, вучыць іх у адзінай у замежжы беларускай поўнай сярэдняй школе і на беларускай кафедрэ педагагічнага універсітэта.

Да беларускіх спраў, праблем вельмі ўважліва адносіцца генеральны дырэктар Дэпартаменту па справах нацыянальнасцей пры Урадзе Літоўскай Рэспублікі сп. Рэмігіюс Мотузас, дырэктар Дангуале Грынавічэне і галоўны спецыяліст Раса Палюкене.

Пасольства Рэспублікі Беларусь у Літве, асабіста пасол Уладзімір Гаркун, а таксама дарадчык па культуры прафесар Уладзімір Скараходаў аператыўна рэагуюць на нашы звароты і просьбы аб дапамозе, і мы атрымліваем канкрэтную дапамогу, асабліва школа.

Прадстаўнікі пасольства прысутнічаюць на мерапрыемствах, што праводзіцца школай і Згуртаваннем беларускіх грамадскіх арганізацый Літвы.

Калі ў пачатку 2000 навучальнага года ўзнікла пагроза закрыцця беларускіх класаў у Вісагінасе, то пасол У. Гаркун асабіста звярнуўся ў адпаведныя дзяржаўныя арганізацыі Літоўскай Рэспублікі, наведаў мэра Вісагінаса, у выніку чаго беларускія класы пры сярэдняй школе «Атэйціс» былі адноўлены.

Усё згаданае сведчыць аб тым, што беларусы Літвы не толькі адрадзілі але і пашырылі сваю прысутнасць у Літве. Беларуская супольнасць інтэгруецца ў дэмакратычную грамадскасць Літвы, але не асімілюецца.

## УНІВЕРСІТЭЦКІ АСЯРОДАК БЕЛАРУСІСТЫКІ Ў ЛІТВЕ

Спецыфіка полікультурнага рэгіёна, якім з'яўляецца Паўднёва-Усходняя Літва (Віленскі край), накладвае адбітак на чалавечыя ўзаемаадносіны ў сферы культуры, побыту, палітыкі, эканомікі. На любым, у прыватнасці беларуска-літоўскім, памежжы актуальнымі і надзвычай актыўнымі з'яўляюцца працэсы міжкультурнага асваення творчай дзейнасці адной нацыі іншай нацыяй ва ўмовах іх дыялогу. У культуры беларусаў Віленшчыны мы знаходзім пэўныя рысы польскай, рускай, літоўскай і іншых культур, у культурах гэтых народаў — пэўныя элементы беларускай.

Асабліва выразна такое перакрываванне назіраецца ў сталіцы Літоўскай Рэспублікі Вільнюсе (Вільні), якую заслужана можна назваць своеасаблівай еўрапейскай Меккай, кангламератам розных народаў і культур. Практычна кожная мясцовая нацыянальная група адчувае сантымент да гэтага горада і можа бясконца знаёміць са сваімі асобнымі старонкамі: для габрэяў гэта «Літоўскі Іерусалім»<sup>1</sup>, для беларусаў, як заўважыў паэт У. Жылка, — «крывіцкая Мекка».

Ля брамы з «Пагоняй» мы пройдземся пешшу,  
Услушацца ў горкае рэха вякоў —  
Там, дзе Саламея лілеяла вершы,  
Дзе сеяў Максім аганькі васількоў

*(С. Панізнік)*

А. Луцкевіч слухна ў свой час заўважыў, што Вільня — духоўны цэнтр Беларусі, Мінск — палітычны. У доказ гэтага згадаем дакументы Вялікага Княства Літоўскага, архівы Літоўскай метрыкі, Статут ВКЛ, пісаня па-беларуску кнігі, друкаваныя вялікім Ф. Скарынам «у слаўным і вялікім месце Віленскім», К. Каліноўскага, які выдаваў «Мужыцкую праўду» пад псеўданімам Яська, гаспадар з-пад Вільні, і Ф. Багушэвіча, што сфармуляваў галоўныя ідэі беларускага адраджэння (сярод іх: «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі» — вызначальная і, на жаль, актуальная і цяпер).

Пачатак ХХ ст. азнаменаваўся адраджэннем беларусаў, якое таксама непарыўна звязана з Вільняй, дзе выходзілі газеты «Наша ніва» і «Наша доля», нараджаўся беларускі тэатр, быў створаны музей беларускай культуры.

Пасля таго як Заходняя Беларусь была ўключана ў склад Польшчы, Вільня стала цэнтрам барацьбы беларусаў за свае нацыянальныя правы. У 20–30-я гг. у горадзе выдаваліся дзесяткі беларускіх газет і часопісаў,

<sup>1</sup> Гл.: Аграновский Г., Гузенберг И. Литовский Иерусалим. Вильнюс, 1998.

працавалі шматлікія палітычныя і культурныя арганізацыі, славуця Беларуськая гімназія, сярод настаўнікаў і выпускнікоў якой было шмат вядомых грамадскіх, культурных і палітычных дзеячаў — М. Гарэцкі, Н. Арсеннева, Р. Шырма, А. Станкевіч і інш.

Аднак у выніку дзеянняў спачатку польскай, потым савецкай уладаў па вынішчэнню беларускіх культурных асяродкаў (пры падтрымцы польскіх і рускіх) адбыўся значны заняпад беларушчыны. За апошнія 60 гадоў у Літве не было створана ніводнай культурнай або навучальнай установы, дзе беларусы маглі б рэалізаваць свае культурныя і адукацыйныя патрэбы.

Такім чынам, на час аднаўлення Літоўскай дзяржавай сваёй незалежнасці беларушчына Віленшчыны была нібы адкінута зноў да пачатку стагоддзя. Практычна пазбаўленая ўласнай інтэлігенцыі, школьніцтва і арганізацыйных устаноў, яна адчувала моцную моўную і культурную дэнацыяналізацыю.

Стварэнне нацыянальнай культурнай прасторы — працэс, вядома, працягла, асабліва ва ўмовах яе заняпаду, недахопу інтэлігенцыі і эканамічных магчымасцей для самастойнай адбудовы страчанага.

Па дадзеных перапісу Расійскай імперыі (1897) у Віленскай губ., у якую на той час уваходзілі Віленскі, Вілейскі, Дзісенскі, Лідскі, Ашмянскі, Свянцянскі, Трокскі паветы, беларусы складалі 56,2% (ад агульнай колькасці насельніцтва 1 591 207 чал.)<sup>2</sup>. А прыблізна праз сто гадоў у Літоўскай Рэспубліцы іх налічвалася толькі 63 тыс. (звесткі Усесаюзнага перапісу 1989 г.). Ад агульнай колькасці насельніцтва краіны гэта складае 1,7%. Мы тут не ставім гэтай падрабязна даследаваць тэма абставіны і прычыны, якія істотным чынам паўплывалі на такія дэмаграфічныя пераўтварэнні. Адзначым толькі, што яны сталі вынікам перакрывавання на гэтай тэрыторыі розных палітычных інтарэсаў.

Тым не менш, на сучасны момант беларусы ў Літве з'яўляюцца трэцяй па велічыні нацыянальнай меншасцю (пасля палякаў і рускіх) і сканцэнтраваны наступным чынам: у Вільні іх 5,3% ад агульнай колькасці жыхароў горада, у Клайпедзе — 2,7%, у Шаўляі — 0,9%, у Вісагінасе — 11,0%, Друскінінкаі — 3,8%, Каўнасе — 0,7%, Паланзе — 1,2%<sup>3</sup>.

Калі ў краіне распачаліся працэсы адраджэння нацыянальна-духоўных пачаткаў літоўскага народа і іншых этнічных груп, беларусы не маглі заставацца па-за межамі гэтых працэсаў. Аднаўленне беларускага культурнага жыцця з канца 80-х гг. праз дзейнасць клуба аматараў беларускай народнай творчасці «Сябрына» і Таварыства беларускай культуры, паэзіі — Згуртавання беларускіх арганізацый, праз беларускія праграмы на Літоўскім радыё і тэлебачанні, газеты «Наша ніва» і «Рунь» — працэс гістарычна

<sup>2</sup> Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. // Ширяев Е. Русь Белая, Русь Чёрная и Литва в картах. Минск, 1991. С. 76.

<sup>3</sup> Tautinės mažumos Lietuvos Respublikoje. Vilnius, 1992. P. 16.



абумоўлены і заканамерны. Гэта, у сваю чаргу, зрабіла актуальным адраджэнне беларускай адукацыі, без якой немагчыма існаванне нацыянальнай культуры і самаўсведамленне народа.

У 1991 г. паводле пастановы Урада Літоўскай Рэспублікі на факультэце славістыкі Віленскага педагагічнага ўніверсітэта была адкрыта кафедра беларускай мовы, літаратуры і этнакультуры (з 1999 г. — кафедра беларускай філалогіі) і з'явіліся спецыялісты, якія пачалі прафесійна займацца адукацыйнымі пытаннямі.

Кафедра сёння — гэта навукова-метадычны цэнтр па наступных накірунках:

- каардынацыя і падрыхтоўка спецыялістаў для беларускіх навучальных устаноў у Літве і літоўскіх — у Беларусі;
- канцэпцыя беларускай школы ў агульнаадукацыйнай сістэме адукацыі краіны;
- удасканальванне метадыкі выкладання роднай мовы ў іншамоўным асяроддзі;
- стварэнне (адаптацыя) вучэбных дапаможнікаў і распрацоўка навучальных праграм і стандартаў.

Па ініцыятыве кафедры арганізавана сярэдняя школа з беларускай мовай навучання (СШ імя Ф. Скарыны) у Вільні, адноўлена дзейнасць Таварыства беларускай школы, распрацаваны праграмы і стандарты па беларускай мове, аказваецца іншая метадычная дапамога адукацыйным асяродкам Літвы.

Сёння на пяці курсах беларускага аддзялення вучыцца 81 чалавек, сярод якіх ёсць грамадзяне Рэспублікі Беларусь з Мінска, Брэста, Баранавічаў, Ліды, Навагрудка, Маладзечна, Ашмяны, Воранава і інш. гарадоў.

Акрамя асноўнай спецыяльнасці «беларуская філалогія» студэнты паралельна займаюцца па такіх напрамках, як псіхалогія, літоўская мова, нямецкая мова, мастацтва і інш.

Выпускнікі беларускага аддзялення працуюць у Віленскай сярэдняй школе імя Ф. Скарыны, беларускіх пачатковых класах Вісагінаса, беларускіх праграмах Літоўскага радыё і тэлебачання, школах Беларусі, а таксама працягваюць вучобу ў магістратуры. За час свайго існавання наладжаны кантакты з шэрагам навуковых і навучальных устаноў розных краін, у прыватнасці, Беларусі, Польшчы, ЗША, аказана дапамога ў стварэнні цэнтра літваністыкі ў Беларуска-літоўскім дзяржаўным педагагічным ўніверсітэце імя М. Танка. Зусім нядаўна было падпісана пагадненне аб супрацоўніцтве ў галіне даследаванняў беларуска-літоўскага памежжа з Аб'яднаннем кафедраў сацыяльна-гуманітарных навук Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Супрацоўнікі кафедры часта выступаюць з навуковымі дакладамі на міжнародных канферэнцыях па праблемах мовы, адукацыі і культуры, выкладаюць у летніх міжнародных школах славянскіх краін, друкуюцца ў навуковых зборніках і часопісах.

Літоўска-беларускія міжнацыянальныя ўзаемадачыненні — надзвычай цікавая і плённая галіна даследаванняў, якая дазваляе высветліць лінгвістычныя і этнічныя працэсы ў кантактнай зоне, раскрыць уздзеянне на гэтыя працэсы літоўска-беларускіх сувязей, акрэсліць дынаміку этнасацыяльнай, канфесійнай і іншых структур насельніцтва, асэнсаваць сацыякультурную функцыю канкрэтнай нацыі. У сітуацыі, калі Беларусь і Літва сталі незалежнымі дзяржавамі, моўная і культурная сітуацыі не могуць быць нязменнымі. Адсюль вынікае цікавасць да пытанняў культурнай інтэрферэнцыі двух народаў ва ўмовах іх кампактнага пражывання.

У 1992 г. сумесна з Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны і Міжнароднай асацыяцыяй беларусістаў намі была праведзена навуковая канферэнцыя, прысвечаная 100-годдзю з дня нараджэння пісьменніцы Зоські Верас. У 1997 г. кафедра выступіла суарганізатарам Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Культура беларуска-літоўска-польскага памежжа», якую можна лічыць пачаткам навуковых даследаванняў па тэме «Беларуская культура ў Літве і яе трансфармацыя праз беларуска-літоўскае памежнае ўзаемадзеянне». Гэта прадугледжвае: а) вывучэнне семантычнай структуры ўзораў нацыянальнай культуры праз міжкультурнае засваенне з іх фіксацыяй і трансляцыяй у сродках масавай інфармацыі, асветніцкіх і іншых асяродках; б) аналіз лінгвістычнай інтэрферэнцыі ва ўмовах мультыкультурнай кантактнай зоны; в) вырашэнне адукацыйных патрэб беларускай нацыянальнай меншасці ў Літве і літоўскай — у Беларусі.

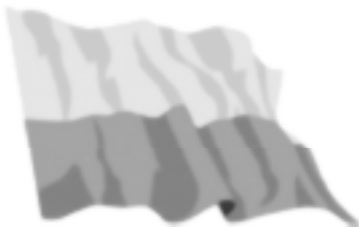
Такія доследы акрамя навуковага маюць таксама метадалагічнае значэнне для вывучэння развіцця культур літоўскага і беларускага народаў, распрацоўкі дыдактыкі роднай мовы ў іншаэтнічным і полікультурным асяроддзі, асэнсавання самакаштоўнасці ўласнай культуры яе носьбітамі ў спалучэнні з культурай тытульнага этнасу і народаў-суседзяў. Акрамя таго, могуць быць распрацаваны практычныя рэкамендацыі па нацыянальна-культурнаму развіццю нацыянальных меншасцей для выкарыстання ў сваёй дзейнасці адпаведнымі структурамі. Рэцэнзіі на асобныя навуковыя праграмы і канцэпцыі, прапановы для міждзяржаўных пагадненняў, якія рэгламентуюць жыццядзейнасць нацыянальных меншасцей, падрыхтаваныя беларуска-літоўскі размоўнік і зборнік твораў беларускамоўных аўтараў Літвы — гэта практычная рэалізацыя азначанай тэмы.

У 2001 г. кафедра беларускай філалогіі будзе адзначаць 10-годдзе сваёй дзейнасці. За гэты час яна заняла належнае месца ў дзяляговай створчасці дзвюх краін, прэзентуючы беларускую культуру ў Літве і прадстаўляючы de facto беларусістыку Літоўскай Рэспублікі па-за яе межамі, найперш у Беларусі.

Спадзяюся, што навуковая і культурна-асветніцкая дзейнасць кафедры будзе і надалей спрыяць таму, каб Вільня заставалася духоўным апірышчам беларусаў і злучала два народы, якія калісьці жылі ў адной дзяржаве.

---

# БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА ПОЛЬШЧА



**Bazyli Białokozowicz (Olsztyn, Polska)**

## **MAŁA OJCZYZNA I KORZENIE TOŻSAMOŚCI W TWÓRCZOŚCI HELENY ANISZEWSKIEJ (NA PODSTAWIE WIERSZY I OPOWIADAŃ)**

**T**empus fugit... czas ucieka, tempus edax rerum... czas pożerca rzeczy — tak pisał Owidiusz w swych *Metamorfozach*. Pozostaje jednak pamięć, wydająca sygnały, impulsy i podniety, które są tym silniejsze im większe było zakorzenienie w określonej kulturze, w «ziemi rodzinnej», «ojczystej glebie», w swej «małej Ojczyźnie» jako archetypach tożsamości. Poszukiwania niezbywalnej wiarygodności stają się niejednokrotnie podniętą do twórczości literackiej. Nieodparty głód autentyczności, żądza, by znaleźć się w samym rdzeniu rzeczy mającej żyć w słowie stanowi nakaz wewnętrzny i swego rodzaju imperatyw twórczy w dokonaniach wielu pisarzy i poetów, podążających tropami własnej tożsamości.

Powyższe tezy stanowią również swoisty klucz do rozszyfrowania źródeł, natchnień i pobudek sięgnięcia po pióro przez Helenę Aniszewską.

Białowieża i jej składowa część Podolany — to zakorzenienie poetki w ziemi rodzinnej, w glebie ojczystej, w małej Ojczyźnie, to tropy jej własnej tożsamości wcielonej w urzekające słowo poetyckie. W bogatym, złożonym i trudnym życiu Heleny Aniszewskiej, przeplatającym radosne chwile z tragicznymi zdarzeniami, Białowieża zajmuje szczególne miejsce. Tu mówiąc słowami poetki białoruskiej Konstancji Wujło autorka nasza «радзілася, расла» i «першы раз спазнала шчасце, слязу нядолі праліла»<sup>1</sup>.

Przyrównajmy więc *curriculum vitae* poetki. Helena Aniszewska (Алена Анішэўская) z domu Kozak urodziła się 4 maja 1927 roku w Białowieży. Przed

---

<sup>1</sup> Буйло К. Люблю // Мы — беларусы: Вершы. Мн., 1988. С. 207.

wojną ukończyła 4 klasy polskiej szkoły powszechnej, w latach 1939–1941 uczyła się w rosyjsko-białoruskiej szkole. Rodzina, podobnie jak wieś Podolany i zdecydowana większość mieszkańców Białowieży, posługiwała się na co dzień językiem białoruskim, bardzo zbliżonym, a właściwie tożsamym w tej miejscowości z białoruskim językiem literackim. Nie był tu obcy również język rosyjski, ani też polski. Wielu tzw. bieżęńców po powrocie z Rosji kultywowało kulturę i tradycje rosyjskie. W rodzinie Kozaków na głos częstokroć czytano w oryginale zarówno Aleksandra Puszkina, jak również Adama Mickiewicza. Siegano również do literatury białoruskiej, którą przynosił do domu ojciec Jan Kozak, aktywny działacz białoruskich organizacji narodowo-wyzwoleńczych i społeczno-oświatowych, w tym szczególnie znacznej i aktywnej na tym terenie Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady. Helena upodobała zwłaszcza lekturę poematu Puszkina «Połtawa» w przekładzie na język białoruski i z dużym urzeczaniem porównywała tłumaczenie z oryginałem. Nie był jej też obcy język ukraiński — od Białowieży w kierunku Brześcia na Białorusi oraz Hajnówki, Bielska Podlaskiego i Brańska, a także Czeremchy, Milejczyc, Siemiatycz i Drohiczyna nad Bugiem rozciągał się duży obszar zamieszkały przez ludność posługującą się gwarami ukraińskojęzycznymi. Tak więc było to typowe polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze etniczno-kulturowe. Dodajmy tu jeszcze Żydów mieszkających w miasteczkach i osiedlach w latach międzywojennych, koczujących częstokroć na tym terenie Cyganów, pojedyncze rodziny karaimskie, tatarskie, litewskie i niemieckie oraz wsie polskie i szlacheckie zaścianki, a obraz stanie się jeszcze bardziej urozmaicony i wielobarwny. W takim środowisku od lat najmłodszych kształtowały się poczucia godności osobistej, poszanowanie każdego człowieka niezależnie od jego narodowości, wyznania, rasy czy też przekonania światopoglądowych i społeczno-politycznych oraz świadomości solidarności ludzkiej, co się później tak dobitnie odezwie w działalności Heleny Aniszewskiej, pełnej zaangażowania i pasji społecznikowskiej.

Do najbardziej tragicznych lat w życiu rodziny Kozaków należał okres okupacji niemieckiej. 2 sierpnia 1941 roku — podczas drugiej już akcji masowych aresztowań w Białowieży — został aresztowany jej ojciec. Aresztowani mieszkańcy Białowieży zostali rozstrzelani w Puszczy Białowieskiej. Matka Nina wraz z czworgiem dzieci została najpierw wywieziona do Aranczyc na Białorusi, a następnie do obozu przejściowego na Szosie Żółtkowskiej w Białymstoku. Po latach w wierszu pt. «Wspomnienie o Matce» napisze:

W twym trudnym życiu  
dobrej pogody niewiele było.  
Bogactwem twoim łąn lnu kwitnącego  
i żyto się kłosiło.  
Wdowieństwem długim życie naznaczył  
los twój surowy.  
Dzielnie broniłaś od wszelkich nieszczęść  
cztery sieroce głowy.

Po wojnie rodzina wróciła do białowieskich Podolan. Helena wraz z rodzeństwem pomagała matce w pracy na roli i uczyła się w szkole. W 1946 roku wyjechała do Białegostoku, gdzie ukończyła czteroklasowe gimnazjum zdobywając tzw. małą maturę. Równocześnie włączyła się aktywnie do działalności w ruchu młodzieżowym. W 1951 roku przeniosła się do Warszawy, gdzie ukończyła w 1955 roku liceum ogólnokształcące. Następnie ukończyła kursy języka rosyjskiego przy Uniwersytecie Warszawskim uwieńczone egzaminem przed Komisją Państwową.

Praca w związkach młodzieżowych i stowarzyszeniach kobiecych ukształtowała jej charakter społecznikowski, co też dało znać o sobie w jej jakże czynnej działalności w organizacjach charytatywnych. Po 1956 roku nawiązała współpracę z Warszawskim Oddziałem Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. Jednocześnie działała w organizacjach społecznych stolicy: Liga Kobiet, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Od 1972 roku jest członkinią Koła Poetek przy Zarządzie Głównym Ligi Kobiet Polskich. Koło powstało z inicjatywy Marii Burskiej-Przybora — poetki i działaczki społecznej. W przedmowie do IV zeszytu pt. «Poezja sercem pisana» (wyd. w 1994 r.) Maria Burska-Przybora pisała: «Klub ten ma już swoją [...] historię, [...], ma też swoją księgę pamiątkową, którą prowadzi Janina Retmańczyk. Do Klubu należą panie różnego wieku i z różnych środowisk społecznych. Każda z tych pań bezwzględnie ma duże zdolności poetyckie i pisarskie. Swoją twórczość piszą z «Potrzeby Serca»<sup>2</sup>.

W tym właśnie Klubie niejednokrotnie prezentowała swoje wiersze również Helena Aniszewska. Klub wydał cztery tomiki poezji. Znajdują się tam również wiersze naszej poetki. Tak np. czwarty zbiorek «Poezja sercem pisana» zawiera następujące wiersze: «W galerii», «Nadzieja», «Nocne ogrody», «Odczuwanie wiosny», «W świątyni», «Znak czasu», «Spotkanie po latach», «Żółte echo...»<sup>3</sup> Cała gama uczuć i odczuć, refleksji i reminiscencji została tu wyrażona. Zwracając się do Świątego na ikonie Rublowa pisze m. in.:

...Serce ściśnięte bólem  
i duszę zbłąkaną  
przed Nim otwieram  
przekazuję swoje ziemskie troski  
on nieziemski  
prośby moje przyjmuje  
i pośredniczy między mną  
a łaską Boską<sup>4</sup>

Łaska Boska — to też jej twórczość w języku białoruskim, mowie swego dzieciństwa i młodości. Wiersze i opowiadania białoruskie publikowała już

<sup>2</sup> Burska-Przybora M. Przedmowa // Poezja sercem pisana (Praca zbiorowa). Warszawa, 1994. S. 3.

<sup>3</sup> Ibid. S. 9–11.

<sup>4</sup> Ibid. S. 10.

niejednokrotnie na łamach białoruskiej «Нівы» wydawanej w Białymstoku, prezentowała też je na posiedzeniach Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Białoruskiego oraz w Centrum Książki i Prasy Słowiańskiej w Warszawie (ul. Gagarina 15), założonym i znakomicie prowadzonym przez dyrektora Jana Zabrockiego. Na moje pytanie postawione w tym Centrum w dniu 19 marca 1998 roku: «Як гэта сталася, што Вы, спадарыня і сяброўка, апынуліся ў беларускай літаратурнай плыні?» — odpowiedziała: «Можна пажартаваць — магчыма і таму, што нарадзілася ў Белавежы, у самай сярэдзіне Белавежскае пушчы, з якой і выводзіцца наш адзін «белавежац». Відаць, ужо ў калысцы можна наслухацца «Аб чым шуміць Белавежская пушча». Але пакуль апынулася ў гэтым рэчышчы, многа вады ўплыло ў рацэ Нараўцы. Схільнасць да літаратуры ўзялася, мабыць, ад бацькі, які быў вялікім аматарам рамантычных паэтаў, асабліва Пушкіна. Жыццё маё цякло заўжды дзвюма каляінамі: канцылярская праца для хлеба і грамадска-культурная дзейнасць дзеля ўнутранай патрэбы. Без гэтага я, мусіць, не магла б існаваць. Душа мая мае быццам бы два бакі: адзін беларускі, родны, узяты ад маіх продкаў, а другі — набыты ад Польшчы і польскай культуры».

Tradycja tolerancji wysnuta z wiekowej wielonarodowości powoduje, że mieszają się tu i przepływają różnorodne kulturowe wartości, a bilingwizm nie jest żadną przeszkodą, a wręcz odwrotnie, wzbogaca osobowość twórcy polsko-białoruskiego pogranicza. Tożsamość regionalna kształtuje się w procesie złożonych przeobrażeń mentalnych, ścierania się odmiennych temperamentów, życiowych postaw, poczucia godności i własnej wartości. Dzięki temu właśnie twórczość literacka staje się bardziej kreatywna i otwarta na świat.

Białoruska twórczość Heleny Aniszewskiej wpisuje się tematycznie i problemowo przede wszystkim do kontekstu i tradycji tzw. Białowieżan, to znaczy członków Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego «Białowieża», działającego w Polsce od 1958 roku. I nie jest rzeczą przypadkiem, że w swoim wyborze wierszy i opowiadań «Смак жыцця» (Беласток, 1998) umieściła utwór «Наш Парнас», wyraźnie nawiązujący do anonimowego XIX-wiecznego poematu białoruskiego «Тарас на Парнасе». Poetka z odpowiedniego dystansu i podchwytliwie, z dużą dozą dobrotliwej ironii, a miejscami nawet lekkiego pastiszu prezentuje tu sylwetki takich Białowieżan jak: Wiktor Szwed, Aleś Barski (Aleksander Barszczewski), Jerzy Wołkowycki, Sokrat Janowicz, Jan Czykwін, Michał Szachowicz, Mikołaj Hajduk, Włodzimierz Hajduk, Bazyli Pietruczuk. Wprowadza też takie postacie z życia białoruskiego w Polsce, jak Konstanty Mojsienia, Janka Żamojcin, Jerzy Turonek. Nie pomija poetek. Pisze o nich:

А ўжо заселена гара багата!  
Узяліся тут адкульсь дзяўчаты:  
Ірына, Зося, Міра, Ада —  
таленавітая брыгада.

І ўсе чапляюцца наверх.  
Там Надзя спеліць верш:  
«Ой, ляцелі гусі»  
з Надзінага луга  
Па-над сівым Бугам.

Imiona tu są jednoznaczne i bez trudu można rozszyfrować nazwiska tych białoruskojęzycznych autorek, które weszły lub dopiero wchodzi na białoruskojęzyczny Parnas Białowieżań, a więc: Nadzieja Artymowicz, Irena Borowik (Barawik), Zosia Saczko, Mirosława Łuksza, Ada Czczuga.

Helena Aniszewska w sposób barwny i sugestywny wprowadza czytelnika w klimat białoruskiego Parnasu Białowieżań. Poprzez odpowiednią szatę językową i stylistyczną, użycie z lekka wartościujących epitetów i parafraz, porównań i metafor poetyckich nadała całości pewne cechy spójności. Odnotujmy tu chociażby te skojarzenia, które wcale udatnie spożytkowując hiperbolę poetycką zastosowała autorka do Sokrata Janowicza wprowadzając wątek mickiewiczowski:

У Скарынінцы,  
бы ў місцы кашу,  
варочае гісторыю нашу,  
і што знаходзіць? Род!  
Яновічы — з Завосся,  
Яновічам жылося!  
А выдвараны кім?  
Пярэкрутам ліхім,  
Што з Міцькі «-ічам» стаў,  
Ой, даў ён роду, даў —  
у Крынкі перагнаў,  
Сакраце, хопіць драм,  
тый й без Завосся  
наш Адам<sup>5</sup>.

«Наш Парнас» wyróżnia się korzystnie bogactwem i aktywnością treści z zakresu białoruskiego życia literackiego i społeczno-kulturalnego w Polsce oraz wysoce wymownym zaangażowaniem autorki. Nie jest rzeczą ani łatwą, ani bezpieczną wdawać się w rozważania futurologiczne. Helena Aniszewska jednak zastanawiając się nad losem białoruskojęzycznej twórczości w Polsce i perspektywami jej rozwoju optymistycznie konkluduje:

---

<sup>5</sup> Sokrat Janowicz nawiązując do białoruskiego pochodzenia Adama Mickiewicza w artykule «Марыя і Адам» konstatował m. in.: «Праўдападобна, Міцкевіч пісаў першыя вершы па-беларуску, між іншым, верш аб пажары ў Навагрудку ў 1810 годзе. На жаль, яго першыя вершы загінулі бяследна. Але ўся творчасць Міцкевіча да таго беларуская, што вядомы польскі публіцыст і эміграцыйны палітык Цат-Мацкевіч проста сцвердзіў, што Адам Міцкевіч пісаў па-беларуску польскімі словамі» (Ніва. 1967. 27 крас.).



І так прайшло гадоў нямала.  
На «Ніве» ўсё штось паспявала,  
Калі быў ураджай, калі засуха...  
Але не варта падаць духам:  
Мінулае ацэньваць можна так і сяк.  
Мы не загінем шчэ,  
Я бачу, падростае маладняк.

Własną tożsamość Helena Aniszewska wzbogaca, rozwija i utrwala dzięki stałym kontaktom z miejscem swego urodzenia, dzieciństwa i młodości. Białowieża — «mała jej Ojczyzna» — to natchnienia poetyckie i wena twórcza, to wspomnienia, to eksplozja różnorodnych faktów, zdarzeń i szczegółów dziejowych, etnograficznych i obyczajowych. Nic też dziwnego, iż najlepiej jej się tu właśnie pracuje, co też trafnie odnotowała Ada Czczuga: «А ў душы была яна і ёсць паэткай. Калі піша — бачыць лепш і глыбей за іншых. І сэрца яе рвецца туды, у Белавежу, дзе прайшло яе дзяцінства і засталася сумуючая па іх усіх бацькоўская хата. Калі толькі цёпла — едзе туды са сваім мужам Сяргеем (авіятар на пенсіі). Там ёй пішацца найлепш»<sup>6</sup>.

Tu w Białowieży korzenie jej tożsamości i Białowieża staje się integralnym składnikiem jej twórczości. Jak magnes ciągnie poetkę — na wiosnę — jakaś «tajemnicza siła» («няведамая сіла») w swoje strony rodzinne, do domu ojcowskiego, na łono przyrody ojczystej:

Як кожнаю вясной, няведамая сіла  
Мяне прагнала з гарадскіх палат,  
Каб тут, у бацькоўскіх палетках, душою адпачыла.  
І зразумела, што да шчасця трэба так няшмат.

I tu podmiot liryczny subtelnie i delikatnie przenika cały wiersz nadając mu określony stan emocjonalny i uczuciową barwę wspomnieniową:

Вось верабей спуściўся з неба,  
Чырыканнем вясёлым вітаецца са мною,  
У адказ частую яго крышкай хлеба,  
Старыя яблыні паю студзёнай вадою.

Сусед стары, бацькоў маіх равеснік,  
Ўвайшоў у двор, у вокны заглядае:  
— І зноў прыехала, вось добра! —  
І пра жыццё ў горадзе пытае.

Spotkanie z sąsiadem — rówieśnikiem rodziców — to sposobność zetknąć się ze światem, który już nie istnieje, lecz nieustannie wywołuje wiele doznań, skojarzeń i wzruszeń:

<sup>6</sup> Чачуга А. Людзі, якіх варта ведаць: «А душою ў палі ўцякаю...» // Ніва. 1996. 14 ліп.

Няма ўжо бацькоў, але з пашанай  
Стараюся захоўваць іх сляды.  
Здаецца мне, што дзесь з-за свята нават  
Яны ўсцерагуць нас ад бяды.

Люблю да болю зелень маладую,  
Ірдзенне жоўтых кветак у траве,  
Вясну на бацькаўшчыне ўсім сэрцам чую,  
Здаецца — маладосць шуміць зноў у галаве.

W twórczości Aniszewskiej znajduje swój dobitny wyraz pogodny, sielski, urzekający pejzaż. Poetka opiewa wieś i sady, otaczającą przyrodę, pola, łąki, lasy, łąny zboża i zagony owsa, bujną roślinność i trawy, kwiaty polne, łąkowe i leśne, motyle, skaczące koniki polne, ważki, trzmielce, pszczoły, krówki boże...

— Зялёны конік — страказа,  
Кузачка ў кропкі, жоўты матылёк,  
Чарвяк у палоскі з рожкамі двума  
І чмель, што ўбачыўшы мяне,  
Ад сполаху замоўк.

А колькі красак у траве!  
Назваць імёнаў іх, на жаль, не ўмею:  
Ледзь вочы павярнула ўбок,  
А там загоны жыта спеюць.

Зачараваная стаю, і думка ў галаве —  
Шкада, што хутка прамінае ўсё гэта.  
Нідзе так, як у полі і ў траве,  
Не ўбачыш, як бушуе лета.

Pejzażowa liryka Aniszewskiej, wciąż na nowo stwarzająca siebie, wyróżniająca się kolorystyką jako żywo przypomina malarstwo Bazylego Albiczuka z Dąbrowicy Małej w woj. białskopodlaskim, twórcy nieprofesjonalnego, którego Celestyn Wrębiak określił jako «bardzo wrażliwego człowieka, zakochanego bezgranicznie w otaczającej przyrodzie żywej, starającego się jak najwięcej poznać i zrozumieć jej tajemnic»<sup>7</sup>.

To samo można powiedzieć i o naszej autorce oraz jej obrazach poetyckich, wyróżniających się nastrojowością oraz bogatymi odcieniami, barwami i rysunkami.

Wiecznie odradzającej się wciąż do nowego życia przyrodzie Aniszewska przeciwstawia krótkotrwałość życia ludzkiego i jego przemijalność. Ten właśnie egzystencjalny problem poetka postawiła w dwóch wierszach: «Трыптык jesien-ny» («Асенні трыпціх») i «Jesienny smutek». «Вераснёвае сонца і бабіна

<sup>7</sup> Wrębiak C. Malarstwo Bazylego Albiczuka. Biała Podlaska, 1994. S. 26.

лета», «Грыбамі лес прапах — кастрычнік» і «пануры лістапад — апошні ліст з бярозы» nie przeszkadzą w ponownym odrodzeniu przyrody kolejną wiosną, ale inaczej jest z życiem ludzkim naznaczonym piętnem bezpowrotnej przemijalności:

Вясна шчэ вернецца назад,  
То нам з табою не вярнуцца  
У май жыцця і ў белы сад,  
Ідзем паспешна і трывожна  
У наш жыццёвы лістапад.

Aniszewska zastanawiając się nad problemami egzystencji ludzkiej sięgnęła do rozważań filozoficznych w tym zakresie zawartych w «Wesołych smutkach» Tadeusza Kotarbińskiego i «Zdumieniu» Wisławy Szymborskiej. Zauroczona tymi utworami dokonała ich przekładu na język białoruski wzbogacając tym samym białoruską literaturę w dziedzinie translatoryki.

Twórczość Aniszewskiej jest współbieżna z dokonaniem wspomnianych już wyżej Białowieżan. I do niej również można z powodzeniem odnieść następujące słowa Teresy Zaniewskiej: «Pejzaż, ludzie, zdarzenia, obyczaje, miejscowości i charakterystyczne przedmioty, nazwy miejscowe, leksykalne i stylistyczne osobliwości — wszystko to składa się na geograficzno-kulturową indywidualność regionu obecnego w świecie poetyckim Białowieżan. W swej liryce mówią do nas z głębi przeszłości, głosem pamięci, której królestwem jest skrawek Hajnowszczyzny. Ta oswojona ziemia ojców zawsze w ich postępowaniu usprawiedliwia tylko jeden imperatyw działania — obrony tego, co nasze. Pamięć tworzy ontologiczne podstawy życia, stąd bohaterowie wierszy poetów «Białowieży» podejmują wciąż próbę odczytania tego nieustannego węzła pamięci, a ich życie indywidualne to nieprzerwany proces przypominania. Towarzyszy im silne poczucie zakorzenienia w określonym, tym jedynym miejscu na ziemi, związanym z tradycją rodzinną i pokoleniem przodków, dzięki któremu dokonywało się jednocześnie wtajemniczenie w ojczyznę. «Mała ojczyzna» staje się miarą całego życia, a jej horyzont miarą każdej innej przestrzeni»<sup>8</sup>.

Aniszewska jest też autorką kilkunastu opowiadań, nowel, szkiców i zarysów pisanych w języku białoruskim i publikowanych w swoim czasie na łamach tygodnika «Ніва», w kalendarzach białoruskich oraz w almanachu «Белавежа» i w antologii «Гасцінец», ogłoszonej w 1992 roku pod redakcją Jerzego Wołkowyckiego. Niektóre z nich zostały zamieszczone w cytowanym wyborze. Nawiązują one do miejscowych białorusko-puszczańskich białowieskich tradycji, zwyczajów, obyczajów, wróżb ludowych i przesądów («Шчадруха», «Сухое лета»), do wrażeń i doznań z własnego życia i swoich przyjaciół («Цыган і салаўі», «Прыгода ў Буграсе»), do miłosnych zalotów koni w myśl zasady «уцё жывое кахаецца вясною» («Вясна»), do powojennego awansu społecznego tzw.

<sup>8</sup> Zaniewska T. Strażnicy pamięci: Poezja białoruska w Polsce po roku 1956. Białystok, 1997. S. 82.

ludności tutejszej («Смак жыцця»)<sup>9</sup>. Stanowią one swoisty dokument miejsca i czasu. Pożegnanie odchodzącego stylu życia sygnalizuje równocześnie jego nostalgiczne piękno, co też starała się uchwycić autorka w swojej twórczości zarówno poetyckiej, jak i prozatorskiej kreśląc portrety polsko-białoruskiego pogranicza kulturowego, postacie bogate i niejednoznaczne na tle malowniczej panoramy przyrody w kontekście zanikających stopniowo szczegółów etnograficznych i obyczajowych.

---

<sup>9</sup> Opowiadania «Вясна», «Цыган і салаўі», «Сухое лета» i «Смак жыцця» wraz z notą biograficzną o jej autorce zostały zamieszczone również w edycji: Беларускія пісьменнікі Польшчы: Другая палова XX стагоддзя / Укл. Яна Чыквіна, прадмова Уладзіміра Конана. Мн., 2000. С. 257–273.

## Helena Kozłowska-Głogowska (Gdańsk, Polska)

### NIEZNANY LOS: POLSKI OKRES ŻYCIA JÓZEFA FARBOTKI

Juziuk (albo Jazep) Farbotko zapowiadał się całkiem niezłe jako białoruski poeta, krytyk literacki i działacz społeczno-polityczny w czasie I wojny światowej. Pierwszy wiersz opublikował w «Naszaj Niwie» w 1912 r. Następnie także w «Łuczynce», «Biełarusie», «Wolnaj Biełarusi», «Świataczy», «Biełaruskim Szlachu», «Biełaruskim Echu», «Szkole i kultury Sawieckaj Biełarusi». W 1920 r. w Mińsku wydał «Biełarus u pieśniach: litaraturna-histaryczny narys». To wszystko można wyczytać w białoruskich encyklopediach: literatury i sztuki, «Biełaruskija piśmienniki».

Encyklopedyczne biografie J. Farbotki w zasadzie kończą się wraz z końcem I wojny światowej. Informacje o jego dalszym życiu są zagadkowe («паводле ўскосных звестак жыў у Польшчы, займаўся навуковай дзейнасцю»), a zarazem inspirujące do poszukiwań. Tym bardziej, że rok śmierci podano ze znakiem zapytania — 1945 (?). Nieobecność tak aktywnego przedstawiciela ruchu białoruskiego w tymże po I wojnie światowej od dawna mnie zastanawiała i jednocześnie zmuszała do zwracania uwagi na szczegóły z jego biografii, pojawiające się w różnych periodykach do 1921 r., jak i współczesnych. W ten sposób udało się ustalić, pomijany przez jego biografów, udział w misji dyplomatycznej Białoruskiej Republiki Ludowej (sekretarz), prowadzącej rozmowy w Kijowie z władzami Ukraińskiej Republiki Ludowej wiosną 1918 r.<sup>1</sup> W 1919 r. pisał o białoruskiej poezji czasów wojny w czasopiśmie «Szkola i kultura Sawieckaj Biełarusi». Kiedy Mińsk w 1919 r. zajęli Polacy, J. Farbotko był tam

---

<sup>1</sup> Гл.: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Вільня, 1998. Т. 1. Кн. 1.

administratorem teatru białoruskiego — do 20 lutego 1920 r. Teatr miał w różnym stopniu: we znaki dawała się polska cenzura ograniczająca repertuar, brakowało środków finansowych, przedstawienia mogły się odbywać tylko w dni powszednie (niedziele i święta zarezerwowane były dla teatru polskiego). Czy z tych względów J. Farbotko zrezygnował z administrowania teatrem? Czy były inne powody? W liście do redakcji «Biełarusi» stwierdza tylko fakt: «Паважаны пане рэдактар! У зьвязку з тым, што да мяне часта зьвяртаюцца па высьсьненні аб Беларускім Тэатры, лічучы мяне за адміністратара Тэатру, маю гонар прасіць Вас надрукаваць у Паважанай Вашай газэце для агульнага ведаму, што ад 20 лютага г.г. не лічуся адміністратарам Беларускага Тэатру і ніякіх супольных з адміністратарствам спраў ня маю. Іншыя газеты прашу надрукаваць. З вялікай пашанай Я. Фарботка»<sup>2</sup>. Czy ten list zakończył przygodę J. Farbotki z ruchem białoruskim?

W książce «Biełarus u pieśniach» (Mińsk, 1920) J. Farbotko pisał m. in.:

...Вось Багдановіч, наш паэта,  
Як зорка ясна, як камэта,  
Із Яраслаўя дзіўным зьяньнем  
Сьвяціў нам шчырым закаханьнем  
Да роднай мовы да сваей,  
Да працаваных людзей.  
Яго цудоўны лірны звон  
Аб славе нашых старых дзён  
Нас чараваў гармоньей дзіўнай,  
Прыгожым рытмам пераліўным,  
Ён нам тлумачыў бязупынна  
Пякноты роднае краіны.

«Sprzeczne informacje» o dalszym losie J. Farbotki zaczęły się prostować zupełnie przypadkowo. Otóż w Gdańskiej Galerii Fotografii 14 grudnia 1992 r. dzięki staraniom jej dyrektora Stefana Figlarowicza otwarto wystawę pt. «Prace wileńskie» fotografików Bolesławy i Edmunda Zdanowskich. Zdanowscy po wojnie przyjechali do Gdańska i dalej zajmowali się fotografią. Zbiory ich przedwojennych prac zachowały się u córki Aldony, zamieszkałej w Elblągu. Na wystawie przedstawiono głównie zdjęcia obrazujące przedwojenne Wilno. Ale nie tylko. Znalazłam tam portretowe zdjęcie Maksyma Tanka. Poeta wspominał Zdanowskich w swoich «Kartkach z kalendarza». Jedno zdjęcie przedstawiało członków Fotoklubu Wileńskiego. Ku mojemu zaskoczeniu jednym z jego członków — jak wskazywał opis pod zdjęciem — był Józef Farbotko. I to był pierwszy ślad. Niestety nikt z obecnych na wernisażu nie potrafił nic o nim powiedzieć. Córka Zdanowskich wspomniała jedynie o wierszowanej «Liście członków Fotoklubu Wileńskiego» (stan na dzień 1 marca 1937), zachowanej w materiałach rodziców, która kończyła się bardzo obiecująco dla moich poszukiwań:

<sup>2</sup> Беларусь. 1920. 18 сак.

Listę ułożył ten, co  
Przypnie łatkę każdą zwrotką,  
A nazywa się ... Farbotko.

Po wspomnianej wystawie kolekcja zdjęć trafiła do zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie, gdzie musiała przejść proces opisu i inwentaryzacji. Otrzymał od S. Figlarowicza telefony i adresy rodzin (dzieci) członków Fotoklubu (Krukowskiego, Wrześniowskiego, Misiewicza) nic nie wyjaśniły — nazwisko Farbotko nic im nie mówiło, a ich rodzice od dawna są na tamtym świecie.

Kolejną nadzieję budziła wystawa «W kręgu Fotoklubu Wileńskiego i Fotoklubu Polskiego. Wojciech Buyko (1882 — po 1941)» zorganizowana w kwietniu 1997 r. przez Muzeum Historii Fotografii w Krakowie. W katalogu wydanym z okazji wystawy przytoczono fragmenty z przedwojennych fachowych pism («Fotograf Polski», «Polski Przegląd Fotograficzny»), odnoszące się do osoby W. Buyki, który to w 1929 r. na Walnym Zgromadzeniu Wileńskiego Towarzystwa Miłośników Fotografii został wybrany jego prezesem. J. Farbotko natomiast został skarbnikiem. Był to kolejny sygnał, aby przejrzeć wspomniane wydawnictwa i przy okazji skontaktować się ze wspomnianym krakowskim muzeum.

W ubiegłym roku w Krakowie na Uniwersytecie Jagiellońskim akurat rozpoczęła studia moja córka Agata. O rozeznaniu sytuacji w muzeum zwróciłam się do niej. Jednocześnie S. Figlarowicz udostępnił mi otrzymane od Zdanowskich wydawnictwa: «Przegląd Fotograficzny», «Almanach Fotografiki Wileńskiej» (1931), «Almanach Fotografiki Polskiej (1934 i 1937) oraz katalogi przedwojennych międzynarodowych wystaw fotografii artystycznej. Okazały się one cennym źródłem informacji o J. Farbotce i jego działalności w zakresie amatorskiej fotografii artystycznej. Po pierwsze znalazły się tam reprodukcje fotografii J. Farbotki: «Pustkowie», «Stary młyn», «Fale Bałtyku», «Rybacy», «Koronka», «Ster». Pod jednym z nich widnieje obok nazwiska tytuł naukowy doktora (dr Józef Farbotko). Pojawił się zatem nowy ciekawy szczegół, którego zupełnie nie wyjaśniały wspomniane wydawnictwa. Tym niemniej J. Farbotko jawił się jako zapalony amator fotografii artystycznej, jeden z twórców wspomnianego wyżej Fotoklubu Wileńskiego. W kronice Fotoklubu zapisał się jako jego skarbnik, uczestnik wielu krajowych i zagranicznych wystaw fotograficznych i konkursów. Skarbnikiem był prawdopodobnie do 1938 r., kiedy zastąpił go W. Buyko. Na przykład, w 1938 r. zdobył nagrodę — roczną przedpłatę «Przeglądu Fotograficznego» (na 127 nadesłanych prac) w konkursie «Piękno Wilna i Wileńszczyzny» za fotografię «Rybak z Zielonych Jezior».

Prezesem Fotoklubu Wileńskiego był nestor i niekwestionowany autorytet w dziedzinie fotografii Jan Bułhak. To z jego zresztą inicjatywy zimą 1927 r. powstała ta elitarna organizacja towarzyska. J. Bułhak wspominał, że «zrodziło go samo życie. Powstał nieznacznie i z cicha, bez programu i wzoru, wynikł samorzutnie, jako następstwo naturalne i konieczne obcowania kilku ludzi zbliżonych przez wspólne zainteresowania. [...] Zaczęło się od tego, że to ten, to ów z nieznanych

mi jeszcze wówczas amatorów-fotografów wileńskich przychodził do mnie z negatywami lub odbitkami w kieszeni po krytykę lub poradę. Nawykły dotychczas do całkowitego osamotnienia w mej pracy, przyjmowałem tych gości z otwartymi rękami i chętnie dzieliłem się tem, czem chata była bogata. Niebawem stwierdziłem z dużym zadowoleniem, że koleżeństwo pracy jest niezmiennie cenne i nadaje jej nowe walory; że wytwarza ono pewną atmosferę łączności, w której pracuje się różnie i owocnie. Z czasem, gdy zauważyłem, że te zresztą bardzo miłe pogawędki zabierają mi więcej czasu, niż go miałem do rozporządzenia, i gdy liczba towarzyszy znaku fotograficznego się zwiększała, wpadłem na myśl uregulowania tej sprawy z obopólnym pożytkiem. Zaproponowałem swym nowym znajomym, żebyśmy zamiast wyśpiewywać duety, w których pierwszy głos był zawsze niezmienny, spróbowali stworzyć — orkiestrę. Mając dość zasobną bibliotekę i dobór pism fachowych, poradziłem, byśmy się zbierali u mnie wszyscy raz na tydzień w określonych godzinach wieczornych, po ukończeniu zajęć. W ten sposób powstały «Czwartki» Fotoklubu, na które pomiędzy 9 a 12 wieczorem schodziło się na razie kilka, potem już kilkanaście osób. Nazwa Fotoklubu Wileńskiego znalazła się w toku rzeczy sama, a niepisany statut został zredegowany w jednym jedynym paragrafie, głoszącym, że dalsi członkowie Fotoklubu mogą być przyjmowani nieinaczej, jak jednogłośnie. Miało to na celu utrzymanie w towarzystwie poważnego poziomu artystycznego i ściślej solidarności koleżeńskiej. [...] Powodzenie [...] zawdzięczamy nie tylko umiejętnej i gorliwej działalności wszystkich członków, której tu dank należny oddać wypada, ale, i to przedewszystkim — naprawdę bezprzykładnie ofiarnej, gorliwej i kompetentnej pracy dwóch filarów Towarzystwa M. F. — sekretarza p. Kazimierza Lelewicza i skarbnika — p. Józefa Farbotki, pracy zasługującej na najwyższe uznanie i wdzięczność całej społeczności fotograficznej wileńskiej. Śmiało rzec można, że bez pełnej oddania pomocy tych dwóch osób nie zdołalibyśmy się wykazać tak poważną ilością i jakością dokonań, nie chcąc i nie mogąc dochodzić, na rachunek którego stowarzyszenia należałoby zapisać te lub inne pozycje, skoro wszystkie zawdzięczały swoje istnienie zawsze tym samym osobom, tylko występującym jako członkowie T. M. F., to jako członkowie Fotoklubu».

Atmosferę Fotoklubu przekazał też w swych wspomnieniach E. Zdanowski: «Towarzystwi klimat fotoklubowy nie był wyłącznie poważny czy podniosły. Przy herbatce z lampką wina (dosłownie!) bywały miłe i żartobliwe jego niuanse. Wyrazem tego może posłużyć wierszowane «Sprawozdanie roczne», zagadki i figlarna groteska fotograficzna Henryka Hermanowicza». «Sprawozdanie...» (być może ułożone przez J. Farbotkę) tak charakteryzuje jego prace:

U Farbotki: — rybak, fala,  
dąbek, piasek, kawał nieba,  
No i... kwiaty, lecz tych wcale  
Tu wymieniać nie potrzeba.



W noworocznym liście z Krakowa Agata pisała: «Jeśli chodzi o Józefa Farbotkę, to trzeba napisać podanie do dyrektora Muzeum Historii Fotografii łącznie z wyjaśnieniem celów i powodów, wtedy muzeum może przysłać materiały na adres w Gdańsku i skontaktować z rodziną J. Farbotki w Łodzi (potrzebna jest zgoda rodziny na udostępnienie dokumentów).» To jedno zdanie zawierało wszystko: to znaczy, że w Łodzi mieszka rodzina! Nie czekając na kontakt poprzez muzeum (do 15 stycznia było w remoncie), dzięki informacji telefonicznej uzyskałam połączenie z synem J. Farbotki — Władysławem. Okazało się, że jestem pierwszą osobą, która dotarła do niego. Władysław był niemniej zaskoczony ode mnie, gdy dowiedział się o białoruskiej działalności ojca. To, że jego dziadek, a teść J. Farbotki — Albert Paulowicz działał na niwie białoruskiej, w rodzinie było wiadomym. Zawiązała się bardzo interesująca korespondencja, w której ja chciałam dowiedzieć się jak najwięcej o nieznanym dla białoruskich historyków losie J. Farbotki.

Po ukończeniu gimnazjum w Mińsku w 1914 r. J. Farbotko podjął studia przyrodnicze na Wydziale Fizyczno-Matematycznym na Uniwersytecie Kijowskim. Niestety wojna przerwała studia. W 1916 r. ożenił się z Władysławą — córką Alberta Paulowicza, urodzoną 24 października 1898 r. w Mińsku. W 1917 r. urodził się im syn. Ale po niespełna roku zmarł. Lata wojny młoda rodzina spędzała w Tambowie, Mińsku, Świeciu nad Wisłą. Wędrówkę zakończyło wytyczenie granicy między Polską a Rosją Radziecką. Farbotkowie osiedli na stałe w Wilnie. Józef podjął studia na Uniwersytecie Stefana Batorego — na wydziale Matematyczno-Przyrodniczym, na trzecim roku. Zaliczono mu dwa lata studiów na uniwersytecie w Kijowie. Jednocześnie pracował początkowo w Urzędzie Ziemskim (najpierw jako asesor, później — inspektor), potem w Urzędzie Wojewódzkim jako radca, a od 1935 r. był kierownikiem Oddziału Urządzeń Rolnych w Wydziale Rolnictwa i Reform Rolnych. Kiedy dokładnie ukończył studia, nie wiadomo, ale po ich ukończeniu pracował też na uniwersytecie w Katedrze Zoologii (prowadził zajęcia z entomologii) i w 1932 r. przygotował pod kierunkiem prof. Jana Pruffera i obronił pracę doktorską pt. «Materiały do znajomości aparatu kopulacyjnego wojsiłek».

Kiedy J. Farbotko zainteresował się fotografią artystyczną, nie wiadomo, ale w połowie lat 20 był już we władzach Zarządu Wileńskiego Towarzystwa Miłośników Fotografii. Praca urzędnicza w dziedzinie rolnictwa bardzo mu odpowiadała, gdyż w dużym stopniu wiązała się z wyjazdami w teren, co z kolei pozwalało mu na poszukiwanie interesujących go owadów (wojsiłek) oraz na robienie zdjęć, m. in. krajobrazowych. W Wilnie wynajmowali mieszkania. W okresie międzywojennym mieszkali na Zaułku Dobroczyнным, 4, m. 5; Wielkiej Pohulance, 35, m. 7; Lubelskiej, 3, m. 4. Wojna zastała ich, gdy mieszkali na Ostrobramskiej. W czasie wojny trzykrotnie zmieniali mieszkania: najpierw na Koszykową (u państwa Borysów), potem na Konarskiego (obok Zakretu). Około półtora roku przed końcem wojny przeprowadzili się o kilka domów dalej. W początkach czerwca 1944 r., gdy front zbliżał się do Wilna, Niemcy zażądały

od mieszkańców dzielnicy natychmiastowego wyprowadzenia się, bo obok lasu-parku Zakretu wybudowali potężne fortyfikacje obronne. Farbotkowie wraz z sześciolatnim synem Władysławem i kilkoma walizkami rzeczy wyjechali do podwileńskiej wsi Gudele, gdzie mieszkała ich dalsza rodzina. Gdy w lipcu wrócili do Wilna, okazało się, że dom, w którym mieszkali, doszczętnie spłonął od ognia artylerii radzieckiej, a wraz z nim całe rodzinne archiwum, w tym negatywy Józefa. Został tylko aparat fotograficzny, który Józef zabrał w ostatniej chwili opuszczając Wilno.

Zamieszkali u przyjaciół na ul. Sokolej, 1a, m. 2, na Zwierzyńcu. Tam w styczniu 1945 r. J. Farbotko został aresztowany i wywieziony do łagru w Dzierżyńsku w Donbasie, gdzie pracował na plantacji gnijących pomidorów. Władysława wraz z synem w punkcie PKWN zapisała się na wyjazd do Polski i w końcu marca 1945 r. transportem repatrianckim nr 19 wyjechali. Po różnych perypetiach dotarli 4 maja do Łodzi, gdzie była rodzina brata Józefa, który przed wojną ożenił się z łodzianką.

Józef został zwolniony z łagru w listopadzie 1945 r. Schorowany (wrzody na szyi) dotarł przez Wilno do rodziny do Łodzi tuż przed Gwiazdką w 1945 r. Podjął pracę jako dyrektor administracyjno-finansowy w Biurze Projektów Architektonicznych i Budowlanych. Dzięki temu otrzymali od starosty mieszkanie. J. Farbotko miał propozycję objęcia Katedry Entomologii na tworzącym się Uniwersytecie Łódzkim. Rekomendował go jego promotor J. Pruffer, który przyjechał do Torunia. Niestety nie zdecydował się na przejście na uniwersytet. Jak pisze w liście syn Władysław, «przyczyn było kilka — po przeżyciach obozowych (i chyba już tłącej się wewnątrz, choć jeszcze nie uwidaczniającej się nieuleczalnej chorobie Parkinsona), po utracie w Wilnie dorobku całego życia, czuł jakiś żal (do świata?), że tak obszedł się z nim los, że to wszystko spotkało jego, który nie był ani wojskowym, ani politykiem. Dodatkowo to fakt, że budownictwo dawało wyższe płace i mieszkanie, a rodzice wówczas nic prawie nie mieli, a mieszkaliśmy «kątem» u rodziny bratowej mego ojca». W Łodzi J. Farbotko kontynuował swoje fascynacje fotografią. Wraz z Aleksandrem Zakrzewskim (młodszy członkiem Fotoklubu Wileńskiego) założyli Łódzkie Towarzystwo Fotograficzne.

W tej trudnej sytuacji materialnej pracę podjęła także Władysława Farbotkowa. Przez wiele lat pracowała jako kierowniczka dziekanatu Wydziału Włókienniczego Politechniki Łódzkiej. Zmarła 30 kwietnia 1990 r. mając niemal 92 lata. Józef Farbotko zmarł 8 czerwca 1956 r., trzy dni po tym, jak syn Władysław zdał maturę. Tam więc spoczął na zawsze jeden z poetów «naszaniuskaj pary». Szkoda tylko, że nikt ze środowiska białoruskiego nie dotarł wcześniej do rodziny, bo jak pisze syn J. Farbotki, «wiele spraw rodzinnych jest niestety dziś już nie do wyjaśnienia. Po śmierci mamy zresztą uświadomiłem sobie, że było jeszcze wiele spraw, o które mogłem Ją zapytać, ale już nie zdążyłem. Bardzo tego żałuję».

Świadomość tego, że Józef Farbotko i jego rodzina byli po wojnie w Polsce tym bardziej napawa mnie smutną refleksją, jak mało cenimy swoją białoruską

historię i jej twórców, a może nie umiemy, nie potrafimy, czy nie starcza sił i czasu, a może nieraz odrobiny dobrej woli i pokory. Mam nadzieję, że los J. Farbotki zainteresuje białoruskich encyklopedystów, historyków, literaturoznawców i moje ósmioletnie poszukiwania nie pójdą na marne. Na pewno powstały nowe pytania, odpowiedź na które muszą poprzedzić dalsze badania.

**Янка Сычэўскі (Беласток, Польшча)**

## **УДЗЕЛ БЕЛАРУСКАГА ГРАМАДСКА-КУЛЬТУРНАГА ТАВАРЫСТВА Ё ЦЫВІЛІЗАЦЫЙНЫМ ДЫЯЛОГУ КУЛЬТУР БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКАГА ПАМЕЖЖА**

**П**ачатак дзейнасці Беларускага грамадскага-культурнага таварыства ў Польшчы ўпісваецца ў цяжкія, як у эканамічным, гэтак і палітычным сэнсе, пасляваенныя гады. Беларусы праваслаўнага веравызнання, якія пражывалі на тэрыторыі Усходняй Беласточчыны, надта балюча перажывалі яшчэ свежыя раны вайны і першых пасляваенных гадоў, калі на нацыянальнай ці канфесійнай прымеце знішчаліся бандыцкімі атрадамі цэлыя вёскі. Такім чынам згінулі Залешаны, Зані, Шпакі, Сыпна, а таксама 30 чалавек, якіх замардаваў бандыцкі атрад Рамуальда Райса (мянушка Буры). Сотні і тысячы беларусаў былі вымушаны выязджаць за ўсходнюю мяжу са сваіх спрадвечных вёсак пад пагрозай смерці.

На жаль, і раней на працягу доўгай гісторыі не ўсе грамадскія асяродкі на памежжы жылі ў агульнай згодзе і поўным паразуменні, з пачуццём высокай талерантнасці і дэмакратыі. Гісторыя двух народаў і двух меншасцей, а таксама каталіцкай і праваслаўнай канфесій дае нямала прыкладаў канфліктаў, агрэсіі і крыўдаў паасобных людзей, што пражываюць на беларуска-польскім сумежжы. Якім жа несправядлівым і крыўдным для праваслаўных у міжваенны перыяд было знішчэнне некалькіх соцень праваслаўных цэркваў на ўсходняй тэрыторыі II Рэчы Паспалітай. Нельга таксама сказаць, каб наступствы Брэсцкай уніі ці экспансіўнасць каталіцкага касцёла сярод праваслаўных на Беларусі ўспрымаліся з энтузіязмам.

З вялікім непакоем мы сочым цяпер увесь час за адносінамі дзвюх дзяржаў — Рэчы Паспалітай і Рэспублікі Беларусь. Няма нармальных дыпламатычных ці палітычных кантактаў на высокіх дзяржаўных узроўнях, няма нармальнага гаспадарча-эканамічнага супрацоўніцтва, а жыццё і палітыка Рэспублікі Беларусь у польскіх сродках масавай інфармацыі паказваюцца ўвесь час маргінальна і аднабакова, нязгодна з праўдай.

Неспакойна, у несправядлівасці жылі беларусы Беласточчыны да пачатку 50-х пасляваенных гадоў. Няпрошаныя і нечаканыя «госці» надта часта з'яўляліся ў беларускіх мясцовасцях, каб грабіць, біць, мардаваць і падпальваць ні ў чым не вінаватых жыхароў і іх сціплыя сям'і. І якраз у гэты вельмі неспакойны час пачынае абуджацца сярод прадстаўнікоў беларускай нацыі ўнутраны пратэст, пачуццё гонару і нацыянальнай годнасці. Самыя актыўныя, патрыятычныя сілы беларускай інтэлігенцыі пачалі арганізоўвацца, бараніць свае правы і гонар. Першыя іх ініцыятывы накіроўваліся на станаўленне беларускага школьніцтва, як асновы развіцця сваёй нацыі. Якраз інтэлігенцыя была галоўнай сілай аднаўлення нацыянальнага гонару, развіцця свядомасці і збірання беларускай нацыі на Беласточчыне. Першыя беларускія школы арганізаваліся непасрэдна пасля заканчэння ваенных дзеянняў, так, Беларускі агульнаадукацыйны ліцэй у Бельску-Падляшскім распачаў сваю дзейнасць ужо ў 1944 г.

На хвалюя патрыятычнага нацыянальнага ўздыху беларускай інтэлігенцыі ў 1956 г. арганізуецца першы, заснавальны з'езд Беларускага грамадска-культурнага таварыства (БГКТ), які выбірае першых кіраўнікоў Галоўнага праўлення гэтай арганізацыі. Удзельнікамі першага з'езда і адначасова заснавальнікамі таварыства былі настаўнікі першых беларускіх школ, вучні Беларускага ліцэя і прадстаўнікі інтэлігенцыі іншых прафесій. Такім чынам, пагарджаная нацыя сіламі сваёй інтэлігенцыі пачала будаваць беларускую асвету, культуру, літаратуру, навуку і выхоўваць пачуццё нацыянальнай годнасці і пашану ў адносінах да сваіх суседзяў, палякаў-католікаў. Дзякуючы працавітасці, сціпласці, мэтанакіраванасці сваіх дзеячаў БГКТ змагло на працягу многіх дзесяцігоддзяў выхаваць не адно пакаленне новай беларускай інтэлігенцыі.

Высокі аўтарытэт беларусаў у мясцовым асяроддзі выклікала дзейнасць Бельскага беларускага ліцэя і яго паважанага дырэктара Яраслава Кастыцэвіча, а таксама настаўнікаў і выступленні выдатнага духавога аркестра. Высокі ўзровень і канкурэнтаздольнасць навучання ў ліцэі, папулярнасць аркестра выклікалі прызнанне і пашану сярод усіх жыхароў Бельска. Трэба падкрэсліць, што высокую якасць дыялогу культур памежжа надалі працавітасць і таленавітасць настаўнікаў і моладзі ліцэя, а пасля і іншых школ Усходняй Беласточчыны.

У 1956 г. у Варшаўскім універсітэце ствараецца кафедра беларускай філалогіі, а ў Беластоку выходзяць першыя нумары тыднёвіка «Ніва» на беларускай мове, які выдаецца і да гэтай пары.

Дзякуючы многім актыўным старанням БГКТ, дынамічна развіваецца беларускае школьніцтва і беларускі літаратурны рух. Навучанне беларускай мове вядзецца ў 171 падставовай школе Беласточчыны для 11 тысяч вучняў, у 36-ці школах навучанне ўсіх прадметаў ідзе на беларускай мове. Арганізуюцца агульнаадукацыйныя беларускія ліцэі ў Гайнаўцы і Міхалове, а ў Бельскім педагагічным ліцэі паралельна адкрываюцца беларускія класы

для падрыхтоўкі настаўнікаў беларускіх пачатковых школ. Чарговы крок у развіцці беларускай асветы — утварэнне кафедры беларускай філагогіі ў Настаўніцкай студыі ў Беластоку. Усе згаданыя вышэй дасягненні непасрэдна ўплывалі на дынамічны інтэлектуальны, маральны, прафесійны і нацыянальны рост чарговых пакаленняў, асабліва тых беларусаў, якія паходзілі з бедных, занядбаных, пакрыўджаных лёсам і гісторыяй вёсак Беласточчыны. Маладая беларуская інтэлігенцыя пачала ганарыцца сваёй нацыянальнай адметнасцю, а дзякуючы сваім духоўным якасцям і асабістай культуры заваявала высокі аўтарытэт і пашану з боку грамадства, польскай нацыі. Доказам таму з’яўляецца факт, што ў беларускія ліцэі ў Бельску-Падляшскім і ў Гайнаўцы паступаюць вучні польскай нацыянальнасці. І гэта якраз адзін з лепшых прыкладаў нацыянальнага дыялогу дзвюх культур. Часам польскія выпускнікі ліцэяў паступаюць нават на далейшую вучобу ў вышэйшыя навучальныя ўстановы Рэспублікі Беларусь.

Галоўным ініцыятарам і арганізатарам беларускага літаратурнага руху ў Польшчы было таксама БГКТ. Некаторыя беларускія літаратары з’яўляліся яго дзеячамі. Пасля пісьменнікі вырашылі заснаваць Літаратурнае аб’яднанне «Белавежа». Беларуская літаратура набыла аўтарытэт у Польшчы і ў іншых краінах і стала раўнапраўным партнёрам у цывілізацыйным дыялогу з літаратурай польскай.

Важным стымулам пашырэння ведаў пра беларускую нацыю і гарманічных суадносін паміж палякамі і беларусамі з’яўляецца багацце беларускай культуры, яе разнастайнасць, высокі духоўны ўзровень. БГКТ было галоўным арганізатарам і беларускага самадзейнага мастацкага руху ў Польшчы, асабліва ва Усходняй Беласточчыне. Многія дзесяткі драмгурткоў, эстрадных, харавых і фальклорных калектываў вядуць актыўную дзейнасць у многіх гарадах і вёсках, выклікаюць шчырае захапленне і атрымліваюць высокія ацэнкі з боку публікі польскай нацыянальнасці. Па ініцыятыве БГКТ склаліся ўжо шматгадовыя традыцыі вялікіх, мнагалюдных мерапрыемстваў, характэрных багатымі праграмамі і прысутнасцю многіх польскіх удзельнікаў.

У сувязі з тым, што ў беларускім асяроддзі Польшчы ўвесь час працуе каля 50 аматарскіх калектываў, існуе патрэба фінансавай і псіхалагічнай падтрымкі эмацыянальнай іх дзейнасці. Усе беларускія калектывы нярэдка выступаюць перад публікай двухнацыянальнай ці выключна польскай. Беларускае таварыства супрацоўнічае з калектывамі, дапамагае ім, каб удзел у розных мерапрыемствах быў стымулам іх працы і развіцця.

Агульнапольскі фестываль «Беларуская песня», які кожны год праводзіцца ў раённых гарадах, а пасля ў Беластоку, з’яўляецца аўтарытэтным конкурсам усіх выканаўцаў беларускай песні. У заключным канцэрце прымаюць удзел лаўрэаты конкурсу, найлепшыя калектывы з Рэспублікі Беларусь і каля трох тысяч гледачоў. Канцэрты наведваюць высокія прадстаўнікі цэнтральных і рэгіянальных улад з Польшчы і Беларусі.

Свята беларускай культуры ў беластоцкім амфітэатры — гэта ўсебаковы паказ яе дасягненняў на працягу кожнага чарговага года. Сярод стваральнікаў і выканаўцаў — пісьменнікі, майстры народных рамёстваў, многія мастацкія (песенныя і танцавальныя) калектывы з Беласточчыны і Рэспублікі Беларусь. Публікі збіраецца да пяці тысяч. На Купалле ў Белавежу прыязджае кожны год з усёй краіны і нярэдка з-за яе межаў да 10 тысяч прыхільнікаў беларускай культуры. З абрадавымі і эстраднымі праграмамі выступаюць на сцэне мясцовага амфітэатра калектывы з Брэстчыны і Беласточчыны, разам збіраецца да 400 выканаўцаў. Сцэна ўпрыгожваецца купальскімі вянкамі, прывезенымі на свята калектывамі-выканаўцамі. У поўнач усе ўдзельнікі свята ідуць на раку пускаць вянкi, а пасля едуць у Белавежскую пушчу на вясельны гульні пры вогнішчах.

Кожны год БГКТ ладзіць агляды фальклорных калектываў. Раней яны праходзілі ў Нарве, пасля два гады ў Ласінцы, а апошні год — у Гарадку, у мясцовым Доме культуры. Такім чынам зберагаюцца і перадаюцца новымі пакаленням беларускія абрады. На агляд прыязджае каля 10 калектываў і збіраецца некалькі соцень гледачоў. Багацце і старажытнасць беларускага народнага абрада на Беласточчыне з'яўляецца доказам шматвяковасці гістарычнай традыцыі тутэйшага люду.

У два апошнія гады, у згодзе і пры ўдзеле мясцовых гмінных улад, праводзім па нашай ініцыятыве агульнапольскія прэзентацыі культуры нацыянальных меншасцей «Музычныя дыялогі над Бугам» у Мельніку. Ідэя мерапрыемства — дыялог культур нацыянальных меншасцей, якія пражываюць у Польшчы, з польскай нацыянальнай культурай. Мэтай двухдзённых дыялогаў з'яўляецца лепшае ўзаемапазнанне, кантакты і паразуменне, талерантнасць і збліжэнне прадстаўнікоў розных культур. Вельмі карысны фактар мерапрыемства — удзел прадстаўнікоў розных нацый з боку выканаўцаў і з боку публікі.

Па ініцыятыве і пры ўдзеле мясцовага Дома культуры мы прыступілі ў 2000 г. да рэалізацыі новай формы мастацкай дзейнасці ў Гарадку. Галоўны прынцып двухдзённага імпрэзы, якую назвалі «Сяброўскай бяседай», засноўваецца на тым, каб даць магчымасць ажыццяўлення непасрэдных кантактаў усім выканаўцам і ўсёй, у прынцыпе двухнацыянальнай, публіцы. Сярод дамінуючых колькасна беларускіх калектываў выступаюць як госці калектывы польскія або іншых нацыянальнасцей. Пасля канцэрта адбываецца вясельная сяброўская сустрэча каля вогнішча, за сталамі, з музыкай, з танцамі ўсіх удзельнікаў сустрэчы. Такім чынам яднаюцца паміж сабой усе выканаўцы і публіка, прадстаўнікі ўсіх нацый. Першая бяседа была вельмі плёнай, і таму гэтую імпрэзу будзем прадаўжаць і ў наступныя гады.

Кожны год, на працягу летняга сезона, БГКТ у паразуменні з самаўрадамі арганізуюць на Беласточчыне каля 25 пленарных мерапрыемстваў (фэстаў), на якіх ладзяцца канцэрты самадзейных калектываў, ствараюцца экспазіцыі ці адбываецца продаж вырабаў беларускіх народных майстроў.



Разнастайных мерапрыемстваў, якія арганізуе нашае таварыства, адбываецца ў год каля 80, у іх прымае ўдзел каля 60 тысяч публікі. Асабліваю ролю ў цывілізацыйным дыялогу культур беларуска-польскага памежжа іграюць мерапрыемствы, якія ў 1993 г. па нашай ініцыятыве, пры ўдзеле Саюза палякаў на Беларусі пачалі рэалізавацца і да гэтай пары праводзяцца без перапынкаў папераменна ў Беластоку і ў Гродне. Гэта — Міжнародная навуковая канферэнцыя «Шлях да ўзаемнасці» і фестываль польскай і беларускай песні «Беласток–Гродна». Удзельнікі канферэнцыі, якімі з’яўляюцца палякі і беларусы, маюць магчымасць атрымаць шмат новых звестак па гісторыі, культуры, мовазнаўству, этнаграфіі, сацыялогіі і іншых навуковых дысцыплінах. Кожны год у канферэнцыі прымае ўдзел каля 40 дакладчыкаў, а яе матэрыялы выдаюцца тыражом 400 экзэмпляраў. У рамках жа фестывалю «Беласток–Гродна» глядачы знаёмяцца з польскай і беларускай песняй у выкананні польскіх калектываў з Беларусі і беларускіх калектываў з Польшчы (па 150 выканаўцаў з кожнага боку). Канферэнцыя і фестываль спрыяюць лепшаму ўзаемапазнанню гісторыі і культуры народаў і іх меншасцей, развіццю міжнацыянальных кантактаў, дыялогу культур памежжа, іх узаемнаму ўзбагачэнню, развіццю багатых духоўных кантактаў паміж грамадзянамі, вучонымі-даследчыкамі, калектывамі, мастакамі і прадстаўнікамі ўлад, гарманічнаму суіснаванню і супрацоўніцтву народаў і іх культур, асабліва на памежжы, развіццю пачуццяў прыхільнасці і захаплення высокімі вартасцямі культур сваіх суседзяў, працэсам узаемапранікнення і інтэграцыі культур памежжа.

БГКТ стараецца супрацоўнічаць са школамі, якія вядуць вывучэнне беларускай мовы, паколькі дзеці і моладзь стануць у будучыні носьбітамі нашай нацыянальнай культуры. На Беласточчыне навучанне беларускай мове вядзецца цяпер у 29 пачатковых школах, 12 гімназіях і 2 ліцэях. Родную мову вывучаюць 3615 навучэнцаў. Сваёй дзейнасцю дапамагаем больш эфектыўнаму вывучэнню роднай мовы і мацаванню эмацыянальных сувязей вучняў з роднай культурай. З гэтай мэтай кожны год праводзім пяць конкурсаў для дзяцей і моладзі, якія вывучаюць беларускую мову ў школах Беласточчыны: «Звязда і калядаванне», дэкламатарскія конкурсы «Роднае слова» і «Сцэнічнае слова», конкурсы тэатральных калектываў і «Беларуская песня для школьнікаў». Гэтыя мерапрыемствы, у якіх прымаюць удзел сотні маладых выканаўцаў і якія павышаюць зацікаўленасць роднай мовай і культурай, спрыяюць развіццю нацыянальнага гонару і пашанавання культур і людзей іншых нацый.

Уся разнастайная, багатая формамі, шматгадовая дзейнасць БГКТ была накіравана на развіццё беларускай нацыянальнай асветы і культуры ў гарманічным супрацоўніцтве і дыялогу з культурай польскай, а таксама з культурамі іншых нацыянальных меншасцей, якія пражываюць у нашай краіне. Нашыя два народы, дзве канфесіі пойдучь шляхам разумнага паспяховага развіцця, калі здолеюць выкарыстаць (асабліва іх інтэлектуальныя і



палітычныя эліты) шансы дэмакратычнага развіцця і ўзбагачэння сваіх нацыянальных культур шляхам узаемнага пазнання, паразумення і талерантнасці. Дзейнасць БГКТ, як і дагэтуль, будзе такім працэсам спрыяць.

**Сакрат Яновіч (Крынікі, Польшча)**

## **ПОЛЬСКАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА \***

**П**ольская беларуская літаратура — гэта з’ява другое паловы XX ст. Трэба лічыць яе прадуктам духоўнага развіцця тае часткі беларускага этнасу, які апынуўся ў межах Польскай дзяржавы пасля Ялцінскіх пагадненняў, літаратурным экспанентам Беластоцкага краю.

Фарміраванне польскай беларускай літаратуры, як і беларускай савецкай, адбывалася ў агульнанацыянальным рэчышчы, і нават сёння няма падставаў разглядаць яе іначай, чым асаблівасць наогул беларускай літаратуры. Так не было б, калі б надалей існаваў Савецкі Саюз. Само ўзнікненне польскай беларускай літаратуры, да канца не ўсвядомленае, праходзіла па тых жа паралелях, што і савецкай беларускай. Калі існавала адна шматмоўная савецкая літаратура, літаратура Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, гэтак жа існавала літаратура Народнай Польшчы, якая тым адрознівалася ад Краіны Саветаў, што ішла іншым шляхам, хоць і да тае ж мэты. Проста быў не той самы лёс, не тая самая філасофія жыцця і чалавека.

Беларуская савецкая літаратура жыла ў цяні вялікарускай літаратуры, маскоўска-ленінградскай. Польская беларуская — вядома — у цяні польскай літаратуры, варшаўска-кракаўскай. Тая і тая доўга не выходзілі за рамкі эпigonства, нацыянальнай філіяльнасці.

Лішне здзіўляемся, што польская беларуская літаратура ўсё яшчэ незразумелая на мінскім Парнасе, што рэцэнзенты пішуць пра «белавежцаў» пераважна глупствы, з пазіцыі сталічнага аўтарытэта пра раённага паэта... Справа ў тым, што абедзве гэтыя літаратуры ў адной (г. зн. беларускай) перажываюць процілеглыя ўплывы, знаходзяцца пад рознымі, так сказаць, парасонамі. Мінскія літаратурныя крытыкі не ў стане глядзець у космас чалавецтва ўласна беларускімі вачыма, а заўсёды з дапамогаю класікаў з-над Нявы і Масквы. Нешта адваротнае бачыцца ў выпадку беластоцка-варшаўскіх аналітыкаў.

---

\* Погляд аўтара на лёс беларускай літаратуры ў Беларусі здаецца нам празмерна песімістычным, а беларускай літаратуры ў Польшчы — занадта аптымістычным, бо ў абодвух выпадках ён будзе ў той ці іншай ступені залежаць ад глабальных працэсаў. — *Рэдкал.*

Расія і Польшча як два, антаганізуючыя паміж сабою, імперскія патэнцыялы мелі і маюць натуральныя пертурбацыі ва ўзаемаразуменні, таксама ў сферы культуры. Бывае, што даходзіць да парадоксаў: папулярызаваныя ў Маскве польскія пісьменнікі аказваюцца папраўдзе другараднымі, а сапраўды вартыя ўвагі палякі зусім невядомымі. Інтэрвенцыя з польскага боку на гэты конт рэдка назіраецца з увагі на невялікае зацікаўленне адсюль расійскім кніжным рынкам. Палякі традыцыйна цэняць заходнееўрапейскае прызнанне. Гэтыя расійска-польскія рэляцыі і кладуцца ценом на інтэграцыю абодвух гатункаў беларускай літаратуры. Не тыя самыя інструменты іх аналізу ды ацэнак.

Ці зменіцца гэта? Несумненна так, але ў наколькі вялікіх маштабах?! Асабліва важнае значэнне будзе мець набліжэнне лёсу Рэспублікі Беларусь да польскіх, затым і заходніх стандартаў. Збудзецца тое хутчэй, чым мы думам, і па той банальнай прычыне, што анексіянісцкая Расія XX ст. — з часоў Першай сусветнай вайны — знаходзіцца ў стане татальнае катастрофы, а яе цяперашні бюджэт не перавышае бюджэту Каралеўства Бельгіі або горада Лондана. Прычым трымаецца ён на заходніх крэдытах, пазыках. І гэта — дзяржавы, у якой пяць ці шэсць зонаў часу, а тэрытарыяльна яна роўная Паўночна-Амерыканскаму кантыненту. Беларусь, уяўляючы сабою багонную выспу тэхналагічнага заняпаду, амаль у цэнтры Еўропы, не можа бясконца існаваць у статусе «бананавай рэспублікі», што на адлегласці шасцігадзіннага пераезду аўтамабілем з Берліна. Гэты эканамічны матыў вельмі неабходны ў літаратурных разважаннях, памятаючы, што літаратура не існуе ўвогуле. Яна ёсць душою лёсу нацыі, адбіткам пачуцця бацькаўшчыны, будзе яе духоўны і матэрыяльны краявід. З’яўляецца слязой пякучай Айчыны. Іначай п’яе паэт, тры дні не еўшы, а іначай той, каму не сніцца скарынка хлеба. Прыклад таму аўра класічнай рускай літаратуры і аўра класічнай беларускай (усіх тых жудасных матываў з «лыжкай заціркі»).

Беларуская польская літаратура радзілася на маіх вачах, і я добра памятаю, якой чужою была нам, «белавежцам», уся тая калгасна-індустрыяльная тэматыка ў таўшчэзных тамах лаўрэатаў Сталінскай, пасля Ленінскай прэміяў. Ужо на першых старонках тае прозы (паэзіі) зліпаліся павекі і трашчалі ў пазяханні сківіцы. Непраўдападобная графаманія! Рускія празвалі яе творы «макулатурнымі изданиемі». Толькі Чорнага давалася неjak чытаць. Захапляліся раннім Купалам, Багдановічам, амаль цэлым Коласам, усім тым, што трапляла ў нашы рукі з даваенных віленскіх выданняў, на якія часам натыкаліся, шукаючы чагосьці на гарышчах хатаў. Моцна потым з’явіўся перад намі Караткевіч, трохі Брыль. У польскай літаратуры тае пары не нагладалася столькі смецця, халтуры «на аркушы».

Але працэс пайшоў. Вырастаючы ў інтэлігентнасць, трымаліся ў сваёй творчасці Малое Айчыны. Яшчэ жыла тады вёска, з якое ўсе мы. Была магчымасць публікавацца, і гэта нас час ад часу падсцёбвала. За пасляваенныя гады паявілася больш за сотню аўтараў, з ліку якіх добры дзесятак таленавітых

надзвычай, ужо ў 70-я гг. блізкіх да прафесіяналізму. Нічога такога не зда-рылася б, калі б польскія беларусы не ўяўлялі сабою этнічнай тэрыторыі з асобнай гісторыяй, побытам, псіха-ментальным кліматам. Калі б не былі яны тут адвечнымі. Характэрна, што нават наймагалькая эміграцыя нідзе не нараджае нацыянальна-моўных паэтаў, празаікаў, драматургаў. Эміграцыйная літаратура — гэта літаратура пакінуўшых Айчыну. Ніколі больш і не глыбей. Такая прырода чалавечага духу. Айчына па-за лёсам — выдумка!

Польская беларуская літаратура дасягнула жанравае камплектнасці напрыканцы 70-х гг. Нарадзіўшыся паэтычным дзіцём, пасталела ў еўрапейскі апагей развіцця культуры пасля страшэннае вайны ды ідэалагічнага фанатызму. Амаль адначасна з бурлівым вершапісаннем з’явілася проза (апавяданні, навелы). Неўзабаве і драматургія. Больш часу, натуральна, спатрэбілася дзеля з’яўлення літаратурнай крытыкі і эсэ. На першы погляд здзіўляюць хуткія тэмпы спеласці гэтай літаратуры. Такі веснаход чыгэльна тлумачыцца паняццямі прыроды: прыйшла пара. Духоўны патэнцыял брыняў раней.

Пра мастацкую каштоўнасць тае творчасці нельга выказацца катэгорыямі часу, народзінаў і росту. Сур’ёзны гісторык кожнай літаратуры ведае, што менавіта найпершыя творы аўтара нярэдка ўяўляюць сабою цуд дасканаласці, чаго ў паслейшай творчасці ўжо не дасягаецца. Мастацтва ёсць тайніцаю. Добрасумленны паэт не будзе клеіць з сябе дурня, апавядаючы чытачу байкі аб тым, чаму ён піша. З гэтым, як з вераю ў Госпада.

Усё гэта стала відавочным у 80-я гг., калі польская беларуская літаратура ўзвысілася да еўрапейскага кантэксту. «Белакежцаў» пачалі перакладаць на Захадзе — у Англіі, Германіі, Нарвегіі. Часта, здавалася б, цалкам дэютанцкія тэксты. Бо неспасціглыя шляхі мастацкасці слова.

Прынагодна заўважма фактар часу. У літаратурную маладосць нікому не прыходзіла ў галаву ісці са сваімі творамі ў шырокі свет. Не было пачуцця ўласнае вартаснасці. Юначая сарамлівасць. Багдановічова радасць ад першае аўтарскае кніжкі. Выйшаў, як вядома, адзін «Вянок» і аніякіх тамоў больш, а вось адбыўся пералом у роднай літаратуры. Не колькасць, але якасць вырашае. Дзеля кантрасту дадам, што пачынальнікамі польскай беларускай літаратуры былі людзі, так сказаць, з голым талентам, без асаблівай адукаванасці на тую пару, без пісьменніцкай самасвядомасці. Пісалі інстынктыўна, заядла спасцігаючы веданне беларускай літаратурнай мовы, пераважна саматугам. Энтузіязм тады дзеля гэтага цяжка нават уявіць сёння! Гэта была эйфарыя адораных дзяўчат і хлопцаў, якія адчулі сябе не бязбацькавічамі, а ў дадатак і валодаючымі айчыннымі прасторамаі. У сваёй хаце. Так нараджаюцца нацыі. Успомнім слёзы Гаруна, калі трапіла яму ў рукі друкаванае матчынае слова. «Матчын дар».

Кантакт з беларускай савецкай літаратураю не перавышаў хрэстаматыйнай дозы ў вясковых школах, дзе наладжвалі якраз навучанне прадмета беларускай мовы. Славуты «Камсамольскі білет» і т. п. успрымаўся як незразумелая экзотыка.

Усё ж існавала галоўная з галоўных прычына ўзнікнення польскай беларускай літаратуры. Так, быў і ёсць ёю асобны свет Беластоцкага краю, адрозны ад польскага і ад савецкага. Ягонныя параметры, вядома, змяняюцца, але ён застаецца. Беларусь надалей савецкая па інерцыі, хоць савецкая сістэма — савецкі космас — перажывае непазбежны распад. Беластоцкі край толькі няцэлыя два гады пабыў савецкім (кастрычнік 1939 г. — чэрвень 1941 г.). Духоўныя сляды савецкай улады ў нас выключна змрочныя. З другога боку з’яла і з’яе Польшча, якая, нягледзячы на таксама агульную непрывабнасць нам, сваімі, аднак, стандартамі ва ўсіх адносінах непараўнальна перавышае савецка-беларускія ці савецка-расійскія. Гэта праўда, што ніхто ў нас не пытаў, ці хочам мы апынуцца ў Польшчы. Але калі і дайшло б да нечага нахшталт такога рэферэндуму, дык яго вынік аказаўся б несумненна карысны Польшчы, аб чым сведчыць цалкам маргінальная рэпатрыяцыя беластоцкіх беларусаў у СССР, блізкі нулю эфект камісарскіх агітатараў у 1944–1947 гг. Горка пасмакавала «родная ўлада» пасля 17 верасня.

З польска-варшаўскай перспектывы Беластоцкі край — гэта працяг эканамічна дэфіцытных даваенных Крэсаў, якія стала абцяжарвалі бюджэт дзяржавы. Калі ў выпадку далучэння да Польшчы паслянямецкіх тэрыторыяў уздоўж Одры і Балтыкі высоўваўся аргумент іх гаспадарчай значнасці, дык польска-беларуская мяжа ўсталявана ўсяго дзеля беластоцкага камунікацыйнага вузла і надзелу палякам... часткі Белавежскай пушчы (успаміны тагачаснага прэм’ера Асубкі-Мараўскага, які перамаўляўся са Сталіным). Гэтая наша эканамічная неістотнасць у сістэме Польскай дзяржавы абумоўлівае тую асобнасць свету Беластоцкага краю ад заходняга напрамку.

Жыве, як умее, наш рэгіён, папраўдзе, нікому не патрэбны, і мае ўжо ўласную літаратуру, не так і бедную. Духоўнасць жа самое Беларусі, разгорнутая ў нашаніўскую пару, дзівосна пакрывілася ў стагоддзе ідэалогіяў і таталітарызмаў. На яе міжваенным захадзе «бал права» Камуністычная партыя Заходняй Беларусі. Нешта ідэнтычнае можна сказаць і пра Беластоцкі край, але не далей, чым да чэрвеня 41-га. Самакампраметацыя савецкай сістэмы як нявольніцкай дала той вынік, што Польшча, а ўжо зусім цудоўна Народная Польшча, бачылася ў пазітывах (без павальных арыштаў, расстрэлаў і Сібіры). Індактрынацыя — іншы раз цэнзарская — пісьменнікаў не мела ў нас рысаў тэрору, і нікога нікуды не высылалі па прычыне нязгоды з афіцыйнымі ўстаноўкамі. Толькі ў рэдкіх выпадках паніжалі каго па службе або абмяжоўвалі яму вольныя заробкі. Польская беларуская літаратура выпявала ў атмасферы адноснай свабоды ў сэнсе зместу твораў і цалкам, калі гаварыць пра ўсякія т. зв. фармалізмы (эксперыментарства).

Насоўваецца, урэшце, пытанне пра непазбежнасць узнікнення польскай беларускай літаратуры. Хаця і вельмі агістарычнае яно, тым не менш, вартае развагі таму, што паглыбляе разуменне прычынаў такога з’явы. У шэрагу важных — трэба памятаць пра ненацыянальны, а чыста сацыяльны характар Беларускай рэспублікі, яе імперскую правінцыйнасць, праграмае ігнараванне

беларускіх этнічных анклаваў у блізкім замежжы (Беласточына, Віленшчына, Смаленшчына). Генеральная палітычная мэта СССР зводзілася да наступовае ліквідацыі маемых нацыяў і пераўтварэнне іх у новую этнічную цэласць, якасць, менавіта — ад савецкага народа да савецкай нацыі. Паводле сусветных аналагаў у посткаланіяльных краінах Афрыкі, Лацінскай Амерыкі, поўдня Азіі. Трымаючыся канцэпцыі будучай савецкай нацыі — польскі беларускі анклаў цалкам выпадаў з поля зроку Беларускай ССР. Нават горш таго — уяўляў сабою нязручны элемент у гармоніі савецка-польскіх суадносінаў. На беларускую нацыянальную меншыню ў нас Масква (Мінск быў яе палітычным прадмесцем) глядзела толькі ў катэгорыях міжнародных інтарэсаў. Як на плацдарм для супрацьдзеянняў, эвентуальны непамыснаму развіццю падзей у самой Польшчы. Разглядаліся мы не вышэй дыверсійных патрэб імперыі, шчыранацыянальныя дзеячы ў Беларастоцкім краі таемна прападалі, як выявілася потым, у выніку акцыяў савецкіх спецслужбаў. Стабілізацыя ладу Народнай Польшчы закончыла перыяд асаблівага зацікаўлення польскімі беларусамі з боку палітыкаў; мелі месца спробы мінімалізацыі структураў іх нацыянальнага жыцця, аднак не ў савецкім стылі дзяржаўнага тэрору (указаў ці наказаў). У Польшчы ўсё ж законнасць вышэй начальніцкага сваволля. Заўсёды існавала магчымасць самаабароны або і выйгрышу, перамогі ў канфлікце. Увесь час пульсавалі, хоць і з пераменным напружаннем, даўнія дэмакратычныя традыцыі. Вядома, што культура выканання закону знаходзіцца ў прастай залежнасці ад культуры ягонага выканаўцы. Што з таго, што т. зв. Сталінская Канстытуцыя ўяўляла сабою найбольш дэмакратычную ў свеце (для прыкладу, Вялікабрытанія па сёння абыходзіцца без канстытуцыі — і нічога, не наракае).

Толькі ў адным выпадку не дайшло б да ўзнікнення польскай беларускай літаратуры, а менавіта ў сітуацыі адсутнасці глухое сцяны між Савецкім Саюзам і Народнай Польшчай, кшталтам заходніх дзяржаўных межаў. Такое вырашэнне, аднак, не было магчымае па прычыне непадабенства эканомік, перш за ўсё ўзроўняў быту (Польшчу напаткаў бы тады лёс Эстоніі, Латвіі, затопленых рускамоўнымі).

Адначасна цывілізацыйны прагрэс Беларастоцкага краю быў і застаўся самым нізкім у дзяржаве, нават у супастаўленні з мазавецкай паласою на захадзе рэгіёна (ваяводства). З аднаго боку, гэта выдатна кансервала этнічнасць нацыі, але, з другога, дрэнна паўплывала на адаптацыю ёю сучаснасці, што ў выніку давяло цяпер да масавае міграцыі ў вялікія гарады ў пошуках жыццёвага прытулку. Абвальная паланізацыя цяпер набыла рысы самапаланізацыі, эмігранцкага прыстасаванства.

Польская беларуская літаратура застанецца літаратураю беларускай мовы. Яе польскамоўе нефункцыянальнае па прычыне народнай жывучасці тут самое беларушчыны, як і перыферыйна невялікай тэрыторыі, заселенай гэтай мяншынаю. Польскамоўе будзе раўназначна яе гістарычнай смерці, выраджэнню ў польскую рэгіянальнасць. Паланізацыя адбывалася і адбываецца

без тае заядласці, якую наглядаем у русіфікатараў Рэспублікі Беларусь. Проста маштабы не тыя: Беластоцкі край Варшаве — гэта дробязь, не вартая асаблівай увагі ў значэнні палітычнай істотнасці.

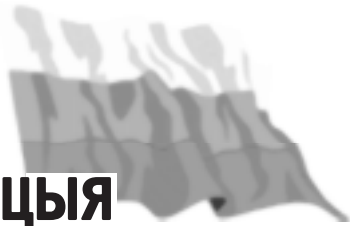
Польская беларуская літаратура будзе кантрастна існаваць на фоне цалкам рускамоўнай ужо самое Беларусі, русіфікацыя якой беззваротна закончылася. Прыгадайма саму натуру мовы, — калі знікае яна, дык ужо не ажывае (адзіны прыклад, які пацвярджае гэтае правіла, уяўляе сабою Ізраіль, у якім адміністрацыйна ажыўлены іўрыт). Разам з адыходам у нябыт пакалення, якое яшчэ памятае мелодыку беларускага маўлення, беларуская мова пераўтворацца канчаткова ў дэкаратыўную і ў літургічную (хто сёння заручыцца, напрыклад, якая была інтанацыя маўлення ў антычных рымлянаў?).

Калі скажу, што будучая рускамоўная беларуская літаратура апусціцца ў расійскую правінцыянасць, то хачу гэтым падкрэсліць непаўторнасць нацыянальнай мовы як сістэмы арыгінальнай філасофіі свету і чалавека. Беларускі склад думкі — гэта не тое, што рускі ці польскі. Пішучы па-польску, гадуеш у сабе паляка. Пішучы па-руску, гадуеш у сабе рускага. Яскрава тлумачыць нам тое ўся дасведчанасць Еўропы, у якой — прыкладам — ідзе гаворка пра пісьменнікаў арэалу французскай мовы, а ўжо пасля ўдакладняецца: уласна французскі каторы, ці бельгійскі або швейцарскі, люксембургскі, канадскі. Цэнтр ініцыяцыі французскай лексікі, яе ўзоры ў Парыжы, а не ў Брусэлі або Жэневе. У рускім пісанні, хочам таго або не, машынальна арыентуемся на Расію, на Маскву, а не на Мінск або Гомель. Руская мова — то і рускае светабачанне, замест беларускага. Не палічыўшыся з усім гэтым, не зразумеем сэнсу нацыянальных літаратур.

Беларуская рускамоўная не перажыве беларускай дзяржаўнасці, знікне разам з ёю. Польская беларускамоўная вечная, бо непадобная, дакладней: не такая самая. Гаворыць пра свет і чалавека думкамі і катэгорыямі беларускага слова, яго граматыкі. Абараняць беларускую мову — гэта абараняць і свой лёс, і свой стыль жыцця. Сваю перспектыву ўрэшце.

---

# БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА РАСІЙСКАЯ ФЕДЭРАЦЫЯ



**Сяргей Бальшакоў (Цюмень, Расія)**

## **ЦЮМЕНСКАЯ «БЕЛАРУСЬ»: УЧОРА, СЁННЯ, ЗАЎТРА**

**Ц**юменская абласная грамадская арганізацыя (ГА) «Нацыянальна-культурнае таварыства Беларусь» створана ў чэрвені 1997 г. і зарэгістравана Упраўленнем юстыцыі Адміністрацыі Цюменскай вобласці 14 жніўня 1997 г.

Згодна са статутам таварыства «Беларусь», асноўнымі яго мэтамі і задачамі з’яўляюцца: задавальненне нацыянальных духоўных і культурных патрэб выхадцаў з Беларусі, якія пражываюць у Цюменскай вобл.; захаванне і развіццё беларускіх нацыянальных традыцый, культуры і мастацтва; распаўсюджванне праўдзівай інфармацыі аб сучасным становішчы ў Рэспубліцы Беларусь; замацаванне традыцыйных сяброўскіх сувязей паміж народамі, якія насяляюць Цюменскую вобл.

Наша таварыства яшчэ вельмі маладое. 14 жніўня 2000 г. яму споўніліся тры гады, але яно ўжо добра вядома ў Цюменскай вобл. дзякуючы ўдзелу ў культурна-масавых мерапрыемствах, выступленнях па тэлебачанні, радыё, артыкулах у мясцовых газетах.

Цяпер «Беларусь» аб’ядноўвае 100 чалавек. Характэрна, што мэты, ідэі і сама дзейнасць таварыства далучылі да яго і некалькі рускіх. Пры «Беларусі» створаны і актыўна дзейнічаюць секцыі вайскоўцаў, моладзі, ветэранаў. Узначальваюць іх члены ўправы, людзі энергічныя і захопленыя сваёй справай.

Першым са значных мерапрыемстваў, арганізаваных таварыствам, была яго афіцыйная прэзентацыя грамадскасці Цюменскай вобл. 2 красавіка 1998 г. З гэтай нагоды ў Доме нацыянальных культур Цюмені сабраліся прадстаўнікі Адміністрацыі, нацыянальна-культурных і грамадскіх арганізацый вобласці і горада. Ужо ў наступным месяцы самадзейныя артысты таварыства прынялі ўдзел у святкаванні Дзён славянскай культуры і пісьменства — разам



з творчай групай беларускіх артыстаў на чале з І. Лучанком, які з’яўляецца ганаровым сябрам «Беларусі». З ліпеня таго ж года таварыства арганізавала і з поспехам правяло «круглы стол» з нагоды Дня Незалежнасці Рэспублікі Беларусь, у рабоце якога прынялі ўдзел кіраўнікі Адміністрацыі вобласці і горада, старшыні нацыянальных дыяспар вобласці, прадстаўнікі сродкаў масавай інфармацыі. А ў канцы верасня 1998 г. у Завадаukoўску адбылося адкрыццё першага філіяла «Беларусі».

Неўзабаве быў створаны наш першы беларускі фальклорны ансамбль «Лянок» — цяпер сталы ўдзельнік практычна ўсіх культурна-масавых мерапрыемстваў рэгіёна. Мастацкі кіраўнік ансамбля — колішняя выпускніца Беларускай кансерваторыі, артыстка аркестра народных інструментаў імя Жыновіча Тамара Грыгор’ева. У ансамблі ёсць таксама і прафесійны баяніст, заслужаны работнік культуры Расіі Фёдар Валодзін. Хутка быў створаны адпаведны дзіцячы калектыў — ансамбль «Пралескі». Цяпер ужо можна гаварыць, што ў ансамбляў сфарміравалася ўласнае аблічча, пры гэтым павялічваецца колькасць удзельнікаў, удасканалваецца іх майстэрства, пашыраецца рэпертуар.

У студзені 1999 г. таварыства зрабіла значны крок наперад у замацаванні і развіцці беларускіх нацыянальных традыцый, культуры і мастацтва — распачала дзейнасць беларуская нядзельная школа, у якой дзеці і ўнукі беларусаў Цюменскай вобл. вывучаюць родную мову і літаратуру, знаёмяцца з багатай культурнай спадчынай гістарычнай радзімы, атрымоўваюць звесткі аб тым, што там адбываецца ў нашыя дні. Вядома, яшчэ шмат складанасцей, не хапае падручнікаў, хрэстаматый, наглядных дапаможнікаў і іншага, што неабходна для нармальнага навучальнага працэса. Большасць настаўнікаў школы — аматары без адпаведнай прафесійнай адукацыі — працуюць выключна па ўласнай ініцыятыве, на грамадскіх пачатках; пры гэтым усе падручнікі і кнігі набываюцца імі за ўласныя сродкі ў час наведванняў радзімы ў час адпачынку ці камандзіроўкі. Відавочна, што для далейшага паспяховага існавання нядзельнай школе патрэбна дапамога Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, — гэта мусіць быць апека ў метадычным плане, у тым ліку і арганізацыя хуткатэрміновага навучання выкладчыкаў пачатковай школы.

Дзейнасць таварыства не абмяжоўваецца аднымі толькі выступленнямі калектываў мастацкай самадзейнасці і інтэр’ю ў медыя-сродках. Так, управа аказала дапамогу ветэрану Вялікай Айчыннай вайны, удзельніцы беларускага партызанскага руху Е. Папковай, цяпер жыхарцы адной з вёсак Цюменскай вобл., ва ўстанаўленні тэлефона.

У красавіку бягучага года таварыства брала ўдзел у з’ездзе беларусаў Расіі, на якім прадстаўнік управы «Беларусі» У. Шугля быў абраны ў кіраўніцтва створанай на з’ездзе Нацыянальнай аўтаноміі беларусаў Расіі.

У ліпені 1999 г. пры падтрымцы старшыні Саюза кампазітараў Беларусі І. Лучанка таварыствам была арганізавана экскурсія для групы цюменскіх

беларусаў і іх дзяцей па Мінску, у Хатынь і на Курган Славы. «Паездка на гістарычную радзіму стала сапраўднай падзеяй, асабліва для нашых дзяцей, многія з якіх прыехалі сюды ўпершыню. Бомы звонаў Хатыні не дадуць зачарсцвец нашым душам ніколі», — такія былі водгукі.

Варта згадаць таксама такую праведзеныя сумесна з аддзяленнем пасольства мерапрыемствы, як прыём з нагоды Дня Незалежнасці Рэспублікі Беларусь і 56-годдзя яе вызвалення ад фашысцкіх захопнікаў; адкрыццё выстаўкі тавараў беларускіх вытворцаў, якая адбылася ў маі 1999 г.; святкаванне Дня Расіі з выездам у раённы цэнтр Новую Таўду, дзе пражывае вялікая колькасць выхадцаў з Беларусі, дарэчы, адміністрацыю там узначальвае этнічны беларус.

У рабоце таварыства значную ролю адыгрываюць найбольш актыўныя яго сябры, якія заслугоўваюць таго, каб сказаць аб іх асобна.

Асноўным «лакаматывам» «Беларусі», галоўным завадатарам усіх пачынанняў і арганізатарам мерапрыемстваў, бяспрэчным лідэрам з'яўляецца старшыня ўправы таварыства, прэзідэнт холдынгавай кампаніі Гандлёвы дом «Мангазея» *Уладзімір Шугля*, бацькі якога з'яўляюцца выхадцамі з Барысава, — там дагэтуль жывуць яго сваякі. Менавіта дзякуючы яго фундацыям таварыства мае ўласны офіс, аргтэхніку і неабходныя фінансавыя сродкі.

*Леанід Ксяндзоў* — намеснік старшыні «Беларусі», палкоўнік, таксама ініцыятыўны і энергічны чалавек. Ён сабраў вакол сябе вялікую групу вайскоўцаў і ўзначаліў адпаведную секцыю, колькасць сяброў якой увесь час павялічваецца.

*Людміла Татарынцава* адказвае ў таварыстве за мастацкую самадзейнасць. Без спецыяльнай адукацыі, але надзеленая ад прыроды цудоўным пачуццём гумару, жыццёвай энергіяй і арганізатарскімі здольнасцямі, яна выконвае ролю рэжысёра і вядучай культурна-масавых мерапрыемстваў «Беларусі». Ва ўсіх пачынаннях ёй дапамагае 9-гадовы сын *Уладзіслаў*.

Значную работу вядзе таварыства сярод пенсіянераў: запрашае іх на вечарыны, спрыяе вырашэнню побытавых праблем, аказвае мажлівую матэрыяльную дапамогу. За гэты накірунак адказвае *Ларыса Шпартова*.

Секцыю моладзі ўзначальвае *Юрый Куліна*.

Сябрамі «Беларусі» з'яўляюцца розныя па ўзросту, сацыяльнаму стану і адукацыі людзі, сярод якіх ёсць такія, хто цяпер займае адказныя пасады ў кіраўніцтве вобласці і горада. Гэта мэр Цюмені *С. Кірычук*, дэпутат Дзяржаўнай Думы Расійскай Федэрацыі *Г. Райкоў*, старшыня лічыльнай палаты Цюменскай вобл. *С. Шэрагаў*, рэктар Цюменскага дзяржаўнага інстытута мастацтваў і культуры *М. Капека*. Нягледзячы на занятасць ў сваёй асноўнай дзейнасці, гэтыя людзі заўсёды гатовыя аказаць (і аказваюць) «Беларусі» мажлівую дапамогу.

Сябры таварыства, якія сур'ёзна займаюцца камерцыйнай, спрыяюць пашырэню гандлёва-эканамічных сувязей паміж Беларуссю і Цюменскай

вобласцю. Шэраг такіх фірм, напрыклад, Гандлёвы дом «Мангазья», «Мілавіца – Цюмень», «Віцязь» ужо шмат гадоў займаюцца рэалізацыяй беларускіх тавараў на мясцовым рынку. Да гэтага супрацоўніцтва гатовыя актыўна далучыцца і іншыя цюменскія кампаніі, якімі кіруюць сябры ГА «Беларусь» — напрыклад, «Цюменьзнешэканамсэрвіс», «Парфум-Цюмень» і г. д.

2000 г. таксама прынёс суполцы новыя дасягненні. Створана футбольная каманда «Белая Русь», якая адразу ж заняла 2 месца на абласным чэмпіянаце па міні-футболу. Па сумеснай ініцыятыве таварыства «Беларусь», аддзялення пасольства і кіраўніцтва Цюменскага дзяржуніверсітэта на кафедры агульнага мовазнаўства гэтага ўніверсітэта была ўведзена спецыялізацыя «Беларуская мова і літаратура». Выкладанне вядзе лінгвіст *А. Жураўская*.

Адкрыты філіялы таварыства ў Ялутароўску, Табольску, Ніжній Таўдзе.

На базе ГА «Беларусь» створана Цюменская гарадская нацыянальна-культурная аўтаномія, плануецца стварэнне абласной нацыянальна-культурнай аўтаноміі, куды ўвойдуць іншыя арганізацыі вобласці.

Варта адзначыць, што працы «Беларусі» значна паспрыяла б падтрымка з боку рэспублікі. Таварыства мае патрэбу ў беларускамоўнай літаратуры — мастацкай і спецыяльнай, краязнаўчых матэрыялах, сувенірнай беларускай прадукцыі і г. д. Іншыя дзяржавы аказваюць сваім цюменскім дыяспарам лепшую (у параўнанні з Рэспублікай Беларусь) дапамогу. Тым больш, удзячны члены таварыства кампазітару І. Лучанку, які акрамя згаданай ўжо экскурсіі па Мінску і Хатыні арганізаваў, з удзелам Мінгарвыканкама, Дні беларускай культуры ў Цюменскай вобласці (лістапад 1999 г. – студзень 2000 г.).

Якія ж планы «Беларусі» на будучыню? Іх шмат, і ў іх ліку:

- Збор матэрыялаў і напісанне кнігі «Беларусы ў Цюменскай вобласці»;
- Стварэнне музея гісторыі асваення беларусамі Цюменскай вобласці;
- Пашырэнне арганізацыі праз адкрыццё новых філіялаў у розных гарадах Цюменскай вобл., аб'яднанне ўсіх беларускіх нацыянальна-культурных арганізацый Урала і Заходняй Сібіры;
- Стварэнне пры адной з абласных газет рэгулярнай (штомесячнай ці што тыднёвай) «беларускай старонкі», вывучаецца магчымасць стварэння ўласнай, няхай і невялікай, тэлепраграмы. Усё гэта патрабуе сур'ёзных сродкаў, якіх «Беларусь» цяпер не мае, але ў будучым яны могуць з'явіцца, таму і распачата адпаведная дзейнасць.

Усё сказанае сведчыць, што нягледзячы на сваю маладосць ГА «Беларусь» ужо даволі сур'ёзна зарэкамендавала сябе. Няма сумненняў, што ўсе планы таварыства здзейсняцца, калі з боку Рэспублікі Беларусь ёй будзе аказвацца адпаведная дапамога.

*Пераклад з рускай Вольгі Мазуравай*

## ЯКУЦКІЯ МАТЭРЫЯЛЫ АБ РЭПРЭСАВАНЫХ БЕЛАРУСАХ

Яшчэ з часоў царызму Якуція атрымала назву «турма без кратаў», бо туды высылаліся на пасяленне розныя «злачынцы», у тым ліку і ўраджэнцы Беларусі, пачынаючы з XVII ст. Не забыліся пра яе і бальшавікі, толькі высылку зрабілі больш масавай і арганізаванай, прымушаючы працаваць выгнанцаў на лесапавале, у шахтах і рудніках.

У Якуцку, сталіцы Рэспублікі Саха (Якуція), на вул. Дзяржынскага, знаходзяцца амаль побач два ведамасныя архівы — архіў МУС РС(Я) і архіў УФСБ па РС(Я). У першым з іх захаваліся невялічкія скрыначкі з карткамі (цяпер яны ўводзяцца у камп'ютэр) на сасланых ў 1930 г. у Алданскі р-н ЯАССР кулакоў. («Кулацкая» ссылка ў ЯАССР была ліквідавана ў 1947 г.). Усяго туды, па звестках даследчыкаў, было саслана 4724 чалавекі, сярод якіх з Беларускай ССР 287 сем'яў<sup>1</sup>. Гэтыя карткі дапаўняюцца наступнымі спісамі: «Список спецпереселенцев Алданского Промышленного района Алданского Оперативного Сектора ГПУ ЯАССР на предмет восстановления директивы ГУЛАГа ППУ 1 октября 1932 г.», «Алданский оперсектор», «Спецпереселенцы 1933 г.», «Списки трудпоселенцев, призванных в Красную Армию и прямых членов их семей (жена, дети), снятых с учета в Комендатуре Трудовых Поселений Алданского Окр. Отд. НКВД ЯАССР на основании приказа НКВД СССР № 002303 от 22.X.1942 г. по состоянию на 1 марта 1943 года» (дарэчы, беларускія часткі гэтых спісаў дасылаліся ў г. Чкалаў, дзе ў час вайны знаходзілася УНКУС БССР), а таксама «Списки трудпоселенцев из бывших офицеров царской армии, полицейских, бывших белогвардейцев, участников банд, восстаний, лиц судимых за к-р преступления, содержащиеся в трудпосёлках Алданского района ЯАССР. 1943 г.».

На жаль, указаная картагэка па кулаках няпоўная і недакладная, бо яна складалася ў 1944 г. і пазней. Асабістыя ж справы кулакоў былі знішчаны «шляхам спалення», аб чым сведчаць «Отборочные списки на уничтоженные дела спецпереселенцев — финнов, немцев, б/кулаков согласно приказа МВД СССР 0026 – 1955 г. (Окончено 26 марта 1956 г.)». Таму немагчыма, напрыклад, цяпер прасачыць лёс сасланага «кулака» Язэпа Сушынскага з Пётрыкава, які, як пазначана ў картцы, «15 VIII – 32 г. здзейсніў уцёкі з с/п».

«Кулацкую» картагэку архіва МУС РС(Я) добра дапаўняюць як лісты саміх былых «кулакоў» ці іх сваякоў, калі яны звярталіся за рэабілітацыяй, так і матэрыялы Рэспубліканскага архіва ЗАГС РС(Я), які таксама на той жа вуліцы Дзяржынскага, у будынку Рэспубліканскага дзяржаўнага архіва РС(Я). Тут былі

<sup>1</sup> Земсков В. Н. Судьба «кулацкой ссылки» (1930–1954 гг.) // Отечественная история. 1994. № 1. С. 119.

мною прагледжаны ўліковыя дакументы аб шлюбе, нараджэнні і смерці па Алданскаму раёну ЯАССР за 1930–1947гг. Выявілася, што сасланія беларускія кулакі паміралі ў асноўным ад «пароку сэрца» і (пераважна дзеці) ад дызентэрыі летам, а зімой ад запалення лёгкіх. Бралі шлюбы ў асноўным з землякамі, указваючы нацыянальнасць рускую ці польскую (зрэдку беларускую). Гэта, пэўна, тлумачыцца веравызнаннем, бо, напрыклад, нацыянальнасць Растоўскага Фелікса Станіслававіча, высланага з в. Лупенькі Ушацкага р-на Полацкай акругі, у акце аб смерці, якая наступіла 3 снежня 1942г. ад «дэкампенсаванага пароку сэрца», запісана «католік», дарэчы, як і ў яго жонкі, Сцепаніды Ігнацьеўны, якая памерла 10 лютага 1944г. А вось нацыянальнасць Чарнецкага Вітольда Адамавіча, высланага з х. Бахмат Петрыкаўскага р-на, пазначана: «паляк з Беларусі». Але ў час вайны і пасля яе тыя ж людзі запісвалі сябе і сваіх дзяцей ужо беларусамі. Тут можна адзначыць і тое, што сваякі беларускага пісьменніка Міхася Тычыны, народжанага ў Алданскай высылцы (акрамя аднаго-двух выпадкаў) скрозь пісаліся беларусамі. У актах сустракаюцца беларускія формы імёнаў, такія, як Язэп, Хадора і г.д.

Архіў ЗАГС РС(Я) таксама дапамагае выявіць памылкі ў картатэцы МУС РС(Я). Нарыклад, на картцы з архіва МУС РС(Я) пазначана, што Стахоўская Вольга Васільеўна, 1908 г.н., з в. Хочань Мазырскага р-на Палескай вобл., але ў акце аб яе шлюбе з Архіва ЗАГС РС(Я) паведамляецца, што працапасяленка Сідарава Вольга Васільеўна, 1908 г.н., народжаная ў в. Ручай Валагодскай вобл., з дазволу камендатуры 10 жніўня 1935г. выйшла замуж за Стахоўскага Філарэта Рыгоравіча, 1893 г.н., народжанага ў в. Хочань Мазырскага р-на Палескай вобл., які, як удакладняюць матэрыялы Архіва МУС РС(Я), быў у 1930г. высланы «як кулак-шпіён, што займаўся шпіёнскай дзейнасцю на карысць Польшчы».

У архіве МУС РС(Я) таксама знаходзяцца скрыначкі з карткамі на так званы «спецконтынгент», які згодна з указаннем пракурора ЯАССР ад 14 мая 1949г.<sup>2</sup>, падзяляўся на спецперасяленцаў, адміністрацыйна-высяленцаў і сасланых, куды ўваходзілі розныя «ненадзейныя» народы, «указнікі», «уласаўцы», «аунаўцы» і г.д. Гэтая картатэка ўключае ў сябе і карткі на былых вязняў лагераў Дальбуда (справы на іх захоўваюцца ў тым жа архіве), што былі затым паселены ў Якуціі «навечна». Сярод іх ёсць і справа беларускага паэта Сяргея Новіка-Пеюна.

У архіве МУС РС(Я) таксама асобна захоўваецца картатэка вязняў Дальбуда, лагераў якога, да смерці Сталіна, у Якуціі налічалася каля сотні. Самі ж справы знаходзяцца ў Магадане — «сталіцы Калымскага краю». Туды ж з Якуціі адпраўлялася пасля смерці зняволенага дзеля ідэнтыфікацыі «скура з рук ці самі кісці»<sup>3</sup>.

<sup>2</sup> Сіўцава С. Дэпартацыя народаў у Якуцію // Весці Акадэміі нацыянальных меншасцей (Брэст). 1977. №3. С. 38.

<sup>3</sup> Яковлев-Далан В. На острове ГУЛАГа // Полярная звезда (Якутск). 1997. №1. С. 6.

У архіве УФСБ па РС(Я) захоўваюцца справы беларусаў, прыцягнутыя да адказнасці ўжо на тэрыторыі ЯАССР<sup>4</sup>. І гэтыя былі ў асноўным усё тыя ж «кулакі» з Алданскага р-на, якія неабачліва выказваліся пра сваё становішча, тыя ж «нямецкія паліцаі», якіх на пачатку 50-х гг. пачалі прыцягваць да новага следства. Там жа захоўваюцца справы беларусаў і ўраджэнцаў Беларусі, што трапілі пад молат рэпрэсій 1937 г., калі знаходзіліся на той ці іншай рабоце ў ЯАССР. Напрыклад, Антон Лук'янавіч Зыза (1896 г. н., в. Уз'езд Лепельскага р-на), які на час арышту працаваў загадчыкам аддзела Якуцкага абкама УКП(б), ці Якаў Засімавіч Каўрас (1895 г. н., в. Чарэмшычы Віленскай губ.), які на час арышту працаваў начальнікам 3 аддзялення НКУС ЯАССР. Увогуле Архіў УФСБ па РС(Я) значна дапаўняе архіў МУС РС(Я).

Больш канкрэтна спынімся на трагічным лёсе адной з ахвяр рэпрэсій — Міканора Бялькевіча.

У лютым 1992 г. у камісію па рэабілітацыі УУС Мінаблвыканкама звярнулася Кузняцова Лідзія Мікалаеўна са Слуцка з просьбай аб рэабілітацыі яе бацькоў. У сваёй заяве яна паведамляе, што яе бацькі ў 1930 г. былі раскулачаны і высланы, а ўся маёмасць забрана ў калгас. «Мой бацька, Бялькевіч Міканор Іванавіч, 1882 г. н., жыў у в. Старадворцы Старобінскага р-на (цяпер Салігорскі р-н Мінскай вобл.). У канцы 1929 г., на пачатку калектывізацыі, ён быў арыштаваны і сасланы ў Сібір, у Якуцкую АССР без суда. Там ён працаваў спачатку на здабычы золата, а потым яго перавялі ў брыгаду цесляроў, бо ён быў добры столляр [...] Сям'я наша на момант раскулачвання складалася з шасці чалавек:

- бацька Бялькевіч Міканор Іванавіч 1882 г. н.,
- маці Бялькевіч Вольга Парфір'еўна 1889 г. н.,
- брат Бялькевіч Антон Міканоравіч 1913 г. н.,
- сястра Бялькевіч Лідзія Міканораўна 1922 г. н.,
- дзядуля, бацька бацькі Бялькевіч Іван Ілліч (г. н. не ведаю).

У 1930 г. у нашай хаце была бальніца, а мы жылі ў кухні і былі задаволены, але нас выслалі. Мяне і маю сястру забрала цётка, сястра бацькі, дзядуля перайшоў да другога сына, г. зн. да брата бацькі, Бялькевіча Антона Іванавіча, які жыў ў гэтай жа вёсцы, а маці і брат былі высланы на Урал па адрасу: Уральская вобл. Іўдзельскі р-н., лесапункт Палкіна. Туды іх сагналі ў баракі, не даўшы ні працы, ні харчу, і яны ў хуткім часе памерлі ад голаду і тыфусу. Бацька, знаходзячыся ў Сібіры, пісаў шмат прашэнняў, каб яго сям'ю перавялі да яго ці яго да іх, але адказу не было, а калі яны памерлі, яму далі адказ, што сям'і яго ўжо няма [...] Хата бацькі яшчэ ў мінулым годзе стаяла ў в. Стара-Дворцы, яна была перанесена, а потым [стала] кухняй для школьнікаў няпоўнай сярэдняй школы».

<sup>4</sup> Кинилэр аатгара тилиннэ // Чолбон (Якурсткай). 1990. № 10–12; Беларускія ахвяры ў Якуціі // Голас Радзімы. 1995. 23 сак., 6 крас.

У картцы Архіва МУС РС(Я) адзначана, што Бялькевіч Міканор Іванавіч быў 20 студзеня 1938 г. арыштаваны на шахце Незаметная органамі НКУС і зняволены ў турме.

Са справы (арх. № 457Р) Бялькевіча, што захоўваецца ў Архіве УФСБ па РС(Я), відаць, што: «Белькевич Никанор Иванович, 1882 года рождения, уроженец деревни Старо-Дворцы Старобинского р-на БССР, по национальности белорус, грамотный, в прошлом чиновник царской армии [служыў у чыне фельдфебеля. — А. Б.], бывший почётный дворянин, в период белопольской оккупации Советских районов Белоруссии принимал активное участие против Советской власти. До 1930 г. проживал на территории БССР, среди крестьянского населения проводил контрреволюционную агитацию, направленную против проводимых мероприятий Партии и Советского правительства. В 1930 г. органами ОГПУ БССР выслан на Север как контрреволюционный элемент», а потым быў абвінавачаны «в том, что, проживая на прииске Незаметном и будучи враждебно настроен к Советской власти, среди населения систематически проводил контрреволюционную агитацию [...], опошляя политику Партии и Советского правительства и восхваляя бывший царский строй. Распространял к-р измышления о плохой жизни в колхозах и о вымирании крестьян на почве голода [...]. Распространял среди населения контрреволюционные измышления в отношении вождей Партии, Советского правительства и героев Советского Союза [...] и контрреволюционные пораженьскія измышления о гибели Советской власти в предстоящей войне с Японией и Германией [...]. В контрреволюционных целях восхвалял врагов народа Тухачевского, Уборевича, Гамарника [...], дискредитировал т. Ворошилова [...]. Допрошенный в качестве обвиняемого по настоящему делу Белькевич Никанор Иванович в предъявленном ему обвинении виновным себя не признал [...]». Абапіраючыся на сказанае вышэй, выязная крымінальна-судовая калегія ВС ЯССР у закрытым судовым пасяджэнні 24 красавіка 1938 г. на шахце Незаметная, «руководствуясь 319, 320 и 326 стст. УПК РСФСР, приговорила: Белькевича Никанора Ивановича на основании ст. 58 ч. 1 УК РСФСР подвергнуть к лишению свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на десять (10) лет, с поражением в избирательных правах сроком на пять (5) лет после отбытия наказания».

У картцы на імя Бялькевіча, што захоўваецца ў картатэцы Архіва МУС РС(Я), на адвароце прыпісана: «Напр. в Спецлаг. Север. дорожн. п. Верхне-Гончеровск». Дачка Бялькевіча Лідзія Міканораўна ў сваёй заяве сцвярджае, што пасля суда яго саслалі ў Карэлію, дзе ён адбываў свой тэрмін у вельмі цяжкіх умовах, у 1942 г. памёр ад голаду, а можа, яго і забілі, «у гады вайны ўсяго можна было чакаць». На запыт УУС Мінаблвыканкама з Карэліі прыйшоў адказ, што Міканор Бялькевіч па лініі МУС–НКУС там не праходзіць. Дакументы ж Архіва ЗАГС РС(Я) сведчаць, што Бялькевіч Міканор Іванавіч памёр 18 мая 1943 г. у турме г. Алдана ад «міякардыту».



І толькі «по протесту заместителя генерального Прокурора СССР» Презідыум ВС РСФСР 28 ліпеня 1989 г. знайшоў, што «беседы Белькевича со знакомымі выражалі яго личную, суб'ектыўную точку зрэння при оценке отдельных политических и экономических процессов в стране. Его высказывания о тяжёлом материальном положении колхозников клеветы на Советский государственный и общественный строй не содержали, а отражали фактическое положение дел в сельском хозяйстве в 30-х годах. Критические высказывания Белькевича в адрес отдельных членов правительства страны выражали его недовольство деятельностью определенного круга лиц, а не политикой партии и правительства в целом, как это указано в приговоре, и призывов к свержению, подрыву или ослаблению существующего строя не содержали. Что касается «восхваления» Белькевичем условий жизни в царской России, то подобного рода высказывания состава контрреволюционного преступления не образуют». Таму было вырашана: «Приговор Верховного суда Якутской АССР 24 апреля 1938 года и определение специальной коллегии Верховного суда РСФСР от 10 июля 1938 года по делу Белькевича Никанора Ивановича отменить, а дело производством прекратить за отсутствием в его действиях состава преступления».

13 жніўня 1993 г. Бялькевіч Міканор Іванавіч, Бялькевіч Вольга Парфір'еўна і Бялькевіч Антон Міканоравіч пастановай УУС Мінаблвыканкама былі рэабілітаваны.

**Уладзімір Галуза** (Новасібірск, Расія)

## **ЧАТЫРЫ СТАГОДДЗІ ЁДЗЕЛУ БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯСПАРЫ Ў ФАРМІРАВАННІ СОЦЫУМА СІБІРЫ**

**Ф**арміраванне сучаснага сібірскага соцыума адбывалася на працягу больш за 400 гадоў<sup>1</sup>. Сярод сібірскіх навукоўцаў запанавалі погляд на далучэнне і асваенне Сібіры як на планетарны працэс распаўсюджвання еўрапейскай цывілізацыі, параўнальны з працэсам асваення Паўночнай Амерыкі. Асаблівасцю каланізацыі Сібіры з'явілася тое, што яна засялялася пераважна адной — славянскай этнічнай супольнасцю, уключаючы рускіх, украінцаў і беларусаў. Этнічнае адзінства не выключала спецыфічных для кожнага з гэтых народаў адрознення ў сферы культуры,

<sup>1</sup> Да 1917 г. у афіцыйных дакументах і навуковай літаратуры ўся тэрыторыя ад Урала да Ціхага акіяна называлася Сібір'ю.

гаспадарчых традыцый і г.д.<sup>2</sup>. Раней намі быў адзначаны ўдзел беларусаў у асваенні Сібіры ў перыяд ад паходу Ермака да цяперашняга часу<sup>3</sup>.

Масавае перасяленне беларускага насельніцтва ў Сібір у канцы XVI і на працягу XVII ст. было пераважна прымусовым, як вынік працяглых войнаў паміж Маскоўскай дзяржавай і Рэччу Паспалітай (РП) на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, у якім беларусы складалі большасць насельніцтва («літва»). Палітыка царскага ўрада, накіраваная на замацаванне беларускага насельніцтва ў Сібіры, мела поспех як з-за этнічнай і моўнай блізкасці народаў, а ў адносінах да беларускай шляхты з-за падобнай прававой культуры дзяржаў. У гэты час прадстаўнікі беларускага народа ўнеслі свой ўклад у культурнае і гаспадарчае асваенне Сібіры. Яны прымалі актыўны ўдзел у будаўніцтве гарадоў і астрогаў Сібіры, закладвалі вёскі, узворвалі сібірскую зямлю. «Літва»-шляхта папаўняла эшалон вышэйшай улады вайскавай адміністрацыі, якая рабіла палітыку ў Сібіры. Паказальны прыклад дынастыі «служылай літвы» Аршынскіх. Родапачынальнік гэтай дынастыі Павел быў родам з-пад Оршы, з літоўскіх «взняў», і сасланы ў Табольск на службу ў чыне «сына баярскага». Ён удзельнічаў у будаўніцтве Цюмені (1586), у бітве з войскамі хана Кучума (1598). Сын Паўла Багдан быў адным з буйнейшых і ўплывовых персон ваенна-адміністрацыйнага апарату Табольска (1654). Даніла Данілавіч быў ваяводой Нерчынскага астрога (1670) і начальнікам усёй Даурыі, меў выгадныя зносіны з Кітаем. Іван Данілавіч быў табольскім стралецкім галавой (1673), Сямён Іванавіч — галавой 1-га палка пешых казакоў (1707) у Табольску<sup>4</sup>.

«Літвіны» сыгралі пэўную ролю ў культурным развіцці Сібіры. Яны з'явіліся насаджальнікамі тут першых парасткаў еўрапейскага грамадства, еўрапейскіх уяўленняў і формаў жыцця. Служылая «літва» адрознівалася найбольш высокай пісьменнасцю, для яе характэрна была пісьмовая перадача інфармацыі.

Адзін з папличнікаў Ермака казак Чаркас Аляксандраў Корсак на рубяжы XVII ст. склаў т. зв. Пагодзінскі спіс Есіпаўскага летапісу. Менавіта з гэтага твора выйшлі ў сваёй большасці ўсе астатнія сібірскія летапісы, зарадзілася сібірская літаратура і гісторыя. Прозвішча казака Корсак паказвае на яго этнічнае паходжанне. Яно характэрна для полацкай шляхты.

Барысаўскі шляхціц Сцяпан Станкевіч быў сасланы ў Табольск у 1659 г. Ён з'явіўся аўтарам летапісу «Сібірская гісторыя», складзенага задоўга да летапісу С. Рэмзіава, якога лічаць першым гісторыкам Сібіры.

<sup>2</sup> Ламин В. А., Сташкевич Н. С. Проблемы изучения истории белорусской диаспоры в Сибири // Белорусы в Сибири. Новосибирск, 2000. С. 3–9.

<sup>3</sup> Галуза У. Беларусы Заходняй Сібіры: гісторыя і сучаснасць // Кантакты і дыялогі. 1998. № 10–11. С. 8–14; Ён жа: Беларусы Сібіры: гісторыя і сучаснасць // Культура беларускага замежжа. Мн., 1998. Кн. 3. С. 15–21.

<sup>4</sup> Резун Д. Я., Соколовский И. Р. О «литве» в Сибири XVII в. // Белорусы в Сибири. С. 22–64.

Аршанскі шляхціц Адам Камінскі-Длужык, знаходзячыся ў Сібіры з 1659 г. каля 10 гадоў, напісаў свае ўспаміны аб доўгім падарожжы праз усю Сібір. Гэтыя ўспаміны з'яўляюцца самай першай крыніцай звестак па этнаграфіі народаў Сібіры.

У Сібіры ў 1701 г. служылых на казачай службе налічвалася 9236 чал., з іх казакоў «літоўскага спіса» было 2019 чал. (21,8%)<sup>5</sup>. У 1720 г. у складзе томскіх земляробаў, якіх было каля двух тысяч двароў, «літва» мела 5–6% усіх двароў. У 1724 г. царскі ўрад скасаваў дзяленне на шляхту-«літву», або «іншаземнага спіса»<sup>6</sup>. «Літва» цалкам злілася з рускім насельніцтвам, аднак яна дала мноства нашчадкаў, якія ў далейшым пераўтваралі Сібір. Так, нашчадкі літвіна з Беларусі Сцяпана Баркоўскага заснавалі ў Томску купецкую дынастыю ў канцы XVIII ст. Буйнейшую купецкую дынастыю Ліцвінцавых у Іркуцку заснавалі нашчадкі іркуцкага сына баярскага Сцяпана Ліцвіна<sup>7</sup>.

У XVIII ст. царскі ўрад працягваў выкарыстоўваць ваеннапалонных з РП для фарміравання ў Сібіры вайсковых падраздзяленняў. У 1744 г. у Табольску па рашэнню Сената былі сфарміраваны казацкія палкі са служылых людзей, у тым ліку і з палонных польскіх канфедэратаў. У 1747 г. з гэтых часцей сфарміравалі драгунскі полк і пяхотны батальён, якія ўрад адправіў на Сібірскую і Калыванскую лініі<sup>8</sup>. У 1763 г. для аховы паўднёвых межаў Сібіры было сфарміравана некалькі палкоў, у тым ліку і з пасадскіх людзей, выведзеных з РП<sup>9</sup>. У 1764 г. царскія войскі разарылі раён Веткі каля Гомеля і вывелі ў Сібір да дваццаці тысяч т. зв. «палякаў»-старавераў<sup>10</sup>. Пражыўшы сярод беларусаў каля ста гадоў, гэтыя стараверы засвоілі многія рысы іхняй духоўнай і матэрыяльнай культуры, сталі часткай беларускага народа. Яны і сёння зберагаюць элементы беларускай мовы, беларускага фальклору, абрадаў і звычайў<sup>11</sup>.

Удзельнік паўстання ў Беларусі 1734 г. пінскі шляхціц Юзаф Копец быў асланы на Камчатку. Пасля вяртання на радзіму ён напісаў свае ўспаміны

<sup>5</sup> История Сибири: Первоисточники. Вып. 7: Первое столетие сибирских городов. XVII век. Новосибирск, 1996. С. 280.

<sup>6</sup> Емельянов Н. Ф. Томские служилые люди «литва» в XVII – первой четверти XVIII в. // Проблемы исторической демографии СССР. Томск, 1982. Вып. 2. С. 38, 42.

<sup>7</sup> Барковские (Борковские) // Краткая энциклопедия по истории купечества и коммерции Сибири: В 4 т. Новосибирск, 1994. Т. 1. Кн. 1. С. 81; Литвинцовы (Литвинцевы) // Краткая энциклопедия... Новосибирск, 1996. Т. 3. Кн. 1. С. 35–37; Резун Д. Я., Соколовский И. Р. О «литве»... С. 37, 55.

<sup>8</sup> Емельянов Н. Ф. Спорные вопросы истории феодальной Сибири. Курган, 1991. С. 50.

<sup>9</sup> Сибирь периода феодализма. Новосибирск, 1962. Вып. 1. С. 149.

<sup>10</sup> Беликов Д. Н. Первые русские крестьяне — насельники Томского края и разные особенности в условиях их жизни и быта. Томск, 1898. С. 39.

<sup>11</sup> Боловнев Ф. Ф. Белорусско-украинские элементы в духовной культуре семейских Забайкалья // Белорусы в Сибири. С. 139–146.

аб падарожжы па Сібіры, дзе ёсць этнаграфічныя звесткі аб некаторых народах Сібіры. Ён таксама склаў дзве рукапісныя карты, на якіх пазначана тэрыторыя ад Іркуцка да Аляскі<sup>12</sup>.

У 1813 г. у Сібір саслалі больш за сотню польскіх палонных, якія ўдзельнічалі ў паходзе на Маскву. Вясной 1814 г. у Томску была раскрыта змова польскіх ваеннапалонных, якія знаходзіліся пад уплывам ідэй Французскай рэвалюцыі. У 1810–1812 гг. губернатарам Томскай губерні быў ураджэнец Магілёва В. Марчанка, а ў 1854 г. табольскім губернатарам быў прызначаны В. Арцымовіч, ураджэнец Беластока<sup>13</sup>.

Вядомы ўплыў ссыльных дзекабрыстаў на культурнае жыццё Усходняй Сібіры ў 1826–1828 гг. Сярод іх былі ўраджэнцы Беларусі: Ф. Вадкоўскі (аўтар песні «Славянскія дзевы»), А. Вайніловіч, І. Гарбачэўскі (адзін з заснавальнікаў народнага вучылішча, публічнай бібліятэкі), І. Іваноў, А. Карніловіч, П. Муханаў (вядомы як літаратар і гісторык), М. Рукевіч (займаўся гаспадарчай дзейнасцю).

У пачатку XIX ст. у Сібір ссылаліся ўдзельнікі вызваленчага руху ў Беларусі і Польшчы. Сярод іх былі і ўраджэнцы Беларусі: А. Ажэшка (Арэшка), Ю. Бакшанскі (публіцыст), І. Высоцкі, М. Гаўрыленка, З. Далэнга-Хадакоўскі (славяназнавец, этнограф), А. Далёўскі, М. Лавіцкі (асветнік, публіцыст), Ю. Масальскі (пісьменнік), А. Петрашкевіч, Е. Фялінская (пісьменніца), А. Янушкевіч (пісьменнік, падарожнік), І. Ястржэўскі (эканаміст). З. Далэнга-Хадакоўскі сабраў і апублікаваў звесткі пра насельніцтва гэтага краю, яго побыт, вусную народную творчасць, абрады, звычай. Е. Фялінская апісала паўстанне хантаў і ненцаў супраць царызму, побыт паўночных жыхароў, іхні фальклор.

На катаргу і пасяленне было адпраўлена з Беларусі 12 483 удзельніка паўстання 1863–1864 гг.<sup>14</sup>. Сярод іх былі ўраджэнцы Беларусі: грамадскія дзеячы — І. Агрызка (журналіст), А. Аскерка, Т. Булгак (мемуарыст), С. Грынеўскі (бацька пісьменніка А. Грына), К. Кастравіцкі (бацька беларускага пісьменніка К. Каганца), З. Мінейка (пазней стаў ганаровым грамадзянінам

<sup>12</sup> Хачевская С. Две рукописные карты Сибири XVIII в. из коллекции Национальной библиотеки Варшавы // Русско-польские связи в области наук о Земле. М., 1975. С. 18–22.

<sup>13</sup> Звесткі пра выхадцаў з Беларусі ўзяты з біяграфічных даведнікаў: Ведущие ученые агроинженерной науки: Справочник. М., 1999; Военная энциклопедия. М., 1997–1999. Т. 1–4; Кто есть кто в высшей школе: Справочник: В 5 т. М., 1992; Кто есть кто в металлургии России: Справочник. М., 1999; Кто есть кто в нефтяном комплексе России: Справочник. СПб., 1997; Кто есть кто в энергетике России: Биограф. справочник. СПб., 1999; Менуа А. И. Российская академия естественных наук. СПб., 1998; Профессора Томского университета: Биограф. слов. Томск, 1996. Т. 1; 1998. Т. 2; Художники народов СССР: Биобиблиогр. слов.: В 6 т. М., 1970; Энциклопедический словарь: Биографии: В 12 т. (Брокгауз и Ефрон). Репринт. М. 1991; Энциклопедия гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 1993–1999; Энциклопедия літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Мн., 1984–1987; Яновский Н. Н. Русские писатели Сибири XX века: Материалы к словарю. Новосибирск, 1997.

<sup>14</sup> Паўстанне 1863–1864 // Энциклопедия гісторыі Беларусі. Мн., 1999. Т. 5. С. 450.

Грэцыі); вучоныя — М. Віткоўскі (палеантолаг, даследчык Сібіры), Б. Дыбоўскі (заолаг, урач, даследчык Сібіры), Ф. Зянкoviч (даследчык Сібіры), М. Маркс (мемуарыст, даследчык Сібіры), З. Урублеўскі (фізік, педагог), І. Чэрскі (геолаг, палеантолаг, географ, даследчык Сібіры); урачы — Ф. Ажэшка (Арэшка), С. Горскі, Ц. Цэхановіч; беларускія пісьменнікі — А. Абуховіч, Я. Вуль, А. Вярыга-Дарэўскі; мастакі — К. Альхімовіч, Ю. Беркман і інш.

На фарміраванне юнага сібірскага паэта Н. Амулеўскага (Фёдарова) моцны ўплыў зрабіла творчасць неўміручага А. Міцкевіча і У. Сыракомлі, з якой яго пазнаёмілі польскія паўстанцы<sup>15</sup>.

У сярэдзіне XIX ст. у Сібір перасяляліся прадстаўнікі беларускага народа і добраахвотна. Так, дваранін Віцебскай губерні А. Паклеўскі-Козел зазнаваў ў Сібіры буйнейшую дынастыю прадпрымальнікаў. У Омску ён пабудаваў мураваны двухпавярховы будынак для мяшчанскага дзявочага вучылішча і прытулка «Надзея», быў ганаровым апекуном шмат якіх гарадскіх вучылішчаў і розных таварыстваў, ахвяраваў значныя сумы на развіццё народнай адукацыі і аховы здароўя<sup>16</sup>. Д. Мамін-Сібірак у нарысе «Варнакі» даў яскравую характарыстыку Паклеўскаму: «Вось калі Паклеўскі быў — усе хлеб елі, аднагалосна сцвярджаюць усе старажылы. Разумовы быў чалавек... І сябе не крыўдзіў, і нам каля яго цёпла было». Таксама адзначаны актыўны выхад на ніву прадпрымальніцтва ў Сібіры габрэяў, якія перасяліліся з Беларусі пасля адмены т. зв. «мяжы аселасці». Сярод іх іркуцкія купцы Кальмееры, канскія Камінеры, нованікалаеўскія Каганы<sup>17</sup>.

На грамадскае, навуковае і культурнае жыццё Сібіры ў канцы XIX — пачатку XX ст. таксама аказвалі свой уплыў выхадцы з Беларусі. Сярод іх былі ссыльныя рэвалюцыянеры: М. Абрамовіч (у Верхаянску ў 1898 г. арганізаваў бібліятэку), Э. Абрамовіч (урач), С. Андрайковіч, А. Аўгусціновіч, М. Багушэвіч, А. Балоціна, А. Барэйша, А. Бонч-Асмалоўскі, У. Бычкоў, К. Брэшка-Брашкоўская (яе называлі «бабкай рускай рэвалюцыі»), Р. Васільеў (аўтар успамінаў «Зрэвалюцыйнага мінулага»), М. Вігдорчык (урач, аўтар працы «Матэрыялы да характарыстыкі вясковай медыцыны Сібіры»), Я. Гальперын, А. Гарун (бел. паэт), У. Гінтаўт-Дзевалтоўскі, В. Гласка, І. Гласка, У. Горын-Галкін (удзельнік стварэння ў 1901 г. Сібірскага сацыял-дэмакратычнага саюза), І. Гурвіч (аўтар працы «Эканамічныя пытанні Сібіры»), «Перасяленне сялян у Сібір»), Г. Дабрускіна (педагог), А. Данілевіч, М. Даниловіч (урач), В. Зелязей, С. Кавалік (аўтар працы «Катарга і ссылка»), Дз. Лапо (бел. пісьменнік), П. Лепяшынскі (публіцыст, пісьменнік), Я. Лёсік (бел. пісьменнік), М. Манцэвіч, Я. Масалкоў, Ю. Тарыч (акцёр), Э. Пякарскі (лінгвіст, аўтар «Слоўніка якуцкай мовы»), даследчык Сібіры) і інш.

<sup>15</sup> Дубровский К. Рожденные в стране изгнания. Пг., 1916. С. 131.

<sup>16</sup> Поклевские-Козелл (Козелло) // Краткая энциклопедия... Новосибирск, 1997. Т. 3. Кн. 3. С. 22–24.

<sup>17</sup> Купечество сибирское // Краткая энциклопедия... Новосибирск, 1995. Т. 2. Кн. 2. С. 144.

У Сібіры працавалі выхадцы, якія добраахвотна прыехалі з Беларусі: Т. Аўгусціновіч (урач, даследчык Сібіры), К. Багдановіч (геолаг, аўтар прац «Геалагічныя даследаванні ўздоўж Сібірскай чыгункі», «Матэрыялы па геалогіі і карысных выкапнях Іркуцкай губерні»), А. Бялыніцкі-Біруля (заолаг, даследчык Байкала, узбярэжжа Ледавітага акіяна), А. Вількіцкі (гідрограф-геадэзіст, аўтар працы «Паўночны марскі шлях»), А. Дунін-Горкавіч (географ, аўтар 3-х томнай працы «Табольская поўнач»), У. Дыбоўскі (палеантолаг, заолаг, батанік), В. Кавалеўскі (манголазнавец), Ф. Каро (батанік, даследчык флоры Усходняй Сібіры), Н. Кірпічоў (інжынер, удзельнічаў у будаўніцтве гідратэхнічных збудаванняў на Амуре), М. Краўчанка (прафесар Томскага універсітэта), П. Лячыцкі (камандуючы войскамі Прыамурскай ваен. акругі ў 1910 г.), М. Марцьянаў (заснавальнік навуковага музея ў Мінусінску), К. Меер (батанік, аўтар працы «Матэрыялы па флоры водарасцеў Байкала і Забайкалля»), І. Міхайлоўскі (праф. Томск. ун-та), М. Рэйнер (праф. Томск. ун-та), В. Сямёўскі (эканаміст, аўтар працы «Рабочыя на сібірскіх залатых промыслах»), К. Яльніцкі (асветнік, выкладчык Сібірскай ваеннай гімназіі), О. Шміт (географ, геофізік, даследчык Арктыкі) і інш.

У канцы XIX ст. Беларусь уключылася ў вялікае аграрнае перасяленне насельніцтва Расіі ў Сібір. З Беларусі ў Сібір з 1896 па 1912 г. добраахвотна мігрыравала 716 600 чал. Беларуска перасяленцы ў Сібіры засноўвалі новыя вёскі, пасёлкі, пашыралі рамёствы і ўкаранялі новыя сельскагаспадарчыя традыцыі свайго народа. У вёсцы рабіла поспехі хутарская гаспадарка. У гарадах яны займаліся каўбасным, масларобным, мылаварным, кравецкім, вінакурным і піваварным вытворчасцямі, працавалі на будаўніцтве чыгунак, на водным транспарце. Традыцыйная беларуская культура ўлілася ў традыцыйную ўсходнеславянскую культуру Сібіры, а ў склад лексікі гаворак Сібіры арганічна ўлілася нямала слоў, запазычаных з беларускай мовы<sup>18</sup>. Значна ўзрасло беларускае насельніцтва Сібіры ў 1915–1917 гг. за кошт бежанцаў з прыфрантавых раёнаў. Шмат хто з іх пазней вярнуўся на радзіму. У другой палове 20-х гг. беларусы ў Сібіры атрымалі магчымасць для развіцця сеткі нацыянальных школ, утварэння нацыянальных вясковых саветаў. Па дадзеных перапісу 1926 г. у Сібіры налічвалася 371 840 беларусаў. Асноўная колькасць іх была засяроджана ў Сібіры (323 170 чал.) і Далёкім Усходзе (41 124 чал.). З 1929 г. у Сібір з Беларусі пайшоў патак раскулачаных сялян. На неабжытых мясцінах сібірскай зямлі пачалі зноў узнікаць беларускія вёскі. У 30-х гг. на беразе Чулыма, недалёка ад яго ўпадзення ў Об, узнікла вёска Калаберга. Сваю назву вёска атрымала ад беларускіх слоў «каля берага». На гэтую дзікую, неабжытую мясціну нежг увосень баржа

---

<sup>18</sup> Мельников М. Н. Традиционная культура восточных славян Сибири и современные культурные процессы // Аборигены Сибири. Новосибирск, 1995. Т. 2. С. 173–180; Мусорын А. Лексічныя беларусізмы ў рускіх гаворках Новасібірскай вобласці // Беларусь паміж Усходам і Захадам. Мн., 1997. Ч. 2. С. 325–328.

высадзіла і пакінула некалькі соцень чалавек з дзецьмі, выселеных з двух вёсак Беларусі за нейкія антыпралетарскія грахі<sup>19</sup>.

Сталінскія рэпрэсіі ў 30-х гг. у Беларусі асабліва ўдарылі па нацыянальнай інтэлігенцыі. У сібірскіх лагерах апынуліся беларускія пісьменнікі З. Астапенка, М. Багун, С. Баранавых, С. Грахоўскі, С. Дарожны, У. Дубоўка, У. Дудзіцкі, С. Знаёмы, У. Клішэвіч, М. Кавыль, Т. Лебядка, М. Лужанін, Б. Мікуліч, С. Новік-Пяюн, П. Пруднікаў, А. Смоліч, Я. Скрыган, М. Сяднёў, У. Хадзька і інш.

З сярэдзіны 30-х гг. і да 1941 г. характар міграцыі насельніцтва з Беларусі ў Сібір змяняўся з аграрнага на індустрыяльны ў сувязі з прамысловым і культурным развіццём гарадоў Сібіры. У даваенны час адзначым некаторых выхадцаў з Беларусі, якія ўнеслі ўклад у далейшае развіццё Сібіры: грамадскія дзеячы — І. Біч (член Краснаярскага губэрэўкама), І. Клопаў (працаваў на адміністрацыйна-гаспадарчай рабоце ў Томску), І. Луцкевіч (член Сібрэўкама), М. Мандрыкаў (старшыня Анадырскага рэўкама, Чукотка); ваенныя — І. Васілевіч (камандзір стралковага корпуса на Далёкім Усходзе), Б. Гарбачоў (камандуючы войскамі Забайкальскай ваеннай акругі), М. Грыгаровіч (начальнік Омскага пяхотнага вучылішча), С. Грыцавец (камандзір знішчальнага авіяпалка), А. Лапацін (інжынер кавалерыі Забайкальскай ваеннай акругі), С. Любарскі (генерал, удзельнік баёў на р. Халхін-Гол); вучоныя — Б. Вярэга (праф. Томскага ун-та), М. Яфімаў (праф. Томскага ун-та), А. Іваноў (заолаг, працаваў ва Уладзівастоку), А. Пальмбах (філолаг, адзін са стваральнікаў тувінскай пісьменнасці), К. Пушкарэвіч (філолаг, выкладчык Томскага ун-та), І. Строд (гісторык грамадзянскай вайны ў Сібіры), Б. Фукс (праф. Томскага ун-та); сібірскія пісьменнікі — К. Львова, Е. Цярэшэнкаў, М. Усціновіч, Е. Фёдараў, Г. Эцінгоф; дзеячы культуры — А. Аркадзьеў (акцёр і рэжысёр, Омск), А. Быхоўскі (мастак, Іркуцк), У. Гулецкі (мастак, Іркуцк), Ф. Дарашэвіч (мастак, Омск), С. Талкачоў (артыст, Іркуцк), Р. Пукст (кампазітар, Омск).

У гады Вялікай Айчыннай вайны Сібір прыняла з Беларусі эвакуіраваных. Толькі ў Новасібірску на 1 снежня 1943 г. налічвалася 141 тыс. эвакуіраваных людзей з Беларусі. У г. Курган было эвакуіравана абсталяванне Гомсельмаша. Сцэну Томскага тэатра заняў Першы беларускі тэатр. У Новасібірску з Мінска быў эвакуіраваны габрэйскі тэатр. Харавая капэла Р. Шырмы ў Новасібірску давала канцэртны. Выхадцы з Беларусі ўносілі свой уклад у перамогу над фашызмам: грамадскія дзеячы — П. Лявіцкі (сакратар Алтайскага крайкама УКП(б)), В. Хайноўскі (старшыня гарвыканкама Новасібірска); ваенныя — М. Вавілаў (нач. штаба арміі Далёкаўсходняга фронту), А. Гасціловіч (камандуючы арміяй Забайкальскага фронту), У. Дубовік (генерал, удзельнік вайны з Японіяй), Я. Леашэня (нач. штаба інжынерных войск Забайкальскага фронту), І. Мазарук (нач. паветранай трасы Аляска–Краснаярска, па якой пераганялі самалёты з ЗША); вучоныя — П. Каган (прафесар

<sup>19</sup> Берязев В. Могота // Советская Сибирь. 1998. 28 июня.



Томскага ун-та), А. Клібанаў (гісторык, Краснаярскі пед. ін-т), П. Купалаў (праф. Томскага ун-та), Ф. Хейфец (праф. Томскага ун-та). Героямі Савецкага Саюза сталі беларусы-сібіракі П. Аўрамкаў, А. Кубліцкі, А. Парцянка, Г. Пісараў, П. Юрчанка і інш.

У пасляваенныя гады, а таксама ў 50–60 гг. працягваўся адток насельніцтва з Беларусі ў Сібір у працэсе дэпартацыі, асваення цалінных зямель, арганізаваных набораў рабочых у прамысловыя раёны, размеркавання выпускнікоў ВНУ, тэхнікумаў, школ сістэмы працоўных рэзерваў, у выніку наступстваў Чарнобыльскай катастрофы, службы ў Савецкай Арміі і г. д. Да 1990 г. у Сібіры жыло і працавала больш за 200 тыс. беларусаў. Яны бралі актыўны ўдзел у стварэнні Ангара-Енісейскага энэргапрамысловага комплексу, здабычы нафты і газу ў Цюменскай вобл., будаўніцтве і гаспадарчым асваенні Байкала-Амурскай магістралі. На карце Сібіры з’явіліся ўзведзеныя беларускімі будаўнікамі г. Лангепас (Цюменская вобл.), пасёлкі на БАМе Залацінка, Тындзінскі, Таёжны, Зорны, Магістральны, Муяжан, Таксіма<sup>20</sup>. У гэты перыяд выхадцы з Беларусі садзейнічалі далейшаму развіццю Сібіры: у металургіі — Л. Волкаў (Усходненікель), С. Падвышэнскі (руднік «Запалярны»); у нафтавым комплексе — А. Шамаль (Іркуцкгеафізіка), В. Дзёмкін (Падводсіббуд), А. Мядзвежанка (Пурнафтагаз), А. Сяніла (Пурнафтагаз); у энергетыцы — М. Абызаў (Новасібірскэнерга), А. Брытвін (Краснаярскэнерга), У. Пяшкун (Прамдзяржэнерганагляд), А. Радзюк (Іркуцкэнерга), М. Хільковіч (Электразахсібмантаж); у галіне навукі — А. Гудкін (праф. Благавешчанскага сельскагаспадарчага ін-та), Ю. Камінскі (праф. Уладзівастоцкага медыцынскага ін-та), Е. Каваленка (праф. Томскага ін-та аўтаматызаваных сістэм кіраўніцтва і радыёэлектронікі), А. Капеліовіч (філолаг, Камсамольск-на-Амуры, пед. ін-т), В. Капцюг (акадэмік РАН, Новасібірск), Е. Красік (праф. Томскага медыцынскага ін-та), Ф. Куляшоў (філолаг, выкладчык Сахалінскага пед. ін-та), В. Лазоўскі (праф. Сібірскага ін-та механізацыі сел. гаспадаркі), Д. Маціеўскі (праф. Алтайскага політэх. ін-та), В. Мац (праф. Іркуцкага політэх. ін-та), В. Пармон (акадэмік РАН, Новасібірск), В. Петухоў (праф. Новасібірскага аграрнага ун-та), Ж. Семінскі (праф. Іркуцкага політэх. ін-та), А. Цілічэнка (праф. Хабарыўскага ін-та інжынераў чыгунач. тр-та), А. Трафімук (акадэмік РАН, Новасібірск), М. Шуранаў (праф. Кемераўскага ун-та); у галіне культуры — С. Бройда (мастак, Іркуцк), Д. Брук (мастак, Ачынск), В. Галаўчынер (рэжысёр, Іркуцк), С. Галуза (акцёр, Новасібірск), Б. Гаравы (мастак, Новасібірск), А. Гутэрзон (мастак, Іркуцк), А. Дашкевіч (мастак, Хабарыўск), С. Дрэчын (балетмайстар, Улан-Удэ), М. Капека (рэктар Цюменскага ін-та мастацтва), Б. Лагода (рэжысёр, Новасібірск), А. Мігас (мастак, Краснаярск), В. Мароз (актрыса, Новасібірск), Н. Равінская (актрыса, Хабарыўск), П. Філіпаў (акцёр,

<sup>20</sup> Марчанка І. Я., Мельянюк Г. С. Удзел Беларускай ССР у эканамічным развіцці Сібіры ў 60–80-я гады // Весці АН БССР. Сер. грам. навук. 1991. № 5. С. 36–46.

Кемерава), Г. Шляга (мастак, Новасібірск), М. Шубскі (музейны работнік, Краснаярск); сібірскія пісьменнікі — Е. Беленькі (Омск), С. Бытавы (Далёкі Усход), Я. Васілёнак (Далёкі Усход), В. Варна (Петрапаўлаўск-Камчацкі), В. Казько (Кемерава), В. Конанаў (Хабараўск), І. Ласкоў (Якуцк), А. Пальчэўскі (Краснаярск), Г. Рапапорт (Новасібірск), Л. Хрыллёў (Іркуцк), Г. Шпак (Новасібірск) і інш.

Сёння беларуская дыяспара Сібіры ў адпаведнасці з заканадаўствам Расіі стварае грамадскія нацыянальна-культурныя аб'яднанні, якія садзейнічаюць павышэнню нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Найбольш актыўна яны дзейнічаюць у Цюмені, Кемераве, Новасібірску, Краснаярску, Іркуцку. У Новасібірску створана дзяржаўная ўстанова «Новасібірскі абласны цэнтр беларускай культуры», будзеца праваслаўная царква св. Ефрасінні Полацкай, пачата сумесная работа сібірскіх і беларускіх вучоных па навукова-даследчых праектах «Беларусы ў Сібіры XVII–XX стст.» і «Беларускі фальклор Сібіры і Далёкага Усходу», якія ажыццяўляюцца ў рамках пагаднення аб навуковым супрацоўніцтве Сібірскага аддзялення РАН і Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

У Маскве ў 1999 г. створана Федэральная нацыянальна-культурная аўтаномія «Беларусы Расіі», якая прызначана для каардынацыі дзейнасці рэгіянальных нацыянальна-культурных аўтаномій беларусаў. ФНКА «Беларусы Расіі» можа стаць прыкметным суб'ектам сацыяльна-палітычнага, эканамічнага і культурнага жыцця беларускай дыяспары Расіі. Ад яе эфектыўнай дзейнасці будзе залежаць поспех пераадолення крызісу этнічнай ідэнтычнасці, уласцівай беларускай дыяспары Сібіры. Мінімізаваць гэты крызіс можа і палітычны фактар, звязаны са спрыяльным развіццём міждзяржаўных расійска-беларускіх адносін, а таксама рэалізацыя ў Рэспубліцы Беларусь дзяржаўнай праграмы «Беларусы ў свеце» (1993).

**Валентин Грицневич (Санкт-Петербург, Россия)**

## **ПРОБЛЕМЫ БЕЛОРУССКИХ ДИАСПОРАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ В РОССИИ**

**С**реди первоочередных задач национальной политики государства следует назвать создание условий для свободного и демократического развития всех населяющих Россию этносов. Выполнение этой задачи возможно только при последовательно адекватном понимании общественностью страны системы ценностей и ориентаций, формирующихся в той или иной этнонациональной среде.

Насколько же понимает общественность России систему ценностей и ориентаций белорусов, которые занимают второе по численности место после украинцев среди дисперсных этнических групп страны? Я исхожу в своей оценке этого понимания из собственного опыта регулярного знакомства с выступлениями представителей властных структур и общественности в средствах массовой информации, а также на обсуждениях взаимоотношений Беларуси и России в последние два года.

Позволю себе утверждать, что указанные выступления свидетельствуют о полной неосведомленности не только широких масс, но и образованных жителей России о коренном населении Беларуси, его самобытной культуре и языке. Можно объяснить подобное только одним — сознательным использованием российскими властями на протяжении двух столетий системы образования и средств пропаганды для внедрения в массовое сознание идеи отсутствия самостоятельного существования белорусского этноса, его языка и культуры. Правда, время от времени в русской публицистике раздавались здравомыслящие голоса в защиту этого этноса, по крайней мере, в защиту признания его наличия в природе<sup>1</sup>, но приходится отметить, что в последнее время они раздаются всё реже и реже.

Простодушная, а иногда даже слепая вера наших сограждан в слово (особенно печатное или авторитетно передаваемое средствами массовой информации) делает его особенно предрасположенным ко всевозможным идеологическим инсинуациям — в нашем случае к отрицанию самобытного языка, культуры, государственности десяти, а с диаспорой тринадцатимиллионного белорусского народа. Любопытно, что не в последнюю очередь подобное отношение к белорусам, их языку и культуре приходилось неоднократно наблюдать со стороны активистов неславянских, особенно кавказских, национальных общин Санкт-Петербурга. Могу объяснить это парадоксальное явление лишь одним фактором — естественным взглядом на все три восточнославянские народы как на представителей имперского режима, подчинившего их родные земли иной власти (по древнеэтноцентрической оппозиции «мы—они»).

Сказанное выше объясняет необходимость ознакомления заинтересованных жителей России с определенными элементарными сведениями о белорусских диаспоральных объединениях в России, работа которых заключается именно в содействии возрождению культуры, языка, национального сознания и традиций белорусского народа; о тесной связи их деятельности

---

<sup>1</sup> Еще в 1916г. В.И. Ленин писал: «Для украинцев и белорусов, например, только человек, в мечтах живущий на Марсе, мог бы отрицать, что здесь нет еще завершения национального движения, что пробуждение масс к обладанию родным языком и литературой — (а это необходимое условие и спутник полного развития капитализма, полного проникновения обмена до последней крестьянской семьи) — здесь еще совершается» (Ленин В. И. Полн. собр. соч. 5 изд. Т. 23. С. 27).

с культурной и языковой политикой на их исторической родине и с перспективами этой политики.

Как правило, белорусские диаспоральные объединения (к примеру, такое, как Белорусское общественно-культурное товарищество в Санкт-Петербурге) объединяют белорусов вне зависимости от их политических взглядов, партийной принадлежности, социального положения и вероисповедания (напомню, что среди белорусов по самой приблизительной оценке насчитывается не менее 10% римо-католиков).

Поскольку обобщающие исследования состояния белорусской диаспоры и диаспоральных обществ в России почти не предпринимались, автор настоящего сообщения опирался в первую очередь на изучение такого фиксирующего текущие события и отражающего тенденции общественных процессов источника, как периодическая пресса. Привлекались и исследования специалистов различных стран (в первую очередь Беларуси) в области белорусоведения — научной дисциплины, которая изучает отличительные и общие черты белорусов, их национального движения, взаимоотношения с соседями и роль в системе международного сообщества народов<sup>2</sup>.

В составлении данного текста автору помог его многолетний личный опыт изучения вопросов белорусской эмиграции в Россию.

Массовые переселения белорусов в Московское государство прослеживаются уже по источникам XV–XVI вв. Мощным был приток военнопленных белорусов в Россию в ходе Ливонской войны, он усилился в Смутное время начала XVII в., годы войны с Речью Посполитой середины XVII в. и Северной войны, когда в Россию из Беларуси были выселены сотни тысяч человек. Переселение усилилось после присоединения Беларуси к России в итоге трех разделов Речи Посполитой и, как следствие, подавления нескольких вооруженных выступлений против царизма в Беларуси, как результат миграций в период капитализма<sup>3</sup>.

Наиболее массовые выселения белорусов на территорию России произошли в советский период: в ходе репрессий, коллективизации, индустриализации, освоения целинных земель, вербовки на лесоразработки Севера и на новостройки. В результате этого в России сегодня насчитывается более 1 млн.

---

<sup>2</sup> Характеристика этой науки дана по ст.: Шыбека З. В. Беларусазнаўства // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1993. Т. 1. С. 346. С 1991 г. существует объединяющая белорусоведов мира Международная ассоциация белорусистов, филиал которой в Санкт-Петербурге, благодаря инициативности заместителя его председателя доктора филологических наук Н. Николаева, уже провел семь ежегодных белорусоведческих конференций и издал первый выпуск «Белорусского сборника» с материалами этих конференций.

<sup>3</sup> Более подробно об этом см.: Грицкевич В. П. Участие выходцев из Белоруссии в общественной и культурной жизни Русского государства в XVII–XVIII вв. // Славяне: адзінства і многа-стайнасць. Мн., 1990. 4 секцыя. Мн., 1990. С. 14–16; Грыцкевіч В. Беларуска-рускія перасяленні ў XIV–XVIII ст. // Спадчына. № 3. С. 31–38, № 4. С. 37–46; № 5. С. 44–53; Грицкевич В. П. От Немана к берегам Тихого океана. Минск, 1986.

100 тысяч белорусов без учета тех из них, кто ассимилировался в русской среде (из числа 3,5 млн. белорусов, проживающих за пределами Беларуси).

В Петербурге белорусы проживают с самого его основания. Детьми выходцев из Беларуси были первый генерал-губернатор города А. Меншиков и первая российская императрица Екатерина I<sup>4</sup>. Здесь в XIX – начале XX в. работало и служило немало выходцев из Беларуси, в их числе — министр финансов Ф. Вронченко, военные министры О. Сухозанет и П. Ванновский, ряд военачальников, деятелей науки и культуры, но больше всего рабочих и служащих<sup>5</sup>.

Ввиду того, что за 150 лет своего господства в Беларуси царизм не открыл ни одной школы на белорусском языке (даже начальной) и закрыл создававшиеся там высшие учебные заведения, молодежь для получения высшего образования ехала отсюда в университетские центры других земель, в том числе в Санкт-Петербург. Именно здесь сформировались первые белорусские студенческие кружки, а из более поздних из них — первые белорусские национальные политические организации, после революции 1905 г. возникло здесь и первое белорусское книжное издательство. В годы советской власти в Ленинграде вплоть до 1937 г. существовало белорусское национальное общество.

Действующее сейчас в городе Белорусское общественно-культурное товарищество возникло в 1988 г. на волне перестройки<sup>6</sup>. Тогда собралась группа петербургских ученых гуманитарного профиля и деятелей искусства, знакомых друг с другом. Они создали общество с целью охраны, изучения и популяризации белорусской культуры среди жителей города и Ленинградской области. Оно официально зарегистрировано властями Петербурга. Заседания товарищества происходят регулярно по первым и третьим воскресеньям каждого месяца (за исключением лета) вот уже десять лет. Максимально используется творческий потенциал актива общества: регулярно читаются лекции, посвященные историческим событиям и выдающимся деятелям культуры Беларуси, устраиваются концерты и художественные выставки на различных площадках города, встречи с представителями культуры и общественности Беларуси и белорусской диаспоры.

---

<sup>4</sup> Подробнее об этом см.: Грыцкевіч В. Выхадцы з Беларусі ў пачатку XVIII стагоддзя // Полымя. 1989. № 7. С. 157–170; № 8. С. 171–184.

<sup>5</sup> О переселении рабочих и служащих из Беларуси в Петербург см. подробнее: Юхнёва Н. В. Этнический состав и этносоциальная структура населения Петербурга. Вторая половина XIX – начало XX в.: Статистический анализ. Л., 1984. С. 129–134.

<sup>6</sup> О Белорусском общественно-культурном товариществе в Санкт-Петербурге подробнее см.: Файзуллин Е. Белорусы в Петербурге // Пчела. 1997. № 11. С. 70–72; Грыцкевіч В. П. Пяць гадоў дзейнасці Беларускага грамадска-культурнага таварыства ў Пецябургу // Беларусіка = Albaruthenica. Мн., 1995. Кн. 5. С. 159–161; Грыцкевіч В. Беларускае грамадска-культурнае таварыства у Пецябургу // Беларусы Балтыі. Вільня, 1998. С. 74–76; Негосударственные организации культуры Санкт-Петербурга: Справочник. СПб., 1998. № 38. С. 52.

Ранее выходила местная белорусская газета «Родзічы» (ред. А. Кирвель), теперь издаются газеты «Крыніца» и «Наша новая газета». Финансовой поддержки товарищество не имеет. Благодаря доброжелательному отношению к обществу со стороны директора Дома народного творчества (Новый пер., 2) И. Свенцицкого оно имеет возможность собираться в его помещении (до этого пришлось поменять три помещения для сборов из-за отсутствия финансов).

Товарищество принимало участие в создании Объединения белорусов мира «Бацькаўшчына», его двух съездах и продолжает принимать участие в его мероприятиях, активно поддерживая основную идею сохранения белорусского присутствия в мире. Оно поддерживает постоянные связи и нередко проводит совместные мероприятия с другими национальными объединениями города — литовским, польским и другими. Нами был водружен крест в память жертвам коммунистического террора на месте массовых расстрелов в 30-е гг. — Левашове, где собираются члены товарищества два раза в год отмечать память погибших.

Член совета товарищества А. Разумов составляет и издает известное далеко за пределами Петербурга издание «Мартиролог Ленинграда» с биографиями каждой лично установленной им жертвы красного террора 1937-го и других годов.

Ведется определенная работа в области удовлетворения религиозных потребностей белорусов Петербурга. Инициатива товарищества по созданию белорусского православного прихода в городе первоначально была поддержана духовными властями, однако впоследствии приход был объявлен русским. В Кафедральном католическом соборе дважды в месяц проводятся богослужения на белорусском языке, на нем же ведутся передачи на католическом радио города «Мария».

Из числа других белорусских товариществ России нужно в первую очередь назвать Товарищество белорусской культуры имени Ф. Скорины в Москве, которое работает уже десять лет. Его культурная, научная и издательская работа достаточно хорошо известна. Там выходит в свет журнал «Шляхам Скарыны», изданы три тома литературно-научного альманаха «Скарыніч» (составитель доктор филологических наук А. Кавка), книга доктора географических наук Е. Ширяева «Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах» (1991).

Совсем не случайно именно два указанных общества выступили с инициативой проведения в Москве съезда с целью создания Союза белорусов России на условиях национально-культурного неполитического объединения как национально-культурной автономии белорусов в России<sup>7</sup> и Общероссийского национально-культурного центра в Москве.

<sup>7</sup> Грыцкевіч В., Лех Г. Зварот да суполак беларускай дыяспары ў Расіі // Наша слова. 1998. 25 лістап.

Кроме названных двух белорусских организаций в России работают также Белорусское общество имени Я. Черского в Иркутске (оно издает газету «Маланка»), местная национально-культурная автономия белорусов в Новосибирске (зарегистрирована в 1994 г.)<sup>8</sup> и другие.

Трудности в сохранении белорусского присутствия за пределами Беларуси возникают из-за индифферентности значительного количества зарубежных белорусов, большой их ассимиляции. Белорусы за рубежом Беларуси разьединены по отношению к независимости своей исторической родины. На постсоветском пространстве расширению национально-культурной деятельности мешает тяжелое экономическое состояние соотечественников. Слабая материальная база национальной, общественной, культурно-просветительской деятельности объясняется весьма скромной, чтобы не сказать больше, поддержкой местных властей, недостаточным вниманием к этому делу со стороны властей Беларуси. Достаточно сказать, что в России крайне мало национальных изданий, нет белорусских школ, библиотек, культурных учреждений. Изучение белорусского языка доступно только в семье.

Наметившиеся политические сдвиги в национальной политике Российской Федерации слабо сказываются на положении белорусской этнической общности в её пределах. Созданы только предпосылки для удовлетворения насущных потребностей развития национальных меньшинств, в том числе белорусского. Остается в силе вывод группы московских экспертов, сделанный еще в 1993 г.: «Действия властных структур все еще присущи элементы однодневного расчёта, старых догматических позиций и иллюзий, двойных стандартов и скрытых замыслов, политических импровизаций и популизма, торга, оправдываемые подчас аргументами исключительности и чрезвычайности ситуации. Мировой политический опыт и данные научных исследований используются крайне недостаточно»<sup>9</sup>. Свидетельством тому служит такой пример: в высших учебных заведениях России до сих пор почти нет курсов (не то что кафедр) по изучению белорусоведения и украиноведения, в то время как знания о кхмерах, суахили или индейцах Америки и их языки преподаются в некоторых вузах достаточно давно и эффективно. Создается впечатление, что будущим поколениям граждан России объективные сведения о жизни двух наиболее близких им по языку и культуре этносов с точки зрения органов образования совершенно не нужны.

Отношение руководящих органов Беларуси к своим зарубежным соотечественникам довольно прохладное. Практически не выполняется солидная программа «Белорусы в мире», принятая на государственном уровне в 1993 г.

---

<sup>8</sup> Галуза У. Беларусы Заходняй Сібіры: Гісторыя і сучаснасць // Кантакты і дыялогі. 1998. № 10–11. С. 8–14.

<sup>9</sup> Украинцы России: мнения, ориентации, жизненные проблемы // Мы — граждане России: Материалы I конгресса украинцев в России (23–24 октября 1993 г.). М., 1994. С. 93.



В заключение напомним, что вместе с руководством Московского товарищества мы провели 27 марта 1999 г. съезд межрегионального объединения белоруссов России на принципах: белорусский язык, белорусская культура, Беларусь как Родина.

**Алесь Карлюкевіч (Мінск)**

## **РУСКІЯ ЛІТАРАТАРЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ ст. – УРАДЖЭНЦЫ СУЧАСНАЙ МАГІЛЁўСКОЙ ВОБЛАСЦІ**

**Б**еларуска-рускія літаратурныя сувязі настолькі шматгранныя, што да-следаванне іх уяўляе сабой, здаецца, працэс бясконцы. Магчыма, лагічным падаецца вывучэнне кантактаў, стасункаў праз рэгіянальна-краязнаўчыя аспекты. І ў дачыненні да беларуска-рускіх повязей можна нагадаць сістэму, вядомую ў Расіі яшчэ з 1920-х гг. Даследчык М. Піксанаў заўважыў (папярэдне абазначыўшы пэўную тэрыторыю як «культурнае гняздо»): «Калі таленавіты гадаванец абласнога гнязда з’яўляецца ў сталічную культуру і набывае ў ёй вялікае значэнне, мы вывучаем яго творчасць па яе пладах, дрэнна адгадваючы карэнні і глебу. Толькі краязнавец растлумачыць нам паходжанне гэтага дзеяча і паможа выявіць у новым сталічным дзеячы адметныя асаблівасці, накладзеныя на яго паходжаннем. Не толькі асобны дзеяч, але цэлае культурнае гняздо ў сваім паходжанні, росквіце, заміранні, густах і тэндэнцыях будучь зразумелымі найбольш поўна і глыбока толькі ў святле сацыяльна-эканамічных вывучэнняў»<sup>1</sup>.

У пэўнай ступені своеасаблівым «культурным гняздом» можна лічыць і Магілёў, яго ваколіцы. Значным кампанентам у змесце падобнага вызначэння ўяўляюцца факты, блізкія да гісторыі рускай літаратуры. У рускай літаратуры ХІХ ст. — таксама.

На некаторыя лёсы (або ўраджэнцаў, або тых літаратараў, хто меў з Магілёўшчынай сталыя стасункі) і хацелася б звярнуць увагу. 30 чэрвеня або 31 ліпеня (12 ліпеня ці 12 жніўня) 1842 г. у Магілёве нарадзіўся крытык і публіцыст Ігнацій Піяроўскі. Вывучэнне яго жыцця патрабуе асаблівай увагі да любой з драбніц. Пражыў пісьменнік меней 20-ці гадоў — памёр у Пецярбургу 18(30) сакавіка 1862 г. Яго лёс нечым нагадвае яркія лёсы беларускіх талентаў-зорчак — Сяргея Палуяна, Міколы Дзяшкевіча, Ігара Хадановіча, жыццёвы шлях якіх таксама быў зусім кароткім. Біябібліяграфічны слоўнік «Рускія пісьменнікі. 1800–1917» падае наступныя звесткі пра

<sup>1</sup> Піксанов Н. К. Областные культурные гнезда. М.; Л., 1928. С. 69.

нарадженне І. Піатроўскага: «З дваран, верагодна, польскага паходжання (сям'я — каталіцкага веравызвання). Бацька П. служыў у Магілёўскай казённай палатце. Пасля яго ранняй смерці П. быў аддадзены ў Гатчынскі Мікалаеўскі сіроцкі інстытут (1853)...»<sup>2</sup>. Інстытут малады чалавек скончыў у 1859 г. Вядома, што адным з настаўнікаў яго быў К. Ушыньскі (руская славеснасць, юрыдычныя дысцыпліны). Не выключана, што пасля Піатроўскі ў якасці вольнага слухача наведваў Пецяярбургскі ўніверсітэт. За ўдзел у студэнцкай дэманстрацыі перад ўніверсітэтам арыштаваны 12 кастрычніка 1861 г. Два месяцы правёў у турме. Дэбют І. Піатроўскага ў друку адносіцца да 1860 г. — гэта артыкул «Праявы грамадскай дзейнасці» ў часопісе «Русский педагогический вестник». Неўзабаве малады чалавек збліжаецца з М. Чарнышэўскім, М. Дабралюбавым. У красавіку-верасні 1861 г. становіцца адным з галоўных супрацоўнікаў часопіса «Современник». Праўда, пасля выхату з-пад арышту супрацоўніцтва сваё аднавіць не змог. М. Чарнышэўскі, будучы незадаволены шырынёй кругагляду свайго маладога калегі, параіў яму на некаторы час пакінуць літаратурную работу і заняцца самаадукацыяй. Піатроўскі вырашыў усё па-свойму, магчыма, адчуваючы, што часу яму адведзена няшмат. Крытык працягвае друкавацца, але ўжо ў часопісе «Северная пчела», газеце «Русский инвалид». У «Иллюстрациях» друкуе некралог «Н. А. Добролюбов»<sup>3</sup>. Піатроўскі лічыў сябе вучнем Чарнышеўскага і Дабралюбава, прапагандаваў неабходнасць хутчэйшай змены грамадска-палітычнага ладу. Мастацкую літаратуру разглядаў як матэрыял для сацыяльна-палітычных вывадаў крытыкі, лічыў недахопам твораў адлюстраванне непрааналізаваных пачуццяў: «Паэзія да таго часу паэзія, пакуль яна адпавядае свядомай рэчаіснасці, а значыць, не адрозніваецца ў поглядзе з навуковымі вывадамі»<sup>4</sup>.

Выйшаўшы з заключэння, І. Піатроўскі нарабіў даўгоў. Найперш — у М. Някрасава. Знаёмыя перасталі пазычаць яму літаратуру. Забытаўшыся ў сваім матэрыяльным становішчы, ва ўзросце 19 гадоў ён скончыў жыццё самагубствам. У хатнім архіве нашага земляка была знойдзена амаль поўная калекцыя рэвалюцыйных пракламацый. Па сведчанню А. Панаевай, Някрасаў пахаваў Піатроўскага і аплациў усе яго даўгі. Сённяшняму чытачу спадчына крытыка невядома. У Беларусі варта было б камусьці заняцца выданнем яго кніжачкі...

Магілёў увайшоў у жыццёвы і творчы лёс публіцыста, пражайца, мемуарыста, выдаўца Станіслава Акрэйца (1836 – пасля 1921). У 1856 г. ён скончыў Віцебскую гімназію. Загым вучыўся ў Горы-Горацкім земляробчым вучылішчы. У 1859–1862 гг. служыў у Магілёўскай палатце дзяржаўнай маёмасці. З Магілёва Акрэйц дасылаў свае першыя артыкулы ў «Искру» і

<sup>2</sup> Русские писатели. 1800–1917. М.; СПб., 1999. С. 606.

<sup>3</sup> Иллюстрации. 1862. 18 янв.

<sup>4</sup> Современник. 1861. №8. С. 256.

«Экономический указатель». Першы яго раман прысвечаны падзеям у Заходнім краі напярэдадні паўстання 1863 г.

Калі зірнуць на літаратурную карту Магілёўшчыны, то Шклоў, Шклоўскі край — гэта творчыя і жыццёвыя лёсы беларускіх пісьменнікаў Анатоля Сербантовіча, Ніны Галіноўскай, Алеся Жыгунова, Міколы Жыгоцкага... А калі зірнуць далей, глыбей, напрыклад, у XIX ст., то можна пабачыць, што Шклоў — і асобная старонка ў гісторыі рускай літаратуры.

У 1793 г. у Волагдзе нарадзіўся Мікалай Коншын. Вучыўся ён там у гімназіі. З-за адсутнасці дакументаў аб дваранстве быў залічаны ў роту для разначынцаў (у Пецярбургу). Са снежня 1811 г. — прапаршчык 2-й запасной артылерыйскай брыгады. У 1812 г. знаходзіўся з 20-й коннай ротай пад Смаленскам, затым у Бранску. У 1814 г. удзельнічаў у паходзе пад Варшаву і Кракаў. Пасля службы ў Шклове. У адным з энцыклапедычных расійскіх даведнікаў чытаем: «... у Шклове [Коншын] знаёміцца з настаўнікам французскай мовы А. Старынкевічам, які аказаў на яго сур’ёзнае маральнае і інтэлектуальнае ўздзеянне». Мікалай Коншын працягваў у Шклове звычайнае афіцэрскае жыццё: таварыскія вечарыны, гульні, амурныя прыгоды. Але тут пачынаў афіцэр і сачыць за літаратурай, асабліва — за паэзіяй. Быў захоплены вершамі В. Жукоўскага. Сімпатыі зразумелыя: да таго часу Жукоўскі ўжо напісаў шмат выдатных вершаў. А многія свае радкі 1812 г. паэт напісаў у Беларусі.

У лютым 1818 г. М. Коншын выйшаў у адстаўку. Праўда, ужо ў сакавіку 1819 г. шклоўскі жыхар служыў зноў. На гэты раз — у Фінляндыі (з лютага 1821 г. — капітан), у адной роце з паэтам Яўгеніем Баратынскім. Першая публікацыя — пасланне «Баратынскаму». У 1820–1824 гг. друкуецца ў часопісах «Благонамеренный», «Соревнователь», «Новости литературы», у альманахах «Полярная звезда», «Мнемозина». Асобным выданнем выходзіць казка «Уладальнік чароўнага крышталіка». Широкую вядомасць атрымаў яго верш «Арыя» («Век юный, прелестный...»), пакладзены на музыку А. Гурылёвым. Знаёмы быў М. Коншын і з Аляксандрам Сяргеевічам Пушкіным. Мо нават расказваў яму пра Шклоў. Памёр Коншын у 1859 г. у Омску, куды паехаў, каб заняць пасаду галоўнага інспектара вучылішчаў Заходняй Сібіры.

Паэт і перакладчык Яфім Люцэнка нарадзіўся 23 кастрычніка 1776 г. у Чарнігаўскай губ. у сям’і святара. У 1791 г. вучыўся ў Чарнігаўскай духоўнай семінарыі, затым — у Высакародным вучылішчы ў Шклове. Які ж след пакінуў Люцэнка ў рускай літаратуры? У друку дэбютаваў у 1792 г. (у 16 ці нават 15 гадоў!) — у часопісе «Дело от безделья». Хутчэй за ўсё пісаў са Шклова. Бо толькі з 1793 г. Люцэнка знаходзіўся ў Маскве, у Маскоўскім універсітэце. У 1805 г. колішні шклоўскі вучань рэдагаваў «Журнал для пользы і удовольствия». Шмат часу аддаваў перакладчыцкай працы. У 1811 г. выдаў «Поўную найноўшую французскую граматыку».

Яшчэ адна павязь са Шкловам — праз лёс Льва Неваховіча (1776–1831), публіцыста, драматурга, перакладчыка, яшчэ і камерсанта. У энцыклапедычным

даведніку чытаем: «Нарадзіўся ў габрэўскай сям’і. Магчыма, вучыўся ў Шклове, які быў у той час буйным габрэўскім адукацыйным цэнтрам. Акрамя іўрыта авалодаў асноўнымі еўрапейскімі мовамі, добра арыентаваўся ў еўрапейскай, асабліва нямецкай літаратуры і філасофіі...»

Удакладнім сувязі Л. Неваховіча са Шкловам. У 1803 г. у Пецярбургу выйшла яго публіцыстычная кніга «Лямант дочкі іудзейскай» — алегарычнае апавяданне пра становішча габрэў у Расіі ў пачатку XIX ст. А ў 1804 г. кніга (у перапрацаваным і дапоўненым выглядзе) была выдадзена на іўрышце ў Шклове. Між іншым, гэта — першы твор расійскага габрэя, напісаны на рускай мове. І яшчэ — тут упершыню на рускай мове было пастаўлена пытанне пра абмежаванні правоў габрэў. У тым жа 1804 г. Неваховіч выдаў у Санкт-Пецярбургу філасофскі трактат «Чалавек у прыродзе». З 1813 г. літаратар жыве ў Польшчы. З часам стаў адным з самых багатых людзей Царства Польскага. Але і зрабіўшыся буйным камерсантам, Неваховіч не пакідаў літаратурных заняткаў. У Расію пісьменнік вярнуўся ў 1830 г., памёр у 1831 г.

Такія вось мо і не кідкія, але, тым не менш, выразныя ў кантэксце агульнай гісторыі і значныя па-свойму шклоўскія фрагменты ў рускай літаратуры.

Магілёўшчына — гэта і лёсы дзекабрыста, аўтара запісак пра Айчынную вайну 1812 г. Васіля Горава (1793–1853), які служыў у Бабруйску, удзельнічаў у Бабруйскай змове; прازیка, урача Уладзіміра Касакова (1845–1911), што таксама служыў у Бабруйску, а пасля ў Мінску; паэта, драматурга, ваеннага дзеяча Уладзіміра Касінскага (1830–1889, у 1854 г. у чыне капітана ён быў прызначаны ў Магілёўскі пяхотны полк — згодна з даведнікам Ш. Бекцінева<sup>5</sup>, месцам дыслакацыі яго на той час з’яўляўся якраз Магілёў); публіцыста Льва Касуновіча (1864 – пасля 1920, верагодна, і нарадзіўся ў Магілёве), які вучыўся ў Магілёўскай гімназіі, служыў станавам прыставам у Мсціслаўскім павеце; мемуарыста Айнкрыга Ламачэўскага (1804–1884), гаспадара маёнтка ў Лапічах цяперашняга Асіповіцкага р-на (магчыма, у Лапічах і нарадзіўся), літаратара-самавука Андрэя Лоцманава (1807 – не раней 1836; знаходзіўся ў заключэнні ў Бабруйскай крэпасці ў 1824 г.).

Прыведзеныя і іншыя факты пераконваюць, што беларуска-рускія літаратурныя ўзаемасувязі на Магілёўшчыне — гэта вялікі даследчыцкі абсяг. Вынікам яго можа быць і такі плён: хрэстаматыя твораў рускіх пісьменнікаў, створаных імі ў час знаходжання ў Беларусі або маючых дачыненне да Беларусі.

Мы можам сцвярджаць, што ў XIX ст. Магілёўшчына шчодро аддавала свае таленты Расіі. Ужо тады мясцовыя ўраджэнцы пачыналі фарміраваць там своеасаблівую, няхай і неарганізаваную, хутчэй «зямляцкую», дыяспару, якая садзейнічала азнаямленню рускага грамадства з жыццём і культурай беларускіх зямель. Гэта быў пачатак няхай і не зусім усвядомлены, пазнейшага дыялогу.

<sup>5</sup> Бектинев Ш. Формирования российской армии с белорусскими. Минск, 1999. С. 59.

**Аляксей Каўка (Масква)**

## **МІКАЛАЙ УЛАШЧЫК ЯК ПОСТАЦЬ БЕЛАРУСКАГА ЗАМЕЖЖА: СТАРОНКА З ГІСТОРЫ ДЫЯСПАРЫ Ё МАСКВЕ \***

**З** магару за гістарычную праўду Беларусі» — гэтакія словы палымнелі на жалобным вянку, прывезеным з Бацькаўшчыны ў Маскву на апошняе развітанне з Мікалаем Мікалаевічам Улашчыкам 15 лістапада 1986 г. яго духоўнымі вучнямі Генадзем Каханоўскім, Міколам Купавай, Арсеном Лісам, Аляксеем Марачкіным, Міхасём Ткачовым, Вячаславам Чамярыцкім.

Ад тае смутнае падзеі прамінула ладнавата часу. Адбылося і працягваецца вяртанне на радзіму нязвыклага маскоўскага Беларуса. Вяртаюцца яго добрае імя, культурны набытак, а галоўнае — Улашчыкавы ідэі несказонае гісторыі Беларусі. Аб уздзеянні яго творчае энергетыкі на сучасны нацыянальна-адраджэнчы рух у краіне сведчаць многія станоўчыя факты: Улашчыкавы чытанні з адпаведна выдадзенымі матэрыяламі, ажыўленне айчызнага краязнаўства, якое ўвесь час не пераставала клапаціць нашага гісторыка; пабачыла ўрэшце свет яго заповітная кніжачка пра родную Віцкаўшчыну (Была такая вёска... Мн., 1989). А нядаўна яшчэ адзін падарунак атрымаў беларускі чытач: Улашчыкавы каларытныя запісы пра студэнцкую малодасць, пазнавальныя адысеі па роднай Беларусі і шырэйшаму свету (Краязнаўства. Нататкі пра бадзянні ў 1924–1929 гады. Мн., 1999). Колькі ж сонечнага святла і цяпла расцярушана на эсэістычных старонках і гэтае невялічкае зграбнае кнігі пра нашае Палессе — Мазыршчыну, Тураўшчыну, пра старажытныя Мсціслаў і Полацк, Банцараўскае гарадзішча пад Мінскам, пра спакойную Свіслач, імклівы Днепр. І ў завяршальных радках — прытоены смутак ад прадчування навіслай бяды, што неўзабаве абрынецца на галоўнага героя гэтага ўзрушлівага аповяду, на яго універсітэцкіх сяброў (справа так званага «Саюза вызвалення Беларусі»).

Працягваецца выданне археаграфічных, эпістальярных матэрыялаў вучонага (спецыяльны, «Улашчыкаў», выпуск «Беларускага гістарычнага агляду». 1996. Т. 3. Сш. 1.; Мемуары і дзённікі як крыніцы па гісторыі Беларусі. Мн., 2000). У працэсе гэтай, пераважна бескарыслівай, падзвіжніцкай працы вызначыліся імёны новых улашчыказнаўцаў — Уладзіміра Арлова, Яніны Кісялёвай, Віталія Скалабана, Генадзя Сагановіча...

Сапраўды, прыкметнасць Улашчыкавае постаці ў культуратворчай прасторы Беларусі ўзмацнілася пасля перанясення з Масквы на радзіму (1987) яго праху<sup>1</sup>. Аднак варта памятаць і аддаць належнае тым нямногім упартым рыцарам Беларускай (часткова спомненым напачатку), хто і пры

\* Па просьбе аўтара рэдкалегія пакідае яго адметны стыль.

<sup>1</sup> Сагановіч Г. «Я всё-таки что-то сделал» // Нёман. 2000. №4. С. 179.

жышці гісторыка шчыраваў над азнаямленнем суродзічаў з яго неардынарнай асобай, наватарскімі працамі. Згадайма хаця б грунтоўную, не менш узрушлівую гутарку з М. Улашчыкам Эрнеста Ялугіна ў «Нёмане» (1981. №4) — часопісе пад той час з унушальным, больш за сотнютысячным тыражом. Не заставаліся без грамадскага розгаласу і Улашчыкавы тэлевізійныя выступленні, што сталі магчымымі дзякуючы спрыянню тагачаснага гаспадара «тэле-радыё» Генадзя Бураўкіна, а найперш ініцыятывам Уладзіміра Содаля, Вольгі Іпатавай (студыі «Роднае слова», «Ліра») — пра пашану да роднае мовы, да нашае спадчыны.

На давяршэнне тэмы вяртання — яшчэ адзін, асабліва знамянальны факт. Ужо два гады як адліты бюст Мікалая Улашчыка (кіраўнік праекта Анатоля Бель, скульптар Уладзімір Шатэрнік) і дастаўлены на Койданаўшчыну — родныя абсягі славутага навукоўца. Мясцовыя ўлады, мабыць, мяркуюць, як найлепш адкрыць помнік. Будзем жа верыць, што ў горадзе з «жалезным» прозвішчам Дзяржынск, не распешчаным, як і кожнае беларускае места і мястэчка, рукатворнымі нацыянальнымі сімваламі, у недалёкім часе прывабіць пагляды тутэйшага люду бронзавая фігура з цёплым прозвішчам беларускім УЛАШЧЫК. Да таго ж і нагода спрыяе: 95-годдзе — 14 лютага 2001 г. — нашага славутага суайчынніка

Зразумела, «замежны» статус М. Улашчыка адносна Бацькаўшчыны вельмі ўмоўны. На пачатку 30-х ён прымусява быў выдалены з Беларусі, але да апошніх сваіх дзён жыў надзеяй вярнуцца на радзіму. Навуковая дзейнасць М. Улашчыка прайшла ў Маскве, у межах калісьці суцэльнае савецкае прасторы, уключна з тагачаснай БССР. Але — характар яго прац, даследчыцкай методыкі, не абцяжаранай партыйна-ідэалагічным дактрынёрствам, цалкам скіраваны на спасціжэнне ўласна беларускага сэнсу ў дэятворным працэсе. З гэтага гледзішча Улашчыкавы падыходы і распрацоўкі мінулага Беларусі прынцыпова розніліся ад афіцыйнае канцэпцыі з яе нацыянальным самапрыніжэннем, адмаўленнем многавекавых традыцый уласнае дзяржаўнасці, палітычна-суб'ектнае ролі беларусаў у гістарычным развіцці. «Гэта ж трэба гэтак сябе не паважаць! — не раз з горкім сарказмам каментываў гісторык падобнага кшталту публікацыі. — Скрозь, бачыце, нас, недарэкаў, няволілі польскія ды літоўскія феадалы, а маскоўскія — баранілі, вызвалялі. І на такой вось лухце, — не стрымліваў абурэння ў размовах, — узгадоўваюць школьнікаў, студэнтаў, будучых гісторыкаў».

Даследчыца гістарычнае думкі сярод беларускае эміграцыі на Захадзе слухна звяртае нашу ўвагу на яе альтэрнатыўнасць «бээсэсэраўскай» гістарыяграфіі — прыкладам, у пытаннях балцкага субстрата ў этнагенезе беларусаў, нацыянальна-беларускае адметнасці ВКЛ, дзяржаваўзнаўленчае ролі БНР, каланіяльнае палітыкі расійскага самадзяржаўя на Беларусі і г. д.<sup>2</sup>

<sup>2</sup> Сяргеева Г. Г. Гісторыя Беларусі ў даследаваннях нацыянальнай эміграцыі // Беларусіка = Albaruthenica. Мн., 1995. Кн. 5. С. 45 і інш.

Альтэрнатыўнымі ў сваёй аснове з'яўляюцца і працы Улашчыка — найперш дзякуючы пазітыўнай распрацоўцы многіх фальсіфікуемых або цалкам замоўчваемых праблем мінулага. Талент ад Бога, ад бацькоў, прафесіяналізм, сумленнасць у спалучэнні з грамадзянскай мужнасцю — вось якасці, што забяспечвалі яму ўнутраную незалежнасць пры татальным заложніцтве грамадскіх навук у адміністрацыйна-каманднай сістэме, грамадскае прызнанне яго працам.

Толькі пералік буйнейшых манаграфічных штудый гісторыка ўжо ўражвае сам па сабе: аб аграрных адносінах у Літве і Заходняй Беларусі напярэдні скасавання прыгону (1861); па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі феадальнага перыяду; пра «Хроніку Быхаўца», наогул пра беларуска-літоўскія летапісы — уключна з двума асобнымі тамамі саміх летапісных крыніц; не кажучы пра шматлікія артыкулы, рэцэнзіі на малавывучаныя або цалкам не распрацаваныя, яшчэ горш, тэндэнцыйна інтэпрэтуемыя праблемы нацыянальнае гісторыі (беларускае тапанімікі, айчыннага кнігадруку, старажытнага адзнення, паўстанцкіх падзей 1863 г., спецыфікі мясцовае (аўтахтоннае) шляхты, стэрэатыпна ўважанай многімі даследчыкамі за наплывовую, польскую, стан пісьменнасці ў дарэвалюцыйнай Беларусі і г. д. Усё разам узятае<sup>3</sup> нагадвае аб існаванні ў абсягах расійскай гістарычнай навукі беларускае школы Улашчыка, якая функцыянавала ў асабе аднаго-адзінага настаўніка. Уладныя начальнікі ад навукі ў самой Беларусі, захоплення шчыраваннем над гістарычнай місіяй КПСС у лёсе беларускага народа, пад той час ніколі не парупіліся аб напаўненні гэтае унікальнае школы дастойнымі вучнямі<sup>4</sup>. Тым не менш, школа здзейснілася, стаўшы годным працягам і абагачэннем беларусаведных традыцый расійскіх або расійска-беларускіх гісторыкаў К. Любаўскага, М. Доўнар-Запольскага, У. Пічэты і адначасова — аканчальным ачышчэннем гэтых традыцый ад налёту заходнерусізму — даніны свайму часу.

Улашчыкава самабытная і незалежная прысутнасць на расійскім навуковым палетку ніколі не ўшчупляе, хутчэй узбуіняе яго ўласна беларускі статус, замацаваны за ім у энцыклапедычных даведніках Беларусі — не толькі ў якасці гісторыка, але і этнографа, фалькларыста, бібліёграфа, урэшце — літаратара. Дарэчы, яго пісьменніцкі талент ярскава пасведчаюць згаданыя на

<sup>3</sup> Гл.: Улашчык М. М. Біябібліяграфічны паказальнік / Склад. Каўка А. К., Скалабан В. У., Чыгірова Р. М. Мн., 1996.

<sup>4</sup> «Я на пенсіі, кансультант, — з сумам прызнаваўся М. Улашчык у лісце да латышкага гісторыка П. Строда 19 красавіка 1983 г. — На жаль, пасля сябе нікога не пакідаю. Тыя, хто ў нейкай меры займаюцца маімі праблемамі, — не тое: Беларусь для іх толькі прадмет вывучэння». Далей — пра свае няпростыя адносіны з гісторыкамі БДУ: «У мінулым годзе ўніверсітэт у Мінску выпусціў вучэбны дапаможнік для студэнтаў гуманітарных факультэтаў рэспублікі па гісторыі Беларусі дасавецкага перыяду. Такой макулатуры даўно не бачыў. Аблаяў кнігу, але далікатна, цяпер іначай нельга» (гл. рэц.: Улашчык М. «Гісторыя с... «Историей» // Нёман. 1983. № 3. С. 168–171).



пачатку кразнаўчыя нарысы і не менш выразна — успаміны, замалёўкі з перажытага пад сукупнай назвай «Хроніка». Многае з гэтага унікальнага набытку прадстаўлена, побач з навуковымі працамі, у адмысловым томе «Выбранных твораў» М. Улашчыка, прынятым да выдання ў пашанотнай серыі выдавецтва «Беларускі кнігазбор».

Адносна «маскоўскае прапіскі» нашага суродзіча напрошваецца адно абагульняючае меркаванне. І зместам сваіх прац, і лініяй, стылем паводзін — дастаткова таварыскім, камунікатыўным, але і няўступліва-ўпартым, калі тое выклікалася інтарэсамі навукі, М. Улашчык з сваім «тихим беларусским упрямством» (акад. М. Ціхаміраў) стаў у вачах расійскіх калег пэўным тыпалагічным увасабленнем беларускага чалавека. Асобай, аднолькава паважанай як за сваё яскравае нацыянальнае самавыяўленне, так і за шырокую ўспрымальнасць рускае, сусветнае культуры. Натуральна, што і магутны беларусазнаўчы патэнцыял нашага земляка-выгнанніка здзяйсняўся найчасцей у атмасферы разумення і падтрымкі з боку рускіх людзей, вядомых гісторыкаў М. Беражкова (навуковы кіраўнік Улашчыка-аспіранта), М. Дружынiна, названага М. Ціхамірава, М. Нечкінай, А. Зіміна, В. Пашуты. Падтрымкі не толькі яго навуковых пошукаў і адкрыццяў, але і чалавечае спагадлівасці да прыгожнае псіхічнае раны ў глыбінях душы гэтага прываблівага сваёй цягавітасцю, зазвычай немітуслівага маўчуна-беларуса. Пра гэтую таварыскую чуласць нядаўна нагадала нам у сваіх успамінах Г. Харашкевіч, якая добра ведала М. Улашчыка па супольнай рабоце ў Інстытуце гісторыі: «...вечным яго болем было тое, што ён не мог пераехаць у Мінск. «Мяне там не хочучь», — гаварыў нам. Ён расказваў, што прэзідэнт АН БССР вылучаў персанальную стаўку і нават, здаецца, кватэру, але непрыняцце свабодамыснага беларуса на яго радзіме было трывалым і ўпартым ды бясконца абражальным для сапраўднага патрыёта Беларусі. Мікалай Мікалаевіч належаў да пакалення, на долю якога выпалі незлічоныя пакуты, але ён змог вытрываць... І ў гэтым галоўны ўрок яго жыцця. Для ўсіх, хто ведаў яго, ён застанецца ўзорам прыстойнасці і сумленнасці — у жыцці і навуцы»<sup>5</sup>.

Не менш уражвае шчырае слова-ўспамін з таго самага пабрацімскага атачэння — В. Буганавы, кіраўніка аддзела крыніцазнаўства дакастрычніцкага перыяду, у якім і працаваў Улашчык: «... мы, калегі і сябры, любілі, шанавалі яго. Ён служыў нам узорам у навуцы, жыцці, ствараў сярод нас асаблівы маральны клімат, мяккі, добразычлівы, чалавечы... У дзень 80-годдзя ў інстытуце адбылося ўшанаванне М. М. Улашчыка. Прысутнічала даволі многа калег, сяброў, прыхільнікаў масцітага вучонага. Было шмат выступленняў са словамі ўдзячнасці слаўнаму сыну беларускага народа. Мы ўсе, і гэта адчувалася па атмасферы, што панавала ў зале, перажывалі пачуццё гонару за Мікалая Мікалаевіча і Беларусь, якая вылучыла такога

<sup>5</sup> Беларускі гістарычны агляд. 1999. Т. 6. Сш. 1–2. Снеж. С. 247.

чудоўнага вучонага, чалавека, нашага пабраціма, асобу светлую і незабыўную»<sup>6</sup>.

А што наш юбіляр? Падзякаваўшы прысутным за давер, увагу, ён павёў кранальную размову пра бацькоўскі кут, пра трапяткія, не пабякляыя ў памяці юначыя перажыванні-ўражанні ад Скарыніцкага лесу па дарозе з Сенніцы на Віцкаўшчыну, перапоўненага залістым птушыным рознагалоссем. З непрытоеным сума канстатууючы, пад завяршэнне, няўхільнае, ад «прагрэсу», збядненне, асірачэнне прыроды і на радзіме, і тут, у ваколіцах агромністае Масквы. Гэты светла-шчымлівы, несціханы ў сэрцы покліч роднае зямлі скрозь чучён у яго лістах на Бацькаўшчыну. Як вось у гэтым, адным з апошніх, пасланых да сястры Вольгі Мікалаеўны ў Мінск (май 1986 г.) з падмаскоўнага рэабілітацыйнага санаторыя «Успенскае»: «Учора я пайшоў, пайшоў, перабраўся праз мост на другі бераг [ракі]. Ішоў і зайздросціў. Людзі скрозь длубаюцца ў зямлі, кідаюць гной, робяць грады, у бліжніх агародах ужо падраслі пер'і цыбулі. Успомніў 1921 [г.], калі вясною пайшоў араць, як хораша было ісці за плугам і адчуваць холад, а ззаду гракі і гракі, а ўверсе сотні жаваранкаў. На Нарачы я чуў пару жаваранкаў, а ва ўсім Падмаскоўі — ні разу [не чуно спеўных птушак-вяснянак і значна далей, у разложыстых палях Тульшчыны, за Акой. — А. К.]. Трэба заносіць у Красную кнігу ці проста закупаць за граніцаю. Між іншым, у Васільева (надта цікавая кніга) прачытаў, што на Палессі ў разумнага старшыні калгаса, які забараніў хімікаты і карыстаецца толькі гноем, усе ваколічныя звяры і птушкі збегліся і зляцеліся ў гэты неатручаны аазіс»<sup>7</sup>.

Вяртаючыся да ўспрымання М. Улашчыка маскоўскім навуковым асяродзем, трэба таксама спаслацца на трапныя назіранні, роздумы над Улашчыкавай постаццю іншых вядомых расійскіх вучоных — археолага Л. Аляксеева<sup>8</sup>, гісторыкаў С. Шміта, У. Кучкіна, І. Касцюшкі<sup>9</sup>, доктара тэхнічных навук, спецыяліста па беларуска-літоўскай генеалогіі, прафесара А. Нарбута<sup>10</sup>, філолага Ю. Лабынцава.

У расійскім кантэксте нашага суайчынніка трэба, нарэшце, згадаць адну сапраўды лёсаносную падзею ў яго жыцці — сустрэчу ўлетку 1935-га, у Быхаве, на радзіме студэнцкага сябра Сяргея Шутава, з маладой ленынградкай Наталляй Маркаўнай Шамарынай (1907–1985), навукоўцам-фізіёлагам, адданай, да скону, абранніцы рыцара Беларусі і беларушчыны. Яе жаночая

<sup>6</sup> Русь – Литва – Беларусь: Проблемы национального самопознания в историографии и культурологии: По материалам Международной научной конференции, посвященной 90-летию Н. Н. Улащика (Москва, 1 февраля 1996 г.). М., 1997. С. 21.

<sup>7</sup> Ксеракопія ліста ў асабістым архіве аўтара артыкула (далей спасылкі на падобныя крыніцы па ходу тэксту пазначаны АК).

<sup>8</sup> Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сш. 1. Трав. С. 107–109.

<sup>9</sup> Русь – Литва – Беларусь. С. 6–14, 35–49, 50–56.

<sup>10</sup> Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сш. 1–2. Трав. С. 128–131.

ахвярнасць, празорлівасць былі незаменнымі, часам проста ратавальнымі на цяжкім, пакутным шляху мужа. У многім дзякуючы жонцы, яе сяброўцы Надзеі Міхельсон, а праз іх — хадайніцтву акадэміка Л. Арбелі, віцэ-прэзідэнта АН СССР, М. Улашчыка, безнадзейна хворага, вычарпанага фізічна, асуджанага на скананне вязня ў канцы 1942 г. раптам дачасна вызваляюць з-за калючага дроту; годам пазней ён, з большага акрыялы, з рэкамендацыяй таго ж Арбелі падаецца ў Маскву для паступлення ў аспірантуру Інстытута гісторыі. Так распачаўся запознены шлях у навуку М. Улашчыка, пазней, у 1950-м, зноў, у чацвёрты раз, гвалтоўна абарваны, амаль на цэлую пяцігодку, гулагаўскім канвоем.

Такім чынам, расійскі раздзел у драматычным жыццярэйсе «свободолюбивого белоруса» ў многім павучальны, сімвалічны. Прынамсі, з агульнейшага бачання ўзаемаадносін і асобных людзей, і народаў-суседзяў. Калі яны, узаемадачынённі, вольныя ад вялікадзяржаўнае пыхі, ад усялякіх шавіністычных памкненняў, могуць быць сапраўды шчырымі, братэрскімі, здатнымі справай гарманізаваць і роднасць, і адрознасць, і раўнапраўе, і непадрубную прыязнь бакоў.

Істотная і наступная акалічнасць. Выйсце, узнанне Улашчыка у міжнародным навуковым свеце адбывалася з расійскага інфармацыйнага поля. Адсюль яго наватарскія працы пра Беларусь разыходзіліся па буйнейшых кнігасховішчах, даследчых асяродках тагачасных савецкіх рэспублік, а таксама Цэнтральна-Усходняй і Заходняй Еўропы, Паўночнай Амерыкі, выклікаючы немалы розгалас. Прыкладам, толькі «Нарысы па археаграфіі і крыніцазнаўству...» (1973) спарадзілі каля двух дзесяткаў рэцэнзій у рускім, беларускім, украінскім, літоўскім, польскім, чэшскім, англійскім, амерыканскім (ЗША) друку. Гэтае, на свой лад энцыклапедычная беларусазнаўчая праца ў значнай ступені спрычынілася і спрычыняецца да ўзнаўлення нескажонага, аб'ектыўнага аблічча беларускае краіны, прыцягвання, праз доўгія сталецці, пылам тэндэнцыйных, а здаралася, проста фальсіфікуемых інтэрпрэтацый з боку сумежных, найчасцей расійскіх і польскіх, гісторыкаў і палітыкаў<sup>11</sup>.

Наогул працы Улашчыка адкрывалі свету і саму Беларусь, і яе гістарычную панараму, багатую спадчыну, традыцыі развітой духоўнай і палітычнай культуры, вопыт яе адносін з іншымі краінамі і народамі, многавекавога змагання за сваю незалежнасць, а нярэдка — за нацыянальнае самавыжыванне як такое. Наш гістарыёграф-майстар крыніцазнаўчага аналізу разам з іншым пераканаўча адвёў як надуманыя, матываваныя палітыкай міфы аб

---

<sup>11</sup> М. Банкоўскі, беларусістка са Швейцарыі, вывучаючы тэму адлюстравання Беларусі ў матэрыялах заходніх гісторыкаў і падарожных у XIX – пачатку XX ст., трапіла і дакладна зазначыла вострую праблему безыменнасці, «анамістычную мімікрыю» гэтае краіны, пераважна заслоненай у адпаведных публікацыях «імёнамі больш магутных суседзяў» // Кантакты і дыялогі. 2000. № 6. С. 34.

місійнай ролі царскай Расіі на беларускіх землях, агаляючы ісцінную, не раз трагічную цану, якую мусілі плаціць беларусы за прымусовае апякунства збоку.

Глыбокі знаўца свае справы, чалавек-легенда, Улашчык быў фігурай надзвычай прыцягальнай для многіх даследчыкаў, рупліўцаў беларускае думкі, асабліва для нацыянальна свядомай моладзі, якая ў глухія часы застою, асімілятарскага шалу ў БССР можна перахоўвала адраджэнскія сцяг, каб разгарнуць, высока ўзняць яго ў новым вызвольным паходзе. Да Улашчыкавае ідэальнае Беларусі былі працягнуты нябачныя жывыя ніці ад многіх калег-навукоўцаў, пісьменнікаў, мастакоў з розных куткоў планеты. Скажам — ад Янкі Запрудніка з Нью-Йорка, Аляксандры Бергман, Юркі Туронка з Варшавы, Антона Антановіча, Людвікі Сівіцкай (Зоські Верас) з Вільні, Сяргея Шутава, Валянціна Грыцкевіча з Ленінграда, Юзіка Бараноўскага з Казахстана, Льва Барага з Уфы, Янкі Бялькевіча з Мелітопаля. Хінуліся да яго мудрае і чулае істоты маскоўскія беларусы ўключна з імёнамі таксама значнымі на культурнай ніве Бацькаўшчыны, — Канстанцыі Буйло, Міхайлы Грамыкі, Валянціны Шчадрыной. Нямала запамінальных сустрэч з Улашчыкам, Улашчыкавай Беларуссю пашчасціла перажыць і аўтару гэтых радкоў, а пазней пераказаць чытачам настрой і змест тых нязмушаных, даверлівых роздумаў магутнага віцкаўца пра нашае роднае, трывучае, неўміручае<sup>12</sup>.

Калі ж казаць пра ўласна беларускі абшар, паштовая карэспандэнцыя склала некалькі дзесяткаў аб’ёмістых папак Улашчыкавай эпістальрыі, перададзенай яго сынам Аляксандрам, разам з усім бацькавым архівам, на захаванне ў Цэнтральную бібліятэку Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Нам ужо даводзілася закранаць, збольшага, эпістальрную частку творчай спадчыны Мікалая Мікалаевіча<sup>13</sup>. Прыкметную і бяспэчную нястрыманым, гарачым пульсаваннем на яе старонках шматмернае, невычэрпнае беларускае думкі, беларускае духоўнасці, разамкнутай як найшырэй у міжнароднай гісторыка-культурнай прасторы. Гэтым жа разам хацелася б падкрэсліць выключную чужасць, здзіўляючую абавязковасць вучонага ў абыходжанні са сваімі карэспандэнтамі. Практычна аніводзін сігнал з бацькаўшчыны не пакідаў ён без належнага водгуку.

Вось, прыкладам, спавядальны, ледзь не «аварыйны» сваім псіхілагічным напружаннем ліст М. Ткачова, выкладчыка-гісторыка Гродзенскага ўніверсітэта (былога педінстытута) ад 25 мая 1979 г.: «Мне няма больш да каго звярнуцца, акрамя Вас, за парадаю адносна таго, якія тэмы найбольш важныя для распрацоўкі нашай гісторыі, чым грунтоўна заняць студэнтаў, гадуючы з іх думачых людзей. Тую паклю, якой тут ім забіваюць галовы (а сярод іх ёсць талковыя), не ўспрымаю» (АК).

<sup>12</sup> Каўка А. Казаў Улашчык // Каўка А. Будама жыць! Мн., 1998.

<sup>13</sup> Каўка А. Гісторык — мысляр — патрыёт... // Літ. і мастацтва. 1999. 16 ліп.

Рэакцыя з Масквы — неадкладная. Але замест дэталізацыі пытання (назвы канкрэтных тэмаў) вядомы крыніцазнаўца-фундаменталіст, ён жа даведчаны педагог-практык, робіць акцэнт на выйсцевым і, мабыць, галоўным пункце навучання будучых спецыялістаў-гісторыкаў, на фарміраванне ў іх зацікаўлення першакрыніцамі, што, у сваю чаргу, патрабуе належнае моўнае падрыхтоўкі: «Пра студэнтаў, якім абы скончыць, — гаварыць не будзем, а пра тых, з якіх нешта будзе, трэба клапаціцца... Дбайныя студэнты з першага ці другога курса бяруць тэмы, якія пазней робяцца курсавымі, а яшчэ пазней дыпломнымі, а пасля дысертацыямі. Добра, каб і ў Вас пайшо так. Якія варта даваць тэмы? Тут шмат што ўпіраецца ў польскую мову. Абавязкова трэба прымушаць перспектыўных студэнтаў вучыць польскую мову, бо без гэтага надта шмат крыніц нельга ім рэкамендаваць. Дарэчы, трэба ўвесь час тлумачыць, што вывучыць мову проста. Колькі ўжо чуў ды і на сабе выпрабаваў, што трэба пачынаць чытаць Сянкевіча, яго трылогію ў арыгінале, іншае прыкладзецца. Трэба рэкамендаваць: нямецкую, бо ў свой час у Каралеўцы (Кёнігсбергу) выйшла шмат каштоўных прац, якія нам трэба ведаць»<sup>14</sup>.

Не адзін з даследчыкаў, асабліва з ліку апанаваных новымі ідэямі, не раз «канфліктнымі» з традыцыйнымі трактоўкамі, імкнуўся ў сваіх пошуках заручыцца досведам, думкай Улашчыка. Так было і з наватарскай версіяй старажытнае Літвы Міколы Ермаловіча, якая прабіралася на Божы свет з немалымі перашкодамі і толькі праз трыццаць гадоў была абнародавана спецыяльнай брашурай. А між тым яшчэ ў студзені 1969 г. нястомны руплівец з Маладзечна паслаў вядомаму земляку ў Маскву свой рукапіс «Па слядах аднаго міфа» з просьбай выказаць адпаведнае меркаванне. Адначасова гэты ж зварот падтрымоўвае і акадэмік Пятро Глебка, зацікаўлены думкай Улашчыка — наколькі доказныя Ермаловічавы высновы і, адпаведна, «ці мэтазгодна іх ставіць на шырокае абмеркаванне» (АК). Улашчык увогуле падтрымаў неардынарнае памкненне малодшага калегі, хаця і не ўтаіў пэўнага сумневу наконт яго погляду на месцазнаходжанне летапіснае Літвы (Верхняе Беларускае Панямонне, XI–XIII стст.). Адных звестак старажытнарускіх, якімі пераважна абгрунтоўваў аўтар свае довады, было, на думку Улашчыка, замала. Паўставала патрэба, дзеля пераканаўчае доказнасці, глыбей скарыстаць даныя археалагічнае навукі, не выключваючы спецыяльных археалагічных раскопак на месцы пошукавае «Літвы», а таксама — у вывучэнні адпаведных лацінамоўных, старанямецкіх, старалітоўскіх крыніц. Свае развагі над узнятым пытаннем Мікалай Мікалаевіч і выказаў у грунтоўным лісце (люты 1969 г.): «Шаноўны Мікалай Іванавіч, узнятая Вамі праблема вельмі складаная. Па сутнасці, яна распадаецца на некалькі меншых, кожная з якіх вымагае спецыяльных даследаў. Як мне здаецца, цэнтральным з’яўляецца пытанне адносна тэрыторыі, на якой жыла тая Літва, што дала

<sup>14</sup> Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сш. 1. Трав. С. 83.

назву народу і дзяржаве. Па-другое, трэба больш-менш дакладна вызначыць час, калі балцкае насельніцтва гэтага раёна было асімілявана нашымі прыходамі. Калі гэта будзе зроблена, рэшту будзе вырашыць значна прасцей» (АК).

Затое адразу і безагаворачна абодва вучоныя сьшліся ў поглядзе на асноўную дзяржаватворчую ролю старажытнага Навагародка ў станаўленні Вялікага Княства Літоўскага. «Калі была каланізавана тэрыторыя Літвы? Крыніцы гавораць, што першаю сталіцаю Літвы быў Навагрудак (Навагрудчане завуць гэты горад Наваградак), але сучасная літоўская і польская гістарыяграфія адмаўляе гэта. Адмаўленне гэта ў вельмі значнай частцы мае «патрыятычны» характар, бо літоўцам здаецца абразлівай думка, што іх першая сталіца была заснавана не на літоўскай тэрыторыі. Я кепска ведаю археалогію Літвы на сённяшні дзень, але да нядаўняга яшчэ часу было вядома, што ў Жэмайці нават у сярэдзіне XVI ст. не было гарадоў у поўным сэнсе гэтага слова, [гэта значыць] паселішчаў, дзе б насельніцтва займалася галоўным чынам гандлем і рамяством. Зараз шмат капаюць у Вільні, але я таксама не ведаю, [ці] удакладнілі час, калі Вільня стала горадам. Магчыма, значна пазней, чым Навагрудак. А паколькі сталіцы засноўвалі ў найбольш эканамічна развітых гарадах, то пэўна можна заставацца пры старым поглядзе, што першаю сталіцаю такі быў Навагрудак» (АК).

Творчыя ўзаемадачыненні, не пазбаўленыя пэўнае палемічнасці, двух магутных гістарычных постацей — Улашчыка і Ермаловіча — заслугоўвалі б асобнага разгляду. Тут значным толькі, што Мікалай Мікалаевіч добра разумеў, нутрана падзяляў шляхетнае, дзёрзкае парыванне свайго суродзіча «паказаць усю безгрунтоўнасць міфа аб літоўскім заваяванні» Беларусі, высакароднасць яго выкліку, кінутага айчынай гістарыяграфіі: «Мы і так спазніліся. Чатырыста гадоў нас, беларусаў, водзяць за нос літоўскім заваяваннем і прадаўжаюць вадзіць, а мы не толькі не аспрэчваем гэтага, а самі паўтараем [заезджаныя?] байкі» (з ліста М. Ермаловіча да М. Улашчыка ад 6 сака. 1969 г. — АК).

Напэўна, несправядлівым, перабольшаным было падазрэнне Міколы Іванавіча наконт зайдрасці яго старэйшага таварыша па цэху гісторыкаў — маўляў, тое, што мог зрабіць ён, Улашчык, у адкрыцці старажытнае Літвы на ўласна беларускіх землях, адкрыта кімсьці іншым (з ліста да Міхала Белямука ад 15 крас. 1988 г.<sup>15</sup>). Хаця і аўтар «Старажытнае Беларусі» добра ўсведамляў і высока цаніў ролю і месца гэтай неардынарнай асобы ў беларускай навуцы. Пра тое найлепш сведчаць Ермаловічавы рэцэнзіі на Улашчыкавы працы аб летапісах, працулае слова на яго 70-годдзе ў часопісе «Беларусь» (1976. №3; нататка, на жаль, не адлюстравана ў біябібліяграфічным паказальніку М. Улашчыка), цёплыя лісты і паштоўкі на той самы маскоўскі адрас на працягу 70-х – пачатку 80-х гг. Як, урэшце, і гэты востры і

<sup>15</sup> Полацак. 1991. №6–7. С. 37.

Ўдзячны водгук на Улашчыкаў крытычны разгляд універсітэцкага падручніка па гісторыі Беларусі (Нёман. 1983. № 3): «Добра, што ёсць каму схапіць фальсіфікатараў за руку»<sup>16</sup>.

Аднак пры ўсёй значнасці і неадкладнасці сцісла навуковых праблем, тыя не вычэрпвалі і не высушвалі жывога, дасціпнага розуму абаяльнага чалавека. Прываблівала таксама яшчэ адна якасць Улашчыкавае натуры — каларытнай спалучанасцю ў ёй высокага акадэмізму і практычнага жыццялюбнага, зноў жа гісторыкаазначнага стаўлення да навакольнага свету. У гэтых адносінах многа цікавага, непаўторнага нясуць у сабе Улашчыкавы краязнаўчыя працы, роздумы-меркаванні — шчодро расцярушаныя на аркушах яго перапіскі. «Пазнай свой край — любі свой край!» — пад гэтай ці падобнай незнарочыстай шапкай калісьці збяруцца і надрукуюцца яго думкі-іскрынікі — нахшталт тых, што выпраменьваюць з разваг над лістом школьніка-краязнаўцы Алеся Навіцкага са слынных Гудзевічаў на Мастоўшчыне: «Якія збіраць матэрыялы? У Вас, так разумею, сабраны экспанаты пра старую вёску, але міне 50 гадоў і ўсё, што мы бачым вакол сябе, стане мінулым і Вашы дзеці будуць слухаць Вашу гаворку як нешта амаль фантастычнае. Таму добра заставіць для будучых людзей як мага лепш арганізаваны паказ сённяшняга дня. Калісь я пісаў, што трэба як мага больш фатаграфавачы хаты, аборы і г. д. на розных стадыях іх пабудовы. Трэба збіраць усякую дробязь (зараз дробязь), посуд, варта сабраць пугі, якія ёсць у пастухоў (дарэчы, даўно прабую дастаць троха пянькі, каб звіць адмысловую кручкаваную пугу і здаць у музей, але нідзе ні пянькі, ні нават ільну» (ліст датаваны 19 сак. 1986 г. — АК).

У такім двухіпастанна-цэльным стане даследчыка і творцы гісторыі яго і заспелі за рабочым сталом апошнія хвіліны жыцця. На валіку пішучае машынкi засталася незавершанай старонка пра Літоўскі статут 1529 г.<sup>17</sup>, побач, на падваконніку, — кавалачак пугі-навіванкі, плеценай вучоным з пянькі, дасланае гудзевіцкімі вучнямі. Падагульненні? Высновы? Магчыма, найлепшым развязаннем таго і другога будзе кніга ўспамінаў пра Мікалая Улашчыка, плануемая Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны. А пакуль што абмяжуемся невялічкай вытрымкай з будучага выдання: «Калі мне часам бывае цяжка, я кожны раз успамінаю пра тое, з якою сілаю Мікалай Мікалаевіч пераадольваў цяжкасці прымусовага адлучэння ад роднага краю, як ён апантана наганяў у працы тыя гады, якія ў яго адабралі. Адразу ў самога прыбывае моцы. Так, ён сапраўды быў і застаецца маяком для нас усіх, хто ведаў яго, прыкладам самаахвярнасці і мэтанакіраванасці»<sup>18</sup>.

<sup>16</sup> Полацак. 1991. № 6–7. С. 39.

<sup>17</sup> Артыкул надрукаваны пасля смерці аўтара: Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сп. 1. Трав. С. 7–17.

<sup>18</sup> Грыцкевіч В. Застаўся маяком // Тамсама. С. 120.



Цяжка, часам да безнадзейнасці распачна бывае і, пэўна, будзе не аднаму з нас — шукальнікаў Беларускае Праўды на ростанях зямных і касмічных (траплялі ж у космас і беларусы...). І тады ў самы раз азірнуцца на таго Чалавека, каму было намнога цяжэй, безвыходней. Які, аднак, вытрываў, выжыў, перамог — на цяжкім шляху да Бацькаўшчыны-Беларусі.

**Андрэй Котлярчук (Бранск, Расія)**

## **НА СУМЕЖЖЫ ТРОХ СЛАВЯНСКІХ КУЛЬТУР: БЕЛАРУСЫ БРАНСКАГА КРАЮ**

### **ЭТНІЧНАЯ ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ**

**Я**к вядома, аўтахтоннай этнічнай групай паўночна-заходніх раёнаў Бранскай вобл. з’яўляюцца беларусы. Гэты факт адлюстраваны на ўсіх навуковых этнаграфічных картах XIX–XX стст. Напрыклад, «Дыялекталагічная карта рускай мовы ў Еўропе» (1964) выключнае паўночна-заходнія раёны Браншчыны са сферы вялікарускіх гаворак<sup>1</sup>.

Сучасная Бранская вобласць існуе толькі з 1944 г. Афіцыйны даведнік адзначае, што «да рэвалюцыі 1917 года Браншчына была падзелена паміж Арлоўскай і Чарнігаўскай губернямі»<sup>2</sup>. І тут памыляецца. Невялікі куток на захадзе, а менавіта Стара-Юркавіцкая воласць, была ў складзе «беларускай» Магілёўскай губ., а да 1772 г. — у складзе Вялікага Княства Літоўскага<sup>3</sup>. Калі былыя паветы Арлоўшчыны (сучасныя Бранскі, Дзяцкаўскі, Карачэўскі, Камарыцкі, Брасаўскі, Сеўскі раёны) кампактна заселены вялікарусамі (рускімі), дык у паўночных паветах Чарнігаўшчыны і ўсходніх Магілёўшчыны назіраўся вельмі складаны этнічны малюнак. Дамінавалі тут беларусы, але побач жылі ўкраінцы, пераселеныя сюды ў час Гетманшчыны ў другой палове XVII–XVIII ст., рускія-стараабрадцы з Падмаскоўя, якія аселі ў канцы XVII ст., у мястэчках рысы аселасці традыцыйна жылі габрэі. Менавіта тут існаваў унікальны абшар сутыкнення і міксацыі трох усходнеславянскіх этнасаў. Першым аб гэтам падрабязна напісаў С. Максімаў. Ён жа адзначыў, што, жывучы побач, усе тры «рускія» народнасці захоўвалі свой этнонім і эксаэтнонім: «літвіны» (беларусы), «маскалі» (рускія) і «хахлы»

<sup>1</sup> Гл.: Русские / Под ред. В. А. Александрова, И. В. Власова, Н. С. Полищук. М., 1997. С. 94.

<sup>2</sup> Административно-территориальное деление Брянского края за 1916–1970 годы: Историко-географический справочник. Брянск, 1971. Т. 1. С. 3.

<sup>3</sup> Карта Могилевской губернии / Сост. Н. Кудрявцев // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. СПб., 1896. Т. XIXа. С. 572.

(украінцы)<sup>4</sup>. На сумежжы трох этнасаў натуральна ўзнікалі народныя жарты і кепкі з мовы і звычайў суседзяў. Вось як, напрыклад, казалі рускія аб беларусах:

— И мертвый литвин дзекнет;

— Литва — беспятая, лапотница, мезговники, мякинники, белошапники, магерки;

— Волынка да гудок, собери наш домок, соха да борона разорила наши дома.

У сваю чаргу беларусы адказвалі:

— Калі маскаль кажэ суа, то паднімайся да вуха, бо ён брэша;

— Ад чорта адхрысціся, а ад маскаля не адмоліся, ад маскаля палы урэзай ды хутчэй уцікай.

Этнічная прадгісторыя беларусаў Браншчыны звязана са старажытным племем радзімічаў, якое, згодна з летапіснымі і археалагічнымі дадзенымі, асела на рацэ Сож і ў міжрэччы Дняпра і Дзясны. Назва народнасці, як сведчаць летапісы, пайшла ад імя галавы роду Радзіма, з якім яны прыйшлі ад «ляхов». Апошнім разам радзімічы згадваюцца ў крыніцах каля 1169 г. Цікава, што ў першай палове XV ст. вялікі князь літоўскі Казімір пажалаваў свайму дзядзьку, прываслаўнаму князю Міхайлушку Жыгімонтавічу (сыну забітага вялікага князя Жыгімонта) Бранскія землі княства. А менавіта Бранск заходні (на р. Нурэц) і Бранск усходні (на р. Дзясна), Сураж на р. Нарэў і Сураж на р. Іпучь, а таксама Бельск і Старадуб. Магчыма, на той час прываслаўнае насельніцтва Падляшша і Паддзясення яшчэ падтрымлівала ранейшыя сувязі.

Да 1503 г. Бранскі край быў у складзе старабеларускага гаспадарства — Вялікага Княства Літоўскага. Потым — у складзе Расійскай дзяржавы. У 1619–1648 гг. паўночна-заходнія паветы Браншчыны (з гарадамі Старадуб, Почап, Трубчэўск, Мглін, Сураж) зноў увашлі ў склад ВКЛ. Дзеля «ордынацыі замков і вызначэння межы княства літовскаго» сюды прыбыла багата шляхты з-пад Вільні, Мазыра і з іншых месцаў. Гарады пачалі атрымліваць прывілеі на магдэбурскае права. У гарадах будаваліся касцёлы. Шмат беларускай шляхты з сялянамі аселі на малазаселеных землях Мгліна і Суража (сучасныя Мглінскі, Унечскі, Суражскі, Клятнянскі р-ны). Быў заснаваны новы гарадскі цэнтр — Пагар. Пасля Андрусаўскага перамір'я (1669) перасяленцы засталіся на Браншчыне, прымалі прываслаўе і прысягалі Расіі. Іх нашчадкі (Пагоцкія, Есімантоўскія, Гудовічы, Баршчэўскія, Жадкевічы, Карпінскія, Зубрыцкія, Лісоўскія, Мацкевічы, Яноўскія, Тамашэўскія, Якімовічы, Фалькоўскія, Шчэрбы, Адамовічы) дагэтуль жывуць на Браншчыне, некаторыя маюць старыя дакументы і радаводы. Доўгі час мястэчка Папова Гара (сёння Красная Гара) было асноўным

<sup>4</sup> Максимов С. В. Белорусы Смоленщины с соседями // Живописная Россия: Литовское и Белорусское Полесье. СПб., 1882. Репринт. Минск. 1994.

уладаннем магілёўскіх праваслаўных уладк. У другой палове XVII ст. і да 1782 г. гэты рэгіён пераважна складаў вайскова-ўрадавую адзінку Маларосіі («Гетманшчыны») — Старадубскі казацкі полк. Цікава, што мовай канцылярыі і царкоўнага справаводства ўвесь гэты час з'яўлялася старабеларуская (стараўкраінская) мова, — факт, наогул не заўважаны сучаснымі беларускімі даследчыкамі.

У канцы XIX — першай палове XX ст. заходняя Браншчына дала некалькі вядомых постацей беларускага нацыянальна-культурнага руху — перш за ўсё Марыю Косіч, Мікалая Галадзеда, Паўла Растаргуева. Пасля 1917 г. (да 1926 г.) гэтыя землі ўваходзілі ў склад Гомельскай губ. РСФСР. На пачатку 30-х гг. у в. Антонаўка Краснагорскага р-на дзейнічала беларуская школка, якая ў сувязі з масавымі рэпрэсіямі супраць усяго беларускага не дала асаблівага плёну.

Складанасць палітычнай гісторыі прывяла да суіснавання некалькіх этнонімаў і экзаэтнонімаў беларусаў Браншчыны: хаклы, кацапы, тутэйшыя, літвіны<sup>5</sup>. Этнонім беларусы народам не ўжываўся, бо тут у канцы XIX — пачатку XX ст. не было элітарнага нацыянальнага руху, а гэтыя землі ніколі не ўваходзілі ў склад БССР. Але аж да нашага часу сталыя жыхары ўсведамлялі сваю этнічную адметнасць. Вось што казала ў 1985 г. старая беларуска сяла Балыкіна Почапскага р-на: «Іны завуцца москалі, так іх прозванье, у іх свай завідёнкі... а ані нас кацапы, а мы іто не кацапы, мы не хохлы, не, мы толькі не ўкраінцы, не, мы пад шляхтай, вунь й лес панскій, і мы за панам, а на том дрэве панёнка павесілась...»<sup>6</sup>.

Сёння «беларушчына» Браншчыны — ужо гісторыя. Па дадзеных апошняга перапісу 1989 г. у Бранскай вобл. на амаль 1,5 мільёна чалавек жыло ўсяго 11 299 беларусаў (0,77% ад усяго насельніцтва). Усе яны — выхадцы з БССР. З іх роднай беларускаю мову прызналі толькі 36,2%<sup>7</sup>. Колішнія беларускамоўныя жыхары паўночна-заходніх паветаў, зразумела, усведамляюць сябе рускімі. Асіміляцыя паскорылася яшчэ ў другой палове XIX ст., яна звязана з урбанізацыяй і будаўніцтвам Палескай (Бранска-Брэсцкай) чыгункі. У 1897 г. М. Косіч адзначыла, што мужчыны-літвіны пасля службы ў войску масава пераходзілі на рускую мову. Маладзіцы ўжо саромеліся спяваць па-беларуску. У гарадах месцічы пачалі глядзець на сялян з пагардай: «Мужыкі дзекаюць да цекаюць, а в нас в гораде гаворят па-благородному»<sup>8</sup>.

<sup>5</sup> «Літвіны», жыхары Мглінскага, Унечскага, Суражскага раёнаў, верагодней за ўсё, — нашчадкі выхадцаў з ВКЛ у 1-й палове XVII ст.

<sup>6</sup> Batožek N. Leksykalne i semantyczne aspekty analizy porównawczej blisko pokrewnych gwar. Olsztyn, 1988. S. 15.

<sup>7</sup> Народы России: Энциклопедия. М., 1994. С. 436.

<sup>8</sup> Косич М. Литвины-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни. СПб., 1902. С. 106.

Трэба адзначыць, што этнаграфічнае вывучэнне беларусаў Бранскага краю добра распрацавана. Першая адпаведная манаграфія пабачыла свет нават на золку развіцця этнаграфічнай навукі ва Усходняй Еўропе. У 1846 г. у Санкт-Пецярбургу была выдадзена малавядомая цяпер кніга «Апісанне Суражскага павета Чарнігаўскай губерні» (сучаснага Суражскага р-на Бранскай вобл. Расіі). Яе аўтар — мясцовы шляхціц Г. Есімантоўскі, продкі якога аселі на суражскіх землях у пачатку XVII ст., калі гэты край зноў часова ўвайшоў у склад ВКЛ<sup>9</sup>. У гэтай працы ліберальны землеўладальнік шмат піша аб эканамічных шанцах роднага кута. У этнаграфічным раздзеле кнігі распавядалася аб мясцовых сялянах — «літвінах». Падкрэсліваліся этнічныя рысы адзення, якія відавочна адрознівалі літвінаў ад суседніх вялікарусаў. Гэта — жаночы галаўны ўбор намітка, мужчынскі — магерка. Сцвярджалася, што ў адрозненне ад «польскіх паноў» мясцовая шляхта размаўляла на мове сялян. Цікава, што тлумачачы незвычайную прывязанасць суражскай шляхты да родных маёнткаў, аўтар спасылаўся на выдатны помнік старабеларускага права Статут ВКЛ 1588 г. — яго артыкул 12 трэцяга раздзела<sup>10</sup>.

Наступную працу аб «тутэйшых» беларусах «Беларусы Смаленшчыны з суседзямі» выдаў у 1882 г. вядомы рускі этнограф С. Максімаў. На падставе ўласных палявых пошукаў аўтар, здаецца, упершыню даказаў унікальнасць паўночна-заходняга кутка сучаснай Браншчыны, дзе суіснавалі ўсе тры ўсходнеславянскія этнасы. Гаворачы аб беларусах, аўтар піша, што «паўночны кут Чарнігаўскай губерні (паветы Мглінскі і Суражскі) населены беларусамі чыстага бяспрыкладнага тыпу, якія аднак з афіцыйным этнонімам «беларусы» не знаёмы, а называюцца «літвінамі». Па словах этнографа, ужо ў Бранску на кірмашы дамінавала белая магерка і кароткая вузенькая світка, па якой заўсёды пазнаеш беларуса.

Безумоўна, найзначнейшым даследчыкам беларусаў Браншчыны з'яўляецца М. Косіч (1850, с. Расуха Мглінскага пав. Чарнігаўскай губ. — 28.3.1911, там жа; па бацьку — Уладзімірава, па маці — Сілевіч)<sup>11</sup>. Яе постаць даўно ўжо патрабуе асобнай манаграфіі і, вядома ж, не месціцца ў межы нашага артыкула. Адзначым толькі некаторыя яе рысы. Як сцвярджалі сучаснікі, «штуршком да этнаграфічнага вывучэння беларусаў было ў М. Косіч, так сказаць, пакрыўджанае пачуццё народнасці». Звычайна адзначаюць, што на выбар шляху М. Косіч паўплываў украінскі этнограф А. Русаў, які жыў у сяле Олешня ва ўкраінскай частцы Чарнігаўскай губ. На нашу думку, магчымы таксама сувязі М. Косіч з паўстанцамі Кастуся Каліноўскага, з якім

<sup>9</sup> Гл.: Лазаревский А. Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения земледелий и управления. Киев, 1888. Т. 1. Полк стародубский.

<sup>10</sup> Гл.: Статут ВКЛ. Мн., 1989. С. 118.

<sup>11</sup> Сёння сяло Расуха знаходзіцца ва Унечскім раёне Бранскай вобл.

яна не магла не сустрэцца асабіста ў час вучобы ў Санкт-Пецярбургу. У 1870 г. побач з Косіч у суседнім Старадубе жыў і працаваў Францішак Багушэвіч. З другога боку, у с. Слабадзішча, стала пражываў Ігнат Гедройц. Усе працы М. Косіч праходзілі цэнзуру з вялікімі цяжкасцямі. Толькі з дапамогай расійскага акадэміка А. Шахматава, які, дарэчы, увогуле шмат зрабіў для беларусаў, у 1901 г. у часопісе «Живая старина» друкуецца манаграфія М. Косіч «Литвины-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни». У 1902 г. яна выйшла асобным выданнем у сталіцы і адразу была ўзнагароджана высокай адзнакай — залатым медалём Рускага геаграфічнага таварыства. Сёння гэтую працу, якая лічыцца класічнай у беларускай этнаграфіі, энцыклапедыяй жыцця беларусаў Браншчыны пачатку ХХ ст., абавязкова трэба перадаць у Мінску.

Значны ўклад у вывучэнне беларусаў Браншчыны зрабіў прафесар Санкт-Пецярбургскай кансерваторыі А. Рубец. Нарадзіўся ён на Украіне, але яго дзяцінства прайшло ў Старадубе, а прозвішча Рубец належыць стара-свецкаму роду мясцовых мяшчан. У 90-х гг. XIX ст. А. Рубец страціў зрок і вярнуўся ў Старадуб. Тут ён набіраў вялікую колькасць украінскіх і беларускіх народных спеваў (выдадзены былі толькі ўкраінскія). У 1911 г. у Старадубе была надрукавана кніга А. Рубца «Паданні, легенды і сказы Старадубскай сівой мінуўшчыны», сёння практычна забытая. У гэтым выданні змешчаны дзве унікальныя легенды аб «літвінах» Бранскага краю. Першая, запісаная ў сяле Мядзведжава, прысвечана абрадам і звычаям народа. Другая, запісаная у сяле Літоўск, уяўляе сабой рыцарскую легенду, у якой дзейнічаюць «літоўская каралева Ядвіга, мясцовая княжна Берута, яе дачка Радзіслаўна, князь Сянчыла, рыцар Врата-Смеладовіч з-пад Вільні».

Вялікае месца ў даследаваннях выбранай намі тэмы займаюць працы прафесара Паўла Растаргуева. Нарадзіўся ён у Старадубе 30 чэрвеня 1881 г. у заможнай мяшчанскай сям’і. Пасля заканчэння Маскоўскага ўніверсітэта застаўся там жа працаваць. Навуковыя інтарэсы П. Растаргуева былі цалкам засяроджаны на праблемах беларускага мовазнаўства. У 1918–1920 гг. ён чытаў курс па беларусазнаўству ў Беларускай народным універсітэце (Масква). У 1926 г. — асноўны дакладчык ад РСФСР у Мінску на славутай Акадэмічнай канферэнцыі па правапісу. У 20-я гг. П. Растаргуеў надрукаваў шэраг кніг і артыкулаў, прысвечаных беларускім гаворкам Браншчыны. Менавіта ён даў назву гэтым гаворкам: «северска-беларускія гаворкі»<sup>12</sup>. У 1928 г. у Ленінградзе апублікаваны цікавы артыкул П. Растаргуева «Да характарыстыкі гаворкі Старабудскага палка ў 18 стагоддзі»<sup>13</sup>. У гэтай працы вырашаецца складанае мовазнаўчае пытанне: украінская ці

<sup>12</sup> Растаргуев П. В. Северско-белорусские говоры: исследования в области диалектологии и истории белорусских говоров. Л., 1927; ён жа: Говоры восточных уездов Гомельской губернии в их современном состоянии. Минск, 1926.

<sup>13</sup> Сборник отдела русского языка и словесности АН СССР. Л., 1928. Т. 101. № 3.

беларуская гаворка гістарычна панавала ў Старадубе і наваколлі? Выкарыстоўваючы унікальныя матэрыялы — дакументы старадубскіх храмаў, мяшчанскіх родаў, казацкай старшыны, — аўтар робіць вывад на карысць беларускай мовы: «Пры наяўнасці у гэтай пісьмовай мове значнай колькасці ўкраінізмаў (казацкая старшыня была прышлая і ўжывала ўкраінскую мову). Мова насельніцтва ніколі не была ўкраінскай [...], а беларускай з некаторымі асаблівасцямі па свайму складу». Гаворка ідзе пра пісьмовую стараўкраінскую (старабеларускую) мову, якая была службовай мовай Старадубскага палка ў 1650–1782 гг. Больш таго, даследчык адзначае, што ў адрозненне ад кніг магістрата і палка метрычныя кнігі і царкоўныя акты пісаліся на аснове беларускага дыялекта і не заключаюць у сабе ўкраінізмаў. Як прыклад прыводзяцца словы: «Лявон, Адарка, Гарасім, унук, унука, удава, саракавуст».

Наступная важная для нас праца належыць вядомаму беларускаму этнографу Аляксандру Сержпутоўскаму. Летам 1926 г. па заданню Інбелкульту ён адправіўся ў палявую экспедыцыю па ўсходніх паветах Гомельскай губ. РСФСР — сучасных Навазыбкаўскаму і Клінцоўскаму р-нах Расіі. Мэта падарожжа была такая: напярэдадні ўзбуйнення БССР даследаваць побыт і фальклор мясцовых беларусаў. Этнограф праехаў па шляху Мглін – Сураж – Клінцы – Добруш, наведаў шмат вёсак. Стацыянарныя росшукі былі зроблены ў вёсках Пісарэўка і Краславічы, дзе вучоны запісаў узоры мовы, песні і паданні, апісаў вопратку, працоўныя прылады, будынкі. Была адзначана хуткая асіміляцыя беларускага насельніцтва: «...моладзь і тыя, хто пабываў на вайскавай службе, а таксама гараджане гавораць на мяшанай беларускай гаворцы [...]». У Клінцах мяшанае насельніцтва: на першым месцы ідуць вялікаросы-стараабрадцы, потым габрэі і беларусы, але ў іх мове ўжо шмат рускіх слоў і зваротаў». Галоўныя вынікі А. Сержпутоўскага пацвярджаюць палажэнні працы філолага П. Растаргуева. На думку этнографа, нягледзячы на тое, што мясцовыя беларусы часцей называлі сабе «хахлямі», або «казакамі», нічога ўкраінскага ў іх мове і культуры не было і ўсе дамінанты народнай культуры тут — беларускія<sup>14</sup>.

Вынішчэнне беларускай гуманітарнай навукі ў сталінскія часы адмоўна адбілася і на доследах беларусаў Браншчыны. Яны амаль цалкам спыніліся. Напрыклад, П. Растаргуеў, апынуўшыся ў канцы 30-х гг. на сціплай пасадзе загадчыка кафедры правінцыйнага Навазыбкаўскага педінстытута, не надрукаваў аб тутэйшых беларусах пры жыцці больш ніводнай працы. Толькі пасля яго смерці (31 сакавіка 1959 г.) у Маскве і Мінску выйшлі яго асноўныя працы<sup>15</sup>.

<sup>14</sup> Отчет о поездке в Гомельскую губернию в 1926 году. Минск, 1926; Касько У. К. Святло далёкае зоркі. Мн., 1997.

<sup>15</sup> Растаргуев П. А. Говоры Смоленщины. М., 1960; ён жа: Словарь народных говоров Западной Брянщины. Мн., 1973.

У навейшы час (50–90-я гг.) вывучэннем беларусаў у Расіі (РСФСР) займаліся выключна філолагі. Паступова склаліся дзве навуковыя школы: «маскоўская» і «ленінградская». Прадстаўнікі першай школы (К. Захарова, В. Орлова), як і іх папярэднікі, адносілі паўночны захад Браншчыны да арэала беларускіх гаворак<sup>16</sup>. Ленінградская школа на чале з В. Чагішавай стварыла новую канцэпцыю, згодна з якой беларускія гаворкі Браншчыны — асобная група паўднёварасійскіх гаворак. Тое ж падкрэслівае польская калега В. Чагішавай, Н. Батожэк<sup>17</sup>. Ленінградскай школай падрыхтаваны вялікі слоўнік гаворак Браншчыны, але зыходны тэзіс істотна зменшыў, на нашу думку, яго навуковую каштоўнасць, таму што аўтары проста змяшалі вялікарускую, украінскую і беларускую лексіку Браншчыны ў адно<sup>18</sup>. Нарэшце, апошнім часам гісторыяй беларусаў Браншчыны зацікавіліся даследчыкі Беларусі. Унікальныя матэрыялы па старажытнай геральдыцы гарадоў Браншчыны апублікаваў А. Цігоў<sup>19</sup>. Шкада, што яны амаль не вядомы бранскім даследчыкам.

## ПОМНІКІ КУЛЬТУРЫ

**Н**а паўночным захадзе Браншчыны паміж шматлікімі помнікамі рускай і ўкраінскай архітэктуры захавалася некалькі помнікаў беларускага дойлідства. Па-першае, гэта мураваныя касцёлы, узведзеныя ў 1618–1648 гг., калі захад Браншчыны зноў увайшоў у склад ВКЛ. На сённяшні дзень існуюць: моцна разбураная Праабражэнская царква («касцёл», як кажуць людзі) у Трубчэўску, пабудаваная ў 1640 г., аб чым сведчыў надпіс на мур; значна перабудаваная царква св. Ганны ў Пагары (пачатак XVI ст.), таксама былы касцёл. У Трубчэўску захавалася «камяніца» XVIII ст. — помнік свецкай архітэктуры, тыповы для тагачасных Беларусі і Украіны. Выразныя рысы беларускай готыкі і барока маюць некаторыя праваслаўныя мураваныя цэрквы XVIII ст.: царква Пакрава ў в. Вітаўка Почапскага р-на (апошняя трэць XVIII ст.); царква Дзмітрыя Салунскага ў в. Старое Задубенне Унечскага р-на (1780). Цікава, што ў XIX ст. на захадзе Браншчыны мясцовыя землеўласнікі ўзводзілі сядзібныя праваслаўныя цэрквы цалкам у «касцельным» (раманскім ці гатычным) стылі. Гэта, напрыклад, мураваная царква Міколы Цудатворца ў в. Смалевічы Клінцоўскага р-на (1858), царква Праабражэння ў в. Тварышычы Жырацінскага р-на (сярэдзіна XIX ст.). Параўнальна мала захавалася драўляных храмаў, пабудаваных у традыцыйна беларускага народнага дойлідства. Гэта Троіцкая царква ў в. Стары Крывец Навазыбкаўскага р-на (1795–1797), царква Пакрава ў в. Высакаселішча

<sup>16</sup> Захарова К. Ф., Орлова В. Г. Диалектное членение русского языка. М., 1970. С. 34.

<sup>17</sup> Batožek N. Leksykalne i semantyczne aspekty... S. 15.

<sup>18</sup> Брянские говоры / Под ред. В. И. Чагишевой. Л., 1970–1975. Вып. 1–4.

<sup>19</sup> Цігоў А. Геральдыка беларускіх местаў (XVI – пачатак XX ст.). Мн., 1998.



Суражскага р-на (1761), царква Успення ў в. Красны Рог (1777)— у маёнтку вядомага рускага пісьменніка А. К. Талстога. Узорны помнік беларускага тыпу знаходзіўся ў прадмесці Навазыбкава — царква ў Людкаве (1754), якая была нядаўна спалена.

У бліжэйшы час трэба, відаць, устанавіць памятныя дошкі на ўсіх помніках Беларускай архітэктуры (шмат якім патрэбна і рэстаўрацыя), тым больш што з іх беларускім паходжаннем пагаджаюцца і расійскія даследчыкі<sup>20</sup>.

У зборах бранскіх музеяў захоўваецца нямала твораў беларускага іканапісу XVII–XVIII стст., народнай вопраткі, ручнікоў. Нядаўна на месцы партызанскай стаянкі быў знойдзены беларускі друкарскі шрыфт.

Беларускаму грамадству трэба ўвекавечыць памятнымі дошкамі мясціны Браншчыны, звязаныя з вядомымі постацямі нацыянальнага руху — ураджэнцамі тутэйшага краю. Маю на ўвазе М. Косіч (месца яе пахавання — разбураны Разрытаўскі манастыр у 6 км ад в. Расуха); П. Растаргуева (пахаванні ў Навазыбкаве), М. Галадзеда (нарадзіўся ў в. Стары Крывец). У Старадубе нейкі час працаваў Ф. Багушэвіч. Там жа, у Кацярынскай турме, у царскія часы адбываў пакаранне Язэп Лёсік. Зрабіўшы такую справу, беларусы споўняць свой гістарычны абавязак.

## Алег Руданоў (Іркуцк, Расія)

### БЕЛАРУСКАЯ ДЫЯСПАРА Ў ІРКУЦКАЙ ВОБЛАСЦІ: УЗРОЎНІ ЦІКАВАСЦІ ДА ПРАБЛЕМЫ АБ'ЯДНАННЯ

**Н**а сённяшні дзень аўтарытэт Іркуцкага таварыства беларускай культуры ў Іркуцку вельмі вялікі. Да мяне як да старшыні звяртаецца шэраг людзей па розных пытаннях. Напрыклад, не так даўно звярнулася рэдактар студыі «Губернія» Міхеева Людміла Іванаўна з прапановай: «Хацелася б зняць фільм аб беларусах Іркуцка і вобласці. Ці згодны Вы дапамагчы?» — «Безумоўна, згодзен, што дзеля гэтага трэба?» — «Ды дробязь: 1400 рублёў на адну хвіліну знятага фільма». І такія прапановы я атрымліваю амаль штотыдзень.

Так, ІТБК зараз мае вялікі аўтарытэт у межах горада (у межах вобласці абставіны больш складаныя, бо аўтарытэт, як вядома, заваёўваецца справамі, якіх па вобласці з нашага боку пакуль не так ужо і багата. Аднак

<sup>20</sup> Свод памятников архитектуры и монументального искусства России: Брянская область. М., 1998. С. 17–18.

можна запытацца: «А ці павялічвае гэта цікавасць да ІТБК саміх беларусаў?» Вось тут і ўзнікае цэлы шэраг праблем.

Здаецца, ёсць і станоўчае. З таго моманту, як у нас з'явілася свая сядзіба ў цэнтры горада, усё больш людзей беларускага паходжання прыходзіць да нас. Але трэба ўлічваць, што нават па афіцыйных звестках на 1989 г., згодна з перапісам насельніцтва ў Іркуцкай вобл., беларусамі назваліся каля 25,7 тыс. чалавек, — гэта пятае месца пасля рускіх (2 499,5 тыс. чал.), украінцаў (97,4 тыс. чал.), буратаў (77,3 тыс. чал.) і татараў (39,6 тыс. чал.). Дарэчы, усе яны афіцыйна ўваходзяць у большасць насельніцтва (у нас ёсць такая прымаўка, што тытульная нацыя складаецца з пяці народаў), бо астатнія ўжо займаюць вельмі сціплыя пазіцыі. Напрыклад, палякаў налічваецца ўсяго толькі 3000 чалавек, а інгерманландскіх фінаў — 700 чалавек. Гэтае параўнанне я зрабіў, каб паказаць, што беларусаў нават па састарэлых звестках зафіксавана вельмі шмат. Але за чатыры гады існавання колькасць сяброў ІТБК павялічылася не намнога. На 28 лістапада 2000 г. сябрамі ІТБК з'яўляюцца 67 чалавек (апошнім часам шэраг актыўных сяброў з'ехала з Іркуцка, дарэчы, ніхто з іх не выехаў у Беларусь). У нашых дадатковых спісах налічваецца яшчэ 86 чалавек. Гэтыя людзі часам актыўна ўдзельнічаюць у справах ІТБК, аднак пакуль не спяшаюцца ўступаць у таварыства.

Магчыма, іх стрымлівае неабходнасць рабіць грашовыя складкі на грамадскую дзейнасць. Але ж мы не Камуністычная партыя Савецкага Саюза, таму не маем, згодна са Статутам, сяброўскіх складак, бо не ўсе нашы сябры могуць іх уносіць. З другога боку, апошнім часам мы прапаноўваем нашым сябрам рабіць самаахвярныя ўзносы, бо нам патрэбны вялікія грошы на рамонт сядзібы, устаноўку тэлефона і г. д. Ніхто не робіць гэта пад прымусам, але беларусы — народ сарамлівы і мяркуюць, што раз просяць зрабіць складкі, то, значыць, трэба іх рабіць або — не ўступаць у таварыства. Але я лічу гэтую прычыну не асноўнай.

Дык чаму ж шэрагі ІТБК даволі сціплыя ў параўнанні з колькасцю жыхароў беларускага паходжання? На мой погляд прычын некалькі. І вось асноўныя:

1. Недастатковая самаідэнфікацыя (не ўсе беларусы ўсведамляюць, што яны беларусы);
2. Самаізаляцыя (я беларус, але пра гэта лепш не згадваць);
3. Сарамлівасць (я беларус, але мая мова і культура недастаткова вартасныя, ды і жыву я ў Расіі);
4. Недасведчанасць (я беларус, мова і культура мае нечага вартыя, але асабіста я нічога пра гэта не ведаю);
5. Савецкая інтэрнацыянальная (прарасійская) адукацыя (мы, можа, і беларусы, аднак наш народ рускі);
6. Хатні кансерватызм (я беларус, я ганаруся гэтым, але мне і адасобленаму добра ў сваёй хаце);

7. Недадатковая прысутнасць (найперш у свядомасці) бацькаўшчыны (я беларус, але каму я патрэбен);
8. Кепская работа актыву ІТБК з магчымымі сябрамі таварыства (гэта не значыць, што мы кепскія, але ніхто з нас не займае вызваленнай пасады, што замінае штодзённай рабоце на карысць ІТБК).

Вось, здаецца, усе асноўныя прычыны, якія я ўбачыў за чатыры гады практычнай дзейнасці па аб'яднанню беларусаў у адну грамаду. Але, магчыма, існуюць яшчэ іншыя прычыны, пра якія я не ведаю.

Паспрабуем жа цяпер больш падрабязна разгледзець усе аспекты праблемы.

## 1. САМАІДЭНТЫФІКАЦЫЯ

**Я** ўпэўнены, што колькасць беларусаў на самай справе яшчэ большая, чым 25,7 тыс. чал. Яскравы прыклад — мікрараён Зялёны, дзе ў кожным доме жыве па 5–6 сем'яў беларусаў. Гэты мікрараён раней быў закрытым вайсковым гарадком, дзе весці перапіс насельніцтва забаранялася. Таму амаль увесь першапачатковы актыў сённяшняга таварыства не быў уключаны ў лік беларусаў Іркуцкай вобл. (у тым ліку і я сам).

Другі яскравы прыклад. Я сустрэўся ў в. Тарнопаль, якая ўзнікла ў 1937 г., з Еўдакіяй Заікінай, якой болей за 60 гадоў. Яна сказала:

— У нас цяпер ужо пашці ўсе рускія, вось сястра мая — дык яна была беларуска, а я і то ўжо руская.

— Дык яна што, не родная вам сястра? — пытаюся я.

— Не, родная.

— Дык як тады атрымалася: ваша родная сястра беларуска, а вы не?

— Ну, яна ж нарадзілася яшчэ ў Беларусі, у Калядзічах, дзе-та, Кажуць, пад Гомляй, а я ж ужо нарадзілася тут, у Сібіры.

— Але па крыві вы ж, мусіць, таксама беларуска?

— Па крыві, можа, і беларуска, але ж у пашпарце запісана, што руская. Я ж тут нарадзілася.

І такіх прызнанняў я чуў вельмі шмат. Прычым Е. Заікіна ўвесь час дэманстравала добрае валоданне беларускай мовай, што прыводзіла мяне ў захваленне. І ўсё ж яна ўпарта не называла сябе беларускай. Галоўны яе доказ: яна ніколі не была ў Беларусі ды ў пашпарце ж напісана, хто яна такая. Запісвалі ж «граматныя людзі». Што ж тады казаць пра моладзь. Дарэчы, у гэтай вёсцы вельмі шмат моладзі. І калі я прыйшоў ў вясковы клуб вечарам, то «прачытаў» лекцыю мясцовым хлопцам і дзяўчатам пра іх паходжанне. Яны, з вялікім здзіўленнем, нарэшце зразумелі, чаму іх гаворка так адрозніваецца ад «навакольнай» мовы. І ўсё ж мясцовыя хлопцы мяне называлі беларусам, а сябе прынцыпова сібіракамі.

Трэці яскравы прыклад — з в. Тургенеўка Баяндаеўскага р-на. Жыхары вёскі ведалі, што заснавалі яе беларусы з Гродзенскай губерні ў 1909 г. Аднак іх гаворка была выразна паляшучкай. І таму ўсе навакольныя звалі

іх «хахлямі», з чым яны і пагадзіліся. І толькі пасля некалькіх маіх прыездаў у гэтую вёску і цэлага шэрага мерапрыемстваў, праведзеных сумесна, тургенеўцы цяпер упэўнены, што яны беларусы, ды не проста беларусы, а заходнія палешукі, і са студзеня 2000 г. свой фальклорны гурт яны назвалі Беларускім народным хорам вёскі Тургенеўка.

Дык колькі ж на самой справе жыве беларусаў у Іркуцкай вобласці? На мой погляд, можна смела казаць, што болей за 50 тыс. чалавек.

За цяжкія гады калектывізацыі, культуры асобы, ваеннай ліхаманкі, рускага прынцыповага «інтэрнацыяналізму» (лепш, праўда, казаць шавінізму) шмат хто з беларусаў забыў пра сваю кроўную прыналежнасць. Аказваць супраціў сістэме цяжка, лепш хутчэй стаць «сваім», рускім сібіраком. А тое, што трохі гаворка не тая, дык можна спісаць на неадукаванасць. Сяляне, маўляў, што з іх узяць. Дарэчы, плямнік Е. Заікайнай, які ўжо стала жыве ў Іркуцку (праз яго я і выйшаў на гэтую вёску), так і казаў мне: «Они там на безобразном языке говорят». А калі я прыехаў у Тарнопаль, дзе і ён быў у гэты час, дык пачуў ад яго: «Я думал, ты прыедзіш, будем на нормальном языке хоць с тобой говорить, а ты туда же — на дзеребенский перешел». Да таго ж, цікава, што калі я з ім пазнаёміўся, ён быў упэўнены, што паходзіць з... палякаў, бо яго сваякі трохі «па-польску» кажуць. І толькі калі ён сказаў: «Сейчас бульбачки паедзим», — я зразумеў, што нешта тут не так. Адсюль і пайшло маё знаёмства з гэтай вёскай.

Таму зразумела, чаму да нас так неахвотна ідуць беларусы. Яны, асабліва вясковыя людзі, не ўпэнены ў тым, што яны беларусы, бо хтосьці скажа, што яны «хахль», хтосьці, што палякі, хтосьці даводзіць, што ўсе мы сібіракі, і «нечего тут национализм разводить». Але мой вопыт падказвае, што не ўсё тут безнадзейна. У вёску толькі трэба даехаць, паразмаўляць, падтрымаць, растлумачыць і — можна арганізоўваць суполку ІТБК.

## 2. САМАІЗАЛЯЦЫЯ

**У** тым жа самым мікрараёне Зялёны, дзе і мой дом, жыве вельмі шмат беларусаў. Як я ужо казаў, у кожным доме сама менш па 5–6 беларускіх сем'яў (а дамоў у нас 40). На гэта таксама ёсць аб'ектыўная прычына. Пасля таго, як ракетныя войскі пакінулі Беларусь, шмат хто з афіцэраў-беларусаў згадзіўся выехаць хоць і ў Сібір — абы толькі даслужыць да пенсіі. Аднак, даслужыўшыся да мінімальнай пенсіі (ваенным пенсіянерам можна стаць нават у 32 гады), шмат хто з беларусаў звольніўся з арміі і застаўся ў Іркуцку. Прычына таксама відавочная: тут далі кватэру ды і эканамічна лягчэй, на сённяшні момант, жыць у Іркуцку, чым у Беларусі. Здавалася б, гэтым беларусам, якія яшчэ 5–7 гадоў назад жылі ў Беларусі, трэба было б хутчэй за ўсіх аб'яднацца ў нашу грамаду. Тым больш што, можа, толькі адзінкі з іх не ведаюць, што існуе ІТБК. Аднак якраз «зялёнаўцы», хоць і складаюць пакуль што большую

частку актыву нашага таварыства, не надта спяшаюцца ўступаць у ІТБК. Больш таго, некаторыя беларусы нават не жадаюць згадаць, што яны беларусы, хоць шмат хто з іх дагэтуль размаўляе з заўважным акцэнтам. Пры сустрэчы шмат хто з такіх беларусаў з задавальненнем гамоніць пра родныя мясціны. Доўгі час я не мог зразумець, у чым тут прычына. Аднак сёе-тое паступова стала зразумелым. І тут не абысціся без разгляду наступнай прычыны.

### 3. САРАМЛІВАСЦЬ

**А**сабіста я ганаруся сваёй нацыянальнасцю. У мяне на любой вопратцы ёсць якія-небудзь знакі, што падкрэсліваюць маю прыналежнасць да беларускага этнасу: значок на кашулі, шўрон на куртцы і г. д. Рускія або бураты нават не звяртаюць на гэта ўвагі. Некаторыя цікавацца, але іх задавальняе любое тлумачэнне. Але зусім іншая рэакцыя нашых беларусаў. Дагэтуль адна наша вельмі актыўная сяброўка рады не-не ды і ўстаўляе сваё «набалелае»: «Ну калі ты ўжо здыміш свае значкі? Жывеш жа ў Расіі, дык чаго ты ўжо гэта паказываеш, што не рускі?» Раней я ёй тлумачыў штосьці, цяпер проста кажу: «Мне гэта падабаецца».

Сарамліваць за сваю нацыю вельмі моцна ўелася ў наш розум. Ад той жа самай жанчыны я чуў такі расповед: «Калі я жыла ў Беларусі, была ў дзяўчынах, дык нават глядзець не хацела на тых, хто па-беларуску казаў. Бо нам здавалася, што гэта нейкая некультурная мова». Дый і сам я прайшоў такую ж практыку. Калі пачаў займацца валејболам і ездзіць у горад на трэніроўкі, то з маёй «дзеравенскай» гаворкі дужа смяяліся. Гарадскія хлопцы размаўлялі на маскоўскі манер. Гэта лічылася «крута».

У Іркуцку некаторыя «сарамлівыя» беларусы наогул хочуць паказаць сябе больш рускімі, чымся самі рускія. І калі чуюць, як размаўляюць паміж сабой хоць бы і ўкраінцы, то гучна абураюцца: «Што гэта ім тут не падабаецца, бач ты, яшчэ і па-свойму тут калякаюць». Могуць яшчэ дадаць: «Па-наехалі да нас у Расію розныя чуркі». Мне даводзілася быць сведкам такіх выказванняў. І калі я іншым разам даводзіў, што, здаецца ж, і яны таксама не рускія, а беларусы, то чуў у адказ: «Так, я беларус, але жыву я ў Расіі, дык што тут ужо... Да таго ж, мы амаль аднолькавыя. А вось хахлы, якія «западэнцы», дык тыя супраць нашых». Безумоўна, такія людзі таксама не адчуваюць патрэбнасці ў ІТБК.

Аднак і тут ёсць бачныя зрухі. Напрыклад, адзін мой былы таварыш па службе ў арміі па прозвішчу Лецка ўвесь час мяне дапякаў: «Навошта ты стварыў беларускае таварыства, табе што, не падабаецца жыць у Расіі, ты што — нацыяналіст? [Беларусы, дарэчы вельмі баяцца гэтага слова. — *А. Р.*]. Ты яшчэ і грошы з казны вобласці на мерапрыемства просіш?» Але не так даўно я зноў сустрэўся з ім. Сустрэча была больш сяброўскай. Лецка казаў, што некалькі разоў бачыў мяне па тэлевізары, як мы «сваёй грамадой

розных мерапрыемствы праводзім. «Ну, малайцы! А ты ведаеш, я ж таксама па дзеду беларус, у мяне таксама душа іншым разам «шчыміць», хочацца дакрануцца да чагосьці роднага...»

На людзей такога кшталту («сарамлівых») вельмі дзейнічае, калі раптам афіцыйныя сродкі масавай інфармацыі безумоўна, лепш расійскія, ухваляць іх нацыю, вось тады і яны згадваюць, што нейкім бокам маюць дачыненне да Беларусі.

#### 4. НЕДАСВЕДЧАНАСЦЬ

**В**ельмі шмат у Іркуцку беларусаў, якія лічаць, што іх мова і культура маюць вялікі аўтарытэт і значэнне, бо, як казаў А. Міцкевіч, гэта — «адна з найбольш старажытных і добра распрацаваных славянскіх моваў». Але самі яны, на жаль, у свой час не змаглі ёю авалодаць, дык «цяпер ўжо і позна яе вучыць і згадваць». Дарэчы, «недасведчаня» беларусы недалёка адышлі ад «сарамлівых», толькі яны саромеюцца не сваёй мовы, а таго, што самі не надта добра яе ведаюць. Шмат хто з такіх беларусаў нават не жадае паспрабаваць штосьці даведацца аб сваёй мове ці гісторыі, выказваючы думку, што «нам ужо позна, вось каб хто ўзяўся нашых дзяцей вучыць, то гэта было б вельмі добра, а нас, на жаль, нашы бацькі не прымушалі вучыць беларускую мову». Такім людзям я заўжды даводжу, што трэба толькі пачаць размаўляць на беларускай мове, што яе вывучыць не цяжэй, чым, напрыклад, англійскую ці якую іншую. Дый і вучыцца ніколі не позна. Аднак беларусы ўпартыя, калі вырашылі што не — дык не зрушыш.

І ўсё ж наш актыў вырашыў працаваць і з такімі. Мы нават пастанавілі, што наша арганізацыя будзе называцца не Цэнтр беларускай культуры, бо слова «цэнтр» як-быццам бы звужае магчымасць удзелу «недасведчаных», а назва «таварыства», здаецца, мае больш шырокае значэнне. Яно мае на ўвазе адкрытую арганізацыю, дзе ўсё пабудавана на сяброўскіх узаемаадносінах. Сябрамі ІТБК могуць быць грамадзяне незалежна ад нацыянальнасці, незалежна ад ступені валодання беларускай мовай. Галоўнае патрабаванне — жаданне працаваць на карысць нашай грамады.

Быў момант, што некаторыя нашы сябры прапаноўвалі на пасяджэннях рады размаўляць толькі на беларускай мове. Аднак такая пастаноўка пытання ва ўмовах Іркуцка не спрыяе ўмацаванню нашых шэрагаў. Мы прынялі рашэнне, што працоўнай мовай застаецца руская. Але ўсе святы мы праводзім менавіта на беларускай мове, і ў падрыхтоўцы да любога мерапрыемства, нягледзячы на тое, дзе і з кім мы яго праводзім, выкарыстоўваецца толькі наша гаворка.

Прывяду цікавыя прыклады.

Аднаго разу мы праводзілі «гуканне вясны» сумесна з дзяўчатамі з педкаледжа № 1 (гэта было іх жаданне: больш даведацца пра старажытныя этнаграфічныя святы беларусаў). Дык з гэтымі дзяўчатамі я правёў некалькі заняткаў, каб навучыць іх беларускай мове для ўдзелу ў карагодах і абрадавых дзях.

Другі выпадак здарыўся летась на Купалле. Адна жанчына раней актыўна ўдзельнічала ў нашых мерапрыемствах, але потым неяк адышла. Аднак вырашыла са сваімі сябрамі правесці Купалле. Яна прыйшла да мяне і папрасіла... перакласці на рускую мову словы «Купалінкі», бо ў свяце будуць удзельнічаць у асноўным рускія. Ёй хацелася, каб яны лепш зразумелі сэнс свята, і таму трэба спяваць на рускай мове. Безумоўна, я не толькі не задаволіў яе просьбу, але пераканаў яе, што словы «Купалінкі» маюць магічныя асаблівасці і таму яны павінны гучаць на той мове, як у старажытныя часы.

Паступова беларусы нават «недасведчаныя», калі толькі ўдаецца зацікавіць іх нашымі мерапрыемствамі, пачынаюць больш ведаць і... карыстацца патроху беларускімі словамі. Ну, напрыклад, ужо амаль усе мае знаёмцы, нават рускія, частуюць мяне «гарбатай», а не «чаем», калі я заходжу да іх. Шмат хто пераняў маю звычку адказваць па тэлефоне: «Слухаю» і г. д.

## 5. САВЕЦКАЯ ІНТЭРНАЦЫЯНАЛЬНАЯ (ПРАРАСІЙСКАЯ) АДУКАЦЫЯ

**У**тым, што беларусам «пашанцавала» болей за ўсіх у плане савецкага «выхавання», здаецца, нікога пераконваць не трэба. Праўда, на адным з пасяджэнняў секцыі «Нацыянальныя адносіны» губернскага сходу Іркуцкай вобласці (дзе я быў абраны ў якасці эксперта) выступаў прадстаўнік Бурацкага цэнтра і таксама абураўся прарасійскай адукацыяй свайго этнасу. Маўляў, «амаль ніхто з буратаў не хоча размаўляць на сваёй роднай мове». Аднак бураты хоць могуць сябе адрозніваць па знешніх прыкметах. А што рабіць беларусам? На вялікі жаль, можна пачуць ад цэлага шэрага нашых суродзічаў дзікае выказванне: «Мы, можа, і беларусы, аднак на-род наш рускі».

Я дагэтуль памятаю такі выпадак. Яшчэ на пачатку нашай дзейнасці мне падказалі адрас адной «беларускі», якая дужа «прыкметная». Я асмеліўся і пайшоў да яе ў госці, каб расказаць пра нашы задумкі. Сапраўды, дзверы мне адчыніла тыповая беларуска, нават знешне. А калі загаварыла, дык я адчуў яе традыцыйны беларускі акцэнт. Аднак калі я сказаў, што адна з нашых мэтаў — вывучэнне беларускай мовы, яна нечакана заявіла: «Тут бы сваю мову вывучыць, а вы кажаце пра беларускую...» Мяне гэта моцна ўразіла. Жанчына не толькі не жадала вывучаць беларускую мову, не толькі не жадала ўступаць у ІТБК, але і не лічыла сваёй мовай беларускую.

Прарасійская адукацыя і савецкая прапаганда нарабіла шмат шкоды для нашага народа. Мы не толькі сталі цурацца сваёй мовы, але і сказалі нашу гісторыю, прынізілі нашу славу, нашы сімвалы. У першыя гады дзейнасці нашага таварыства дый і цяпер часам кажуць: «А чаму ў нас літоўскі герб на эмблеме?»

Але бывае і горш. Аднаго разу на імпрэзе мяне пазнаёмілі з дэпутатам Заканадаўчага сходу Іркуцкай вобласці па прозвішчу Турык. Гэты чалавек



спачатку сказаў, што яго продкі паходзяць з вядомага на Беларусі горада Турава і тут жа дадаў: «Ну, усім вядома, што такога народа, як беларусы, ніколі не існавала. Гэта бальшавікі ў 1919 годзе яго прыдумалі...» І такое кажа чалавек, які лічыць сябе адукаваным. Але, на самой справе, нават сёння мала што змянілася у расійскай гістарыяграфіі. Я вучуся на 6 курсе гістарычнага факультэта Іркуцкага дзяржаўнага ўніверсітэта. І адчуваю, што «спецыялістаў» па гісторыі ў расійскіх ВНУ добра навучаюць гісторыі Расіі, гісторыі паўднёвых і заходніх славян (мы павінны ведаць ледзь не ўсіх балгарскіх або сербскіх князёў), аднак не чуваць аніводнага слова пра гісторыю бліжэйшых народаў—«братаў»— беларускага і ўкраінскага. Што гэта— неабачліvasць ці свядомая тактыка? Маўляў, «і сапраўды не было ніколі такіх народаў, усё бальшавікі напрыдумалі, каб у ААН лягчэй праводзіць пасяджэнні».

Затое ў Іркуцку вельмі добра ўладкаваліся палякі. З імі яшчэ з савецкага часу заігрываюць дый шчыра сябруюць. Праўда, і самі палякі не спяць у шапку. І каталіцкі касцёл, і консульства адчынілі, і навукоўцаў заахвочваюць працы пісаць, і дзяцей штогод у Польшчу возяць адпачываць за кошт дзяржавы, і моладзь адпраўляюць вучыцца ў польскія ВНУ. Але, самае галоўнае, гісторыю Каралеўства Польскага ў ІДУ выкладае шчыры паляк— доктар гістарычных навук Баляслаў Сяргеевіч Шастаковіч\*, які ўсіх студэнтаў робіць трохі «палякамі». Тут хочаш ці не хочаш, а пашукаеш польскія карані... Але гэта так, да слова. Дзеля параўнання. Мне здаецца, што каб была большая зацікаўленасць у пашырэнні нацыянальнай ідэі ў Рэспубліцы Беларусь, то і з прарасійскай адукацыяй у нас у Іркуцку было б вырашана пытанне. Але... пра гэта трохі ніжэй.

## 6. ХАТНІ КАНСЕРВАТЫЗМ

**Б**еларусы— даволі кансерватыўная нацыя. Я назваў бы гэта «хатнім кансерватызмам». Чаму? Нашы беларусы любяць сядзець у сваёй хаце. У мяне тое-сёе ёсць і... добра. А што там навокал, дык гэта не мая справа. Тое ж і ў дачыненні да сваёй нацыянальнай прыналежнасці, грамадскай актыўнасці. Я ведаю многіх суродзічаў, якія ганарацца сваім беларускім паходжаннем не горш за мяне дый і беларускую мову добра ведаюць. Аднак ім зусім не трэба кудысьці ісці. Навошта? У сваёй хаце можна пасядзець. Ну, магчыма, да суседа схадзіць, які таксама беларус. Пагаманіць з ім, чарку перакуліць, дый і досыць.

Але, калі б у нас не было катастрафічнага становішча з нацыянальнай культурай, то можна было б, магчыма, і пагадзіцца з такой пазіцыяй. Аднак цяпер нам трэба як мага больш збіраць у свае шэрагі сяброў, тым больш свядомых беларусаў.

\* Шастаковічы— родам з Беларусі, з палітычных пасяленцаў XIX ст.— *Рэдкал.*

## 7. НЕДАСТАТКОВАЯ ПРЫСУТНАСЦЬ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

**А**дна з асноўных прычын пасіўнасці мясцовых беларусаў — гэта адсутнасць у іх свядомасці бацькаўшчыны. Дакладней, яна прысутнічае, але вельмі цьмяна, неакрэслена.

З аднаго боку, ёсць край, дзе нарадзіліся нашы продкі, а хтосьці нарадзіўся і сам. Але, з другога, гэты край паводзіць сябе ў адносінах да нас не зусім па-бацькоўску. У яго няма асаблівага жадання падтрымліваць развіццё беларускіх суполак у Расіі, прынамсі, некаторых. Беларусь іграе тут у палітычныя гульні. Але пры чым тут палітыка? Нам патрэбна радзіма, у якой ёсць цэласная сістэма па захаванню і развіццю беларускай мовы і культуры. Навошта мы аб'ядналіся? Каб не забыць свае карані, сваю мову, гісторыю, ганарыцца сваім паходжаннем! Але як ставіцца да ўсяго гэтага наша краіна? Даволі абыякава! Ёй усё роўна, ці захаваемца наша мова, ці будзем мы помніць свае карані, ці будзем мы ганарыцца сваім паходжаннем. Здаецца, нават наадварот — іншым разам узнікае нейкае здзіўленне. Нас у сваёй краіне называюць «нацыяналістамі», прычым гучыць гэта амаль як «нацысты». Але пачакайце: калі мы не будзем «нацыяналістамі», дык нам і зусім няма патрэбы аб'ядноўвацца ў адну грамаду. Навошта тады ўсе гэтыя гульні «мы — беларусы»? Якія ж мы беларусы, калі нават на дзяржаўным узроўні мову сваю не шануем? Таму і раблю я вывад: нам, як тым габрэям у пачатку стагоддзя, трэба шукаць бацькаўшчыну. Калі гаварыць сур'ёзна, то трэба нам навучыцца «выжываць» ва ўмовах яе недастатковай прысутнасці. Мне ўсё болей і болей сяброў кажуць: «А навошта мы збіраемся ды беларускую мову вучым, дзе мы на ёй размаўляць будзем?» Я ўсім кажу: «Знойдзем, дзе і калі». Дарэчы, вялікім стымулам для нашых сяброў стаў прыезд гісторыка Алега Латышонка з Беластока, які завітаў у грамаду. Упершыню яны пачулі добрую, чыстую беларускую гаворку не ад мяне, а ад зусім новага чалавека. Я доўгі час гэта выкарыстоўваў, даказваючы: «Бачыце, не адзін я на ўсім свеце на беларускай мове размаўляю. Бачыце, яшчэ ёсць жывая патрэба ў нашай мове».

## 8. КЕПСКАЯ РАБОТА АКТИВУ ІТБК

**Ш**то датычыцца апошняй праблемы, то яна мае як суб'ектыўныя прычыны, так і аб'ектыўныя. Я, можа, не стаў бы і называць іх у сёняшніх умовах. Тое, што мы ёсць, гэта ўжо вялікі крок наперад. Але каб працаваць больш актыўна, трэба мець нам больш часу. Бо ўсе мы дзесьці працуем, усе маем сем'і. Рознага клопату як заўжды хапае. Але толькі праводзіць святы — асабіста мяне гэта ўжо не задавальняе. Я хацеў бы стала, прафесійна працаваць на карысць нашай нацыі. Мне здаецца, што менавіта цяпер, калі мы атрымалі сваю сядзібу, нам Бог дае шанц актывізаваць сваю дзейнасць, і калі мы яго не выкарастаем, то... не апраўдаем давер Бога.

Я ўпэнены — хто змагаецца, той і перамагае! Беларусь — гэта святое! Таму — жыве Беларусь!

## БЕЛОРУСЫ В ДОВОЕННОМ ПЕТЕРБУРГЕ

**П**етербург стоит у истоков формирования белорусского национального самосознания — именно здесь с середины XIX в. работали многие видные белорусские ученые-фольклористы, положившие начало изучению народной культуры Беларуси. В 1870-е гг. И. Носович издал в Петербурге «Словарь белорусского наречия», «Белорусские песни», сборник белорусских пословиц<sup>1</sup>. С 1880-х гг. создаются и кружки белорусской учащейся молодежи. Первым был «Гоман» (1881–1885) под руководством А. Марченко и Х. Рагнера. В 1890-х гг. в организацию студентов Технологического института — «Кружок польской, литовской, белорусской и малороссийской молодежи» (Koło młodzieży polskiej) — входил поэт Адам Гуринович — один из зачинателей белорусской литературы. В 1902 г. было основано Петроградское общество народного просвещения, предпринимавшее попытки создать национальную белорусскую школу<sup>2</sup>.

После революции 1905 г. начинается подъем собственно белорусского национального движения. В 1906 г. возник, а в 1912 г. был зарегистрирован Белорусский литературно-научный кружок студентов Санкт-Петербургского университета (руководитель — доцент А. Розенфельд), просуществовавший до 1916 г. Огромную роль в деятельности этого кружка сыграл профессор университета, известный белорусский ученый Б. Эпимах-Шыпилло. В 1906 г. в Петербурге было основано белорусское книжное издательство «Загляне сонца і ў нашэ ваконцэ», выпустившее букварь «Беларускі лемантар, або Першая навука чытання», книгу для детей «Першае чытанне для дзетак беларусаў» А. Тётки, «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» Я. Коласа, произведения Я. Купалы, В. Дунина-Марцинкевича, Ф. Богушевича и др. Последней публикацией стала «Дудка беларуская» Ф. Богушевича (4-е изд.) в 1914 г. В 1912–1913 гг. в Петербурге вышли 3 номера альманаха «Малаядая Беларусь». Студенческое культурно-просветительное общество «Круг беларускай прасветы» стало инициатором уникального издания произведения белорусского классика Я. Лучины, нескольких хрестоматий по истории и культуре Беларуси и др.<sup>3</sup>.

Белорусская диаспора Петербурга формируется со второй половины XIX в. и быстро растет — с 3 тыс. чел. в 1869 г. до 7 тыс. в 1881, 13 тыс. —

<sup>1</sup> Юхнева Н. В. Этнический состав и этносоциальная структура населения Петербурга: Вторая половина XIX – начало XX века. Л., 1984. С. 39–40.

<sup>2</sup> Чырвоны шлях (Пг.). 1918. №3–4. С. 18.

<sup>3</sup> Михайленко В. В., Романова Н. М., Смирнова Т. М. Культура многонационального Петербурга: Культурно-просветительная работа среди национальных меньшинств. СПб., 1992. Вып. 2. С. 13; Чырвоны шлях. 1918. №3–4. С. 18.; Семашкевіч Р. М. Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе (канец XIX – пачатак XXст.). Мн., 1971. С. 24, 39.

в 1890-м, затем стремительный рост до 42 тыс. в 1900-м и 70 тыс. — в 1910-х гг. В процентном отношении эти данные соответствуют: 0,4% от всего населения города в 1869 г., 2,9% — в 1900-м, 3,7% — в 1910 г. Таким образом, в начале XX в. белорусы были второй по численности (после русских) национальностью Петербурга и самой большой национальной диаспорой города. В период Первой мировой войны в Петрограде и Петроградской губ. оказались десятки тысяч беженцев из западных губерний России, а также военнопленных различных национальностей, так что население города в 1917 г. достигло 2,3 млн. чел.<sup>4</sup>. В Петрограде в это время работали белорусские беженские организации — Белорусское общество в Петрограде по оказанию помощи пострадавшим от войны (1915–1917), Союз граждан Гродненской губернии и Гродненский центральный комитет объединенных общественных организаций (1915–1918) и др., занимающиеся также просветительской работой среди белорусов<sup>5</sup>.

С 1918 г. население Петрограда начинает уменьшаться, прежде всего за счет отъезда иностранцев, отправки эшелонов беженцев и военнопленных на родину, формирования воинских подразделений в ходе гражданской войны, голода, а несколько позже — оптации частью граждан бывшей Российской империи гражданства иностранных государств. Но 1918 г. вызвал еще одну беженско-эмигрантскую волну в Петроград в результате подписания Брестского мира. Население города тогда составляло около 2 млн. чел., причем каждый четвертый житель был нерусским<sup>6</sup>. Точных данных по национальному составу населения в этот период нет, однако известно, что в Петроградской организации РКП(б) в сентябре 1918 г. состояло 3,7% белорусов<sup>7</sup>. На учредительном собрании Белорусского волевого экономического общества (октябрь 1918 г.) один из докладчиков, юрист Д. Соболевский, назвал предполагаемую численность белорусов в Петрограде в этот период до 300 тыс. чел., а в Северной области — до 500 тыс.<sup>8</sup>. Даже учтя вероятное преувеличение численности белорусов в Петрограде и на северо-западе РСФСР, можно определить масштаб явления. Но к концу года в Петрограде проживало 1 469 тыс. чел., в 1919-м — 800 тыс., в 1920-м — 722 тыс.<sup>9</sup>.

Городская перепись 28 августа 1920 г. чрезвычайно подробно представляет национальный состав населения. В Петрограде в это время проживали

---

<sup>4</sup> См.: Петербуржцы (этнонациональные аспекты массового сознания): Социологические очерки. СПб., 1995. С. 9.

<sup>5</sup> Михайленко В. В., Романова Н. М., Смирнова Т. М. Указ. соч. С. 13.

<sup>6</sup> Центральный государственный архив историко-политических документов Санкт-Петербурга (далее — ЦГАИПД СПб.). Ф. 16, оп. 11, д. 10620, л. 20, 89.

<sup>7</sup> Струмилин С. Состав партии коммунистов в Петрограде в конце 1918 г. // Статистика труда. 1919. № 1–4. С. 115.

<sup>8</sup> Чырвоны шлях. 1918. № 7–8. С. 30.

<sup>9</sup> См.: Петербуржцы... С. 9.

всего 3 766 белорусов, то есть, в 18,6 раза меньше, чем в 1910 г. По численности они уступали, кроме русских (601,5 тыс. ), евреям, полякам, эстонцам, латышам, немцам, финнам и составляли 0,5% всего населения, или 3% населения национальных меньшинств Петрограда. Интересно распределение белорусов по районам города: больше всего их проживало в Нарвско-Петергофском районе — 812 чел., затем шли два центральных района — 1 и 2 городские — 565 и 563 чел., Московско-Заставский — 515 чел., Василеостровский (312) и Выборгский (310), Петроградский (275), Смольнинский (188), Невский (179) и, наконец, самый малочисленный — Пороховской, где белорусов насчитывалось всего 45 чел. В поездах и на судах были зарегистрированы еще 2 белоруса<sup>10</sup>. В то же время губернская перепись не разделяет великорусов и белорусов и дает их в одной графе «русские»<sup>11</sup>. Однако в справочнике «Северо-Западная область» (1926) имеется относительная цифра численности белорусов в Петроградской губ. (без Петрограда) в 1920 г. — 0,1% всего населения<sup>12</sup>.

Городская перепись населения 15 марта 1923 г. Петрограда зафиксировала среди 1 071 103 чел. населения 3 482 белорусов, что составило 0,3% всего населения города, или 2,26% нерусских жителей (154,2 тыс. чел.)<sup>13</sup>.

По данным первой Всесоюзной переписи населения 17 декабря 1926 г. в Ленинграде проживало около 1 600 тыс. чел., из них русских — 1 367,5 тыс., белорусов — 14,6 тыс. чел., что составляло 0,9% всего населения, или 6,5% населения национальных меньшинств<sup>14</sup>. Таким образом, за три года численность белорусов в городе выросла более чем в 4 раза, а в относительных цифрах — в 2,9 раза. Белорусская диаспора Ленинграда по численности уступала еврейской, польской, немецкой и эстонской, но опережала латышскую, украинскую, татарскую, финскую, литовскую и др. Но у сохранивших свое национальное самосознание белорусов очень плохо обстояли дела с родным языком: всего 13% из них назвали родным белорусский язык<sup>15</sup>.

---

<sup>10</sup> Население Петрограда по переписи 28 августа 1920 г.: Распределение населения по национальности, районам и полу // Материалы по статистике Петрограда и Петроградской губернии. Пг., 1921. Вып. 5. С. 64–65.

<sup>11</sup> См.: Северо-Западная область. Ленинградская губерния: Сводные таблицы по данным переписи 1920 г. Распределение по национальности // Золотарев Д. А. Этнический состав населения Северо-Западной области и Карельской АССР: Этнографические карты. Л., 1927. С. 23–24, 32–33.

<sup>12</sup> Северо-Западная область / Сост. М. Б. Вольф и Г. А. Мебус. Сер. Экономич. география СССР. Л., 1926. С. 21.

<sup>13</sup> См.: Население Ленинграда по переписи 15 марта 1923 г. Табл. 42: Национальный состав населения // Материалы по статистике Ленинграда и Ленинградской губернии. Л., 1925. Вып. 6. С. 236.

<sup>14</sup> Общая сводка статистических данных о национальном составе населения Ленинградской области // Национальные меньшинства Ленинградской области: Сб. материалов / Сост. П. Янсон. Л., 1929. С. 100–101.

<sup>15</sup> Мы живем на одной земле: Население Петербурга и Ленинградской области. СПб., 1992. С. 18.

В Ленинградской губернии в середине 20-х гг. проживало около 1,5 тыс. белорусов, что составляло 0,18% от всего населения (около 791 тыс.), или 0,75% от нерусских жителей губернии (194 тыс. чел.)<sup>16</sup>.

1 августа 1927 г. была образована Ленинградская область в составе бывших Ленинградской, Псковской, Новгородской, Череповецкой и Мурманской губерний. К моменту образования области на ее территории проживало около 6400 тыс. чел., из них русских почти 5800 тыс., а 605 тыс. чел. составляли представители более 30 различных нерусских национальностей. В границах Ленинградской области насчитывалось 52 тыс. белорусов, в том числе жители Ленинграда (0,8% всего населения, или 8,6% совокупной численности национальных меньшинств). Абсолютное большинство белорусского населения области — 33,6 тыс. чел., или 64,6% — проживало в Великолуцком (Великолуцком) округе, уже в 1929 г. отошедшем к Западной области. Таким образом, в Ленинградской области вне Ленинграда к началу 30-х гг. насчитывалось всего 3,8 тыс. белорусов<sup>17</sup>.

Следующая Всесоюзная перепись населения была проведена 6 января 1937 г., однако ее результаты были признаны дефектными и остались необнародованными. Основной причиной такого вывода стало явное несоответствие реальной демографической ситуации прогнозируемым, исчисленным по данным переписи 1926 г., результатам, что связано с последствиями форсированной индустриализации и сплошной коллективизации, а также начавшимися массовыми репрессиями. Так, по г. Ленинграду население должно было составить, в исчисленных данных на 1 января 1937 г., 2800 тыс. чел., из них русских — 2403,6 тыс., белорусов — 28 тыс. чел.<sup>18</sup>. Результаты же переписи были иными, кроме того, они разнятся в зависимости от того, в каких источниках приведены. Так, по архивным данным Ленинградского обкома ВКП(б) все население города составило 2826 тыс. чел., из них русских — 2435,5 тыс. чел., то есть на 22 тыс. больше, а белорусов — 26,3 тыс., или на 1,7 тыс. чел. меньше, чем предполагалось<sup>19</sup>. В то же время в сводных итогах переписи по стране в целом указано, что в Ленинграде проживало всего 2762,5 тыс. чел., из которых русские составляли 2379,5 тыс., а белорусы — 25,5 тыс. чел. В Ленинградской обл. (без Ленинграда) эти цифры составляют соответственно 3434,4 тыс., в том числе 3074 тыс. русских, а белорусское население отнесено в графу «прочие» и отдельно не указано<sup>20</sup>. Таким образом, реальная численность белорусов в Ленинграде составляла чуть более 1% от всего состава населения и 6,66% — от совокупного количества национальных меньшинств города (383 тыс. чел.).

<sup>16</sup> Национальные меньшинства Ленинградской области. С. 100–101.

<sup>17</sup> Там же.

<sup>18</sup> ЦГАИПД СПб. Ф.25, оп.8, д.77, л.1.

<sup>19</sup> Там же. Д.76, л.15.

<sup>20</sup> Всесоюзная перепись населения 1937 г.: Краткие итоги. М., 1991. С.89.

Последняя довоенная перепись была проведена 17 января 1939 г. По ее результатам, в Ленинграде проживало 3 191,3 тыс. чел., из них русских — 2 776 тыс., белорусов — около 32,4 тыс. чел., или 1% всего населения (7,8% от национальных меньшинств). Белорусское население Ленинграда составляло треть по численности нерусскую национальную группу — после евреев и украинцев. В Ленинградской обл., население которой достигало почти 3 241 тыс. чел., русских проживало 2 935,3 тыс., белорусов — 13,2 тыс. чел., или 0,4% всего населения, что составляло в то же время 4,3% от нерусского населения области. На территории области более многочисленными, чем белорусы, были финны-ингерманландцы, эстонцы, украинцы, евреи и вепсы<sup>21</sup>. В целом по Ленинградской обл., включая Ленинград, проживало накануне войны 45,6 тыс. белорусов, то есть 0,7% от численности всего населения области, или 6,3% совокупной численности национальных меньшинств.

Социальный состав белорусского населения Ленинграда в начале 30-х гг. известен лишь частично. Областной Совет профсоюзов в докладной записке в обком ВКП(б) сообщает данные по рабочим — представителям национальных меньшинств города и области за 1932–1933 гг. На предприятиях Ленинграда в этот период работали более 838 тыс. чел., из них представителей различных нерусских национальностей — 251,3 тыс., или 30%. В Ленинградской области рабочих насчитывалось более 279,6 тыс. чел., в том числе 72,6 тыс. чел. национальных меньшинств (26%). Таким образом, в целом по области, включая Ленинград, численность рабочего класса составляла около 1 118 тыс. чел., из которых почти 324 тыс., или 29%, составляли национальные кадры. Белорусов среди рабочих области насчитывалось 6 253 чел. (в том числе 933 женщины), что составляло 0,56% от общей численности рабочего класса и 1,9% — от состава наемных работников Ленинградской обл.<sup>22</sup>.

На 1 октября 1932 г. численность белорусов по отдельным ленинградским заводам и предприятиям составляла: на «Красном путиловце» — 450 чел., в торговом порту — 1,5 тыс., на «Красном треугольнике» — 720 чел.<sup>23</sup>. По двум профсоюзам мы имеем возможность сравнить данные 1931 и 1933 гг. На 1 апреля 1931 г. по союзу общего машиностроения белорусов насчитывалось 109 чел., по союзу печатников — всего 16 чел. На 1 января 1933 г. цифры составили, соответственно, 7 915 чел. и 50 чел.<sup>24</sup>. Таким образом, рост наблюдается в обоих профсоюзах, но в союзе машиностроителей он просто огромен — более чем в 72 раза! Следовательно, можно сделать вывод, что значительный прирост белорусского населения Ленинграда и

<sup>21</sup> См.: Всесоюзная перепись населения 1939 года: Основные итоги. Табл. 14. М., 1992. С. 62–63.

<sup>22</sup> ЦГАИПД СПб. Ф. 24, оп. 10, д. 85, л. 5.

<sup>23</sup> Там же. Л. 7 – 7 об.

<sup>24</sup> Там же. Л. 6.



в меньшей степени области был вызван процессами индустриализации, требующими усиленного притока рабочей силы с периферии в индустриальные центры.

Национальная культура народов России после Октябрьской революции 1917 г. получила равные права с русской, а также реальные возможности для развития в рамках государственной, именованной пролетарской (или коммунистической), идеологии. Для работы с национальными меньшинствами была создана система партийных и советских учреждений и организаций, постепенно монополизировавших всю культурно-национальную просветительную работу. Но наряду с ними существовали и самостоятельные, общественные организации, а также организации, соединяющие общественную инициативу и государственное регулирование. Так, в 1918 г. в Петрограде были образованы два новых белорусских культурных общества: Общество любителей белорусского народного искусства и Общество любителей белорусского народного пения, просуществовавшие до конца 20-х гг.<sup>25</sup>. 13 октября 1918 г. состоялось первое заседание Белорусского вольного экономического общества в Петрограде с участием 27 человек. Общество создавалось по инициативе и при активном участии Белорусского отдела Комнаца СКСО. На собрании выступили с докладами заведующий отдела Г. Ковшилло, сотрудники отдела Е. Канчер, А. Вазилло, профессор П. Жукович, И. Овсяный, Д. Соболевский<sup>26</sup>. Учредительное собрание избрало правление общества в составе агронома Е. Канчера, инженера И. Овсяного, сотрудника белорусского комиссариата А. Вазилло, ветврача Миклашевского, юриста Д. Соболевского и заведующего культурно-просветительным отделом белорусского комиссариата М. Соболевского, профессоров Е. Карского и П. Жуковича, а также П. Бывалькевича (без указания профессии) и восемь кандидатов в члены правления<sup>27</sup>. Одним из направлений деятельности общества должна была стать разработка орфографии и грамматики белорусского языка<sup>28</sup>. Однако условия деятельности государственных и самостоятельных организаций были заведомо неравными, и можно говорить о практически полной этатизации культурной жизни национальных меньшинств в РСФСР.

Национальная политика, в том числе и по отношению к национальным меньшинствам, определялась коммунистической партией, она же осуществляла идеологическое кураторство всех организаций национальных меньшинств. В Петроградском комитете РКП(б) в 1918–1919 гг. среди нескольких национальных секций работала и белорусская. В дальнейшем работа с белорусским населением направлялась через «идеологические» отделы

---

<sup>25</sup> Михайленко В. В., Романова Н. М., Смирнова Т. М. Указ. соч. С. 13.

<sup>26</sup> Чырвоны шлях. 1918. № 7–8. С. 26.

<sup>27</sup> Там же. С. 32.

<sup>28</sup> Чырвоны шлях. № 9–10. С. 26.

губкома, обкома и горкома РКП(б) – ВКП(б). Основной советской организацией по работе с национальными меньшинствами был Народный комиссариат по делам национальностей (Наркомнац), его национальные и местные подразделения. В Наркомнаце функционировал Белорусский комиссариат, а в Комиссариате по делам национальностей (Комнац) Петроградской трудовой коммуны, затем Союза коммун Северной области (СКСО) — белорусский отдел, называемый также комиссариатом (заведующий И. Лагун, затем Г. Ковшилло)<sup>29</sup>. Беженскими делами занимался в основном Комиссариат по делам пленных и беженцев, но Комнац, в том числе и белорусский отдел, также принимал участие в формировании эшелонов репатриантов, открывал общежития для неимущих беженцев. Белорусский отдел Комнаца участвовал и в формировании белорусского коммунистического отряда при белорусской секции Петроградской организации РКП(б)<sup>30</sup>.

Особое внимание уделялось национальным обществам и организациям, в обязательном порядке проходившим регистрацию в комиссариате. В 1918 г. были зарегистрированы Общество любителей белорусского искусства, Белорусский рабочий политический клуб, Народный дом «Беларуская хатка», Белорусское вольно-экономическое общество, Комитет белорусов-моряков Балтийского флота. Даже белорусская секция РКП прошла регистрацию в комиссариате. До лета 1918 г. в Петрограде действовали также некоммунистические политические организации — так, политико-правовой отдел Комнаца СКСО зарегистрировал Белорусскую социалистическую громаду. Одновременно комиссариат ликвидировал все организации, которые решали правовые и благотворительные вопросы — Гродненский комитет объединенных организаций, Гродненский гражданский союз, Общество оказания помощи беженцам-белорусам, Белорусский областной комитет<sup>31</sup>.

Школами и другими образовательными учреждениями для национальных меньшинств ведал как Наркомнац, так и Народный комиссариат по просвещению (Наркомпрос), но с января 1919 г. вся школьная работа была сосредоточена в Наркомпросе и его местных подразделениях. В 1921 г. был создан Совет по просвещению национальных меньшинств (Совнацмен) при Наркомпросе, в ведении которого был широкий круг культурно-просветительной работы. Хотя при Петроградском совнацмене не было специальной белорусской секции, но он курировал также просветительную работу среди белорусов Петрограда-Ленинграда и губернии (области). После ликвидации Наркомнаца его функции передавались руководящим органам местных советов, а также вводились должности уполномоченных по работе среди национальных меньшинств. В Ленинградском

---

<sup>29</sup> Центральный государственный архив Санкт-Петербурга (далее — ЦГА СПб.). Ф. 143, оп. 4, д. 8, л. 46–49.

<sup>30</sup> Жизнь национальностей. 1918. 29 дек.

<sup>31</sup> ЦГАИПД СПб. Ф. 16, оп. 11, д. 10632, л. 22.

облисполкоме был создан специальный отдел национальных меньшинств под руководством П. Янсона.

После Октября 1917 г. самой распространенной и поддерживаемой властями формой организации национальной культурно-просветительной работы стали клубы. Новые клубы были не только местом, где культура потреблялась (как в дореволюционный период, когда клубы были преимущественно местом проведения досуга), но призваны были стать центрами ее воспроизводства.

Начинается настоящий бум создания новых клубов — за редчайшим исключением сплошь рабочих, партийных, политических. 10 октября 1918 г. открылся и первый в Петрограде Белорусский культурно-просветительный клуб «Беларуская хатка», организованный белорусским отделом Комнаца СКСО. Именовался он также Белорусским пролеткультом и Белорусским народным домом. Клуб ставил перед собой трудную задачу — подготовку кадров специалистов (культработников, врачей, агрономов, строителей, лесоводов, специалистов торговли и т. п.), стоящих на платформе советской власти, для будущей работы в Белоруссии «по возрождению экономико-хозяйственной и культурно-правовой жизни». На собрании представителей белорусской диаспоры по случаю открытия клуба 19 октября 1918 г. было решено «записывать в члены клуба преимущественно людей, известных своими политическими воззрениями и могущих работать на пользу белорусского трудового народа, каковыми являются члены Коммунистической партии». Остальные могут быть «соревнователями» (кандидатами), а если покажут себя по-настоящему преданными делу пролетариата, то смогут стать действительными членами<sup>32</sup>. В декабре 1918 г. началась организация белорусского политического клуба в Кронштадте<sup>33</sup>.

В 1918–1920 гг. все клубы национальных меньшинств находились на государственном финансировании, но с переходом к нэпу этот, хотя и достаточно обильный, источник иссяк. К началу 20-х гг. изменился также демографический состав населения Северо-Запада в результате репатриации беженцев, военнопленных, оптации гражданства других государств. Значительно сократился белорусский контингент Петрограда, и были ликвидированы специальные белорусские партийно-советские подразделения. Все это в комплексе привело к закрытию единственного в Петрограде белорусского клуба «Беларуская хатка» в 1923 г. В Кронштадте во второй половине 20-х гг. был создан общий для всех национальных меньшинств города клуб, в работе которого участвовали и белорусы.

Рост белорусского населения региона во второй половине 20-х гг. требовал к себе особого внимания как в плане политико-, так и культурно-

<sup>32</sup> ЦГА СПб. Ф. 143, оп. 4, д. 8, л. 16, 27; Петроградская правда. 1918. 6 окт.; Чырвоны шлях. 1918. № 7–8. С. 33–34.

<sup>33</sup> Жизнь национальностей. 1918. 29 дек.

просветительной работы. В 20-е гг. в стране проводилась политика «коренизации» национальной культуры, что в первую очередь выражалось в просветительной деятельности на родном языке и в учете национальных особенностей тех или иных нерусских национальностей. В конце 20-х гг. в Ленинградской области работало пять белорусских красных уголков и девять изб-читален<sup>34</sup>.

В Ленинграде с середины 20-х гг. набирает силу особый вид клубов для национальных меньшинств — национальные Дома просвещения (Домпросветы, или ДПР). К концу 20-х гг. они полностью заменили все ранее действовавшие национальные клубы. При этом несколько клубов той или иной национальности (или группы национальностей) объединялись в один Дом просвещения, — таким образом, создавался один крупный очаг культурной жизни. Домпросветы являлись опорными базовыми политпросветучреждениями для обслуживания рабочих и других трудящихся национальных меньшинств в городе и области. Стационары — ДПР — должны были широко развернуть систему передвижных методов и форм работы, консультаций всех видов и заочного образования. Национальные Домпросветы также являлись базой художественной самодеятельности и «художественного обслуживания» нацменьшинств на родном языке, для чего необходимо было создавать «постоянные художественные организмы» — театры, ансамбли, коллективы, кружки и т. п.<sup>35</sup>. Ни одно направление работы ДПР не было свободно от идеологического компонента.

В соответствии с этой государственной линией в Ленинграде осенью 1928 г. был открыт Белорусский дом просвещения — национальное клубное учреждение высшего уровня. Белорусский домпросвет располагался в одном помещении с литовским. Для организации работы ДПР в декабре 1928 г. было избрано правление и организованы несколько комиссий: массовая, кооперативная, библиотечная, юношеская, но художественная комиссия первоначально создана не была, что было подвергнуто критике со стороны общественности города. При Домпросвете сразу начали работать драматический и фото-кинокружки<sup>36</sup>. В здании имелся театрально-концертный зал на 400 мест, использовавшийся обоими Домпросветами<sup>37</sup>.

У славянских национальностей — белорусов, украинцев и поляков, подверженных быстрой русскоязычной ассимиляции, массовая работа в их национальных учреждениях велась в основном на русском языке, но художественная — на родном. Кроме того, библиотеки располагали значительным

---

<sup>34</sup> Янсон П. М. Работа среди национальных меньшинств // Ленинградская область. 1929. № 5. С. 57; Национальные меньшинства Ленинградской области. С. 51.

<sup>35</sup> Материалы по вопросам второй культурной пятилетки 1933–1937 по г. Ленинграду. Л., 1932. С. 52, 74–75.

<sup>36</sup> Рабочий и театр. 1929. 17 февр.

<sup>37</sup> Спутник по ленинградским театрам. Сезон 1931 г. Л., 1931. С. 57.

книжным фондом на родном языке. Таким образом, несмотря на определенную унификацию работы, национальный Белорусский дом просвещения был важным культурным очагом для ленинградской белорусской диаспоры.

В 1932 г. Белорусский дом просвещения был переведен на ул. Рубинштейна (Троицкую), 13, где еще с 1928 г. находился Украинский ДПР. Здесь был зал на 500 чел., но условия работы Белорусского ДПР вряд ли улучшились, так как на базе Украинского домпросвета постоянно работали профессиональные национальные театры, ведущие активную творческую жизнь. Но еще более сложным стало положение с 1935 г., когда Белорусский домпросвет оказался на ул. Некрасова, 10, где вместе с ним располагались украинский, финский, еврейский, латышский, литовский, венгерский и польский ДПР, и для каждого были отведены одна-две комнаты. Зрительный зал на 370 мест не мог решить проблему массовой работы для всех восьми домпросветов, а сверх того, на его базе еще работали три национальных театра (финский, латышский и еврейская студия). Поистине удивительно, как в этих условиях могла существовать культурная жизнь.

Каждый национальный ДПР был центром библиотечной работы для своей национальности. Библиотеки комплектовались литературой на родном и на русском языках. В библиотеке Белорусского ДПР в 1936 г. насчитывалось 4682 книги, из них на родном языке — 2250, или 48% фонда, а 2432 (52%) — на русском языке. Постоянных читателей в библиотеке в это время было 519 чел., из них белорусов — 358, преимущественно студентов (230 чел.). Около 60% книговыдач (большой частью художественной литературы) составляли книги на родном языке. С середины 30-х гг. усилился идеологический контроль за деятельностью национальных организаций, особенно тщательно проверялись книжные фонды. В 1935–1936 гг. библиотеку Белорусского ДПР проверяли на «идеологическую чистоту» четыре раза, причем было изъято 100 «политически вредных» книг. Условия работы библиотеки были крайне неудовлетворительными: она располагалась в одной комнате с библиотекой Еврейского ДПР, книги хранились в незакрытых шкафах, так что случались частые пропажи<sup>38</sup>.

Культурно-просветительная работа Белорусского ДПР велась не только на стационаре, но и на «точках» — предприятиях со значительным количеством работающих там белорусов. Весной 1936 г. таких «точек» было шесть: четыре рабочих жилгородка «Экспортлеса», Кирстрой (строительство ГРЭС им. Кирова в Невдубстрое) и завод «Варз». Здесь работали политшколы и школы для малограмотных, а также регулярно читались лекции и доклады. Всего же у Белорусского ДПР была связь более чем с 20 предприятиями, среди которых — Кировский завод, «Русский дизель», заводы ГОМЗ, им. Марти, им. Сталина, им. Ворошилова, «Красный треугольник», торговый порт и др.<sup>39</sup>

<sup>38</sup> ЦГАИПД СПб. Ф. 25, оп. 8, д. 48, л. 101.

<sup>39</sup> Там же. Л. 99–100.

В середине 30-х гг. в Белорусском доме просвещения работали четыре кружка художественной самодеятельности: хоровой (руководитель И. Смолин, сотрудник ТЮЗа), драматический (руководитель А. Дашковский, студент театрального техникума), музыкальный струнный (народных инструментов) и ансамбль цимбалистов, которыми руководил Ф. Меркушкин<sup>40</sup>.

Лекторами, докладчиками и беседчиками в Белорусском ДПР в 1936 г. числились 10 чел.: члены ВКП (б) Л. Бенде — писатель, научный работник АН СССР; И. Барашко — писатель, служащий фабрики «Белгоскино», находившейся в Ленинграде; А. Блиндеро — студент института им. Н. К. Крупской; студенты-комсомольцы З. Бондарина (Академия художеств), И. Прокоччик (Горный ин-т), П. Ярец (Индустриальный ин-т), А. Залманов (торфяной техникум), И. Хромченко и В. Косяков (ЛИФЛИ), Я. Бабченко (Пединститут им. Бубнова). Вечера и доклады Белорусского ДПР регулярно проводились также в городских домах культуры — Выборгском, Кировском и Василеостровском<sup>41</sup>.

Отчитываясь за работу домпросвета, его заведующий Семкин привел подробные цифры проведенных мероприятий. Так, за 1935 г. было организовано 73 разных вечера и два детских утренника, прочитано 213 лекций и докладов, проведено 19 экскурсий и 13 культпоходов, а также 29 «прочих» мероприятий. Всеми этими формами работы были охвачены 85 164 чел. в целом. Первый квартал 1936 г. оказался куда менее насыщенным массовой работой: докладов и лекций — 16, вечеров — 10, две экскурсии и один культпоход, но появились новые формы — конференции читателей библиотеки и совещания актива ДПР (было проведено по два таких мероприятия). Участников всех мероприятий Белорусского ДПР в этот период насчитывалось 10 336 чел.<sup>42</sup>.

Ослабление работы Белорусского дома просвещения в 1936 г. связано с ухудшившимся материальным положением (концентрация восьми домпросветов по одному адресу, снижение финансирования) и позицией горкома ВКП(б), занесшего Белорусский ДПР в список бесперспективных. В ходе следовавших одна за другой проверок у руководства культурно-просветительной работой среди национальных меньшинств города оформилось мнение об «отсутствии необходимости» дальнейшего существования в Ленинграде ряда ДПР — венгерского, литовского, еврейского, белорусского «как несоответствующих своему назначению как массовые культурно-просветительные организации»<sup>43</sup>. Эта формулировка из проекта решения секретариата горкома ВКП(б) является еще достаточно сдержанной по сравнению с выводами из докладной записки отдела массовой политико-культурпросвет-

<sup>40</sup> ЦГАИПД СПб. Ф. 25, оп. 8, д. 48, л. 100.

<sup>41</sup> Там же. Л. 98–99.

<sup>42</sup> Там же. Л. 101–102.

<sup>43</sup> Там же. Л. 79.

работы Ленсовета: «Трудящиеся-белорусы не интересуются своим национальным языком и вообще домпросветом, ибо в Ленинграде имеются культурные учреждения более высокого качества работы, поэтому они считают ненужным существование этого домпросвета, тем более что под видом национальной по форме работы в Белорусском домпросвете создается возможность группирования национально-шовинистических элементов как белорусов, так и украинцев»<sup>44</sup>.

3 августа 1936 г. заводделом культпросветработы горкома ВКП(б) направляет очередную докладную записку «О национальных Домах просвещения» секретарям обкома и горкома ВКП(б) А. Жданову и А. Угарову. В этой записке национальные ДПР называются не просто бесполезными, но уже «по существу являются средоточием враждебных нам групп и представляют удобные условия для работы националистических элементов», а руководство домпросветов прямо называется «враждебными нам людьми», частично уже «разоблаченными» (к этому времени было осуждено «за контрреволюционную деятельность» девять человек из немецкого, финского, литовского и белорусского ДПР). В силу этого, часть ленинградских национальных домпросветов подлежали безусловному закрытию<sup>45</sup>.

Очень кстати подоспело принятое летом 1936 г. постановление бюро ЦК КП(б) Белоруссии о «нецелесообразном, ничем не вызываемым существовании белклубов и землячеств в Москве и Ленинграде», тем более что в них на протяжении ряда лет работали «националистические элементы, изгнанные в свое время из пределов Белоруссии». Постановление называет их «осколками разгромленного белорусского национал-демократизма», что в условиях «обострения классово-борьбы по мере продвижения к социализму» было политическим приговором. В силу всего перечисленного перед соответствующими горкомами ставился вопрос о ликвидации белорусских организаций<sup>46</sup>.

13 ноября 1936 г. секретариат Ленинградского горкома ВКП(б) заслушал вопрос о национальных домпросветах, поручив отделу культпросветработы представить на утверждение бюро конкретные предложения «о целесообразности дальнейшего существования некоторых национальных Домов просвещения и их работе»<sup>47</sup>. В конце 1936 г. Белорусский дом просвещения в Ленинграде был ликвидирован<sup>48</sup>. Оставшиеся ленинградские национальные ДПР были закрыты в течение 1937 г. – января 1938 г.

---

<sup>44</sup> ЦГАИПД СПб. Ф. 25, оп. 8, д. 48, л. 70. Специальное выделение в данном контексте украинцев связано с тем, что еще в 1935 г. первым из национальных Домов просвещения был закрыт украинский.

<sup>45</sup> Там же. Ф. 24, оп. 2 «в», д. 1611, л. 5–9.

<sup>46</sup> Там же. Л. 6–7; Ф. 25, оп. 8, д. 48, л. 70.

<sup>47</sup> Там же. Оп. 2, д. 88, л. 69.

<sup>48</sup> Там же. Оп. 8, д. 76, л. 1.



Школы для белорусского населения РСФСР создавались с первых шагов становления советского просвещения. За 1918 г. Комнац СКСО открыл четыре школы I ступени и 10 школ II ступени, в том числе по одной белорусской школе каждой ступени<sup>49</sup>. Белорусская школа II ступени (белорусская гимназия) открылась 6 октября 1918 г. в составе четырех классов, с преподаванием на русском языке по программе «правительственных гимназий» (то есть единой трудовой школы II ступени), с обращением особого внимания на изучение истории, географии и этнографии Беларуси, а также белорусского языка. Школа находилась в здании Общества любителей белорусского народного искусства (Петергофское шоссе, 26). По этому же адресу и в то же время анонсировалось открытие белорусской рабочей школы «низшей ступени» с тремя группами (в зависимости от подготовки учащихся) и пятью классами. Группы распределялись следующим образом: первая — для неграмотных, вторая — для малограмотных, третья — для учащихся «с познаниями начальной школы». Занятия предполагалось проводить в дневное и вечернее время, а контингент учащихся — и взрослые, и дети. Программа рабочей школы включала предметы общеобразовательные, профессиональные (сельское хозяйство и ремесла), искусства (пение и музыка) и физическое развитие, а для учащихся старшей (третьей) группы — еще и ораторское искусство<sup>50</sup>. Таким образом, создавался центр белорусской культуры в Петрограде, объединявший культурно-просветительное общество и две школы — общеобразовательную и дополнительного образования. Белорусский отдел Комнаца в отчете о работе за 1918 г. указывал также курсы по «социально-общественным и хозяйственно-экономическим наукам» для взрослых, «высшие курсы по белорусоведению», две фундаментальные библиотеки и даже белорусский народный театр<sup>51</sup>.

Однако уже на 1 января 1920 г. белорусские школы в перечне национальных школ Петрограда не числились, в 1920 г. отмечена одна белорусская школа в Петроградской губ., а затем, в связи с изменением демографической ситуации, закрывается и она<sup>52</sup>. Но в 1927 г. в состав Ленинградской обл. входят территории, населенные белорусами, в том числе западный Великолуцкий округ. Здесь проживали 33,6 тыс. белорусов, для которых были созданы 25 национальных школ I ступени (при общем количестве школ для национальных меньшинств в округе — 46)<sup>53</sup>. В 1928 г. в г. Невеле состоялся Первый окружной съезд просвещенцев-белорусов,

<sup>49</sup> ЦГАИПД СПб. Ф. 16, оп. 11, д. 10632, л. 12.

<sup>50</sup> Чырвоны шлях. 1918. № 5–6. С. 26, 31.

<sup>51</sup> ЦГАИПД СПб. Ф. 16, оп. 11, д. 10632, л. 12–13.

<sup>52</sup> Материалы по статистике Петрограда. Пг., 1920. Вып. 2. С. 86; Статистический сборник по Петрограду и Петроградской губернии. Пг., 1922. С. 295.

<sup>53</sup> Линнама Э. О нацменработе в Великолуцком округе // Просвещение (Л.). 1929. № 5–6. С. 50.

на котором присутствовали 25 белорусских учителей, избачей и красноугольцев<sup>54</sup>.

Серьезной проблемой для коренизации просвещения национальных меньшинств был перевод школ на родной язык — не было или не хватало кадров и учебников на родном языке, не были разработаны методология и методика обучения, терминология на родном языке. С другой стороны, приходилось преодолевать нежелание детей обучаться, а их родителей — отправлять детей в школу с обучением на национальном языке при высокой степени владения ими русского языка и невозможности продолжать образование на родном языке. В случае с белорусской школой последнее особенно весомо — ведь по данным 1926 г. только 13% белорусов Ленинграда назвали родным белорусский язык. Конечно, на западе Ленинградской обл., в Великолуцком округе, граничащем с Беларусью, этот процент был значительно выше, но население считало его «мужицким», грубым, и приходилось специально работать по внедрению белорусского языка в школьную практику<sup>55</sup>. Подобное отношение к белорусскому языку было распространено среди белорусов на территории РСФСР в целом. Об этом свидетельствуют специально принятые документы: постановление Президиума ВЦИК РСФСР от 14 марта 1927 г. и, в исполнение его, постановление коллегии Наркомпроса (март 1927 г.) о плановом переводе просветительных учреждений, обслуживающих белорусов, на белорусский язык. В сентябре того же года Наркомпрос разработал инструкцию по переводу белорусских школ на родной язык, а в сентябре провел конференцию-совещание по белорусизации<sup>56</sup>. В 1928 г. национальный инспектор Ленинградского облоно докладывал в центральном Совнацмене об успехах национального просвещения в области и среди достижений назвал следующее: «Побороли ненависть к белорусскому языку (а это наша основная цель)...»<sup>57</sup>. При Невельском педагогическом техникуме в 1928 г. было открыто белорусское отделение для подготовки учителей для белорусских школ<sup>58</sup>. Но с 1929 г., в связи с переводом Великолуцкого округа в состав Западной области, белорусские школы в Ленинградской области отсутствуют.

В середине 20-х гг. уровень грамотности среди белорусского населения (на родном или русском языке) составлял: в целом по РСФСР — 54,7%, а в границах будущей Ленинградской обл. — 57,2%, при этом среди белорусов-горожан области грамотных было 77,4%, а среди сельских жителей —

---

<sup>54</sup> Просвещение. 1928. № 4. С. 99.

<sup>55</sup> Линнама Э. Указ. соч. С. 53.

<sup>56</sup> Скачков И. Просвещение среди белорусов в РСФСР // Просвещение национальностей. 1931. № 3. С. 75.

<sup>57</sup> Гасилов Г. В. Социальное воспитание среди нацмен (по материалам обследований) // Просвещение среди нацменьшинств в РСФСР. М., 1928. С. 120.

<sup>58</sup> Просвещение. 1928. № 9. С. 109.

только 42,4%<sup>59</sup>. Белорусские дети учились все же преимущественно в русских школах. Уже в октябре 1930 г. 99,5% ленинградских детей всех национальностей школьного возраста были охвачены школой, а с 1932 г. в Ленинграде был введен всеобщ для детей и подростков до 17 лет, что включало и всех детей нацменьшинств<sup>60</sup>. Вопросы ликвидации неграмотности и малограмотности среди белорусского населения решались и в дальнейшем. Уделялось внимание и повышению образования взрослых — так, на начало 1937/38 учебного года в границах Ленинградской обл. работали 148 школ для взрослых повышенного типа (неполных и полных средних) с числом учащихся в целом 11,5 тыс. чел., из которых 104 — белорусы<sup>61</sup>.

Важную роль в развитии национальной культуры играла пресса на родных языках национальных меньшинств. Белорусская печать в Петербурге-Петрограде имела уже традиции — в 1910-е гг. выходили художественный альманах «Маладая Беларусь» и газеты «Дзянніца» и «Swietaś».

Непродолжительное время, с марта 1918 по январь 1919 г., Петроград стал важным центром белорусской советской печати. 1 марта 1918 г. вышел первый номер газеты на белорусском языке «Дзянніца» (орган Белнацкома), которая с 3 декабря 1918 г. была вестником Белнацкома и Московской белорусской секции РКП(б). Этот периодический орган повторяет название дореволюционной ежедневной газеты, которая издавалась в Петрограде в 1916 г. (вышло 7 номеров). Но и новая «Дзянніца» оказалась недолговечной — в Петрограде увидели свет всего пять номеров газеты (№ 5 — 23 марта), после чего издание было перенесено в новую столицу — Москву, где выходило до 24 февраля 1919 г.

Однако многочисленное в тот период белорусское население Петрограда (постоянное и временное) нуждалось в печати на родном языке, и в июле 1918 г. появился журнал «Чырвоны шлях», посвященный политической, общественной и литературной жизни белорусов, орган Белорусского отдела Комнаца СКСО. Журнал был двуязычным — тексты публиковались частично на русском, частично на белорусском языках, а название — только на белорусском. «Чырвоны шлях» выходил два раза в месяц, периодичность выхода почти не нарушалась, и до конца года вышло 10 номеров, но в основном сдвоенных (№ 9–10 — 31 декабря 1918 г.).

Несмотря на регулярный выход и широкую тематику журнала «Чырвоны шлях», в 1918 г. появились и другие издания для белорусов. Это журнал «Кругіса» («Крыніца») на белорусском языке в латинской транскрипции и почти одноименный журнал «Белорусская криница» (редактор И. Баранкевич)

---

<sup>59</sup> В борьбе за культурную революцию: Культурное строительство в Ленинградской области в 1930–1931 году. Л., 1931. С. 88.

<sup>60</sup> Народное образование в Ленинграде и Ленинградской области к четвертому году пятилетки. М.: Л., 1932. С. 4. 11, 59.

<sup>61</sup> ЦГАИПД СПб. Ф. 24, оп. 8, д. 418, л. 29.

на русском языке. «Белорусская криница», орган белорусского отдела Комнаца СКСО, был посвящен экономико-хозяйственным вопросам Беларуси, а не проблемам белорусского национального меньшинства Северо-Запада. Всего вышло два сдвоенных номера «Белорусской криницы» — в ноябре 1918 г. и в январе 1919 г.

В журналах «Чырвоны шлях» и «Белорусская криница» дважды, в ноябре 1918 г. и в январе 1919 г., был помещен анонс о скором выходе нового научного и литературного журнала культурно-просветительского подотдела белорусского отдела Комнаца СКСО «Белоруссия». В новом журнале предполагалось участие академиков Карского, Соболевского, Лаппо-Данилевского, Шахматова, Ольденбурга, профессоров Лосского, Любавского, Дьяконова, Котляревского, Брауна, Погодина, Бенешевича, Жуковича, Волосовича, Брайцева, Пичеты, литераторов Славинского, Канчера, Вазилло, Янки Купалы, Баранкевича и др.<sup>62</sup>

Создание в январе 1919 г. белорусской государственности вызвало естественный приток культурных сил на территорию новой советской республики, и печатные органы для белорусов на Северо-Западе Российской Федерации прекратили свое существование.

Национальные секции РКП(б) и национальные отделы Комнаца СКСО издавали также брошюры и книги. В Петрограде в 1919 г. была напечатана биография В. Ленина, написанная И. Баранкевичем (Белорусом). Белорусский отдел Комнаца СКСО в 1918 г. выпустил «Этнографическую карту Белорусского племени», составленную акад. Е. Карским, в двух вариантах — с пояснительным текстом и без него<sup>63</sup>.

Отдельный сюжет — деятельность государственной киностудии Беларуси «Белдзяржкіно» в Ленинграде в 20–30-е гг.

Таким образом, Петроград-Ленинград в советский довоенный период был одним из значительных центров белорусской национальной жизни в РСФСР, чем продолжил традиции культуры белорусской диаспоры и внес определенный вклад в формирование белорусской культуры в целом. Прерванная в конце 30-х гг. традиция возрождается в современном Санкт-Петербурге.

---

<sup>62</sup> Белорусская криница. 1918. № 1–2. С. 14.

<sup>63</sup> Чырвоны шлях. 1918. № 5–6. С. 29.

## **ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДИАСПОР**

**В** своем выступлении я хотел бы ознакомить вас с деятельностью Национально-культурной автономии «Беларусь» в Республике Коми. Хочу также поделиться результатами проведенных мной исследований деятельности различных диаспор с целью выявления факторов, влияющих на их низкую (высокую) активность. И, конечно же, поскольку в нашей автономии я отвечаю за экономический блок вопросов, я хотел бы акцентировать ваше внимание на финансовой составляющей в деятельности диаспор. В Республике Коми проживает 27 000 белорусов.

История пребывания белорусов в Коми не столь богатая, как в Сибири или Крыму и в основном уместается в период, начинающийся с 20-х гг. XX в. На сегодняшний день ее можно распределить на три этапа: первый этап приходится на 20–30-е гг. и является следствием репрессий со стороны пришедших к власти большевиков. Тогда в республику были привезены и брошены, в прямом смысле на снег, раскулаченные крестьяне и «политические». Второй этап пришелся на 50–60-е гг. В это время на Север потянулись «добровольцы», подгоняемые пропагандой, желанием заработать или сбегающие из колхозов, умудрившиеся получить паспорта. В их число также входили и подросшие дети репрессированных. Третий — с 60–80-х гг., белорусы ехали сюда по распределению вузов, на строительство нефте- и газопроводов. Со второй половины 80-х гг. в связи с перестройкой и особенно после выхода Беларуси из состава СССР, в начале 90-х гг., проявилась и нарастала тенденция к оттоку этнических белорусов на свою историческую родину. Этот процесс был замечен до середины 90-х гг. Затем, во второй половине десятилетия, отток заметно сократился. Надо сказать, что Республика Коми — регион наиболее благополучный в экономическом отношении в сравнении с другими российскими регионами. И наблюдая за миграционными явлениями, можно определить, за что на самом деле «голосуют» люди: за независимое будущее своей родины или за более спокойное проживание, пусть даже в неблагоприятных климатических условиях.

В последний период проявилась особая потребность в общении с земляками. На это время приходится и образование в 1997 г. нашей Национально-культурной автономии (НКА). Надо отметить, что первый всплеск национального самосознания пришелся здесь на начало 90-х гг., явившись следствием получения Беларусью статуса независимого государства. Тогда было создано первое белорусское общество в г. Сосногорске. Возглавил его Георгий Устиловский, бывший работник лесной отрасли, затем журналист, репрессированный в свое время вместе с родителями. Но через некоторое время активность организации снизилась. И когда в 1997 г. в г. Сыктывкаре создавалась Национально-культурная автономия, организаторы ее даже не

знали о существовании сосногорской организации. Возглавил НКА Аркадий Крупенько, человек с большим опытом организаторской работы, бывший 15 лет министром местной промышленности и до выхода на пенсию четыре года — заместителем министра труда Республики Коми. Под его руководством автономия получила офис в центре города, был создан хор. Используя свой опыт и хорошие отношения с властями, А. Крупенько получил 10 комплектов костюмов для хора от МАЗа. Организовано получение газет, журналов через посольство и т. д. Кстати, по данным студентов Сыктывкарского госуниверситета, пишущих дипломные работы об общественных объединениях, организованность в белорусской автономии гораздо выше, чем во всех остальных.

На первый взгляд, у нас все хорошо. Но, присмотревшись внимательно, заметим некоторые важные детали. Во-первых, возрастная планка не только нашего актива, но и членов организации достаточно высока. В основном это пенсионеры или люди предпенсионного возраста. Во-вторых, все отмечаемые события или праздники ничего общего с национальными, культурными традициями не имеют. История этих дат коротка и легко вписывается в рамки советского периода. На родном языке никто раньше не общался, и его изучение не считалось необходимым.

Занимаясь поиском и анализом причин, влияющих на активность организации, я пришел к выводу о необходимости классификации национальных объединений по их фактически сложившемуся статусу. Так, изучив подробнее деятельность нашего общества, я отнес его к категории ностальгических землячеств. Характерной чертой такой организации является отсутствие объединяющей идеи. В такие общества приходят люди примерно одного возраста, объединенные преимущественно воспоминаниями о тех или иных событиях, происходивших на родине в период их детства, юности. Они читают газеты, поступающие по линии посольства («Голас Радзімы», «Советская Белоруссия» и др.), отмечают праздники советской эпохи. Основная цель — реализация потребности в общении.

Для сравнения, из такой же категории — азербайджанское землячество. Вот его характерные черты: отсутствие идеологии, низкая общественная активность, предмет общения — воспоминания и рассказы о событиях, свидетелями которых они являлись, основная объединяющая причина — получение возможности и защищенности в условиях рыночной торговли.

Таким образом, можно выделить два основных вида землячеств: а) ностальгические; б) идейные. Целью вторых является возрождение исторических и культурных традиций, национальных обычаев, символики, языка и т. д. Как правило, идейное землячество потенциально более активно (если к тому же разумно создавать экономические основы его существования) и сплочено общей идеей. Но в то же время его конструкция более хрупкая, так как оно может быть использовано (а иногда и создавалось) как инструмент достижения определенных целей его лидером (лидерами). В связи с

этим нам необходимо учитывать, что идейные землячества могут быть мнимые и действительные. В зависимости от целей (явных, декларируемых или тайных, истинных) их лидеров.

Установив для себя относительные особенности общего на первый взгляд процесса, я подверг анализу деятельность еще четырех национально-культурных автономий. Это был поиск ответов на следующие вопросы: а) степень активности той или иной диаспоры; б) является ли высокая (или низкая) активность следствием высокого (низкого) уровня самосознания определенной нации; в) если нет, то что лежит в основе мотивации деятельности данной организации; г) и, наконец, главной целью было определить, как на этом фоне выглядит белорусская диаспора.

Не буду подробно останавливаться на самом процессе исследования, обозначу лишь выводы, к которым я пришел в результате. Первый: степень активности той или иной диаспоры зависит от личных качеств их лидеров, их умения воодушевить людей, вооружить идеей, показать правильность и необходимость их участия в деятельности организации. Второй: основным, доминирующим, мотивом, побуждающим участников обществ к деятельности, за редким исключением, является ожидание возможности удовлетворить свои личные (материальные, бытовые и т. д.) потребности. Например, пик активности в деятельности немецкой диаспоры совпал с бурным обсуждением темы финансовой поддержки российских немцев правительством Германии в СМИ, потенциальной возможностью этнических немцев выехать в Германию. Примерно такая же ситуация прослеживалась и в еврейской диаспоре. Участники украинского общества взяли на вооружение идею строительства жилья на Украине для северян. Это позволило мобилизовать значительную часть украинцев. Но сам проект не получил реальной поддержки госструктур, и активность общества пошла на убыль. Нечто похожее происходило и в татарско-башкирском землячестве. Под все эти планы удавалось организовать поступление финансовых средств, которыми, по сути, не смогли правильно распорядиться, что повлекло за собой некоторое разочарование участников, а нередко и их недовольство.

Указанные черты характерны для диаспор на постсоветском пространстве, т. е. в странах с кризисной экономикой, нестабильностью, слабой социальной защищенностью людей. Часть людей перестала принимать участие в работе обществ. Одно из них раскололось на два — со взаимными претензиями друг к другу. Некоторые представители другого вступили в белорусское общество, считая его более реальным, отношения более порядочными, а общение более искренним и легким.

Белорусское же общество, созданное во второй половине 90-х гг., лишенное финансовой поддержки со стороны Беларуси, с самого начала не питало никаких иллюзий. Поэтому было менее известным в начале своего существования, но в итоге воспринимается всеми как более конкретная, прагматичная и последовательная организация.



Я думаю, здесь надо раз и навсегда прекратить полемику о некоем низком уровне национального самосознания белорусов. Избавиться от комплексов, которые усиленно и умело пытались в нас сформировать.

Дело в том, что белорусский народ, наверное, более других народов подвергся мощному и длительному прессингу в целях ассимиляции со стороны Российской империи. В течение двух веков белорусов пытались убедить в неполноценности, когда силой оружия, когда мощной пропагандой или сказками о родстве двух братских народов. Главная причина, по моему мнению, состоит в том, что, ассимилировав белорусов, Россия могла бы отодвинуть, не прибегая к очередной войне, свои западные границы далее от Москвы, и таким образом получить статус европейской державы. Но, как показало время и подтверждают справочники статистической отчетности, такой прессинг ожидаемых результатов не дал. Беларусь осталась мононациональным государством. Примерно 83–85 процентов ее граждан считают себя белорусами. Это очень высокий показатель. К примеру, в Латвии он равен 45 процентам.

А теперь ответим на вопрос: почему не удалось ассимилировать белорусов? Ведь немало народов, подвергшись такому прессингу, уже исчезли или постепенно исчезают, подгоняемые сформировавшимся комплексом неполноценности, записываются по паспорту русскими и т. д. Главная причина в том, что невозможно ассимилировать народ, культурные и трудовые традиции, национальные обычаи которого, как мне кажется, более развиты, исторически раньше сформировались и сильнее, чем у страны-ассимилятора. Это еще раз подтверждает необходимость прекратить полемику о незрелости национального самосознания, начать конкретные, масштабные действия по возрождению народных традиций, грамотной пропаганде и стимулированию развития национальной культуры и языка. Это необходимо также и для эффективного развития личности, ибо никогда человек, отказавшийся от своей национальной принадлежности, не сможет (за исключением разве «технарей») добиться значимых успехов и максимально самореализоваться. Скрывая свою национальность, человек развивает в себе комплекс неполноценности. А с таким тяжким багажом невозможно эффективно реализовать свои возможности.

Итак, повторюсь еще раз: а) землячества могут быть идейными и ностальгическими, б) активность деятельности землячества во многом определяется степенью активности его лидеров, в) одним из основных движущих мотивов для участников землячества является возможность удовлетворения своих потребностей (культурных и др.). Исходя из этого, сделаем вывод: успешная деятельность той или иной организации зиждется на идейном обосновании и материальной поддержке, скрепленных личными качествами руководителя — при методологической помощи со стороны соответствующих организаций на родине.

Наконец, я хочу указать три основных способа формирования финансовых источников, т. е. экономических основ деятельности организации, отметить их плюсы и минусы.

Первый способ — организация спонсорских поступлений. Как правило, он не долговременен, эффективен только в начальной стадии. Его плюсы: при удачном поиске и переговорах со спонсорами есть возможность быстро получить средства, за использование которых можно потом не отчитываться. Минусы: его не долговременность, постоянные потери времени на поиски новых спонсоров. Поскольку поступления средств непостоянны и нестабильны, невозможно планировать мероприятия на перспективу.

Я думаю, что первый способ наверняка всеми опробован и что всем известны его слабые стороны. Поэтому я предлагаю осваивать такую схему, когда из потенциальных спонсоров и вообще людей влиятельных в вашем регионе создается Попечительский совет. Его председателем выбирается наиболее влиятельный, с большими потенциальными возможностями человек. Вы, таким образом, втягиваете своих спонсоров в постоянный процесс участия в деятельности вашей организации. Ну, а так как за все придется платить, вы поступаете частью своей свободой: планы деятельности организации, проведения различных мероприятий и определение источников финансирования должны утверждаться Попечительским советом. Совету вы также обязаны отчитываться о результатах работы и расходовании средств. Плюсы этого способа: а) ваши спонсоры, вошедшие в ПС, получают моральное удовлетворение, имеют рычаги влияния на использование выделенных средств и к тому же знают, что их помощь действует конкретно; б) контроль со стороны Попечительского совета способствует повышению ответственности, самодисциплине лидера организации; в) возрастает роль землячества в жизни вашего города, области и т. д. Минусы: необходимы тщательное обоснование и защита своих проектов в совете, затраты времени и т. д. Но в итоге и этот минус обернется для вас плюсом (т. к. это способствует росту вашего профессионализма). Я думаю, сегодня это самый эффективный способ формирования экономических основ деятельности организации. Нам необходимо отработать приемы и способы и сделать их доступными.

Третий способ вообще идеальный — «высший пилотаж» в вашей управленческой деятельности. На базе окрепшей и получившей авторитет и среди членов общества и общественности вашего региона. Вы формируете группу людей, склонных к предпринимательской, финансовой и иной деятельности. Помогаете им организовать собственное дело, возглавить некоторые проекты и т. д., а взамен получите отчисления от деятельности этих проектов, поставляя им кадры из состава членов общества. Это будет непрерывный процесс подготовки, при котором все осознают, что реально реализоваться в жизни, построить перспективы можно только через общество.

Так мы добрались до реализации возможностей удовлетворения личных потребностей человека (карьера, зарплата). При таком раскладе вам

можно будет забыть о своих агитационных способностях. Вы будете всего лишь объявлять правила (язык, культура, история и др.), а каждый новый участник будет их с удовлетворением воспринимать. К сожалению, в рамках доклада невозможно более подробно остановиться на механизмах действия и приемах реализации этих способов. Поэтому я готов ответить на вопросы тех, кто заинтересовался данной темой, подробно изложить механизмы действия каждого способа. Мой электронный адрес:

duna2000@online.ru

**Тамара Фадзеева (Яраслаўль, Расія)**

## **РОЛЯ БЕЛАРУСАЎ ЯРАСЛАЎСКОЙ ВОБЛАСЦІ Ў РАЗВІЦЦІ І ЎМАЦАВАННІ МІЖНАЦЫЯНАЛЬНЫХ АДНОСІН**

Дзве радзімы у сэрцы маім:  
Па радзіме заўсёды сумую,  
І тую, і другую люблю,  
І адна не заменіць другую...

**Д**ля мяне вялікі гонар прадстаўляць беларускую дыяспару Яраслаўля і Яраслаўскай вобласці на кангрэсе такога высокага ўзроўню. Я хачу выказаць вялікую ўдзячнасць арганізатарам за запрашэнне да ўдзелу.

«Горад белакаменны, вясёлы, прыгожы, з садамі, са старажытнымі цудоўнымі цэрквамі, вежамі і варотамі: горад з фізіяноміяй», — так пісаў пра Яраслаўль вядомы рускі публіцыст І. Аксакаў. Горад з тысячагадовай гісторыяй, ён захоўвае і сёння свой непаўторны каларыт. З даўніх стагоддзяў, размешчаны ў цэнтры Расіі, на берагах вялікай Волгі, ён гасцінна прымаў усіх, хто прыходзіў ці прыезджаў з адкрытым сэрцам і добрай душой. Людзі розных нацыянальнасцей і веравызнанняў тут дружна жылі, працавалі, гадавалі дзяцей, разам адпачывалі. Гэтыя традыцыі захаваліся і ў нашы дні. У апошнія гады Адміністрацыяй вобласці многае зроблена ў развіцці і ўмацаванні міжнацыянальных адносін: у Яраслаўлі і гарадах вобласці адкрыты культурныя цэнтры, заснаваныя прадстаўнікамі розных дыяспар, акрамя праваслаўных храмаў адроджаны і дзейнічаюць мячэць, сінагога, лютэранская кірха.

Беларуская дыспара ў нашым рэгіёне нешматлікая. Цяпер тут пражывае каля 13 000 беларусаў. Але яна мае вялікі навуковы і культурны патэнцыял. Беларусы ўзначальваюць прамысловыя прадпрыемствы: АТ «Нафтахімбуд», завод паліўнай апаратуры, тытунёвую фабрыку, маторны завод, выкладаюць у Яраслаўскім універсітэце, тэхнікумах, школах.

У 1995 г. на базе музея беларускага паэта Максіма Багдановіча, жыццё і творчасць якога цесна звязаны з Яраслаўскім краем, быў створаны Цэнтр беларускай культуры, перад якім узвышаецца помнік аўтару «Вянка». Больш актыўна мы пачалі працаваць з 1998 г., калі была зарэгістравана Яраслаўская рэгіянальная беларуская грамадская арганізацыя «Сяброўства». У лістападзе 2000 г. створана маладзёжная арганізацыя «Выток».

Галоўныя задачы, якія мы паставілі перад сабой, гэта — аб'яднанне беларусаў Яраслаўскай вобласці, садзейнічанне ўмацаванню культурных, навуковых і эканамічных сувязей Беларусі і Расіі, вывучэнне і захаванне беларускай духоўнай спадчыны, прапаганда беларускай культуры ў Яраслаўлі і вобласці. Цяпер намі распрацоўваюцца многія цікавыя культурныя і эканамічныя праекты, звязаныя з Беларуссю. Дарэчы, Яраслаўская вобласць займае адно з вядучых месц сярод рэгіёнаў Расійскай Федэрацыі ў сферы эканамічнага супрацоўніцтва з рэгіёнамі Рэспублікі Беларусь, а надаўна тут пад кіраўніцтвам члена нашай арганізацыі быў адкрыты Гандлёвы дом «Беларусь». Па нашаму гораду курсіруюць аўтобусы, якія сумесна вырабляюцца заводамі Мінска і Яраслаўля.

У яраслаўскіх ВНУ паспяхова атрымоўвае адукацыю моладзь з Беларусі. Абітурыентаў прымаюць наш універсітэт, медычная акадэмія, ваенна-фінансавы эканамічны універсітэт і інш. Беларускія студэнты актыўна ўдзельнічаюць у нашых мерапрыемствах.

Беларусы Яраслаўля адзначаюць свае нацыянальныя святы, актыўна займаюцца пошукамі архіўных матэрыялаў пра беларусаў у нашай вобласці. Беларускі студэнцкі клуб працуе ў асноўным з моладдзю, арганізуе турыстычныя паездкі на Беларусь, выстаўкі народных рамёстваў і традыцыйнага побыту. Узятая шэфства над беларусамі — удзельнікамі Вялікай Айчыннай вайны.

У верасні 1999 г. у Яраслаўлі з вялікім поспехам прайшлі Дні культуры Рэспублікі Беларусь, актыўны ўдзел у мерапрыемствах прымалі беларускія арганізацыі. Яны ж штогод удзельнічаюць у правядзенні традыцыйных музычных фестываляў «Яраслаўскія гулянні», у аснове якіх — выступленні культурных супольнасцей нацыянальных дыяспар. У 2000 г. у рамках фестывалю былі арганізаваны мастацкія выстаўкі, «круглыя сталы», паэтычныя вечары. Беларусы, як заўсёды, былі прадстаўлены на фестывалі на самым высокім узроўні.

У пачатку 2001 г. у Яраслаўлі пачне працаваць беларуская нядзельная школа.

Сваёй дзейнасцю беларусы ўносяць вялікі ўклад у адраджэнне духоўнасці і культуры г. Яраслаўля, садзейнічаюць захаванню грамадзянскай згоды і ўмацаванню дружбы паміж прадстаўнікамі народаў, якія жывуць у нашым рэгіёне. І трэба адзначыць, што да беларусаў у нас адносяцца з вялікай пашанай. Нашы мерапрыемствы актыўна падтрымліваюцца Адміністрацыяй Яраслаўскай вобласці і асабіста губернатарам А. Лісіцыным. Тут

добра разумеюць, што нацыянальная самабытнасць — не супрацьстаянне ці супрацьпастаўленне ў грамадстве, а ўзаемадапаўненне і аснова для ўзаемнай павагі.

Лёс распарадзіўся так, што мы жывём не на сваёй роднай зямлі. Нашы беларускія карані моцна ўраслі ў Яраслаўшчыну, тут жывуць нашы дзеці, унукі. Але мы заўсёды будзем памятаць, хто мы і адкуль.

*Пераклад з рускай Ніны Петуховай*

---

# БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА УКРАІНА



**Валерый Барташ (Севастопаль, Украіна)**

## **БЕЛАРУСЫ Ў СЕВАСТОПАЛІ**

**С**евастопальская суполка беларусаў «Бацькаўшчына» імя Максіма Багдановіча была арганізавана ў 1997 г. І адразу ж нашай добрай традыцыяй стала наведванне магілы паэта ў Ялце ў дзень яго нараджэння і ў дзень смерці. Менавіта там асабліва добра ўспрымаюцца вершы Максіма, якія чытаюць Ганна Васюкіна, Ларыса Белік, Віка Азарава, асабліва велічна гучыць малебен, які служыць па-беларуску малады праваслаўны святар Ігар Чыкіта. Ня гэтай сціплай магілы набіраюцца моцы і гарту беларусы, якія ў русіфікаваным Севастопалі смела і настойліва заяўляюць, што ў сваёй дзейнасці кіруюцца ідэяй незалежнасці сваёй бацькаўшчыны — Беларусі.

Традыцыяй нашай стала таксама свята Дзяды. Да яго суполка рыхтуецца загадзя: у выхадныя дні беларусы талакой працуюць на Брацкіх могілках, дзе пахаваны тысячы нашых землякоў, якія загінулі пры абароне Севастопаля ў 1854–1855 гг. Само свята памінання продкаў распачынаецца каля помніка Аляксандру Казарскаму, беларусу, герою руска-турэцкай вайны 1828–1829 гг., камандзіру легендарнага брыга «Меркурый». Дарэчы, помнік Казарскаму — самы першы помнік у Севастопалі, бо ён узведзены ў 1831 г.

Акрамя вечарын паэзіі М. Багдановіча суполка падрыхтавала і правяла ў гарадской бібліятэцы імпрэзы, прысвечаныя Ефрасінні Полацкай, Кастусю Каліноўскаму, Ларысе Геніюш. Аб'яднанне беларусаў мае штотомсяц 30 минут эфірнага часу на радыё. Кожная акцыя, праведзеная суполкай, абавязкова асвятляецца ў газетах і праз электронную пошту. Словам, настойлівая праца беларусаў Севастопаля дае свой плён. Беларускія севастопальцы марылі мець у сваім памяшканні мастацкі партрэт М. Багдановіча. І вось у ліпені 2000 г. мы атрымалі ў дарунак ад мінскага мастака Аляксея Марачкіна

выяву паэта на фоне крымскага краявiду. Урачыстая перадача карціны адбылася ў Літаратурным музеі М. Багдановіча. Імпрэзу хораша веў паэт і бард Эдуард Акулін. Перад прысутнымі выступілі А. Марачкін, паэт А. Вярцінскі, А. Рудакоў з Іркуцка і іншыя.

У жніўні 2000 г. адбыўся сход па перарэгістрацыі нашага аб'яднання. У ім засталіся толькі аднадумцы, якія сапраўды могуць актыўна і творча працаваць. На сходзе было прапанавана змяніць назву аб'яднання на Севастопаальскае таварыства беларусаў імя Максіма Багдановіча «Пагоня». Пасля грунтоўнага абмеркавання новая назва была аднагалосна зацверджана. На гэтым жа сходзе ўтварылася суполка Таварыства беларускай мовы імя Францыска Скарыны, якую ўзначаліла філолаг Алеся Манько, што нядаўна пераехала з Мінска на сталае жыхарства ў Севастопаль. Завяршылася сустрэча ўскладаннем кветак да мемарыяльнай дошкі рускага пісьменніка-рамантыка Аляксандра Грына (бацька яго, ураджэнец Беларусі С. Грынеўскі, быў удзельнікам паўстання 1863 г.). Так мы адзначылі 120-годдзе з дня нараджэння А. Грына.

Цёплай, нефармальнай атрымалася сустрэча актывістаў таварыства ў т. зв. яго сядзібе. Нагода была неардынарная — асвячэнне карціны А. Марачкіна «Я не самотны» (партрэт М. Багдановіча). Малітву за беларускі народ прачытаў святар І. Чыкіта, якому пранікнёнымі спевамі дапамагала яго жонка, украінка, маладзенькая матушка Ірына. Пасля абраду асвячэння карціны Ірына Марачкіна расказала пра творчасць А. Марачкіна, свайго свёкра, ілюструючы аповед рэпрадукцыямі карцін. Гаворка пашырылася да навін мастацтва, літаратуры, культуры. Прысутныя чыталі вершы, дзяліліся сваімі планами. Беларусы Севастопаля маюць на мэце зусім канкрэтныя справы. Гэта ўстаноўка ў Балаклаве мемарыяльнай дошкі ўраджэнцу Беларусі Адаму Міцкевічу, 200-годдзе якога таварыства дружна адзначыла, наладзіўшы тэатралізаваную дзею. Гэта правядзенне акцый у абарону беларускай мовы, у тым ліку вечарыны, прысвечанай Францішку Багушэвічу. Гэта выраб і ўстаноўка каменнага Ефрасіннеўскага крыжа як сімвала беларускай прысутнасці ў Крыме.

Нашы жніўнскія мерапрыемствы закончыліся вандроўкай у Ялту, да Багдановіча. Магіла была прыбрана. Свежыя кветкі і маленькія бел-чырво-на-белыя сцяжок, адмыслова замацаваны на помніку, сведчылі, што Максіма землякі наведваюць. Запаліўшы свечку, мы ціха стаялі ля помніка і думалі, што заўсёды знойдуцца беларусы, у якіх будзе шчымець у грудзях пры чытанні «Пагоні». І гэта не так важна, дзе яны жыюць — у Севастопалі ці ў Беларусі. Сваім трагічным лёсам і высокай паэзіяй Багдановіч яднае нас вакол беларушчыны.



**Уладзімір Дзямешка (Вінніца, Украіна)**

## **УЗАЕМАДЗЕЯННЕ ВІННІЦКАГА ЗЯМЛЯЦТВА БЕЛАРУСАЎ З ІНШЫМІ НАЦЫЯНАЛЬНЫМІ МЕНШАСЦЯМІ**

**Н**яма радзімы без гісторыі, няма нацыі без мовы. Вось таму мы і вырашылі стварыць у замежжы сваё згуртаванне, засноўваючыся на вывучэнні гісторыі і адраджэнні нацыянальных адзнак бацькаўшчыны. Але як гэта зрабіць, калі ў бібліятэках Вінніцы няма ніводнай кніжкі на беларускай мове, а тым больш па гісторыі нашай Айчыны? Каго далучыць да такой справы, калі амаль ніхто не ведае сваёй роднай мовы? А на Вінніччыне жыве больш як пяць тысяч сямей этнічных беларусаў.

Выказалі мы свой боль у Дзяржаўным камітэце па справах рэлігій і нацыянальнасцей, звярнуліся праз рэдакцыі беларускіх газет да землякоў, якія жывуць у Беларусі, папрасілі дапамогі ў абласных выканаўчых камітэтаў. І ўсё пайшло пацыху на лад.

Я думаю, вы ведаеце, што Вінніччына знаходзіцца ў цэнтральнай частцы Украіны. Сюды ідуць цягнікі з Мінска, Віцебска, Магілёва, Гомеля. Да Брэста і Гродна таксама мы знайшлі дарогу з дапамогай выхадцаў з гэтых рэгіёнаў. Цяпер маем і бібліятэку беларускай мастацкай літаратуры, і газету «Голас Радзімы» чытаем. Нават слухаем па радыё звесткі і чытаем газеты з усіх абласцей. Дапамагаюць нам Міністэрства адукацыі і Міністэрства культуры, Нацыянальная бібліятэка Беларусі.

Ёсць і праблемы. Нас запрасілі на курсы, каб падрыхтаваць сваіх спецыялістаў-выкладчыкаў. Дзве нашы беларускі хацелі паехаць, каб павысіць узровень ведання беларускай мовы. Але ў нас не было магчымасці заплаціць за іх праезд... Я сам спрабую быць перакладчыкам. Перакладаю з рускай, польскай ці ўкраінскай мовы на беларускую. Можна было б больш, лепш і хутчэй нешта ў гэтым напрамку зрабіць, ды няма грошай нават на тое, каб паслаць лісты ці перагаварыць па тэлефоне. Я не кажу пра мару, каб за праезд у цягніку заплацілі. Маленькіх добрахвотных ўзносаў хапае толькі на вянкi пры пахаванні ды на хлеб, які мы часам раздаём бедным. А такіх, на вялікі жаль, 90 працэнтаў.

Не хочацца на сястру-Украіну ці на радзіму-матулю выказваць крыўду. Але ж нам няма падтрымкі — ні маральнай, ні матэрыяльнай. Глядзім, як дапамагаюць габрэі габр'ям, палякі палякам, немцы немцам з Ізраіля, Амерыкі, Канады, Польшчы, Германіі і іншых дзяржаў — і смуткуем.

У газетах ці, тым больш, па радыё або па тэлебачанню расказаць праўду пра нашых землякоў не заўсёды магчыма. Спадзяемся, што новае аб'яднанне беларусаў — Усеўкраінскі саюз — здольны будзе зрабіць штосьці добрае. Магчыма, дачакаемся і мы, што засвеціць сонца і ў наша ваконца. Для таго ўзяліся мы самастойна вывучаць нашу гісторыю і мову. Толькі некаторыя

фальсіфікатары цяпер кажуць, быццам ніколі не існавала дзяржаўнасць беларусаў. Нават тыя, што вучыліся чытаць і пісаць ад беларусаў і з дапамогай беларусаў, ужо нашу гісторыю перапісаць хочуць і маладым, і тым ліку і беларусам, такую новую «тэорыю» рыхтуюць. Вось чаму нам аб'ядноўвацца трэба і праўду дзесям, унукам і праўнукам пра радзіму тэрмінова растлумачваць трэба. Калі ж мы цяпер не адкроем маладым вочы, не будзе ні нашай мовы, ні радзімы. Бо ў нашым зямляцтве многа моладзі, якая нарадзілася за межамі Айчыны іх бацькоў. Мы не маем магчымасці запрасіць да сябе вучоных з Беларусі, каб яны дапамаглі нам у гэтай справе. Мы нават не паслалі на навучанне беларускай мове беларусаў з-за адсутнасці сродкаў. І зарабіць для гэтай мэты грошы няма магчымасці. Крызіс усеагульны: зарабіць нічога нельга таму, што няма патрэбы ў нашай работнай сіле, а дапамагчы стварыць, як кажуць, сваю фірму не маем капіталу.

Мае сябры прасілі, каб я звярнуўся да ўсіх суайчыннікаў з такімі словамі: прыязджайце да нас і дапамажыце, калі ласка, стварыць сапраўдны рэгіянальны ці міжрэгіянальны цэнтр нацыянальнага і сацыяльна-культурнага адраджэння беларусаў у замежжы. Мы хочам гэтым давесці да ведама ўсіх дабрадзеяў, што моцна любім бацькоўскі край і ганарымся, што нарадзіліся ў Беларусі. Родны кут усім нам мілы, забыць яго не маем сілы.

У нашым абласным зямляцтве ёсць высокаадукаваныя людзі, заслужаныя кіраўнікі. Яны плённа і ў гэты цяжкі час працуюць для Украіны, для ўсіх людзей, што тут жывуць. Так, начальнікам вялікага чыгуначнага вузла Паўднёва-заходняй чыгункі, а таксама галоўным інжынерам працавалі да пенсіі два беларусы; вялікі шпіталь узначальвае беларус; у нашых тэхнічным і сельскагаспадарчым універсітэтах больш дзесяці прафесараў і дацэнтаў — выхадцы з Беларусі. Ёсць дырэктары былых заводаў, якія, на жаль, цяпер збанкрутавалі і не працуюць. Многа былых кадравых вайскоўцаў, многа медыкаў, інжынераў, эканамістаў і г. д. Толькі няма багатых патрыётаў-землякоў, якія дапамаглі б нам стварыць для зямляцтва матэрыяльную базу.

Беларусы, па майму глыбокаму перакананню, даказалі ўсяму свету ў даўнейшы і навейшы час, што яны добрыя, сумленныя і вельмі працавітыя людзі. Яны заўсёды самі разбіраліся са сваімі праблемамі і дапамагалі суседзям вызваляцца ад прыгнятальнікаў. Нашы продкі гераічна змагаліся за сваю волю. На іх долю выпала многа цяжкасцей. Але яны, а потым мы, нашы дзяды, бацькі, браты і сёстры, перамагалі ворагаў таму, што адстойвалі сваё права вольна жыць і не быць пакорнымі рабамі. На Украіне яшчэ памятаюць, як беларусы выганялі татар з іх зямель. У Вінніцы ёсць рэшткі ўмацаванняў, якія былі збудаваны з дапамогай князя-беларуса.

Хачу яшчэ сказаць, што наша зямляцтва працуе пры ўзаемадзеянні з кіраўнікамі школ Вінніцы. Імі былі створаны магчымасці праводзіць заняткі нашага мастацкага калектыву, падрыхтоўваць нашых спевакоў да ўдзелу ў абласных аглядах-конкурсах нацменшасцей. Разам з габрэйскімі

абшчынамі, вялікім польскім гуртам, арганізацыяй рускіх і іншымі нацыянальнымі супольнасцямі мы абмяркоўваем нашы праблемы, выпрацоўваем стратэгію адраджэння сваіх нацыянальных традыцый, святаў, абрадаў. Праводзім сустрэчы нашых ветэранаў вайны і працы, запрашаем да сябе ўдзельнікаў вызвалення Беларусі ад гітлераўскіх захопнікаў іных нацыяналістаў, якія жывуць на Вінніччыне. Рэгулярна адбываюцца сустрэчы нашых беларускіх сямей. Правялі мы і цікавую сустрэчу гаспадынь, якія добра рыхтуюць беларускія стравы.

На шчасце, беларус працуе ў нас кіраўніком вялікага народнага хору, ён заўсёды дапамагае нам. Песні і вершы беларускія вывучыць не так цяжка, але як купіць нацыянальнае адзенне?! Пакуль што не знайшлі мы адказу і на гэтае пытанне. На запрашэнні з Брэсцкай, Віцебскай, Магілёўскай і іншых абласцей прыняць удзел у тамтэйшых фестывалях мы адказваем толькі: «Дзякуй». Бо паслаць туды сваіх самадзейных артыстаў няма сродкаў. Як далей рабіць добрыя справы ў замежжы, мы хацелі б пачуць і ад удзельнікаў нашай секцыі кангрэса.

На заканчэнне шчыра дзякую за магчымасць выказаць набалелае суайчыннікам — як сваім родным сёстрам і братам. Калі ласка, не крыўдуйце на мяне, што пажаліўся вам. Але ж у такім становішчы можна і пажаліцца.

**Олександра Ковальова (Харків, Украіна)**

## **ДВОМОВНІСТЬ І ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІІ МАЙІ ЛЬВОВИЧ)**

**Б**агатофункцыянальнасць мовы доследжана мовознавцамі лёдз не з вичерпнаю повнотою. Але канкретні жытцёвыя сітуацыі ніколі не бываюць да канца передбаченымі і вичерпнымі. Актualізацыя канкретнага передумовляе якісь элемент несподіванага. Стасовна мов і праблемы пізнання завжды варта згадуваці мудрыя слова Ёгана Гердера про те, що не лише ми говоримо мовою, мова також говорить нами, выражаючи водночас жытцёвую самодіяльнасць. Через мову людзіна, як маленька краплінка, долучаецца да велікага патоку духоўнасці таго ці іншага народу. Людзіна народжуецца в патоці якоісь мовы ці паміж двома русламі, людзіна абірае мову ці мова абірае людзіну. Літэратура дае багата прыкладів двомовнаі, а то й багатомовнаі творчасці. Передусім така сітуацыя складаецца в багатомовных імперыях, де письменнікі, що пішуть мовою своєї мовнаі спільнасці, користуюцца також офіційною мовою імперыі. Український нацыянальний геній Тарас Шевченко напісав кілька творів російською мовою, але

вони все ж не дорівнюють його україномовній творчості. Німецькою та українською мовами писали Ольга Кобилянська і Юрій Клен. Прикладів двомовності авторів в українській літературі чимало. Як правило, автор пише рідною мовою, іноді користуючись офіційною (державною) мовою. Трапляється й таке, що літератор з якихось вищих інтересів обирає мову і національність, як наприклад, російський письменник з аристократів Володимир Державін, котрий у графі національність писав: «Українець за переконанням».

Кожен випадок двомовності (багатомовності) літератора цікавий по-своєму. Двомовність української літераторки Майї Львович у харківському контексті аж ніяк не належить до стандартних явищ. «Беларуська легенда Харкова» — це усталений вираз стосовно поетеси. Але хіба лише беларуська? Моменти біографічного порядку — наскільки правомірні вони в науковому дослідженні? Нобелівська лауреатка, одна з найскладніших і найцікавіших авторок ХХ ст. Неллі Закс вважала біографічний аспект зайвим. Зовнішня біографія — мов одяг з чужого плеча. Інша річ біографія внутрішня, життя душі. Це справедливо, але важливість біографічних моментів від цього не втрачає свого значення, в тому числі і для самої Неллі Закс, як і для кожного автора взагалі.

Ключі до творчості М. Львович, на мій погляд, варто шукати передусім у біографії. Батьки її походять з Беларусі. Єврейська родина, раніше ідишмовна, згодом російськомовна, але водночас з невтраченим беларуським корінням. Про беларуських євреїв відомий мовознавець Я. Станкевич писав, що емігрувавши до Великого Князівства Литовського зі сходу, вони засвоїли старобеларуську мову як свою мову культури, побуту і навіть релігії, від них лишилися старобеларуські переклади священних книг. У сім'ї М. Львович беларуською мовою як мовою побуту не користувались, але:

Мая маці слова «теперь»  
з мяккім т, з цвѣрдым р  
вымаўляе, хоць даўно ж  
каля ног хлюпацеў Сож,  
хоць плыве тут рака іншая,  
хоць у маці дачка — українская.

Біографія зовнішня і внутрішня досить-таки розбіжні. Народилася М. Львович в 1933 р. в Одесі, була в евакуації в Казахстані, де вперше близько зіткнулася з українською мовою, полюбила її як рідну. З евакуації повернулася до Харкова, у кінці 40-х років почала писати вірші українською мовою. Перекладала беларуських авторів: прозу Я. Бриля, У. Колесника, А. Адамовича, переклала ледь не всю беларуську поезію, починаючи від Янки Купали та Максима Богдановича і до наймолодших сучасників. Як оригінальний беларуський автор почала виступати у 80-х роках. Логіку цієї мовної еволюції можна лише домислювати.

Чаму пішу беларускаю,  
Тлумачыць вам спрабавала.  
Але то няўдзячная справа,  
Марная. І не бяруся.  
Сталася так само яно,  
А чаму, таго вы ня рушце.  
Пішу беларускаю,  
Сваёю пішу моваю.

Духовна Батьківщина і громадянство, наскільки ці поняття ідэнтычны чы розбіжны? Німецкі ідэаліст і романтик Фрідрых Гельдерлін шукаў у Німеччыні Німеччыну, елінізавану, одухотворену, ці пошукі духоўнай Батьківщины коштувалі ёму душэўнага здор'я. Він створив свою духоўную Батьківщину, свій духоўны Єрусалім у поезіі. Духоўна спрага, туга за Батьківщиною ідэальнаю — разбудова свогa духоўнага Єрусаліму — стріжень багaтых поезій М. Львовіч («У Айчыне я сумую аб Айчыне»).

Імяслоў — наша малітва.  
Літва (або Літва́).  
Крывія (або Крэвія)...  
Адно на Усходнія крэсы,  
На Северо-Западный край,  
Госпадзі, ня дай,  
Госпадзі, памагай нам  
убараніцца ад ганьбы  
Вынесенага з палону  
халопскага імяслова.

У руслі пошуків духоўнай Батьківщины выбудовуецься свая сістэма ціннастей, іі носіі. Одне з такіх канцэптуальных паняць — абраз ідэальнага «літвака».

Пазнаеце, як стрэнецца ён вам.  
Ня рускі, ня жамоўскі.  
Ня ляскі ён і, зноў жа, не маскоўскі.  
Літвак.  
Пазнаеце яго адразу вы.  
Бо азавуцца  
І гукі вам, і пахі Беларусі —  
Літвы.

Ця ідэальна Батьківщина, ідэальна «Літва» — це водночас Беларусь і Украіна. Мова для авторкі в аднаковій мірі засіб (само)выраження і пізнання. Мова — стежка до духоўнага Єрусаліму. Дві стежки пробігають паралельно, вони аднакові і рiзні, як аднакові і рiзні іхні етыко-эстэтычны виміры. Звідси органічна потреба духу в обох вимірах. На певному етапі творчої еволюції М. Львовіч не мислить своїх поетичних текстів

в одномовному варіанті. Вони виникають і лягають на папір відразу в двомовному вираженні: беларуському та українському. Двомовності такого порядку в українській літературі не траплялося, навряд чи і в світовій літературі можна відшукати щось подібне. Це явище по-своєму цікаве як об'єкт психологічного, соціокультурологічного та філологічного дослідження. Психологічний аналіз підказує, що стежин мало бути три, на рівні соціокультурних чинників вони прослідковуються чітко. На рівні мовного вираження третя стежина не увиразнилася з багатьох причин, одна з них:

Не толькі ідыш даўно зрабіўся экзотыкаю.  
Экзотыкаю сьпяраша. А пасья ўжо ня дыша  
Забытая іншымі, пакінутая душа.

По давно забутой третій стежині їде єврейський предок — «балагола»:

Балагола, пане возу,  
Ты бааль, калі папросту,  
Пан-бааль, а воз – агола,  
Пане возу, балагола.  
Едзеш позна, едзеш рана,  
Едзеш лукамі й барамі,  
Каля поля, каля лесу  
І спяваеш по-габрэйску,  
Па-ўкраінску й беларуску.  
На тры мовы азавуцца,  
Адгукнуцца на тры песні  
Тут, удома, на Палессі.

Мабуть, саме в такій послідовності і лежать наріжні камені цього духовного Єрусалиму: український, беларуський, єврейський. Бо так склалося біографічно, біографічний шлях виявився автодидактичним, *шлях самопізнання* через мови. Мова стала тереном кривавих змагань. У мові не може бути дрібниць, втрата тої чи іншої мовної одиниці — то втрата, яка в етико-естетичному вимірі набирає космічних масштабів:

Усё менее знакаў нашых.  
Гэты знак бараніў мяккасьць.  
Хтось прыйшоў з ордэрам. Зьняў  
Дзевяцьсот трыццаць сёмага...  
Трыццаць трэцяга... Рэпрэсованы  
Беларускае мяккасьці знак.

Система репресій урізноманітнюється, мовні могильники — не поодинокі у ХХ столітті. Репресовано не лише беларуський м'який знак, було репресовано і лише останнім часом реабілітовано українську літеру 'г'

втонченій системі репресій з боку чужих і своіх виявилася мова ідиш. Як вiдомо, втрачаецься мова, втрачаецься душа народу, втрачаецься цiлий сьвiт, мовний космос. Мова, її доля, визначае не лише тематику, а весь образно-семантичний лад поезіі М. Львович. У час тотальнай стандартизаціі, намагання звести вci засоби вираження да адновимiрнай iнформацiі, набувае асобливой ваги i значення той маштабнай мовнай експеримент, у який вiростае двомовна поетична творчiсть М. Львович.

**Пятрусь Капчык (Ізяслаў, Украiна)**

## **ШЛЯХІ ЗАДАВАЛЬНЕННЯ АДУКАЦЫЙНЫХ ПАТРЭБ БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯСПАРЫ**

**П**ерад шануюнаю грамадою чалавек, які звыш 30 гадоў пражывае за межамі сваёй гістарычнай бацькаўшчыны. Нарадзіўся я на Міншчыне, у былым Рудзенскім (цяпер Пухавіцкім) раёне, на зямлі, якая дала беларусам шэраг майстроў прыгожага пісьменства: Макара Паслядовіча і Алеся Бачылу, Міхася Чарота і Таісу Бондар, Захара Біралу (майго непасрэднага земляка, які нарадзіўся, як і я, у вёсцы Раўнаполле) і Васіля Гарбацэвіча, Анатоля Вольнага і Алеся Макарэвіча, Аркадзя Моркаўку і Валянціна Мысліўца, Пятра Рунца і Уладзіміра Хадыку, Сымона Хурсіка ды шэраг iншых. Любоў і павага да ўсяго беларускага ў мяне, бадай, ад маіх бацькоў: Фяліцці Нічыпараўны і Міхася Сымонавіча, якія карысталіся толькі беларускай мовай. Родная мова са мной была ўсюды: у Дагестане, дзе я вучыўся ў мясцовым універсітэце, у Таджыкістане, дзе працаваў у рэдакцыі газеты «Кулябская праўда». Са мной яна і на Украіне, дзе я пражываю апошнія 18 гадоў, працуючы выкладчыкам рускай і польскай моваў, замежнай літаратуры ў сярэдняй школе №1 г. Ізяслава Хмяльніцкай вобласці, які стаіць на абодвух баках ракі Гарынь, што нясе свае воды ў Беларусь і там улiваецца ў больш магутную Прыпяць...

На Украіне пражывае амаль паўмільёна этнічных беларусаў, доля якіх звязана з украiнцамі, народам, блізкім нам, беларусам, па мове. Ёсць беларусы і ў горадзе на Гарыні, і ў Ізяслаўскім раёне: паводле апошняга перапісу насельніцтва іх тут пражывала 142 асобы. На сёння, безумоўна, гэтая лічба ўжо састарэлая, таму што многія асобы беларускага паходжання выехалі з Украіны на гістарычную бацькаўшчыну ці ў суседнія з Украінай Польшчу, Славакію, Чэхію і нават Германію. Усё як у той прымаўца: «Рыба шукае, дзе глыбей, а чалавек — дзе лепей!» Эканамічны стан у нашай краіне вельмі цяжкі: нам па паўгода і болей не выплочваюцца заробкі і мiзэрныя



пенсіі, таму не паварочваецца язык сказаць нешта кепскае ў адрас тых, хто ад'язджае з Украіны, у тым ліку і беларусаў. Асабіста я нікуды з Ізяслава з'язджаць не збіраюся, бо прытрымліваюся іншай прымаўкі: «На адным месцы і камень абрастае!»

І тут нас такіх нямала, мы ведаем адзін аднаго ў твар, часцяком збіраемся ў каго-небудзь, каб пагаманіць па-свойму, абмеркаваць падзеі ў Беларусі, паслухаць беларускую музыку ці паглядзець новы відэафільм пра Беларусь, пачытаць свежыя нумары «Голасу Радзімы» ці «Кантактаў і дыялогаў», абмяняцца навінкамі беларускамоўнай літаратуры. Нас лучыць наша родная беларуская мова, найстаражытнейшая з усіх славянскіх моваў:

Льняная і жытнёвая, сялянская,  
Барава я ў казачнай красе,  
Старажытная і самая славянская,  
Светлая, як травы у расе...

Так хораша і вельмі трапна напісаў пра нашу мову славыты беларускі паэт Пімен Панчанка. На правялікі жаль, абмежаваны ў часе, я не магу ў сваім выступленні рабіць шмат лірычных адступленняў, дзяліцца сваімі ўспамінамі і назіраннямі, таму перайду цяпер непасрэдна да тэмы свайго выступлення.

Выкладаць рускую мову (а з 1991 г. і польскую) у школе № 1 Ізяслава я пачаў у 1985 г. Мне адразу ж далі і класнае кіраўніцтва ў 4 «Б» класе. У той час у нашай школе былі яшчэ піянеры, якія «падарожнічалі па СССР» не цягнукамі, а праз ліставанне са сваімі аднагодкамі з іншых рэспублік. Па маёй ініцыятыве мы для такога «падарожжа» выбралі Беларусь. Я меў з сабой шмат беларускай краязнаўчай літаратуры, літаратуры для дзяцей, фотаальбомаў з беларускімі краязвідамі, паштовак, грампласцінак з беларускай музыкай, безліч зборнікаў вершаў беларускіх паэтаў. Як сёння памятаю: у канцы верасня ўвесь клас застаўся на першае пасяджэнне, прысвечанае Беларусі, пад дэвізам: «Білорусь — сінё-ока сестра Украіны», якое я пачаў з чытання па памяці верша Сяргея Панізніка «Песня Украіне»:

Калісьці, паміж двух шнуроў пшаніцы  
Спынілі двое на мяжы плугі,  
І з іх адзін назваўся ўкраінцам,  
І беларусам вызнаўся другі.  
Абодва селі, і на родных мовах  
Паміж сабой гаворку павялі.  
І стала іх рагайская размова  
Найпершай дыпламатыяй зямлі...

Закончыў жа другую частку верша па-ўкраінску:

Омріяв Украіну Богдановіч.  
На Білорусі каменяр жыве.  
Бунтарка Січ вогнем століть опаліць,  
Як вільний вітер плеса сколіхне...  
Трывожна доля мужнього Купалі.  
Тарасів дух неспокою збагне...

Далей былі расказы пра Беларусь, яе працавіты народ. Дзеці мелі магчымасць не толькі слухаць мае словы, але і разглядаць альбомы, паштоўкі, гартаць беларускамоўныя кніжкі. Калі наша пасяджэнне завяршылася пад мелодыю слаўтай «Зоркі Венеры», да мяне падышлі дзве дзяўчынкі, Алесья Кас-тушэвіч і Аксана Гайшун, якія шчыра прызналіся, што яны таксама беларускі, бо іхнія бацькі родам з Беларусі: бацька Алесі ў Ізяслаў трапіў з Гродзеншчыны, а Аксаны — з Магілёўшчыны. Дзяўчынкі пашкадавалі, што дома іх ніхто не вучыць беларускай мове, бо маці — украінкі, мовы беларускай не ведаюць, а бацькі (вайскоўцы!) размаўляюць па-руску... А яны так хацелі б авалодаць беларускай мовай. Пасля гэтага я доўга не раздумваў і, шчыра пагаварыўшы з дырэктарам школы Аляксеем Гуменюком (цяпер ён на пенсіі), арганізаваў гурток па вывучэнню беларускай мовы пад назвай «Мова нашых пабрацімаў» (трэба дадаць, што ўкраінская інтэлігенцыя ў Заходняй Украіне вельмі прыязна ставіцца да нашай мовы і не разумее тых беларусаў, якія цураюцца такой прыгожай, мілагучнай гаворкі). У гурток запісаліся дзеці, якія жадалі вывучаць новую для сябе мову. І сярод іх былі не толькі дзеці беларускіх бацькоў або мацяроў, а і шчырыя ўкраінцы, і нават дзеці польскага паходжання — усяго запісалася 13 чалавек. Лічба гэтая для мяне стала шчаслівай: менавіта гэтыя трынаццаць «першапраходцаў» зрабілі такую рэкламу гуртку, што ад жадаючых запісацца потым не было адбою...

Сёння першыя мае гурткоўцы ўжо выходзяць сваіх дзетак, але з цеплынёй успамінаюць школьныя гады, сваё навучанне беларускай мове, просяць даць ім пачытаць на беларускай мове Уладзіміра Караткевіча ці Івана Мележа, Уладзіміра Арлова або Леаніда Дайнеку, творы іншых беларускіх пісьменнікаў — у арыгінале, па-беларуску! Ад такіх просьбаў спявае мая душа: мая шматгадовая праца не прапала дарма... З цягам часу гурток перарос у гурт беларускай культуры «Зорка Венера», вучні ў ім не толькі вывучаюць граматыку беларускай мовы, не толькі вучацца па-беларуску размаўляць — тут ёсць вялікі прастор для знаёмства з творамі беларускай літаратуры, дасканала вывучаецца гісторыя Беларусі па кнігах Міколы Ермаловіча. Вучні слухаюць беларускі фальклор у грамзапісах, маюць магчымасць чытаць беларускамоўную прэсу: газеты «Голас Радзімы», «Наша слова», часопісы «Кантакты і дыялогі», «Беларусь»...

Безумоўна ж, толькі сваімі сіламі я не змог бы арганізаваць работу гурта на Украіне, дзе няма магчымаў выпісваць беларускумоўную перыёдыку і г. д. Вялікую дапамогу ў наладжванні ўсёй работы нам аказала Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь праз сваю Навукова-педагагічную бібліятэку

на вуліцы Захарова ў Мінску (дырэктар бібліятэкі спадарыня Алена Шавелова): менавіта адсюль мы атрымалі ў свой час свае першыя падручнікі беларускай мовы і літаратуры, гісторыі і геаграфіі Беларусі, шмат крэатыўнай, альбомнай, энцыклапедычнай літаратуры, слоўнікаў, дапаможнікаў, мастацкай літаратуры. І на сёння маем усе магчымыя нармальна працаваць на ніве беларускай культуры. Не застаўся ўбаку і Дзяржаўны камітэт па справах рэлігій і нацыянальнасцей Беларусі, яго рэспубліканскі цэнтр нацыянальных культур таксама дапамог аўдыё- і відэакасетами з беларускай музыкай (фальклор, сучасныя творы, песні для дзяцей і г. д.). Маем мы і шэраг нотных зборнікаў з беларускімі песнямі, зборнікі п'ес для дзяцей. Прыемны падарунак два гады назад зрабіў нам той жа Дзяржаўны камітэт па справах рэлігій і нацыянальнасцей (старшыня камітэта — наш зямляк, ураджэнец Хмяльніччыны Аляксандр Білык), які падараваў нам тэлевізар з відэамагнітафонам.

Але апошнія гады ў адносінах да нас з боку бацькаўшчыны — цішыня, ніхто намі не цікавіцца, дайшло да таго, што маю заяўку ў Міністэрства адукацыі Беларусі пра летні адпачынак дзяцей-беларусаў на возеры Нарач проста праігнаравалі — нават не палічылі патрэбным даць які-небудзь адказ. Шкада, што бацькаўшчына ад нас адварочваецца, але мы рукі не опускаем, стараемся неяк выкручвацца. Адзінае, што цяпер мы атрымліваем з Беларусі, гэта тры асобнікі штотыднёвіка «Голас Радзімы» (дзякуй за гэта Таварыству «Радзіма») і зрэдку з МАБа — «Кантакты і дыялогі».

9 снежня — галоўнае свята нашага гурта: чарговыя ўгодкі (ужо 109-я) з дня нараджэння аўтара славутай «Зоркі Венеры» М. Багдановіча. Да святкавання мы пачалі рыхтавацца адразу пасля летніх вакацый. І ўсе з нецярплівацю чакаюць гэтага зімовага дня, каб у чарговы раз з асалодай пачытаць самому (або паслухаць іншых) бессмяротныя вершы паэта, які спіць вечным сном у нашай краіне, на могілках у Ялце. Сёлетняе свята мы назвалі «Час Багдановіча». Яно будзе доўжыцца цэлы год да 110-й гадавіны ў 2001 г., першым годзе новага стагоддзя. На працягу года будзе грунтоўна вывучацца біяграфія Максіма і яго творчасць. У аснову пакладзены томік выдавецтва «Мастацкая літаратура» «Вянок», рэдактарам якога з'яўляецца Л. Законнікава. Вельмі хацелі б мы мець вялікага памеру партрэт паэта, але пакуль што нашы старанні не даюць вынікаў. Мы маем толькі яго партрэцікі паштовачнага памеру. Вялікі партрэт маем толькі Янкі Купалы.

Закончыць сваё выступленне хачу вось гэтымі сваімі радкамі:

Да роднай зямлі я  
Душою і сэрцам прыкуты,  
Куваюць зязюлі,  
Клякочуць буслы на маёй Беларусі.  
Ты радасць мая, Беларусь,  
Ты маё гора й пакута,  
І ад цябе я ніколі  
Не адчураюся,  
Не адракуся!

**Барыс Цімашэнка (Львоў, Украіна)**

## **СЦЯЖЫНКАМІ ДА КРЫНІЦ:**

### **З ВОПЫТУ ДЗЕЙНАСЦІ ЛЬВОЎСКАГА НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАГА ТАВАРЫСТВА «БЕЛАЯ РУСЬ» ІМЯ Ф. СКАРЫНЫ**

**Б**еларуская дыяспара на Украіне складае адзін працэнт яе насельніцтва. Да пачатку 90-х гг. тэрмін «дыяспара» да этнічных груп не ўжываўся. І толькі нядаўна загаварылі аб тым, што ёсць нацыянальныя меншасці са сваімі праблемамі і пытаннямі. Паспрабую зрабіць аналіз дзейнасці беларускай нацыянальнай меншасці на Галіччыне на аснове нацыянальна-культурнага таварыства ў Львове ў апошнія дзесяць гадоў.

Галіччына і яе гістарычны цэнтр Львоў на Украіне займаюць асобае месца. Недарэмна яго называюць П'емонтам свабоды. Львоў заўсёды быў і застаецца месцам скрыжавання і спалучэння цывілізацый, рэлігій, нацый і культур. Асабліва гэта працяглася ў час катаклізмаў. Апошнім на нашых вачах быў распад Савецкай дзяржавы, калі ў адну белавежскую ноч рухнуў «непадзельны, магутны». Для многіх гэта было нечаканасцю, ды толькі не для Галіччыны: тут заўсёды існавала вальнадумства. Менавіта адсюль, з Львова, пайшоў да Кіева пакліч за самастойную і незалежную Украіну. Што тычыцца нацыянальных меншасцей, то ўпершыню менавіта тут прагучала думка, што яны павінны адчуваць сябе не горш, чым карэнная нацыя (І. Драч, В. Чарнавіл, браты Горані, М. Косіў і інш.).

Украінцы заўсёды добра ставіліся да беларусаў. Варта прыпомніць гісторыю. Пачынаючы з сярэдніх вякоў, калі ўдавалася нейкі час пажыць самастойным жыццём, мы заўсёды сябравалі, гандлявалі, жылі ў цесных і трывалых культурных стасунках. Літаратурныя творы XV–XVII стст. маюць шмат агульных рысаў як для адной, так і для другой культур. Народныя паўстанні, што адбываліся на Украіне, пашыраліся і на Беларусь. Паўстанне 1596 г. пад кіраўніцтвам С.Налівайкі праходзіла пры шырокім і актыўным удзеле беларусаў. Казацкія атрады разам з беларускімі сялянамі выступалі ў 1601–1603 гг., а ў 1648-м супраць палякаў паўсталі разам Украіна і Беларусь. Як сведчаць летапісы, шмат беларусаў змагалася ў атрадах запорожскіх казакаў. Нацыянальна-культурнае адраджэнне XIX – пачатку XX ст. адзначалася цеснымі стасункамі ўкраінскіх і беларускіх дзеячаў.

У 90-х гг. пачаўся новы этап эвалюцыі ўзаемасувязей суседніх народаў. У адносінах з нацыянальнымі меншасцямі Украіна вызначылася адразу, асабліва ў заканадаўчым працэсе. Пачынаючы з Дэкларацыі правоў нацыянальных меншасцей ад 1 лістапада 1991 г. Вярхоўны Савет прыняў цэлы шэраг заканадаўчых актаў. Гэта законы «Аб нацыянальных меншасцях», «Аб грамадскіх аб'яднаннях», «Прававы статус іншаземцаў», «Аб свабодзе сумлення і рэлігійных арганізацыях», «Аб мове» і г. д. Іншая справа, як гэтыя законы

выконваюцца. Бо, улічваючы эканамічны стан краіны, нацыянальныя меншасці не маюць нават маральнага права патрабаваць падтрымкі.

Прысутнасць Беларусі на Украіне да пачатку 90-х была амаль умоўнай, непрыкметнай. Як пісаў 90 гадоў таму назад расіянін В. Брусаў: «Яны [беларусы. — *Б. Ц.*] апошнія ў славянскай сям’і ўступілі на шлях нацыянальнага адраджэння». Зноў жа апошняй у Львове ў 1992 г. арганізавалася невялікая суполка беларусаў «Белая Русь» імя Ф. Скарыны. Яна была зарэгістравана 31 жніўня 1992 г. распараджэннем гарадскога Савета народных дэпутатаў. Прыкметным штуршком для такой самаарганізацыі стаў артыкул В. Рагойшы, надрукаваны ў нашай газеце «Высокий замок», дзе ён проста прысароміў беларусаў Галіччыны. На той час амаль усе нацыянальныя меншасці на Львоўшчыне ўжо аб’ядналіся і дзейнічалі. Зарэгістравана іх было больш дзесяці.

Як жа склаўся лёс першай беларускай арганізацыі на Галіччыне? Як ужо адзначалася, Львоў на працягу сваёй шматвяковай гісторыі быў месцам злучэння цывілізацый, рэлігій і культур. Таму яго манументальны гістарычны падмурак спрыяе развіццю ўсіх нацый і народнасцей. Усе яны знаходзяць урадлівую глебу для сваіх культур, традыцый, нацыянальных звычак. Пры карпатлівым пошуку розныя нацыянальнасці адшукваюць тут не толькі новыя гістарычныя старонкі жыцця сваіх народаў, а і гістарычныя карані. Праваслаўныя, католікі, мусульмане маюць і адбудоўваюць свае цэрквы, касцёлы і мячэці, свае будынкі, помнікі, нават вуліцы і праспекты. Беларусы ж цешацца тым, што адна з найпрыгажэйшых вуліц носіць імя Ф. Скарыны, у самым цэнтры горада стаіць помнік А. Міцкевічу, цудоўны парк названы імем Т. Касцюшкі, была яшчэ вуліца Мінская, ды ў апошні час яе перайменавалі ў Залатую. І ўжо пазней мы даведаліся, што ў Нацыянальным музеі мастацтва, дзякуючы намаганням мітрапаліта Шаптыцкага, захоўваецца вялікі збор старадаўніх мастацкіх скарбаў беларусаў — ад першадрукаваных кніг Ф. Скарыны і П. Мсціслаўца да знакамітых слупкіх паясоў. Экспанаты акуратна зберагаюцца, чакаюць навукоўцаў, свайго часу, каб працаваць на адраджэнне беларусаў, на карысць усяго свету.

У Навуковай бібліятэцы імя В. Стэфаніка, у іншых бібліятэках і архівах знаходзяцца тысячы рэдкіх кніг, выдадзеных у Еўропе ў розныя часы. Многія з іх нават не раскрываліся з моманту выхаду, як, да прыкладу, кніга М. Гарэцкага «Рунь», выдадзеная ў Вільні ў 1914 г.

Амаль усе нацыянальна-культурныя таварыствы Львоўшчыны, у тым ліку і беларускае, у сваіх статутах падкрэслівалі надпалітычнасць, чыста культуралагічную накіраванасць. Таварыства ж «Белая Русь» у Львове адразу вызначыла сваю пазіцыю наконт адносін да тытульнай і іншых нацый. Калі сфармуляваць гэта коратка, будзе гучаць так: «Трэба шчыра і свядома любіць Украіну і пры гэтым манкуртамі не быць». Унутры таварыства існавала табу на абмеркаванне якіх-небудзь крокаў усяго спектра палітычных пльыняў як на Украіне, так і ў Беларусі. За межамі ж таварыства

нікому не забараняецца быць камуністам ці рухаўцам. Толькі на такой, шырока дэмакратычнай, аснове можна было пачынаць гуртаваць, аб'ядноўваць беларусаў.

Тут варта ўспомніць тых, хто першымі склаў касцяк таварыства. Гэта — Ніла і Іосіф Ракаўчукі, А. Сергіенка, А. Сянько, С. Кулікоў, Р. Матышчук, В. Караткевіч, Б. Цімашэнка і інш. У шырока расчыненыя дзверы ўвайшлі розныя беларусы і па паходжанню, і па пашпарту — расійскія, украінскія. Пераважная большасць — людзі сталага ўзросту, што ў далейшым мела важнае значэнне. Яшчэ раз гэта пацвердзіла меркаванне, што нічога ў гісторыі бясследна не знікае: людзі, якія ў сваёй маладосці глынулі з хвалі адраджэння 20–30-х гг. XX ст., раптоўна абудзіліся і ў пачатку 90-х. Яскравы прыклад гэтаму — 90-гадовы беларус Рыгор Яўневіч. Некалі ён быў завадатарам адраджэнскага руху і праз 60 гадоў не толькі загаварыў на чысцюткай беларускай мове, а ясна ўспомніў шчаслівыя гады сваёй маладосці. Што ж тычыцца моладзі, ды і людзей сярэдняга ўзросту, то іх было значна менш, бо выхоўваліся гэтыя пакаленні на інтэрнацыянальным кодэксе, дзе адрас — не дом і не вуліца, а Савецкі Саюз. Для іх нацыянальнае адраджэнне мала зразумелае і нават нецікавае: іншы час, іншыя песні.

Між тым, работа працягвалася. Акрамя розных бюракратычных, арганізацыйных і іншых клопатаў, наспявала неабходнасць правядзення масавых мерапрыемстваў і прэзентацый, каб нарэшце голасна заявіць грамадскасці і ўладам, што беларусы ў Львове прысутнічаюць не толькі віртуальна.

І першым па-сапраўднаму масавым мерапрыемствам стала вечарына, прысвечаная дню нараджэння класіка беларускай літаратуры, аднаго з падзвіжнікаў беларускага адраджэння М. Гарэцкага. Адбылася яна ў львоўскім Доме акцёра. На вечар сабралася каля 100 беларусаў, запрасілі нашых украінскіх сяброў, прадстаўнікоў улады, іншых таварыстваў. З Мінска прыехаў тагачасны старшыня управы ЗБС «Бацькаўшчына» Я. Лецка. Ён зрабіў грунтоўны даклад пра дзейнасць і жыццё выдатнага беларуса. З Мазыра прыехаў ансамбль «Радаўніца» пад кіраўніцтвам М. Тураўца. Трэба сказаць, што мазыране прывезлі не толькі прыгожую музыку нашага краю, а і кавалачак яго душы, духмянай, як спелае жыта, празрыстай, як беларускае неба. Усё гэта разам зліло і акрыліла маладую грамадскую арганізацыю.

Пра беларусаў пачалі пісаць газеты, адгукнуліся радыё, тэлебачанне, загаварыла грамадскасць Львова.

Многія з нас імкнуліся загаварыць, заспяваць па-беларуску, і няхай не ва ўсіх гэта ладна выходзіла, усё ж, здаецца, надламіўся абруч манкуртызму. У старых куфрах былі адшуканы даўнія, вышытыя яшчэ бабулямі ручнікі і абрусы, малонкі і пейзажы роднае прыроды — усё гэта склала выстаўку «Мой родны кут», якую наладзілі Ракаўчукі. Гучна святкаваліся нашы народныя святы — Каляды, стары Новы год, Нараджэнне Хрыстова, Дзень Перамогі. Усё гэта садзейнічала пашырэнню беларускай грамады ў Львове, складанню яе добрага іміджу.

Але, як вядома, колькасць не заўсёды пераходзіць у якасць. Знайсці сцэжкі да жывародных крыніц беларускасці — гэта і ёсць найважнейшая задача згуртавання. Рух павінен быць у розных напрамках, бо і крыніцы, бывае, б'юць у самых неверагодных месцах. Беларуская народная песня, паэзія, як і літаратура ўвогуле, — першыя і самыя, відаць, даступныя жывыя крыніцы неўміручасці нацыі. Песня прыйшла ў таварыства неяк сама сабой, без прымусу, як доўгачаканая і вельмі шануюная госця. Помніцца, як аднойчы на сяброўскай сустрэчы адна з жанчын густым насычаным сапра-на зацягнула песню «Ой, рэчанька, рэчанька, чаму ж ты няпоўная...». Спа-чатку здалося, што песня не зусім да месца: ішла сур'ёзная гаворка... Зала прыціхла, а ў цішыні лілася песня. Яе падхапілі яшчэ некалькі галасоў, ла-маючы ўшчэнт і рэгламент, і працэдуру пасяджэння.

Трэба было крыху намаганняў, каб не згасла гэтая святая свечка. За спра-ву ахвоча ўзяліся нашы сябры, аматары хору Алесь Сянько, Ліля і Людміла Ракаўчук, прафесійны музыка Мікалай Дрожжа. Нарэшце арганізавалася каля 30 чалавек, і пасля некалькіх рэпетыцый у Львове загучаў беларускі хор. Пер-шай у рэпертуары была песня «Радзіма» (музыка М. Слізкага, словы І. Цігаў-ца), саліравала тады Вольга Луцай. Рэпертуар пашыраўся не толькі бела-рускімі, а і ўкраінскімі, рускімі песнямі. Усё дужэй гучалі «А ў полі вярба», «Жураўка», «Каліна», «Рэчанька», «Бярозы». І калі ў Львове было аб'яўлена аб правядзенні фестывалю культур нацыянальных меншасцей, беларусы не былі папалушкамі ці бязроднымі, бо мелі сваю мову, сваю песню.

Незабыўнымі сталіся і сустрэчы з беларускімі дзеячамі мастацтваў, якія на той час даволі часта прязджалі ў заходнюю сталіцу Украіны. Акадэміч-ны тэатр імя Я. Купалы і Вялікі оперны, народны ансамбль «Радаўніца» з Ма-зыра, артыстка Т. Мархель і іншыя шмат добрага дадалі ў нашу скарбніцу беларушчыны.

Можна згадаць і шмат іншых імпрэзаў і мерапрыемстваў. Але паўста-юць і балючыя пытанні: што нам не ўдалося дасягнуць і — чаму? На іх і хочацца спыніцца трохі падрабязней. Мы добра разумелі, што без уключэн-ня ў актыўную дзейнасць моладзі, нашых дзяцей, унукаў, спадзявацца на які-небудзь поспех, тым больш працэс адраджэння нацыянальнай меншасці ў Галіччыне, — справа безнадзейная. Задумалі і пачалі працаваць над ства-рэннем у Львове беларускай нядзельнай школы. Здавалася, усе аб'ектыў-ныя перадумовы ёсць: і настаўнікі адшукаліся, і абласны ды гарадскі аддзелы народнай адукацыі падтрымалі, і Айчына адгукнулася наконт падручні-каў, методык, кніг. Не хапіла аднаго — жадаючых навуцацца роднай мове. Аказалася, няма жыццёвай патрэбы, сённяшняга інтарэсу, не бачыліся пер-спектывы. А мо і не хапіла дзесьці нашай упартасці?

Яшчэ акрэслілася такая праблема: няма беларускіх кніг на Украіне, ак-рамя тых, што здаўна ляжаць у сховішчах. Не намагайцеся знайсці што-небудзь ў кніжных крамах, нават у аддзелах замежнай літаратуры бібліятэк, дзе ёсць усё, на усіх мовах — ад армянскай да японскай. Але ж менавіта



Беларусь, першай праз свайго сына Ф. Скарыну, навучыла славянскі свет кнігадрукаванню. Здавалася, вось яна — не проста сцэжка, а цэлы шлях — забыты, і досыць яго расчысціць, як ажыве беларуская кніжка, забурліць беларускае жыццё вакол яе. Перш-наперш трэба яе сабраць, зрабіць даступнай. Шчыра дапамаглі нам у гэтым і Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына», і Міністэрства культуры Беларусі ў асобе тагачасных міністра Я. Вайтовіча, супрацоўніка міністэрства І. Яновіча, Нацыянальная бібліятэка Беларусі ў асобе Л. Марчанка, гарадскі аддзел культуры Мазыра ў асобе загадчыка М. Сузько і шмат іншых украінскіх і беларускіх сяброў таварыства. У выніку сабралася каля тысячы добрых кніжак. Гарадскія ўлады і асабіста дырэктар бібліятэкі імя Лесі Українкі Т. Церашчук пайшлі насустрач, выдзелілі памяшканне і размясцілі цэлы аддзел беларускай літаратуры ў Цэнтральнай гарадской бібліятэцы.

З цягам часу ўсё больш і больш наспявала неабходнасць у сваім кутку. Улады Львова далі прытулак і беларускаму таварыству: здалі ў арэнду асобны будынак па вуліцы Ваберскага, 14.

Наступным крокам была беларускамоўная радыёпраграма на Львоўскім радыё. З дапамогай украінскіх прыхільнікаў беларускай мовы і культуры, ужо названага дэпутата М. Косіва, дырэктара Львоўскага радыё В. Брухаля, галоўнага рэдактара П. Запатычнага, рэдактара С. Паповіча нарэшце ў 1994 г. удалося праціснуцца ў радыёпрасторы Львоўшчыны з праграмай «20 хвілін па-беларуску», якая ў далейшым атрымала назву «Весткі з Беларусі».

Моцным аргументам на карысць беларусаў стала і выступленне на трыбуне Вярхоўнай Рады Украіны тагачаснага старшыні Вярхоўнага Савета Беларусі М. Грыба, калі па прапанове ўкраінскіх парламентарыяў ён прамаўляў па-беларуску. Можна, упершыню так натуральна лягла беларуская мова на ўкраінскую душу... Якая яна мілагучная і зразумелая, чаму ж ёй не гукаць на Галіччыне? У аснову перадач мы паклалі гістарычную спадчыну, традыцыі і звычкі нашага народа, здабыткі нашай культуры, творчасць знакамітых песняроў, якія ў розныя часы ўславілі свой род, і, галоўнае, мову як генетычны код нацыі. Цэлы цыкл праграм склалі паводле надзвычай узнёслай паэмы ў прозе пра Беларусь і беларусаў У. Караткевіча — «Зямля пад белымі крыламі», не забыўшы падкрэсліць, што менавіта на Украіне гэтая цудоўная кніжка ўпершыню пабачыла свет. Пазнаёмілі слухачоў з выдатнымі асобамі зямлі беларускай, пачынаючы ад прападобнай Ефрасінні Полацкай, Францыска Скарыны да нашых сучаснікаў, выхадцаў з Беларусі, якія сёння прыносяць славу і гонар не толькі Беларусі, а і ўсяму чалавецтву. Перадачы, прысвечаныя знакамітаму авіяканструктару П. Сухому і ядзершчыку-фізіку Б. Кіту, пісьменніку В. Быкаву і паэту Н. Гілевічу выклікалі натуральны гонар за Беларусь. Мы імкнуліся рабіць перадачы максімальна аб'ектыўнымі, але здаралася, што думкі людзей разыходзіліся.

Шмат узнёслых водгукаў прыйшло пасля перадачы пра Арысю Матышук з яе ўдзелам. У ёй апавядалася аб тым, як юную патрыётку ўлады асудзілі

толькі за тое, што яна больш за іншых любіла сваю неньку-Украіну. У лагерах Інты А. Магышук сустрэлася з нашай славутай паэткай Л. Геніюш. Гэтая сустрэча зблізіла сябровак па бядзе на ўсё астатняе жыццё. Выпадковая сустрэча ў тым жа лагеры з беларусам, цяпер вядомым у Львове хірургам Расціславам Магышуком, завяршылася стварэннем шчаслівай беларуска-ўкраінскай сям'і. Добра ўспрымаліся перадачы пра сябра таварыства Р. Яўневіча, беларускую дынастыю Ракаўчукоў, ветэранаў вайны А. Сергіенку, Ф. Шчуку і іншых. Прывітанні з нагоды святаў, дзён нараджэння, асабістых падзей у жыцці амаль кожнага сябра таварыства былі чаканымі і заўсёды знаходзілі месца ў перадачах. Беларускія песні і вершы, мілагучная беларуская мова выходзілі далёка за межы Львова, на прасторы Галіччыны.

На жаль, няма магчымасці прывесці хаця б найбольш характэрныя водгукі на ўсе сто нашых беларускамоўных праграм.

Не менш узрушаных пісьмаў, званкоў і нават тэлеграм прыйшло ўлетку 1997 г., калі праграма раптоўна спыніла сваё існаванне. Можна, улады і мелі свае меркаванні, ды толькі тое, што радыёэфірная палітра Львоўшчыны значна пабяжыла, ніхто не аспрэчвае.

Адной са сцэжак да беларускіх крыніц была пракладзена амаль па цаліне — гэта першая беларускамоўная газета «Беларус Галіччыны». Мы імкнуліся, каб яна стала арганізатарам беларускай дыяспары. Справа ў тым, што беларусы — амаль адзіная нацыя на Украіне, якая ў маштабе дзяржавы не была арганізаванай. Тыя спробы, якія рабіліся ў Кіеве ці Харкаве «зверху», нагадваюць вядомыя фінансавыя піраміды накіраваныя «МММ» Маўродзі. У канцэпцыю сваёй газеты мы заклалі старую, яшчэ «нашаніўскую», ідэю — кансалідацыя беларусаў на Галіччыне, развіццё мовы і культуры. Безумоўна, мы ведалі свае магчымасці і не прэтэндавалі на такі ўзровень і маштаб, як у свой час «Наша ніва». Але не ставячы высокай мэты — не даб'ешся і малой. У той час таварыства ў Львове ўжо мела нядрэжны вынікі сваёй працы, заўважаныя ўладамі і грамадскасцю не толькі Львова, але і Украіны, і Беларусі. Так, Надзвычайны Пасол Рэспублікі Беларусь на Украіне Віталь Курашык у лісце ў рэдакцыю пісаў: «Таварыства «Белая Русь» праводзіць важную культурна-асветную працу нацыянальнага адражэння сярод беларусаў Галіччыны, з павагаю адносіцца і цесна супрацоўнічае з украінцамі і рускімі, палякамі і армянамі, татарамі і іншымі нацыянальнасцямі Львова, а сёння новы важны крок у гэтым напрамку — выйшаў першы нумар беларускамоўнай газеты на Украіне. Ад усяго сэрца віншую вас!»

Узнёсла адгукнуўся на выхад газеты і знакаміты паэт, былы сябра рады Беларускага зямляцтва ў Львове С. Панізьнік. Шчыра радаваўся і клапаціліся нашы ўкраінскія сябры. Міністр па справах нацыянальнасцей Украіны падтрымаў газету матэрыяльна. Прывітанні дасылалі дзесяткі людзей з Львова, іншых гарадоў Украіны і блізкага замежжа. Асабліва чутымі былі лісты П. Капчыка з Хмяльніччыны, Р. Яўневіча з Львова, П. Сакальскага з Харкава, А. Гаўрылюка з Польшчы і інш.

Але пасля першай акрыленасці ад таго, што газету заўважылі, чытаюць, наступіла будзённая праца па выпуску газеты. На яе старонках з’явіліся цікавыя артыкулы і матэрыялы: «Шэсце Максіма Багдановіча» С. Панізьніка, «Ні шчасця, ні гонару, ні славы» Р. Ягелончыка, «Горкі смак Перамогі» В. Быкава, «Я заклінаю Вас» Н. Гілевіча. Пабачылі свет і нарысы пра нашых землякоў, якія жывуць у Львове. Газета часта раскрывала нам вочы на тое, каб убачыць, якія людзі, якія «зоркі» жывуць побач з намі. Яна таксама нагадвала землякам аб роднай прыродзе, аб клопатах і трывогах беларускага народа. Не маглі мы не кранацца і вострых палітычных працэсаў. Гэта хітрыкі — нібы можна абысціся без палітыкі, асабліва тады, калі вырашаюцца пытанні жыцця ўсяго народа, яго перспектывы.

І ўсё ж на восьмым нумары газета «Беларус Галіччыны» памерла. Стала зразумела, што газета можа быць выразнікам інтарэсаў толькі арганізацыі аднадумцаў, якім на той час не з’яўлялася таварыства «Белая Русь». Выданне не магло быць вольным і адначасова залежным ад усяго таварыства. Гэта і прымусіла нас на руінах былой газеты стварыць новую, незалежную ні ад каго, акрамя самой рэдакцыі, — «Галіцкая рунь». Чаму Галіцкая, зразумела, а «рунь» — гэта страдаўняе беларускае слова, якое азначае зялёныя азімыя ўсходы збожжа, — так нам прадстаўляецца палоска адраджэння беларускай дыяспары на Галіччыне. Ці прыхопіць яе новымі замаразкамі, ці высушаць сухавеі, ці падымецца і нальецца буйным коласам, — усё залежыць ад ходу гісторыі і ад таго, як людзі будуць працаваць на яе. Газета ж павінна несці высокую, «нашаніўскую» місію, нягледзячы ні на што.

---

# ДАЛЁКАЕ ЗАМЕЖЖА



Ніна Баршчэўская (Варшава)

## ЭМІГРАЦЫЙНАЯ ГАЗЭТА «БАЦЬКАЎШЧЫНА» Ў АБАРОНЕ БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ \*

**Б**еларуская эміграцыйная газэта «Бацькаўшчына»<sup>1</sup> друкавала інфармацыю пра міжнароднае жыццё, навіны «Па куткох эміграцыі», карэспандэнцыі пра палітычнае становішча ў Беларусі, матэрыялы па гісторыі, культуры й мастацтве<sup>2</sup>.

У «Бацькаўшчыне» сыстэматычна зьмяшчаліся публікацыі па гісторыі Беларусі — палемічныя ў дачыненні да савецкай, а часткова й польскай, ПНРаўскай гістарыяграфіі — асабліва ў пытаньнях беларускай дзяржаўнасьці пэрыяду ВКЛ ды інкарпарацыі беларускіх зямель царскай Расіяй у выніку падзелу Рэчы Паспалітай. Паяўляліся артыкулы пра нацыянальна-вызвольны рух у Беларусі ў XIX – пачатку XX ст., пра разьвіцьцё беларускай нацыянальна-адраджэнцкай думкі, пра ўзнаўленьне беларускай дзяржаўнасьці й дзейнасьць БНР, а таксама пра беларуска-расійскія й беларуска-

---

\* Паводле жаданьня аўтара ў тэксьце захоўваецца правапіс арыгінала («тарашкевіца»). — *Рэдкал.*

<sup>1</sup> Выдавалася ў Мюнхэне з 31 кастрычніка 1947 г. да сьнежня 1966 г. З 1955 г. сталася беларускім тыднёвікам палітыкі, культуры й грамадзкага жыцця. Быў гэта ворган беларускай нацыянальна-вызвольнай думкі. «Бацькаўшчына» мела свае прадстаўніцтвы й распаўсюджвалася ў ЗША, Канадзе, Вялікабрытаніі, Францыі, Аўстраліі, Аргентыне, Бэльгіі, Новай Зэляндыі й Вэнэсуэле.

<sup>2</sup> Зьмяшчала навуковыя дасьледаваньні А. Адамовіча, С. Брагі, У. Глыбіннага, С. Станкевіча, Я. Станкевіча, літаратурныя творы Н. Арсеньневай, Ю. Віцьбіча, М. Вярбы, У. Дудзіцкага, М. Кавыля, Р. Крушыны, А. Салаўя, М. Сяднёва ды іншых. Выдавала дадаткі: дзіцячы «Каласкі», а таксама літаратурны й жаночы. Пры газэце дзейнічала выдавецтва, якое выпускала творы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, А. Гаруна, В. Ластоўскага, Л. Калогі, А. Мрыя, Ю. Віцьбіча, Р. Крушыны, альманах твораў беларускіх эміграцыйных пісьменьнікаў «Ля чужых берагоў».

польскія дачыненні. Шмат увагі адводзілася праблемам нацыянальна-дзяржаўнага й культурнага адраджэння Беларусі ў 20-х гг. XX ст., крытыцы асымілятарскага накірунку нацыянальнай палітыкі ў БССР. Шматлікія матэрыялы прысьвячаліся гісторыі рэлігіі, рэлігійных адносінаў, супярэчлівасьцям у нацыянальна-канфэсійным разьвіцьці Беларусі з пункту погляду расійскае праваслаўнае царквы й польскага каталіцкага касьцёла. Аўтары «Бацькаўшчыны» зьвярталі ўвагу на нацыянальна-творчую ролю вуніі. Зразумела, не пазбягалі таксама пытаньняў ролі нацыянальнае мовы ў разьвіцьці дзяржавы.

Ідэя абароны беларускае мовы праводзілася на старонках «Бацькаўшчыны» двума спосабамі: непасрэдным і пасрэдным.

Непасрэдны спосаб палягаў на адкрытых закліках не адракацца ад роднае мовы, на азнаямленьні чытачоў зь яе гісторыяй, на перасьцераганьні перад засьмечваньнем мовы лексыкай з суседніх моваў, а таксама на зьмяшчэньні характэрных для беларускае мовы груп словаў.

Пасрэдная абарона беларускае мовы праводзілася шляхам азнаямленьня чытачоў зь беларусізацыяй розных раёнаў Бацькаўшчыны, зь некаторымі спробамі беларусізацыі царквы, зь сытуацыяй прэсы ў Беларусі, а таксама шляхам інфармаваньня пра эміграцыйныя выданьні ды арганізаваныя лектараты беларусаведы.

Паявіліся заклікі да суайчыньнікаў, якія апынуліся ў лягеры Віндышбэргдорф<sup>3</sup>, не адракацца ад роднае мовы. Перад лягернай адміністрацыяй паўстала заданьне ўзнавіць беларускае нацыянальнае й культурнае жыцьцё, адчыніць беларускую школу. І пачатковая школа пачала працаваць з 15 жніўня. Бяз большых цяжкасьцяў удалося перавесцьці тых дзяцей, якія пачалі навучаньне на польскай мове, на мову родную — беларускую. Нельга прытрымлівацца фальшывых тэндэнцыяў, адзначыў аўтар публікацыі, што беларуская мова мужыцкая, а мова польская — панская. Той, хто саромеецца свае роднае мовы, нагадвае чалавека, які саромеўся б свае роднае маткі<sup>4</sup>. «Бацькаўшчына» не забывала пра перасьцярогу Францішка Багушэвіча: «Не пакідайце мовы нашай беларускай, каб ня ўмёрлі!» Гэтыя словы ў эміграцыі сталіся вельмі важнымі для ўсіх тых, хто ня толькі хацеў захаваць сваю нацыянальнасьць, не распусьціцца ў чужым моры, не адарвацца ад свайго роднага, але яшчэ горда й годна рэпрэзэнтаваць Беларусь перад чужымі народамі<sup>5</sup>. Дзеля гэтага неабходна было ведаць гісторыю роднае мовы. «Бацькаўшчына» дасканала разумела гэта й паслядоўна публікавала на сваіх старонках артыкулы пра рэфармаваньне беларускага правапісу, пра русыфікацыю беларускае мовы з аднаго боку, а з другога — прыгадвала час ейнага росквіту.

<sup>3</sup> Гэты лягер узьнік у траўні 1947 г. зь дзвюх групаў — Ашафэсбургскай і Вільдфленкенскай, якія вылучыліся зь лагераў польскіх, украінскіх і іншых.

<sup>4</sup> М. Л. Да роднае мовы // Бацькаўшчына. 1947. 17 лістап.

<sup>5</sup> Куток мовы // Бацькаўшчына. 1948. 8 лют.

Рэфармаваньню беларускага правапісу быў прысьвечаны цыкл артыкулаў розных аўтараў. Станіслаў Станкевіч пісаў: «Калі ў 1933 годзе адбыўся першы афіцыйна ўзаконены акт русыфікацыі беларускае мовы — прыняцце пастановы Саўнаркому БССР аб г.зв. «рэформе беларускага правапісу», дык былі пададзены тады тры наступныя матывы, што гэтую «рэформу» рабілі неабходнай: 1. зьнішчэньне «штучнай» бар’еры, якой беларускія нацыяналісты адгараджвалі беларускую мову ад расійскай, 2. ачышчэньне беларускае мовы ад мясцовых правінцыялізмаў і штучных, супярэчных быццам з духам нашае мовы, наватвораў і 3. ачышчэньне беларускае мовы ад незразумелых архаізмаў, насаджаных у мове беларускімі «нацдэмамі»»<sup>6</sup>. Працягваючы тэму, Ст. Станкевіч ўсе гэтыя матывы, якія абумоўлівалі рэформу, расшыфраваў, у выніку чаго атрымаліся наступныя фармулёўкі: «1. Ачышчэньне беларускае мовы ад тых натуральных, паўсталых у працэсе гістарычнага разьвіцьця мовы, элемэнтаў, якія яе, як самастойную й апырчоную, розьняць ад мовы расійскай. 2. Ачышчэньне беларускае мовы ад мясцовых правінцыялізмаў, якія розьняць беларускую мову ад расійскай. Пад правінцыялізмамі тут разумеліся такія моўныя зьявішчы, якія для мовы беларускай ня былі правінцыялізмамі, будучы ў ёй агульна пашыранымі на ўсёй моўнай тэрыторыі Беларусі зьявамі, але былі «правінцыялізмамі» для мовы расійскай, калі разглядаць апошнюю як агульную мову для ўсіх нацыянальнасьцяў Савецкага Саюзу. Ачышчэньне ж беларускае мовы ад «штучных нэалігізмаў» адбывалася згодна агульнаабавязваючага прынцыпу, што кажная нерасійская мова ў Савецкім Саюзе ня мае права тварыць новых словаў для абазначэньня новых прадметаў і паняццяў на собскай моўнай аснове, але словы гэтыя мусяць браць ужо гатовымі непасрэдна з мовы расійскай. 3. Ачышчэньне беларускае мовы ад «незразумелых архаізмаў» мела фактычна на мэце «ачышчэньне» яе ад тых незразумелых толькі для расійцаў «архаізмаў», г. зн. ад словаў, што паўсталі ў нашай мове ў працэсе ейнага гістарычнага разьвіцьця незалежна ад падобных працэсаў у мове расійскай. У суме — уся гэтая «рэформа» мела на мэце штучнае збліжэньне нашае мовы да мовы расійскай шляхам узаконенага гвалту й ламаньня моўных асаблівасьцяў, іншымі словамі — русыфікацыю беларускае мовы»<sup>7</sup>.

Ст. Крушыніч (Ст. Станкевіч) заўважае, што русыфікацыя ў галіне мовы праводзілася плянава й сыстэматычна ў двух асноўных кірунках: па-першае, у напрамку безупыннай русыфікацыі самой беларускай літаратурнай мовы і, па-другое, у напрамку сыстэматычнага выцісканьня з ужытку гэтай зрусыфікаванай мовы й замены яе расійскай мовай. Пачатак першай плыні — гэта рэформа беларускай граматыкі й правапісу, праведзеная ў жніўні 1933 г., згодна зь якой урадавым дэкрэтам было выкінута зь беларускай

<sup>6</sup> Ст. Ст. Др. У вабароне роднае мовы // Бацькаўшчына. 1952. 29 чэрв.

<sup>7</sup> Тамсама.

мовы звыш 20-ці тыпова беларускіх фанэтычных і марфалягічных асаблі-  
васьцяў, а на іх месца былі ўведзены чыста расійскія асаблівасьці, чужыя  
беларускай мове. Асноўная мэта гэтага працэсу — зьліцьцё беларускай і  
расійскай моваў у адным рэчышчы. Гэтае набліжэньне да расійшчыны  
афіцыйна ўспрымаецца як прагрэс у разьвіцьці беларускае мовы<sup>8</sup>. Узбага-  
чэньне слоўнага запасу адбываецца такім чынам, адзначае аўтар «Бацькаў-  
шчыны», што беларускія словы, якіх няма ў расійскай мове, выкідваюцца і  
зь беларускае мовы, таму што гэта, маўляў, дыялектызмы, архаізмы або  
штучныя нэалёгізмы, а на іх месца ўводзяцца словы чыста расійскія, раней  
няведамыя беларускай мове. Дарэчы, гэты самы працэс назіраецца і ў га-  
ліне фанэтыкі, марфалёгіі ды сінтаксісу. Усё гэта прычыняецца да  
ўзнікненьня свайго роду беларуска-расійскага жаргону<sup>9</sup>. Выкіданьне бе-  
ларускіх словаў вядзе да ненатуральнага звужэньня лексычнага моўнага  
матарыялу й штучнага заціраньня апырчонасьці й нацыянальнай самабыт-  
насьці беларускае мовы, а гэта сьпіхвае беларускую мову да ролі правін-  
цьянальнага адгалінаваньня расійскае мовы і ў сваім далейшым выніку да  
адміраньня беларускае літаратурнае мовы як мовы паўнаважнай і сама-  
стойнай. Гэтая абавязваючая ў БССР тэндэнцыя не была выпадковай, але  
глыбока прадуманай і пасьлядоўнай зьявай, каб рукамі саміх жа беларусаў  
ліквідаваць іхную родную мову<sup>10</sup>.

Другі шлях русыфікацыі — замена беларускай мовы мовай расійскай.  
Дзеля гэтага былі створаны такія спэцыфічныя ўмовы, якія робяць неабход-  
ным пераход у грамадзкім жыцьці на расійскую мову. Перш за ўсё, выкла-  
даньне ў вышэйшых навучальных установах цалкам пераведзена на ра-  
сійскую мову, з выключэньнем беларусістык. 90 працэнтаў вучэбных дапа-  
можнікаў, якімі павінны карыстацца студэнты на працягу пяці гадоў, такса-  
ма ў расійскай мове. Зразумела, што выпускнікі такіх школ, самі стаўшы  
настаўнікамі, пераходзілі на навучаньне па-расійску і ў пачатковых школах,  
бо яны цалкам развучылі беларускую мову<sup>11</sup>.

Русыфікацыя палягала на тым, што расійцы й зрусыфікаваньня белару-  
сы, асабліва тыя, што мелі дачыненне зь беларускім друкам, поўнымі пры-  
гаршчамі, жывуцом уносілі ў беларускую мову словы, фанэтычныя й марфа-  
лягічныя асаблівасьці з мовы расійскай, а таксама й асаблівасьці расійскага  
сінтаксісу, якія потым сталі абавязваючымі ў беларускай мове ў сілу «няпі-  
санага, але практычна агульна прынятага закону»<sup>12</sup>.

<sup>8</sup> Дзеля прыкладу, у «Прадмове» да «Руска-беларускага слоўніка», выдадзенага Акадэміяй  
наук БССР у 1953 г., гаворыцца, што беларуская мова «выпрацавала свае літаратурныя нор-  
мы, значна папоўніла лексічны запас за кошт слоў роднай ёй рускай мовы».

<sup>9</sup> Крушыніч Ст. Жажлівы білянс русыфікацыі // Бацькаўшчына. 1958. 16 лют.

<sup>10</sup> Крушыніч Ст. У вабароне роднае мовы // Бацькаўшчына. 1960. 26 чэрв.

<sup>11</sup> Крушыніч Ст. Жажлівы білянс русыфікацыі // Бацькаўшчына. 1958. 16 лют.

<sup>12</sup> Ст. Ст. Др. У вабароне роднае мовы // Бацькаўшчына. 1952. 29 чэрв.



Ст. Станкевіч адрозьнівае два шляхі плянавай і сыстэматычнай русыфікацыі беларускае мовы: 1. шлях штучнага ўводжаньня ў беларускую мову чыста расійскіх, чужых ёй элемэнтаў і 2. шлях забароны ўжываньня тых словаў і некаторых граматычных формаў, якія для беларускай мовы зьяўляюцца найбольш тыповымі й характэрнымі, але якія яе розьняць ад мовы расійскай<sup>13</sup>.

«Бацькаўшчына» прысьвяціла шмат увагі гісторыі русыфікацыі беларускае мовы — не абмежавалася толькі ХХ ст., але зазірнула глыбей у беларускую мінуўшчыну, зьмяшчаючы цыкл публікацыяў праф. Яна Станкевіча пад назовам «Зь гісторыі русыфікацыі Беларусі»<sup>14</sup>. Аўтар абапёрся на дзвяюх працах: А. Пушкарэвіча («Эпизод из истории русификации Белоруссии») і А. Цьвікевіча («Западно-руссизм»). На пачатку аўтар сьцьвярджае, што формула Пушкіна «Славянскія ручаі сальюцца ў расійскім моры» сталася баявым лёзунгам рэакцыйных колаў расійскага грамадства ў славянскім пытаньні. Згодна з шматлікімі праектамі рэфарматараў Беларусі, трэба было зьмяніць у ёй народны дух. Дзеля гэтага мелі служыць рэформы асьветы, увядзеньне расійскае мовы, цывільнае й крымінальнае расійскае судовае працэдуры, скасаваньне царкоўнае вуніі, прыцягненьне шляхам ільготаў і прывілеяў у Беларусь чыноўнікаў з расійскіх губэрняў ды, наканец, калянізацыя беларускіх губэрняў расійцамі.<sup>15</sup>

Узаконеньне расійскае мовы ў якасьці службовай ва ўсіх галоўных галінах эканамічнага, палітычнага й дзяржаўнага жыцьця СССР узносіць расійскую мову ў выразна прывілеяванае становішча й робіць яе фактычна дзяржаўнай мовай усяго Савецкага Саюзу, а гэта вядзе да адміраньня іншых нацыянальных моваў. Выходзячы з гэтага, змаганьне нерасійскіх народаў за чысьціну сваіх нацыянальных моваў практычнага значаньня ня мае. Пры такім разьвязаньні пытаньня лёс іх трагічны. Зусім натуральна, што ў такіх умовах сярод нерасійскіх народаў штораз больш людзей вывучае расійскую мову<sup>16</sup>.

«Працэс русыфікацыі беларускае мовы, запачаткаваны ўрадавым дэкрэтам 1933 г., пасьлядоўна праводзіцца й далей. Паколькі Беларусы ня могуць змагацца з гэтым гвалтам над мовай на бацькаўшчыне, патолькі сыстэматычна й наважана з гэтым павінны змагацца мы ў нашай мове собскай. Руплівасьць аб чысьціні роднае мовы й абарона перад яе засьмечваньнем чужымі ўплывамі ёсьць адным з найважнейшых нашых заданьняў, ёсьць справай ня толькі беларускай нацыянальнай культуры, але ў роўнай меры й праблемай палітычнай»<sup>17</sup>.

<sup>13</sup> Ст. Ст. Др. У вабароне роднае мовы.

<sup>14</sup> Станкевіч Я. Зь гісторыі русыфікацыі Беларусі // Бацькаўшчына. 1960. 17 студз. – 14 лют.

<sup>15</sup> Тамсама.

<sup>16</sup> Міняйло В. М. Праблема мовы ў Савецкім Саюзе // Бацькаўшчына. 1959. 25 кастр.

<sup>17</sup> Ст. Ст. Куток мовы // Бацькаўшчына. 1956. 11 лют.

Ст. Станкевіч разглядае мэтады супрацьдзеяння вынікам русыфікацыі. «У вагульным працэсе змаганьня з паходам расійскага бальшавізму на зьнішчэньне беларускае мовы адкідаць прывіваньня і ўжо прывітыя нашай мове русыцызмы — яшчэ мала. Гэтае змаганьне будзе мець свой належны эфэкт тады, калі мы, адкідаючы ўсе расійскія напластаваньні, прымусова нашай мове накінуць, будзем адначасна рупліва культываваць і разьвіваць усе тыя асаблівасьці, якія, будучы тыпова беларускімі, адначасна адрозьніваюць нашу мову ад мовы расійскай. Баяцца бальшавікі ў сваім русіфікатарскім шале «штучнай» (чыгтай — «натуральнай») бар’еры між беларускай і расійскай мовамі, значыцца, мы павінны «бар’еру» гэтую разбудоўваць і паглыбляць. Баяцца яны «мясцовых правінцыяналізмаў», «штучных наватвораў» і «незразумелых архаізмаў», мы павінны якраз і ўзбагачаць імі нашу мову»<sup>18</sup>.

Вядома, што ў кожнай мове выступаюць словы, якія маюць адназначнае ці блізказначнае значэньне. Сярод групы такіх сынонімаў Ст. Станкевіч раіць выбіраць тыя словы, якія найбольш падкрэсьліваюць самабытны характар беларускае мовы й аддаляюць яе ад «вялікай мовы братняга рускага народу». І таму перавагу трэба аддаваць такім прыкладна словам, як: сьлёта, летась, пазалетась, налета, якія зьяўляюцца тыпова беларускімі й невядомыя іншым славянскім народам. У галіне марфалёгіі й словаўтварэньня побач з займеньнікамі яго, яе, іх шырока распаўсюджаньня таксама займеньнікі з суфіксам -н-: ягоны, ейны, іхны. У сувязі з тым, што формы з суфіксам -н- ня выступаюць у мовах суседзяў — ні ў польскай, ні ў расійскай — варта даваць ім перавагу ў беларускай мове. Можна ўзяць яшчэ прыклад і з сінтаксісу. Па-беларуску можна сказаць: брат большы ад сястры і брат большы за сястру. Спосаб параўнаньня пры дапамозе злучніка *за* ў беларускай народнай мове больш пашыраны, а паколькі адсутнічае ён у мове расійскай, дык быў выкінуты зь беларускай літаратурнай мовы ў БССР. Варта вярнуцца да канструкцыі з гэтым злучнікам.

У працэсе абароны роднае мовы перад русіфікацыйнай вялізарную ролю адыгрывае таксама й правапіс. «Правапіс, як ведама, зьяўляецца ў гэтым сэнсе бадай што без значэньня ў мовах, якім не пагражае асыміляцыя [...] Затое ўсе тыя мовы, якія бароняцца перад чужой асыміляцыйнай, імкнуцца да правапісу фанетычнага, да перадаваньня на пісьме ўсіх адцэньняў вымовы дадзенага слова»<sup>19</sup>. Сярод беларускіх адметнасьцяў Ст. Станкевіч раіць зьвяртаць увагу на наступныя: 1. мяккае вымаўленьне прыназоўнікаў з ці *без* перад словамі, якія пачынаюцца мяккімі гукамі, напр. *зь ім, безь мяне*; 2. паяўленьне прыстаўнога *в* перад пачатковым *а*, калі папярэджае яго прыназоўнік *у*, напр. *агонь* — але — *у вагні, акно* — але — *у вакне*.

Пачынаючы з 113 нумару, «Бацькаўшчына» пачала зьмяшчаць мовазнаўчыя артыкулы Яна Станкевіча, напісаньня пры ўдзеле Антона Адамовіча,

<sup>18</sup> Ст. Ст. Куток мовы.

<sup>19</sup> Тамсама.

пад назовам «Некаторыя групы словаў беларускае мовы»<sup>20</sup>. Аўтары публікацыяў, прыводзячы прыклады тыповых для беларускае мовы словаў, адначасова падаюць кантэксты іх выкарыстання, спасылаючыся на прысутнасць іх у народнай мове ды ў гістарычных дакумэнтах, м. ін. у «Аль Кітабе», а таксама параўноўваюць з эквівалентамі ў польскай і маскоўскай мовах.

Некалькі гадоў пазьней з’явілася на старонках «Бацькаўшчыны» чарговая цыклічная публікацыя Яна Станкевіча «Аб некаторых словах і хормах нашае мовы»<sup>21</sup>. Аўтар паведамляе, што ў нізцы сваіх артыкулаў на практычныя тэмы намерваецца, па-першае, адзначыць барбарызмы і заганы ў мове беларускага друку, па-другое, навукова разгледзець некаторыя частыя барбарызмы й скрыўленьні, па-трэцяе, адзначаць тое, што добрае ў мове пішучых па-беларуску і, па-чацьвертае, зьвяртаць увагу на некаторыя добрыя словы, нясустраканыя ў беларускім друку.

Адным з найбольш істотных спосабаў сьвярджэньня або выкараненьня беларускае мовы зьяўляецца ейны статус у сыстэме адукацыі. У публікацыі аўтарства С. М. «Аб падручніках і дапаможніках беларускай мовы»<sup>22</sup> паведамляецца, што выкладаньне беларускай мовы ў школах БССР выклікае трывогу ў выкладчыкаў. Гаворка ідзе ня толькі аб якасьці выкладаньня беларускае мовы, але перадусім адсутнасьці добрых, навукова апрацаваных падручнікаў беларускай мовы. П. Залужны заўважыў, што ў бэсэсэраўскіх сярэдніх палітэхнічных школах і ў вышэйшых навучальных установах мовай навучаньня зьяўляецца не беларуская мова, але расійская. Гэта, з аднаго боку, выклікана практычным чыннікам — вучні й бацькі выбіраюць школы з расійскай мовай навучаньня, каб у будучыні не давучацца расійскай мовы, якая авалодала ўсімі галінамі жыцьця. З другога ж боку, толькі фармальна існуе свабода нацыянальнага жыцьця, а фунцыю дзяржаўнае мовы цалкам пераняла мова расійская<sup>23</sup>.

Ст. Крушыніч пісаў пра невялікі адсотак часу, прызначаны ў школах на азнаямленьне зь беларускай літаратурай, пра тое, што ў школьных бібліятэках часта адсутнічаюць у арыгінале нават тыя творы беларускай літаратуры, якія, згодна з праграмай, належаць да абавязковай лектуры, і вучні змушаны чытаць гэтыя творы ў перакладзе на расійскую мову<sup>24</sup>.

Адмоўнае стаўленьне да беларускае мовы ня ўсім падабалася ў Беларусі. Многія заўважалі прыніжэньне гэтак мовы, як і цэлага беларускага

<sup>20</sup> Станкевіч Ян. Др., пры ўчасьці Антона Адамовіча. Некаторыя групы словаў беларускае мовы // Бацькаўшчына. 1952. 24 жн.; 1952. 31 жн.; 1952. 7–14, 21, 28 верас.

<sup>21</sup> Станкевіч Я. Аб некаторых словах і хормах нашае мовы // Бацькаўшчына. 1955. 15 траўня – 18 верас.

<sup>22</sup> С. М. Аб падручніках і дапаможніках беларускай мовы // Бацькаўшчына. 1958. 27 лют.

<sup>23</sup> Залужны П. Да русыфікатарскай палітыкі Масквы // Бацькаўшчына. 1959. 3 траўня.

<sup>24</sup> Крушыніч Ст. Русыфікацыя ўсьцяж шалее // Бацькаўшчына. 1959. 27 верас.

народу, што выклікала супраціў. «Бацькаўшчына» сачыла за ўсімі праявамі супраціўу на старонках беларускай прэсы ды старалася зьвяртаць на гэта ўвагу беларусаў у эміграцыі<sup>25</sup>. Ст. Крушыніч адзначае, што як першы за абарону беларускае мовы на старонках БССР аўскага друку выступіў рэабілітаваны пісьменьнік Янка Скрыган. У артыкуле «Думкі аб мове»<sup>26</sup> паставіў ён пытаньне аб патрэбе ачышчэньня беларускай мовы з накінутых ёй русыцызмаў, хаця, зразумела, не назваў асноўных прычынаў такога стану рэчаў, а толькі пісаў, што, «гэтак народ не гаворыць» або што «мы адрываема ад народнага творчага асяроддзя» і пад. Раўналежна з гэтым іншы беларускі пісьменьнік, таксама рэабілітаваны, Максім Лужанін, пачаў кампанію супраць замены беларускае мовы ў розных галінах жыцьця мовай расійскай. Выступаючы на сходзе актыву працаўнікоў у галіне літаратуры й мастацтва БССР у Мінску 2 лістапада 1957 г., ён сказаў: «Хочацца, каб беларуская мова чулася ня толькі ў творчых арганізацыях, але і ў установах, школах сярэдняй і вышэйшай, каб яна была і на папяроснай каробцы, і на трактары, і на станку»<sup>27</sup>.

Услед за пісьменьнікамі пра сытуацыю беларускае мовы загаманілі й іншыя прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі. Публіцыст «Бацькаўшчынь» зьвярнуў увагу на выказваньне аднаго студэнта, які напісаў на старонках «Літаратуры і мастацтва»: «Толькі тады, калі мы пачуем жывую беларускую мову з вуснаў выкладчыка і прадаўца, сакратаркі і інжынера, дырэктара заводу і міністра, калі мы знойдзем яе ў заявах і ў пратаколах судовых працэсаў, на старонках навуковых працаў — толькі тады беларуская мова зойме належнае месца ў жыцьці»<sup>28</sup>.

Пра апошнія праявы супраціўу ў 1959 г. напісаў Ст. Станкевіч. «Кампанія ў абароне роднае мовы праводзілася ў двух кірунках: у кірунку абароны беларускае літаратурнае мовы перад ейнай прымусовай русыфікацыяй ды ў кірунку аднаўленьня правоў гэтае навет зрусyfikаванае мовы й спынення замены яе расійскай мовай у культурным і грамадзкім жыцьці Беларускай ССР»<sup>29</sup>. Патрабаваньні павысіць культуру беларускае літаратурнае мовы й ачышчэньня яе ад раней накінутых русыцызмаў былі высунуты таксама на 4-м зьездзе пісьменьнікаў Беларусі, які адбыўся ў Менску 12–14 лютага 1959 г. Аднак і гэтая, зрусyfikаваная мова была адсунута на задні плян.

<sup>25</sup> Зьдзекі зь беларускай мовы // Бацькаўшчына. 1958. 19 студз.; Крушыніч Ст. У вабароне роднае мовы // Бацькаўшчына. 1960. 26 чэрв.

<sup>26</sup> Скрыган Я. Думкі аб мове // Літ. і мастацтва. 1957. 20 лют.

<sup>27</sup> Крушыніч Ст. Жажлівы білянс русыфікацыі ў Беларусі // Бацькаўшчына. 1956. 16 лют.

<sup>28</sup> Тамсама.

<sup>29</sup> Станкевіч Ст. Апошнія праявы нацыянальнага супраціўу ў БССР // Бацькаўшчына. 1959. 28 чэрв. Гэты артыкул быў раней зьмешчаны ў 2 нумары воргану Лігі вызваленьня народаў СССР (Парыскага блёку) пад назовам «Problems of the Peoples of the USSR». «Бацькаўшчына» вырашыла перадрукаваць яго ў сувязі зь беларускай тэматыкай.

З мэтай пашырэння інфармацыі пра магчымасць адукацыі на чужыне моладзі ў беларускай мове «Бацькаўшчына» змяшчала матар’ялы пра лектараты беларусаведы.

У Торонта ўрачыстае адкрыццё лектарату адбылося 15 кастрычніка 1951 г. Асаблівыя заслугі тут належалі праф. Вінцэнту Жук-Грышкевічу — першаму лектару беларусаведы ў Канадзе. У сувязі з высокім узроўнем слухачоў, асноўная ўвага ў праграме звярталася на найбольш складаныя ды найменш асьветленыя пытанні зь беларускае мовы, гісторыі, літаратуры й культуры<sup>30</sup>.

Беларускія грамадзкія дзеячы, асабліва ўправа беларускіх студэнцкіх арганізацыяў, клапаціліся пра тое, каб пабольшыць шэрагі беларускіх студэнтаў на чужыне. «У шуканні раз’вязкі Цэнтраля Беларускіх акадэміцкіх арганізацыяў пайшла на дарогу доўгаю, але найбольш пэўною: згуртаваньня беларускае моладзі ў інтэрнат і даньня ёй магчымасці здабыцця сярэдняе асьветы ўсялякага тыпу ў чужынецкіх школах, зарганізаваўшы раўначасна беларусаведу й нацыянальнае ўзгадаваньне»<sup>31</sup>. Нягледзячы на адміністрацыйна-юрыдычныя цяжкасці, а таксама й матэрыяльныя, удалося гэта дзякуючы нявычэрпнай энэргіі айца Робэрта ван Кавэлерга, а таксама ахвярнасці беларускае студэнцкае групы ў Лювэне. На пачатку лістапада 1951 г., дзякуючы сьмеламу рашэньню айца Чарняўскага, група з пяці беларускіх дзяцей з Францыі зьявілася ў Лювэне. І хаця моладзь ад 8 гадзіны да 17 заставалася ў школе, то ахвотна знаходзіла час на беларусаведу. Пра сыстэматычнасьць навукі беларускае мовы, літаратуры, гісторыі, геаграфіі й народнага мастацтва клапаціўся айцец Аўген.

Інстытут Беларусаведы імя Льва Сапегі існаваў таксама ў Мадрыдзе<sup>32</sup>. Ён быў сарганізаваны пры Цэнтры абмену эўрапейскай культуры ў Мадрыдзе.

З прыведзеных прыкладаў, далёка ня ўсіх, выразна відаць, што «Бацькаўшчына» вельмі сур’ёзна ставілася да праблемы захаваньня беларускае нацыянальнае тоеснасці. Ейныя рэдактары разумелі, што нельга будаваць дзяржаўную незалежнасьць без адпаведнага стаўленьня да роднае мовы. Разумелі, што толькі дзяржаўны статус і шырокае выкарыстаньне мовы ва ўсіх галінах грамадзкага жыцця можа загарантаваць ёй адпаведны прэстыж. Таму публікацыям пра беларускую мову адводзілася істотнае месца на старонках тыднёвіка. Клапаціліся, з аднаго боку, пра становішча роднае мовы ў Беларусі, а з другога боку, імкнуліся разьвіваць яе і ўзбагачаць у эміграцыі. Баяліся, што беларуская мова на бацькаўшчыне будзе зрусыфікаваная або нават — у горшым выпадку — цалкам выціснута з жыцця расійшчынай і таму стараліся ў як найчысьцейшай форме захаваць беларушчыну

<sup>30</sup> Лектарат беларусаведы ў Торонто // Бацькаўшчына. 1951. 4 лістап.

<sup>31</sup> А. С. Растуць рады нашай інтэлігенцыі // Бацькаўшчына. 1952. 30 сак.

<sup>32</sup> Інстытут беларусаведы ў Мадрыдзе // Бацькаўшчына. 1952. 27 крас.

ў эміграцыі. З гэтай мэтай узьнікалі такія рубрыкі, як: «Куток мовы», «Некаторыя групы словаў беларускае мовы», «Аб некаторых словах і хормах нашае мовы». Чысьціня беларускае мовы, гэтак як і незалежнасьць беларускае дзяржавы, былі асноўнымі каштоўнасьцямі й мэтамі, якімі кіраваліся публіцысты беларускае эміграцыйнае газэты.

**Аляксандр Баршчэўскі (Варшава)**

## **БЕЛАРУСКІЯ ПІСЬМЕННІКІ НА СТАРОНКАХ ЭМІГРАЦЫЙНАГА ЧАСОПІСА «МОЛАДЗЬ» \***

**У** эміграцыйным часопісе «Моладзь», які выдаваўся ў Парыжы ў 1948–1953 гг., апрача нацыянальнай і палітычнай праблематыкі час ад часу друкаваліся літаратуразнаўчыя артыкулы, прысьвечаныя жыцьцю і творчасьці асобных беларускіх пісьменнікаў розных гістарычных перыядаў. Якраз гэтая тэматыка лягла ў аснову майго выступленьня.

У №1 «Моладзі» быў зьмешчаны праблемны артыкул, прысьвечаны жыцьцю й творчасьці Янкі Купалы. Артыкул гэты, пад назовам «У шостыя ўгодкі сьмерці Янкі Купалы», аўтарства Валі Міцтуры<sup>1</sup>, прадстаўляў найважнейшыя этапы жыцьця й дзейнасьці песняра, а таксама істотныя правы ды эвалюцыю яго творчасьці.

Ужо на пачатку публікацыі эміграцыйная аўтарка называе Купалу «волатам беларускага слова» й гаворыць, што ягоная творчасць стала законам для беларускай інтэлігенцыі. У далейшых сваіх разважаньнях публіцыстка займаецца аналізам жыцьця й творчасьці паэта ў пэрыяд «Нашай долі» й «Нашай нівы». На гэтую тэму яна піша наступнае:

«Пачынаючы з 1906 г., у Вільні выйшлі першыя беларускія легальныя газэты: «Наша доля», а пазьней — «Наша ніва», у якіх безумоўна прымае ўдзел і Янка Купала, і рэдакцыя, ацаніўшы яго здольнасьці, пачала на пачэсным месцы зьмяшчаць яго творы.

Урэшце рэдакцыя «Нашае нівы» выклікае Купалу зь вёскі ў Вільню. Потым ён едзе ў Пецярбург на курсы і пад кіраўніцтвам прафэсара Эпімаха-Шыпілы здабывае вышэйшую асьвету. У 1913 г. вяртаецца ў Вільню і працуе ў беларускім выдавецкім таварыстве ды займае адказнае становішча рэдактара «Нашае нівы» аж да эвакуацыі Вільні расейцамі ўвосені 1915 г.

---

\* Паводле жаданьня аўтара пакідаем у тэксце правапіс («тарашкевіцу») арыгінала. — *Рэдкал.*

<sup>1</sup> Micura V. U šostyja uhodki śmierci Janki Kupały // *Moładź*. 1948. №1.

[...] У 1920 г. Купала на стала перабіраецца ў Менск, і ўрад Радавае Беларусі абвясчае яго «народным паэтам» і забяспечвае яму жыццё пэнсыяй.

У гэты час бальшавікі, бачачы небяспеку ў развоі ўва ўсіх галінах беларускага жыцця, энэргічна прыступілі да вынішчэння беларускага народу як духова, так і фізычна. Пачаліся арышты, вывазы і расстрэлы ўсіх беларускіх дзеячоў і нішчэнне беларускай культуры. У гэты час Купала адкрыта выступае ў абарону беларускага народу, за што ў 1931 г. бальшавікі яго арыштоўваюць.

Каб спыніць тэрор на Беларусі, каб звярнуць увагу на мукі беларускага народу ўсяго цывілізаванага сьвету, Купала ў турме робіць «харакіры» — распорвае лыжкай жывот на ўсю даўжыню. Аднак маскоўскія дахтары, прывязаўшы яго да ложка, лечаць і не дапушчаюць да сьмерці. Потым урад БССР дае Купалу віллу і аўтамабіль з казённымі шафёрамі «агентамі НКВД», якія возяць яго на ўсе ўрачытасьці, зьезды і канфэрэнцыі. Усе гэтыя жыццёвыя зьмены: выхад зь вясковага акружэння ў гарадзкое і ўсё перажытае там у сям'і беларускіх адраджэнцаў — вайна і рэвалюцыя, усё гэта яскрава адбілася на творчасці Янкі Купалы»<sup>2</sup>.

У прыведзенай вытрымцы выступае некалькі недакладнасьцяў і разыходжаньняў зь гістарычнай праўдай. Справа ў тым, што Купала ня быў звязаны з «Нашай доляй» і не зьмясьціў на яе старонках ніводнага верша. Што датычыцца «Нашай нівы», якая пачала выходзіць восеньню 1906 г., дык вершы Купалы пачынаюць паяўляцца толькі з ліпеня 1907 г. Недакладная таксама інфармацыя, што Я. Купала паехаў у Пецяярбург і там пад кіраўніцтвам Браніслава Эпімаха-Шыпілы здабыў вышэйшую асьвету. Праўдападобна, эміграцыйная публіцыстка не сутыкнулася з аўтабіяграфічным лістом Янкі Купалы, які ён скіраваў на рукі расійскага літаратуразнаўца Льва Клейнбарта. У лісьце гэтым — несумненна верагодным дакумэнце — Янка Купала гаворыць, што апынуўся ў Пецяярбургу на запрашэньне прафэсара Эпімаха-Шыпілы й запісаўся на курсы, аднак іх не закончыў, бо занадта цікавіўся «вясёлай кампаніяй», гэта значыць, што займаўся ўцехамі жыцця, а не навукай і таму не атрымаў ніякага вышэйшага дыплёму. З пэўнай недакладнасьцю мы маем таксама дачыненне ў сьвярджэньні публіцысткі аб тым, што ў 1913 г. Я. Купала стаў галоўным рэдактарам «Нашай нівы». У сапраўднасьці паэт стаў галоўным рэдактарам «Нашай нівы» ў сярэдзіне 1914 г. Эміграцыйная публіцыстка В. Міцура разыходзіцца з праўдай таксама тады, калі гаворыць, што ў 1920 г. урад БССР прысвоіў Купалу званьне народнага паэта. У сапраўднасьці факт гэты меў месца ў 1926 г. Мала дакладнасьці таксама ў сьвярджэньні Міцуры аб тым, што ў 20-х гг. распачалося духовае й фізычнае вынішчэнне беларускага народу ды яго культуры. Агульнавядома, што 20-я гг. характарызаваліся вялікім росквітам беларускага

<sup>2</sup> Micura V. U šostyja uhodki šmierci Janki Kupaly. С. 4–5.



нацыянальнага адраджэння, а яго татальная ліквідацыя ў выніку сталінскага тэрору наступіла ў 30-я гг.

Нягледзячы на гэтыя недакладнасці, публікацыя В. Міцтуры мела істотнае пазнаваўчае значэнне для тых беларусаў, якія пасля Другой сусветнай вайны апынуліся на Захадзе. Нельга не згадзіцца з апошняй высновай у характарызаваным артыкуле: «Янка Купала вызваленню Беларускага Народу аддаў сваё Жыццё! Мы пойдзем Яго сьледам і пад Яго сьцягам змагацца да апошняга, да канца, да перамогі і ўзьнясем Яму на Роднай Зямлі Адвечны Курган!»<sup>3</sup>

№6 часопіса «Моладзь» быў апошнім, які выйшаў у 1948 г. У адрозненне ад большасці папярэдніх нумароў «Моладзі», у якіх артыкулы друкаваліся найчасцей лацінкай, усе публікацыі ў №6 былі надрукаваны кірыліцай. Сярод разнародных матэрыялаў асаблівай увагі тут заслугоўвае артыкул пад назовам «Вялікі беларускі мастак (У 64 угодкі сьмерці Вінцука Дуніна-Марцінкевіча)», падпісаны ініцыяламі Я. Ф. На старонках «Моладзі» ня раз паяўляліся такія артыкулы, якія мелі асьветніцка-адукацыйны характар. Прыкладам могуць быць публікацыі, прысьвечаныя Янку Купалу, Івану Луцкевічу, Жыгімонту Кейстуавічу ці Слуцкаму паўстанню. Калі ўзяць пад увагу тое, што большасць маладых эмігрантаў мела невялікую адукацыю й слаба ведала беларускую гісторыю, дык такога тыпу публікацыі значна пашыралі веды тых маладых беларусаў, якія ў цяжкі ваенны час або не вучыліся ўвогуле, або мелі толькі пачатковую адукацыю. Несумненна, адукацыйна-асьветніцкім мэтам службыў таксама згаданы артыкул, прысьвечаны аднаму з найвыдатнейшых адраджэнцаў беларускай літаратуры ў XIX ст. — Вінцуку Дуніну-Марцінкевічу.

Артыкул гэты эміграцыйны дасьледчык распачаў наступным чынам:

«17-га сьнежня г. г. увесь беларускі народ ушаноўвае памяць вялікага беларускага мастака ды нязломнага змагара за волю й шчасьце нашае Бацькаўшчыны Вінцука Дуніна-Марцінкевіча, які сваім шматхварбным талентам ды змагарным жыццём здабыў у народзе неўміручую славу. Ягонья знанья драматычныя творы, вершы ды паэмы, нарысы ды апавяданьні да сяньяшняга дня не згубілі свае актуальнасці й зьяўляюцца для нас, моладзі, жывым, павучальным прыкладам самахварнага змаганьня за незалежнасьць нашае шматпакутнае Радзімы [...]

Першапачатковыя веды Дунін-Марцінкевіч атрымоўвае ў Бабруйску, у павятовым вучылішчы, па заканчэнню якога бацькі ягоныя скіроўваюць яго ў сярэдняю школу, што была ў Вільні пры базэльянскім манастыры. Само ягонае прабываньне ў гэтым манастыры, дзе ў свой час знаходзіўся ў «заточаньні» Міцкевіч, як і тое, што тагачасная студэнцкая моладзь, асабліва віленская, знаходзілася пад вялікім ідэйным уплывам філяматаў і філяртаў, мела пазней значны адбітак на ўсёй ягонай творчасці. Па заканчэнню

<sup>3</sup> Micura V. U šostyja uhodki śmierci Janki Kupały. С. 7.

студыяў у базыльянскім манастыры ён падаецца на мэдычны факультэт Віленскага універсітэту. Але яго не захапляе пэрспектыва лекара, і ён выязджае ў Панюшкевічы да бацькі, не закончыўшы студыі. Тут яго напатыкаюць цяжкія матар’яльныя абставіны, галеча ды нястачы, і малады Дунін-Марцінкевіч пачынае паважна задумоўвацца над сродкамі, якія б далі яму магчымасць існаваць. З гэтай мэтай ён ізноў пакідае бацькоўскі дом і едзе ў Вільню, дзе па кароткім часе знаходзіць працу служачага ў бюро Бараноўскага. Юзэфа — дачка Бараноўскага — палка закахалася ў маладога прыгожага і вясёлага бацькавага супрацоўніка — Вінцука, але на перашкодзе іхняга ўзаемнага каханьня ды шчасьця сталі Юзэфіны бацькі, якія не хацелі пагадзіцца на замужжа свае дачкі із нейкім звычайным служачым, якім быў у тым часе Дунін-Марцінкевіч. Каханьне ж маладых людзей было мацнейшым ад бацькоўскіх развагаў, і Дунін-Марцінкевіч, не атрымаўшы згоды ў Бараноўскага на вясельле, адважна выкрадае з дому Юзэфу й патаемна жэніцца зь ёй, пасля чаго выязджае ў Менск. Тут ён знаходзіць на пачатку працу перакладчыка касьцельных актаў на маскоўскую мову, а пасля працуе ў крымінальным судзе. Гэты перыяд працы ў судзе дае яму магчымасьць назіраць гэтых тыпаў царскіх урадаўцаў, якія пазьней увайшлі ў ягоную знаную камэдыю «Пінская шляхта». У 1834 г. ён вяртаецца ізноў на былую пасадку перакладчыка, дзе пазьней стаецца архівар’юсам каталіцкай кансысторыі, а праз шэсьць гадоў, апынуўшыся перад дакананым фактам, бацькі Юзэфы мусілі пагадзіцца з выбарам сваёй дачкі, і гэтая згода дала магчымасьць Марцінкевічу купіць пад Менскам маленькі фальварак — Люцынку, які стаецца ягоным сталым месцам жыхарства»<sup>4</sup>.

У далейшых фрагмэнтах свайго дасьледаваньня эміграцыйны публіцыст досыць дэтальна прааналізаваў найцікавейшыя этапы жыцьця Вінцука Дуніна-Марцінкевіча й найцікавейшыя яго творы. Асабліваю ўвагу ён звярнуў на беларускага пісьменьніка як ініцыятара менскага гуртка, у склад якога ўвайшлі, між іншым, такія знакамітыя энтузіясты беларускай народнасьці, як Уладзіслаў Сыракомля, Станіслаў Манюшка й Антон Концкі.

Свае цікавыя разважаньні аўтар закончыў наступнай высновай:

«Ён пакінуў беларускаму народу вялікую й сьветлую спадчыну, якую ніхто, аніякі наш вораг, ня здолее выхапіць яе з нашых рук. [...]

Ён памёр, але памяць аб ім вечна жыве паміж намі, і ягоныя ідэалы, яго змаганьне за незалежнасьць нашае Маці-Беларусі зьяўляюцца для нас, моладзі, павучальным прыкладам»<sup>5</sup>.

У студзені 1949 г. выйшаў № 7 часопіса. Бадай што найважнейшай публікацыяй на яго старонках быў грунтоўны артыкул пад назовам «Вялікі беларускі паэт Андрэй Зязюля (у 28 угодкі ягонай сьмерці)». Артыкул быў таксама падпісаны ініцыяламі Я. Ф.

<sup>4</sup> Я. Ф. Вялікі беларускі мастак // Моладзь. 1948. № 6. С. 13–14.

<sup>5</sup> Тамсама. С. 16.

Публікацыя, прысьвечаная жыццю й творчасці Андрэя Зязюлі, заслугувала й заслугоўвае ўвагі хаця б з тае прычыны, што як даўней, так і сёння біяграфія ды паэтычная спадчына гэтага творцы амаль што не прысутнічае ў гісторыі беларускай літаратуры і літаратурнай крытыцы, нягледзячы на тое, што яго творчая спадчына — гэта арыгінальная і яркая зьява ў беларускай пісьмовасці.

Мабыць, маючы на ўвазе якраз гэтыя ўласцівасці А. Зязюлі, эміграцыйны аўтар заняўся як яго жыццём, так і ягонай творчасцю. Вось што мы чытаем ва ўступным фрагменце публікацыі:

«17-га студзеня сёлета мінае 28 год з дня сьмерці вялікага беларускага паэта, няўтомнага дзеяча — ксяндза Аляксандра Астравіча. Ягоная, сапраўды з роднага загону, лірычная спадчына прасякнута патрыятызмам, шчыраю любоўю да беларускага народа, жаданьнем палепшыць яго дабрабыт. Для нас, моладзі, яна зьяўляецца жыццядайнай крыніцай, зь якой мы чэрпаем і будзем чэрпаць сілы, памнажаць нашу энэргію і вытрываласьць у барацьбе за волю свайго гаротнага народу. Цярністы шлях, які ён выбраў, ідучы за парывамі сваёй душы, шлях беларускага нацыянальна-вызвольнага руху — гэта сьвятая дарога кожнага вернага і сьвядомага Беларуса. [...]

Вучыўся малады Астравіч у Ашмянскай павятовай школе, па сканчэньні якой яму, беднаму сялянскаму сыну, прадаўжэньне навукі было немагчымым таму, што ўсе навуковыя ўстановы для Беларусаў былі зачыненыя. Аднак Астравіч не пакідае думкі здабыць асьвету, бо знае, што толькі пры дапамозе яе зможа прынесці найбольш карысьці Бацькаўшчыне. Нацыянальна-ўсьведамлёнаму Беларусу была даступнай толькі навукка ў духоўнай галіне, якая, знаходзячыся ў той час у руках польскага духоўнага кіраўніцтва, талеравалася расійскай палітыкай як мэтад асыміляцыі Беларусі. Астравіч і выбірае яе, каб, ускрыўшыся ў зацішша касьцёла ад вока грознага царскага жандарма, з вышыні навукі Хрыста, — служыць беларускаму народу. Зьвярнуўшыся з гэтай мэтай да польскага ксяндза М. у Вільні, ведамага з сваёй варожасьці да беларускага адраджэньня, Астравіч не знаходзіць зразуменьня і дапамогі, але варожыя адносіны. Брат Астравіча пісаў недарэмна ксяндзу Адаму Станкевічу, ужо па сьмерці паэта, што апека ксяндза М. над ягоным братам — была «апекай скаціннай», бо калі ксёндз А. Ст. зьвярнуўся да ксяндза М. беспасрэдна, той характэрна адказаў: «Astramowicz był u mnie, to dureń jakiś...»

Воля Астравіча дапамагчы свайму народу, нясыці сьвятло праўды Хрыстовай у сялянскую хату была мацнейшай варожага супраціву. Нягледзячы на «апеку», якая праследуе яго ў працягу ўсяго жыцця, Астравіч паконвае ўсе перашкоды і ўступае ў 1905 годзе ў Каталіцкую духоўную сэмінарыю ў Пецяярбургу. Тут ён праводзіць нацыянальна-усьведамляючую працу, закладае беларускую сэкцыю ў казнадзейскім кружку.

У чужыне, далёка ад Роднага Краю Астравовіч сумуе па ім, а падслу-хаўшы «салаўінае пеньне», параўноўвае свой лёс да лёсу салаўя. Ён зразу-меў, што сумам не дапаможа гору Народа...

Сапраўды, распачаўшы пяць, хоць ня веручы спачатку ў свой талент, Астравовіч сьмела ідзе наперад ужо як беларускі паэт Андрэй Зязюля»<sup>6</sup>.

У далейшых сваіх разважаньнях аўтар заняўся характарыстыкай роз-ных праяваў творчасці А. Зязюлі. Ён адзначыў, што беларускі коьндз-паэт у 1913 г. выдаў зборнік вершаў «З роднага загону», а чатыры гады пазней надрукаваў кнігу «Слова праўды». Ён зьвярнуў таксама ўвагу на тое, што многія творы А. Зязюлі не былі ніколі выдадзенымі і засталіся ў рукапісным выглядзе ў архівах Б. Эпімаха-Шыпілы, Я. Купалы і ў некалькіх прыязных да паэта ксяндзоў.

Аўтар «Маладзі» прывёў у сваёй публікацыі шэраг вершаў або эпізо-даў, асабліва тых, у якіх моцна загучала патрыятычная інтанацыя А. Зязюлі, яго шчырая салідарнасьць зь беларускім людам і гарачая вера ў тое, што раней ці пазней беларускі народ узьдзе на шлях нацыянальнага адраджэнь-ня ды будовы сувэрэннай беларускай дзяржавы. Свой цікавы артыкул публі-цyst закончыў наступнай высновай пра А. Зязюлю:

«Ён датрымаў сваёй прысягі беларускаму народу, верна служачы яму ня толькі звонкай песьняй, але і штодзённай грамадзкай працай, укладаючы ў яе ўсе свае сілы і талент.

Жар любові да паняволенага народу ніколі ня гас у душы Зязюлі. Пе-раганяны польскімі духоўнымі ўладамі зь месца на месца, ён запальваў гэтым жарам душы сваіх братоў да ўсёй Маці-Беларусі аж да апошніх дзён свайго змарнага жыцьця. Сьмерць спыніла ягоную вялікую дзейнасьць 17.1.1921 года.

Дарма што памёр ён, што сяння непрысутны ў нашых радох, ягоная душа не памёрла, як не памёрла й не памрэ тая справа, за якую ён змагаўся на працягу ўсяго жыцьця.

Імя Зязюлі будзе вечна жыць у сэрцах Беларускага Народу, як імя змага-ра й мучаніка за родную ідэю»<sup>7</sup>.

У лютым 1949 г. у Парыжы выйшаў № 8 часопіса. Сярод зьмешчаных у ім публікацыяў, бадай, што найбольшай увагі заслугоўвае артыкул, пры-сьвечаны 33-й гадавіне сьмерці вядомай беларускай паэткай й нацыянальнай дзяячкі Алёзы Пашкевіч-Цёткі<sup>8</sup>. Той жа самы аўтар — Я. Ф. — ахарак-тарызаваў найважнейшыя падзеі з жыцьця й дзейнасьці паэткай, а таксама га-лоўныя моманты яе творчасці. У біяграфічнай частцы сваёй публікацыі аўтар дапусьціў недакладнасьць, якая праявілася ў сьцьвярджэньні, што Цётка нарадзілася ў беднай сялянскай сям’і, тады як у сапраўднасьці паходзіла

<sup>6</sup> Я. Ф. Вялікі беларускі паэт Андрэй Зязюля // Моладзь. 1949. № 7. С. 3–4.

<sup>7</sup> Тамсама. С. 6.

<sup>8</sup> Я. Ф. Цётка Алёза Пашкевіч. 1876–1916 // Моладзь. 1949. № 8.

яна з дробнашляхоцкага асяродзьдзя, якое хаця й не знаходзілася ў Беларусі ў квітнеючым стане, то ўсё ж такі жыло намнога лепш, чым жыла аграмадная большасць тагачаснага беларускага сялянства. Нягледзячы на гэтую недакладнасць, публікацыя, дзякуючы сваёй факталёгіі й саліднасці, дае добрае ўяўленне аб неспакойным жыцці маладой дзячкі й паэткі.

Другім пытаннем, даволі цікава прадстаўленым у артыкуле, былі разважанні аб творчасці Цёткі. Аўтар зьвярнуў увагу на тое, што творчасць пісьменьніцы мела шматгранны характар, што была яна сардэчна зацікаўлена лёсам беларускіх дзяцей і што вынікам гэтага зацікаўлення стаўся ейны падручнік пад загалоўкам «Першае чытанне для дзетак беларусаў». Кіруючыся ідэяй асветы для беларускіх дзяцей, рэдагавала яна першую дзіцячую беларускую газету «Лучынка». Унівэрсалізм Цёткі праявіўся таксама ў тым, што апрача вершаў пісала яна апавяданні і публіцыстыку. Ва ўсіх формах яе твчасці заўсёды дамінавала імкненне да прабуджэння ў беларусах іх чалавечай годнасці ды вызвалення іх з нацыянальнай і сацыяльнай няволі.

У заканчэнні аўтар зьвярнуў увагу на тое, што першы паэтычны зборнік Цёткі «Беларуская скрыпка» выклікаў добразычлівы водгук з боку Я. Купалы, які прысьвяціў ёй верш, падкрэсліваючы ў ім салідарнасць з паэтэсай у поглядах на долю беларускага народа.

У № 10 часопіса, які выйшаў у красавіку 1949 г., быў зьмешчаны артыкул пад назовам «Максім Багдановіч». Пісьменьнік гэты карыстаўся асаблівай пашанай і ўвагай у асяродзьдзя беларускай эміграцыі розных арыентацыяў і адценьняў. Папулярнасць М. Багдановіча вынікала хаця б з таго факта, што ён быў аўтарам выдатнай «Пагоні» ды ня менш знакамітага верша пад загалоўкам «Эмігранцкая песьня». Да гэтага дадаецца яшчэ адна прычына асабліва пачуццёвых адносін эміграцыі да пісьменьніка. Справа ў тым, што М. Багдановіч у істоце быў таксама эмігрантам і амаль усё сваё жыццё правёў за межамі роднага краю й па-за айчынным народам.

Аўтар публікацыі пра Багдановіча, таксама, як і папярэдніх літаратуразнаўчых артыкулаў на старонках «Моладзі», выступіў пад ініцыяламі Я. Ф. Беручы пад увагу тое, што галоўную ролю ў руху беларускай моладзі ў Францыі адыгрываў Янка Філістовіч, мы можам думаць, што менавіта яму належаць ініцыялы Я. Ф., хаця няма адназначных доказаў супраўднасці гэтай гіпотэзы.

Пра клясыка беларускай літаратуры даследчык пісаў:

«25-га траўня сёлета мінае 32 гады ад часу, калі далёка ад роднага краю, на беразе Чорнага мора ў Ялце, памёр вялікі сын беларускага народу, паэтык-клясык, «пясыяр свабоды і красы» — Максім Багдановіч.

Увесь беларускі народ у гэты дзень ушануе памяць яго; мы, беларуская моладзь, схіліўшы галовы над ягонай забытай магілай, узмоцнімся на сілах да далейшай барацьбы за волю Бацькаўшчыны, зачэрпнуўшы гарту з ягоных неўміручых твораў. [...]

Толькі ў 1916 г. удалося Максіму зрэалізаваць сваё заўсёднае жаданьне — павароту на Бацькаўшчыну для пасьвячэньня сябе свайму Народу; ён пераязджае ў Менск, гдзе супрацоўнічае ў Беларускім камітэце помачы ўцэкачом ды бярэ актыўны ўдзел у беларускім нацыянальна-вызвольным руху.

Нядоўга яму доля судзіла працаваць для люблага краю, аддаць яму ўсе сілы свае душы; няўмольная хвароба — сухоты — падточвае ягонае здароўе, і ён, змушаны, пакідае Родны Край, каб далёка ў чужыне вылечыцца. У хуткім часе хворы цела і балеючы душой па долі народу, здалёк ад сваіх ён памірае ў чужой старане»<sup>9</sup>.

У публікацыі выступае некалькі памылкаў. Праяўляюцца яны, між іншым, у прозьвішчы прафэсара, які запрасіў Багдановіча ў Пецяярбург. У сапраўднасьці называўся ён не Ахматаў, але Шахматаў. Недакладнасьць праявілася таксама ў тым, што Багдановіч не паехаў у Пецяярбург не з прычыны матэрыяльных цяжкасьцяў, але з-за вільготнага й сырога клімату горада, грознага для хворага тубэркулёзам Багдановіча. Зь істотнай памылкай мы маем таксама дачыненне ў далейшых разважаньнях аўтара і ў ягонай інфармацыі аб тым, што Беларуская акадэмія навук у 1917 г. выдала два тамы твораў М. Багдановіча. У гэтым годзе Беларуская акадэмія навук яшчэ не існавала, а першы й другі тамы твораў паэта выйшлі ў Менску ў 1927–1928 гг. Нягледзячы на гэтыя недакладнасьці, публікацыя мела вялікае асветніцкае значэньне для маладых беларускіх эмігрантаў, сярод якіх многія ня мелі ніякай адукацыі.

У № 12 часопіса, які выйшаў у чэрвені 1949 г., ёсць цікавы ананімны артыкул «Вялікая страта», прысьвечаны пакутніцкаму лёсу вядомай эміграцыйнай паэткі Ларысы Геніюш. Беручы пад увагу вострую палемічную тэндэнцыю артыкула, накіраваную супраць Радаслава Астроўскага ды ягоных прыхільнікаў, мы можам думаць, што выйшаў ён з-пад пяра вядомага ўжо нам Я. Філістовіча. Аўтар, не падаючы, на жаль, ніякіх пераканаўчых фактаў і доказаў, абвінавачвае прыхільнікаў Р. Астроўскага ў тым, што яны прычыніліся да арышту Л. Геніюш савецкімі агентамі на тэрыторыі чужой дзяржавы — Чэхаславакіі.

Артыкул быў публікацыяй моцна актуальнай. Паявіўся ён пасля арышту Л. Геніюш і прысуду яе да 25-гадовай сібірскай ссылкі. Сваю публікацыю аўтар распачынае наступнымі сьцьвярджэньнямі:

«Два гады прыблізна таму, амаль з першых дзён народзінаў «прэсы» прыхільнікаў Астроўскага, была распачата акцыя супраць ведамай нашай паэтэсы Ларысы Геніюш, пражываючай у адной з глухіх правінцыяў Чэхаславаччыны, дзе яе муж меў пасаду лекара і дзе сям'я Геніюшаў, дзякуючы сымпатыям пэўных чэскіх колаў, спадзявалася пад іхняй пратэкцыяй унікаць энкавэдэ.

<sup>9</sup> Я. Ф. Максім Багдановіч // Моладзь. 1949. № 10. С. 15–16.

Памылка сям’і Геніюшаў сталася фатальнасьцю іхняга лёсу. Не было імі ўрахована, што «шчупальцы» энкавэдэ знаходзяцца ня толькі ў Чэхіі. Не ўваднаго, зразумела, сумленнага беларуса трывожна забілася сэрца, чытаючы ў «прэсе» Астроўскага — нацковываньне на пражываючую за зялезнаю заслонаю паэтку, якой падказвалася адкрытымі даносамі бальшавіком аб прыналежнасьці Ларысы Геніюш да прэзыдыюму Рады БНР. Як і ад гэтага трэба было чакаць вынікаў — камэнтарыяў пэўне ж не патрэбна... Так яно і сталася... Увосені 1948 г. Ларыса Геніюш была адшуканая, і ўся сям’я Геніюшаў (муж і 16 г. сыноў) былі пасаджаны ў мейсцовую турму, а па 2-х месяцах допыту, разлучаныя ўсе тры дзяткі паадзіночку вывезеныя за Урал у канцэнтрацыйныя лягеры. Для ўсіх знаючых бліжэй Ларысу Геніюш асабіста (яе нязломны стойкі характар, з аднаго боку, і яе слабое фізычна здароўе) факт ссылікі ў бальшавіцкія канцэнтрацыйныя лягеры — раўназначны яе фізычнае сьмерці. Гэта, безумоўна, вялікая для нас нацыянальная страта, адна із шматлікіх найвялікшых ахвяраў бальшавіцкага тэрору. Мы можам гаварыць сьняння аб Ларысе Геніюш як аб фізычна адыйшоўшай ад нас на векі вялікай патрыётцы, якая заваявала сабе адно з першых мейсцаў сярод жанчынаў у нашай літаратуры. Постаць Ларысы Геніюш зіхціць перад намі ня толькі як таленавітасьць, ня толькі як жанчына, але як змагарка за нашу нацыянальна-вызвольную ідэю. Яна застаецца ўзорам крыштальнасьці, узорам адважнай ахвярнасьці — гераізму.

Аб гэтым усім в[ельмі] добра здалі сабе справаздачу нашыя тыраны. Таму яны і абыйшліся зь ёю гэтак, як абыйшліся ў падобных выпадках зь іншымі нашымі нацыянальнымі героямі: зь Ігнатоўскім, Янкам Купалам і многімі іншымі. Пасьля іх фізычнага зьнішчэньня бальшавікі намагаліся спрафанаваць іх дух, прадстаўляючы іх «бальшавікамі». Гэтак, пасьля забойства Ігнатоўскага — бальшавікі ставяць яму памятник з ненавіснай нябошчыку пяцікутнай зоркай, гэтак жа ж пасьля самагаўства Купалы, як пратэсту супраць бальшавіцкай тыраніі, — ставіцца сьняння ў Менску памятник. Гэтак жа ж робяцца спробы праз свае замежныя агэнтуры паказаць і Ларысу Геніюш «бальшавічкай» — пасьля яе закабаленьня ў канцэнтрацыйным лягеры»<sup>10</sup>.

На жаль, аўтар не ставіў перад сабой гэту характарызаваць творчасць Л. Геніюш, затое ў канцы ізноў накінуўся на палітычную праграму Астроўскага:

«Няхай чыгач прачытае нядаўна вышаўшую ананімна-пашквільную брашуру, выданую прыхільнікамі Астроўскага пад назовам: «Хто такія Крывічы?», у якой у 100% выконваецца заданьне Масквы прафанаваць ідэйную патрыётку-паэтку, каб прадставіць у вачох беларускага грамадзянства яе сваёй пясняркай, і потым — хай прачытае яе ніжэй зьмешчаныя вершы зь яе перажываньняў; хай зробіць чыгач выснаўкі сам — без нашых камэнтараў. Гэта паможыць мо многім сьняння, сьлепа забытаным у рады Астроўшчыны, расчыніць вочы і зарэагаваць сваім сумленьнем.

<sup>10</sup> Вялікая страта // Моладзь. 1949. №12. С. 5–6.



«Моладзь» жа з свайго боку складае ўдзячнасьць прыяцелям Ларысы Геніюш за даны ёй доступ — карысьць з зборніка яшчэ не друкаваных вершаў — напісаных паэткай у часе акупацыі Чэхаславацкай бальшавікамі»<sup>11</sup>.

Публіцыст дапаўняе артыкул трыма вершамі Л. Геніюш.

Варта падкрэсьліць, што прадстаўлены артыкул меў істотнае значэньне ў тых фрагмэнтах, якія адносіліся да паказу нядолі Л. Геніюш. Пры гэтым, аднак, нельга не заўважыць, што публікацыю выразна псавалі палітычныя напады, скіраваныя супраць нямілай сэрцу аўтара эміграцыйнай плыні, узначаленай Р. Астроўскім.

У №24 часопіса, які выйшаў у ліпені — жніўні 1951 г., зьмешчаны артыкул, прысьвечаны паэту Казімеру Сваяку ў сувязі з 25-годзьдзем ягонай сьмерці<sup>12</sup>, падпісаны ініцыяламі А. Я. Аўтар папярэдзіў сваю публікацыю доўгай вытрымкай з аўтабіяграфіі К. Сваяка, дзе гэты паэт-сьвятар льянчанка, але досыць дэталёва прадставіў найважнейшыя факты з свайго кароткага, але моцна цяжкага й балючага жыцьця. З аўтабіяграфічнага нарысу пісьменніка мы даведваемся аб тым, што К. Сваяк нарадзіўся ў вёсцы Барані Сьвянцянскага павета 19 лютага 1890 г. у сям’і сялян, як гаворыць паэт, «паўвалочнікаў». У дзяцінстве Казімер прыслугоўваў мясцоваму пастуху Марціну, які ведаў вялікую колькасьць беларускіх казак і песьняў, сярод якіх нямала было гумарыстычных, а нават распусных.

У аўтабіяграфічным нарысе К. Сваяк нават словам не ўзгадаў пра сваю беларускую нацыянальную дзейнасьць ды пра сваю беларускую творчасць, што сьведчыць пра ягоную выключную сьціпласць, імкненне пазбегнуць канфліктаў з касцёльнымі ерахамаі.

Публіцыст пастараўся запоўніць прабелы ў аўтабіяграфіі К. Сваяка:

«Калі ў 1915 г. нямецкі фронт пасунуўся наперад і пачалася эвакуацыя, у выніку якой спынілі сваю працу «Наша ніва» і «Беларус», не застывае абуджаная нацыянальная сьведамасьць народу. Утвараецца шэраг беларускіх культурных асяродкаў як у Вільні, так і на правінцыі. Вось у гэты час і адыграў значную ролю К. Сваяк. Яшчэ ў 1914 г., 29 лістапада, чакаючы ў Ключаных на сьвятарства, К. Сваяк арганізоўвае касцельны хор, які акрамя рэлігійных песьняў пачынае выконваць народныя беларускія. Гэтым жа хорам 2.12.1915 г. у час сьвяткаваньня першых угодкаў яго існаваньня наладжваецца рэфэрэт «Аб беларускай песьні». У канцы 1915 г. Казімер Сваяк адчыняе ў Сьвянцянках беларускія вучыцельскія курсы, а ў 1916 г. дзякуючы яму працуюць 7 беларускіх народных школаў. Устрывожаныя польскія паны шлюць да каталіцкіх духоўных уладаў скаргу за скаргаі, абвінавачваючы Казімера Сваяка ў беларусізацыі Ключчанскай парахвіі. У гэты ж час

<sup>11</sup> Вялікая страта. С. 6.

<sup>12</sup> А. Я. Казімер Сваяк: (Кароткі нарыс аб жыцьці вядомай з ранейшых публікацыяў і дзейнасьці беларускага народнага ідэолага Казімера Сваяка: У 25-я ўгодкі яго сьмерці 1926–1951) // Моладзь. 1951. №24. С. 8–11.

Казімер Сваяк утварае арганізацыю моладзі (Хаўрус Сваякоў), які бойка пачаў ладзіць свае выступы і прадстаўленьні.

Няўтомна працуе Казімер Сваяк і за часы польскай акупацыі. Ніякія перашкоды: рэвізыі, хатні арышт яго, арышт рукапісаў не спынілі ягонае плённае працы на глебе нацыянальнага адраджэньня беларускага народу»<sup>13</sup>.

Варта падкрэсьліць, што ўсе прыведзеныя публіцыстам факты й здарэньні былі істотным укладам у нашы веды аб ахвярным жыцьці выдатнага беларускага паэта. Апрача гэтага эміграцыйны публіцыст даў досыць цікавую характарыстыку літаратурнай спадчыны паэта:

«Казімер Сваяк пакінуў свае сьляды і ў нашай літаратурнай скарбніцы. З надрукаваных яго твораў вядомыя: «Мая ліра» (зборнік вершаў), «Голас душы» (малітоўнік для беларусаў-каталікоў), «Чарку дай, браце» (філёзофічна-этычнае апавяданьне вершам у рэлігійным духу), «Янка Канцавы» (вясковая драма ў 5-х дзеях), «Алькаголь» (нарыс аб шкоднасьці алькаголю), «Купальле» (фантазія-містэрыя, пабудаваная на беларускай міталёгіі), «Дзеі мае мыслі, сэрца і волі» (зб. вершаў, паэтычных твораў прозаю, афарызмаў, артыкулаў, разважаньняў і інш., друкаваных у «Беларусе», каляндарох, «Крыніцы»). З ненадрукаваных яго твораў адзначу «Аб рэлігійнай вуні на Беларусі», вершы, праекты вершаў, філёзофічныя разважаньні.

Форма паэзіі яго досыць разнастайная, хоць вершы яго і не зусім апрацаваныя, што можна растлумачыць цяжкай ягонай хваробай, якая перашкаджала ў працы, і што ён не тварыў мастацтва для мастацтва.

Тэматыка паэзіі К. Сваяка таксама досыць разнастайная. Ён моцна верыць у Бога і досыць часта, зьгінаючыся пад цяжарам ад накінутай чужынцамі беларускаму народу няволі, з глыбокай вераю і запалам зварочваецца да ўсемагутнага айца»<sup>14</sup>.

У красавіку – траўні – чэрвені 1952 г. выйшаў №27 часопіса, дзе зьмешчаны літаратуразнаўчы артыкул «Язэп Пушча»<sup>15</sup>. Ананімны аўтар, спасылаючыся на хаваньня ад беларусаў у БССР факты, зьвярнуў увагу на пакутлівае жыцьцё славутага ўзвышэнца, які правёў многа гадоў у сібірскай ссылцы. На пачатку эміграцыйны публіцыст адзначыў, што рэдакцыя «Моладзі» хоча ўшанаваць 50-ю гадавіну з дня нараджэньня паэта. Характарызуючы найважнейшыя здарэньні ў жыцьці паэта, аўтар пісаў:

«Язэп Пушча, сапраўднае прозвішча Язэп Плашчынскі, нарадзіўся 7 траўня 1902 г. у сялянскай сям’і вёскі Каралішчавічы, недалёка ад Менску. Ягоньня бацькі былі зусім няграмаатныя, а да таго, будучы ў цяжкім матэрыяльным палажэньні, на ўзгадаваньне дзяцей не зьвярталі ўвагі, а на малага Язэпа глядзелі, як на лішні рот пры стале. Калі заходзіла часам у іхны дом цётка Язэпа, дык ня раз казала: «А яшчэ Язэп не памёр?»

<sup>13</sup> А. Я. Казімер Сваяк. С. 9.

<sup>14</sup> Тамсама. С. 9–10.

<sup>15</sup> Язэп Пушча // Моладзь. 1952. №27. С. 5–15.

Але цвёрдае жыццё не сьпяшалася пасылаць сьмерць, яно гартуе дух чалавека. Язэп сапраўды гартаваўся да цяжкае будучыні. У народнай вясковай школе ён быў найлепшым вучнем, дзеля гэтага настаўнік часта намаўляў бацькоў, каб паслаць Язэпа вучыцца далей. У канцы бацька згадзіўся — Язэп з радасьцю выбраўся пешкі ў Менск на экзамен. На дарогу і на пражыццё бацька даў яму ўсяго 15 капеек. Узяўшы ў рукі бярозавы кій, ён пайшоў быццам у новы сьвет. Потым паэта часта ўспамінаў той бярозавы кол. Экзамены ён здаў добра і радасна вяртаўся дамоў. За 2 капейкі купіў булачку для меншых сясьцёр, а рэшту грошаў прынёс назад бацьку. [...]

Язэп Пушча ня мог бачыць і цяпець тых здзекаў, якія пераносіў беларускі народ, і ў сваіх творах востра выступаў супраць існуючых парадкаў, не баючыся помсты, якую яму шыкавалі ворагі»<sup>16</sup>.

У другой частцы артыкула аўтар, характарызуючы творчасць Я. Пушчы, дапускае досыць істотныя памылкі:

«Маскоўскае крывавае вока сачыла за таленавітым мастаком слова, і калі паявіліся ў сьвет ягоныя «Лісты да сабакі», Язэпа Пушчу заарыштавалі і саслалі ў Сібір.

Адбыўшы доўгагадовую катаргу, пад час апошняе сусьветнае вайны Язэп Пушча вяртаецца на Беларусь і супрацоўнічае ў некаторых беларускіх часопісах, але ўжо ягоныя творы мала чым нагадвалі ранейшага Пушчу. Потым ізноў усякія чуткі аб ім зьнікаюць, і трэба думаць, што балышавікі зноў ссылаюць сваю ахвяру на Сібір, каб з ёю пакончыць»<sup>17</sup>.

Вядома, што ў час вайны Я. Пушча ня мог бы вярнуцца ў Беларусь, бо ўся яе тэрыторыя знаходзілася пад нямецкай акупацыяй. У сапраўднасьці Пушча быў арыштаваны ў 1930 г. і вярнуўся з глыбіні Расіі ў Беларусь толькі ў 1958 г., прабыўшы ў Расіі 28 гадоў. Яго вяртаньне ў Беларусь сталася магчымым у выніку адмены прысуду 1930 г. Вярхоўным судом у 1956 г.

Не пазбаўлены цікавасьці апошні фрагмэнт публікацыі, у якім аўтар робіць выснову:

«У сваім часе наш вялікі прарок Янка Купала так казаў пра Язэпа Пушчу: «Я ў параўнаньні з Язэпам Пушчам ёсьць толькі малым дзіцём». Гэта сьведчыць аб тым, як вялікую надзею ён пакладаў у маладым паэце і якая вялікая літараткая сіла гадавалася для беларускага народу. Аднак яна не змагла закрасаваць усёй сілай свайго таленту — яна была забіта балышавікамі ў яе зародку»<sup>18</sup>.

Апрача крытычна-літаратурнага тэксту рэдакцыя «Моладзі» зьмясьціла аж 20 вершаў Я. Пушчы, якія досыць трапна характарызавалі найважнейшыя этапы й схільнасьці ў творчасці паэта.

Як бачым, у «Моладзі» змяшчаліся цікавыя літаратуразнаўчыя артыкулы, малавядомыя сярод грамадскасьці Беларусі з-за адсутнасьці першакрыніцы. Гэтым і тлумачацца доўгія цытаты з часопіса.

<sup>16</sup> Язэп Пушча. С. 5. <sup>17</sup> Тамсама. С. 6. <sup>18</sup> Тамсама.

**Раіса Жук-Грышкевіч (Бэры, Канада)**

## **ТВОРЫ ЁЗДЫМУ ЛЮДЗКОГА ДУХУ Й ТВОРЧАЙ ЭНЭРГІІ — ПРАЯВЫ ЦЫВІЛІЗАЦЫІ \***

**Х**іба кожны згодзіцца, што праявамі цывілізацыі ёсць творы ўздыму духу й творчае энэргіі выдатных адзінак з удзелам шырэйшага грамадства.

Прыкладам будзе твор уздыму духу Усяслава Чарадзея, які пры ўдзеле грамадства збудаваў слаўную сьвятыню — сабор сьвятое Сафіі.

Прыкладам будзе ўздым духу ягонае ўнучкі Ефрасіньні Полацкай, якая вырашыла стацца манашкай ды заклала жаночыя й мужчынскія манастыры, будавала сьвятыні, сама перапісвала кнігі й арганізавала скрыпторыі. Гэта велічныя творы ўздыму людзкога духу, трывалыя й піянерскія, якіх сьпяраша на зямлі Полацкай ня было. Яны ўзбагачалі душу беларускага народу, узбагачалі чалавецтва.

Прыкладам будзе твор уздыму духу й творчай энэргіі доктара Францішка Скарыны, які даў пачатак друку беларускаму й усяе Усходняе Эўропы. Дзякуючы яму беларускі друк (1517) на колькі дзесяцігодзьдзяў апырэдзіў друк Маскоўшчыны (1564) ды й Украіны (1574). Доктар Францішак Скарына пералажыў Біблію на беларускую мову, і дзякуючы яму беларускі народ быў другім сярод славянскіх, пасья чэскага, што меў друкаваную Біблію ў роднай мове. Гэта манумэнтальны твор, здабытак уздыму людзкога духу, агульналюдзкае каштоўнасьці.

Прыкладам твору ўздыму духу людзкога будзе, пасья скасаваньня ў 1905 г. забароны беларускага друку, заснаваньне ў 1906 г. газэты «Наша ніва». Гэта трывалыя духовыя здабытак, плёны якога ўзбагачаюць душу беларускага народу па сьняньня.

Прыкладам уздыму духу людзкога будзе стварэньне Іванам Луцкевічам, пасья й з удзелам беларускага грамадства, Беларускага музэю ў Вільні. Гэты важны здабытак — твор духу людзкога — для захоўваньня гістарычнай памяці беларускага народу, быў зьнішчаны ў 1945 г. акупантам — Сталіным.

Прыкладам уздыму духу й творчай энэргіі будуць дасьледаваньні й працы др-ра Вітаўта Тумаша — навуковыя творы, дзе ўпершыню выданьні Скарыны прадстаўлены аб'ектыўна, з пункту гледжаньня беларускага, а не з пункту гледжаньня чужынцы, якія духовыя здабыткі беларускага народу або прысабечвае, або забараняе пра іх гаварыць, а калі й дазваляе пра іх пісаць і гаварыць, дык толькі ў нэгатыўным асьвятленьні, прытушваючы, нівэлюючы іхняе значэньне.

---

\* Па жаданьні аўтара пакідаем у артыкуле правапіс («тарашкевіцу») арыгінала. — *Рэдкал.*

Прыкладам праяву цывілізацыі будзе ўздым духу беларускага біскупа Часлава Сіповіча, які з удзелам беларускіх уніяцкіх сьвятароў ды беларускага грамадства за мяжой заснаваў Беларускаю бібліятэку й музэй імя Францішка Скарыны ў Лёндане. Такое беларускае бібліятэкі, што мае арыгінальныя творы Ф. Скарыны, дагэтуль ня было й няма за мяжой ды амаль няма й у Беларусі... Гэта трывалы здабытак людзкога духу, што будзе ўзгадоўваць пакаленьні.

Творы ўздыму духу людзкога — праявы цывілізацыі — далікатныя. Цывілізацыю лягчэй зьнішчаць, як ствараць.

Прыкладам зьнішчэньня цывілізацыі будуць варварскія й крывавыя наезды Івана Жажлівага на Полацк і Полаччыну. Рэпрэсіі рэжымаў, тэрор, што стварае псыхозу страху, які параліжуе ўсякія праявы ўздыму духу й творчай энэргіі адзінак ды грамадства. Зьнішчаныя мовы й культуры — духовых здабыткаў, якія належаць ня толькі да аднаго народу, але й ўсяго чалавечтва ёсьць найвышэйшай ступеннай варварства, крывіналам у ваблічы ўсяго людства.

Гэта вонкавыя сілы, што зьнішчаюць цывілізацыю. Ёсьць і нутраныя ворагі яе. Імі ёсьць, як наступства акупацыі, нізкі стан асьветы й культуры грамадства, бязьдэйнасьць, нястача энэргіі, інэртнасьць, абьякаваньне, нядбайлівасьць, зьянвераньне ў свае сілы, у ідэю, цынізм.

Контрадзеяньнямі зьнішчэньня цывілізацыі ёсьць *адраджэньні* — *новыя творчыя ўздымы людзкога духу і энэргіі*.

## БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ЭМІГРАЦЫЯ Ў КАНАДЗЕ

**У** Канадзе беларускай нацыянальнай эміграцыі толькі поўстагоддзя — у восні 2000 г. споўнілася ёй 53 гады.

Пытаньне, ці беларуская нацыянальная эміграцыя у Канадзе выявіла ўздымы духу людзкога і стварыла нешта новае, што мае *трывалую каштоўнасьць, чаго дагэтуль ня было*, што ўзбагаціла душу людзкую наагул, а перадусім беларускага народу? Ці стварала праявы цывілізацыі?

Новая пасьяла Другой сусьветнай вайны беларуская эміграцыя ў Канадзе пачалася ў 1948 г. У гэтым годзе ў восні заснаваная была й першая ў Канадзе беларуская нацыянальная арганізацыя — Згуртаваньне беларусаў Канады (ЗБК), — а арганізаваньне жыцьця ёсьць таксама праявай цывілізацыі.

## АДУКАЦЫЯ Й БЕЛАРУСКІЯ ПАДРУЧНІКІ

**У**жо на пачатку, у 1951–1953 г., сябра ЗБК і Рады БНР Вінцэнт Жук-Грышкевіч заснаваў пры унівэрсытэце Таронта лектарат беларусаведы й вёў яго праз два акадэмічныя гады. Лектарат беларусаведы наведвала прыбылая ў Канаду беларуская моладзь, якая найчасцей ня мела нагоды вучыцца ў беларускіх школах. І гэта была новая праява, якой дагэтуль пры ўнівэрсытэце Таронта ніколі ня было. І на стварэньне яе патрэбны быў ўздым духу й творчай энэргіі.

У канцы 50-х гг. ці на пачатку 60-х, калі народжаныя ў Канадзе беларускія дзеці падраслі да школьнага веку, Валянціна Пашкевіч, пэдагог па прафэсіі, сваім стараньнем і пільнасьцю, сваім уздымам духу й творчай энэргія заснавала пры беларускай царкве сьв. Ефрасіньні Полацкай у Таронта суботнюю беларускую школу, якую сыстэматычна вяла праз 15 год. У беларускай суботняй школе дзеці, сярод якіх былі й ейныя Паўлюк і Эва, што хадзілі у канадзкія школы, вучыліся пісаць, чытаць, гаварыць па-беларуску. Атрымоўвалі яны і зьвесткі зь беларускай літаратуры й гісторыі Беларусі.

Настаўніцы В. Пашкевіч патрэбныя былі, каб даць вучням у рукі, падручнікі, якіх ня было. Перш, у палове 60-х гг., яна злажыла-напісала «Першую чытанку пасьля лемантара для беларускіх дапаўняльных школаў», выданую друкам у Кліўлендзе (ЗША) у 1968 г. Ды стала працаваць над складаньнем англямоўнага падручніка «Беларуская мова = Fundamental Byelorussian», два тамы якога дагэтуль — адзіны сыстэматычны і найбольш поўны курс беларускай мовы для навучальных мэтаў за межамі Беларусі. Падручнік, які рэдагаваў праф. Антон Адамовіч, апіраецца на правапіс Браніслава Тарашкевіча.

Патрэбу выдаць гэты падручнік друкам ды патрэбу наагул беларускіх падручнікаў дасканала разумеў другі пэдагог па прафэсіі, тады старшыня Рады БНР, др. В. Жук-Грышкевіч. Клопамат выданьня падручніка «Беларуская мова» ён і заняўся. На выдавецтва, зразумела, патрэбныя фонды.

## ФОНД БЕЛАРУСКІХ ПАДРУЧНІКАЎ

**Н**а 70-я ўгодкі свайго жыцьця, 10 лютага 1973 г., старшыня Рады БНР др. В. Жук-Грышкевіч заснаваў пры Беларускіх інстытутах навукі й мастацтва ў Канадзе й Нью-Ёрку Фонд беларускіх падручнікаў і раіў грамадзтву, каб заміж арганізаваньня яму як старшыні Рады БНР юбілейнае публічнае бяседы ды складаньня яму падаркаў ляпей рабіць ахвяры на Фонд беларускіх падручнікаў. Др. Вітаўт Тумаш, старшыня БНіМ у Нью-Ёрку, рэдагуе заклік да беларускага грамадзтва наступнага заместу:

«Дарагія Суродзічы!

10 лютага 1973 году спаўняецца 70 год ад нараджэньня др. В. Жук-Грышкевіча, старшыні Рады БНР. Нядаўна, мінулае восені, прыпадалі й угодкі ягонае нацыянальна-грамадзкае дзейнасьці, якая пачалася актыўным удзелам у выбарчай кампаніі 1922 году ў агітацыі па сёлах і мястэчках Заходняе Беларусі за беларускіх кандыдатаў на паслоў і санатараў у польскі сойм і сэнат.

Дык, за Дастойным Юбілярам — пяцьдзесят ужо гадоў ахвярнае нацыянальнае працы й штодзённай шэрай, і на важных грамадзкіх ды адказных палітычных становішчах, спыніць якое не маглі ні вязьніцы, ні ссылкі, ні савецкія канцэнтрацыйныя лягеры.

Заміж плянаванага адзначэньня гэтых угодкаў публічнай бяседай, на жаданьне самога Юбіляра, пэдагога па прафэсіі, былога настаўніка

Віленскай беларускай гімназіі, Угодкавы грамадзкі камітэт заснаваў Фонд выдавання беларускіх падручнікаў. Фонд гэты, за згоды управы Беларускага інстытуту навукі і мастацтва ў Канадзе і ЗША, створаны пры Інстытуце. Сабраныя на фонд сумы скарыстаныя будучь, пад наглядам інстытуту, на выдаваньне беларускіх падручнікаў.

Заклікаем суродзічаў ушанаваць угодкі дзейнага грамадзкага жыцця й заслужанае ахвярнае нацыянальнае працы др. В. Жук-Грышкевіча дарамі на фонд. Ахвяры просім слаць на адрасы БНІМ у Канадзе або ЗША з назначэньнем «На Фонд выдаваньня беларускіх падручнікаў»<sup>1</sup>.

У «Камунікатах Прэзыдыюму й Сакратарыяту» Рады БНР старшыня Рады БНР др. В. Жук-Грышкевіч прапанаваў ідэю выдаваньня беларускіх падручнікаў і заклікаў сяброў Рады складаць ахвяры на Фонд беларускіх падручнікаў. Ён пісаў:

«Але, але, падручнікі перш за ўсё, бо без падручнікаў бадай што нічога нельга навучыцца. А што ж казаць пра навучаньне беларускае мовы і беларусаведы — жывучы ў чужым акружэньні. З падручніка можна вучыцца ня толькі ў школе, але й самому дома. А беларусаведы трэба вучыцца ня толькі дзецям, а й дарослым, бо рэдка хто з нас вучыўся ў беларускай школе. У першую чаргу трэба вучыць беларускай мовы дзяцей і моладзь [...]»<sup>2</sup>.

Пасьля заснаваньня Фонду беларускіх падручнікаў др. В. Жук-Грышкевіч раіў Каардынацыйнаму камітэту беларусаў Канады, якога ў 1966 г. быў заснавальнікам і (да свайго старшынства ў Радзе БНР) ягоным старшынём, заснаваць пры ККБК Беларускай выдавецкай камітэт, які праводзіў бы збор ахвяраў на Фонд беларускіх падручнікаў, стараўся дастаць ад ураду Канады на выданьне друкам англямоўнага падручніка «Беларуская мова» грант — дзяржаўную субсыдыю ды заняўся выданьнем падручніка. Ужо ў лютым 1973 году паступіла ў Фонд БП 990 даляраў грамадзкіх ахвяраў.

Увесну 1973 году актуальнай сталася справа выданьня англямоўнага падручніка «Беларуская мова» аўтарства спадарыні Валянтыны Пашкевіч (з роду Жукоўскай), пад рэдакцыяй праф. Антона Адамовіча. Справай гэтай заняўся Выдавецкі камітэт у складзе: старшыні ККБК др. Барыса Рагулі, спадарыні Валянтыны Пашкевіч, як аўтаркі падручніка, др. Раісы Жук-Грышкевіч, як сябра Дзяржаўнай канадзкай кансультацыйнай рады для Справаў шматкультуралізму, др. Вінцэнта Жук-Грышкевіча, сп-ні Івонкі Сурвілы і сп. Паўлюка Пашкевіча. Дзякуючы спрыяльнай канадзкай палітыцы шматкультуралізму ды ў выніку нашых стараньняў ККБК дастаў ад Фэдэральнага ўраду Канады субсыдыю (грант) у суме шэсьць тысячаў даляраў на друк падручніка. Сума гэтая была паложана ў банку.

22 кастрычніка 1974 г. падпісана была ўмова з друкарняй «Harmony Printing», паводле якой друк падручніка меўся каштаваць 16 150 даляраў.

<sup>1</sup> Беларусь (Нью-Ёрк). 1973. № 189. Студз.

<sup>2</sup> Камунікат Прэзыдыюму й Сакратарыяту Рады БНР. 1973. № 4. Люты.



Першая кніга «Беларуская мова = Fundamental Byelorussian» выйшла з друку ў сьнежні 1974 г. Кошт друку быў 11 195.20 дал. Сума гэта канчальна была сплочана друкарні 2-га травеня 1975 г.

Другая кніга «Беларускай мовы» выйшла з друку ў сакавіку 1978 г. Друк яе каштаваў 15 926.64 дал. Фінансавая справаздача з выданьня 2-й кнігі падручніка з падзякай за дапамогу была выслана на рукі сп. Орэста Кругляка, дзяржаўнага дырэктара для Спраў шматкультуралізму.

Як належыцца паводле закону, два камплеты падручніка «Беларуская мова» былі высланы ў Дзяржаўную канадзкую бібліятэку, чатыры — у Дырэктарат шматкультуралізму, адзін — у аддзел грамадзянства й іміграцыі ў Таронта, адзін быў падараваны тагачаснаму міністру шматкультуралізму Джону Мунро. Колькі камплетаў былі высланы ў Ангельшчыну — у Беларускаю бібліятэку імя Ф. Скарыны ў Лёндане. Каля паўсотні камплетаў падручніка прададзена розным бібліятэкам сьвету, асабліва ў Канадзе й ЗША; падручнік разыходзіцца па краінах Эўропы: у Ангельшчыне, Нямецчыне, Бэльгіі, Галяндзі, Швэцыі, Аўстрыі<sup>3</sup>.

Цяпер на чарзе стаіць выданьне ангельска-беларускага слоўніка, які апрацоўвае аўтарка англямоўнага падручніка «Беларуская мова» сп-ня В. Пашкевіч. Яшчэ скадаючы падручнік, яна здавала сабе справу з таго, што абавязкова патрэбны й ангельска-беларускі слоўнік. А такога на сьвееце ня было, бо ў БССР выдавалі толькі ангельска-расейскія слоўнікі. І пасьяя заканчэньня работы над падручнікам яна занялася складаньнем слоўніка. Гэта заняў В. Пашкевіч болей 20 год, а карэктку памылак на надрукаваных ўжо бачынах слоўніка рабіла да 82 году свайго жыцьця, пакуль здароўе аканчальне не адмовіла. У выніку падрыхтаваны вялікі (каля 50 000 слоў) «Ангельска-беларускі слоўнік», выданьнем якога заняўся Беларускі інстытут навукі й мастацтва ў ЗША пад старшынствам др. Вітаўта Кіпеля. А В. Пашкевіч апублікавала артыкул «Навучаньне беларускае мовы ў англямоўным асяродзьдзі»<sup>4</sup>.

Фонд беларускіх падручнікаў існуе надалей і памагае фінансаваць выданьне ангельска-беларускага слоўніка.

Хачу пры нагодзе сказаць, што Рада БНР рупілася пра адукацыю беларускае моладзі за мяжой. Дзякуючы стараньням старшыні Рады БНР інж. Міколы Абрамчыка ў другой палове 40-х гг. беларускія студэнты атрымалі з Ватыкану стыпэндзі на студыі ў Лювэне (Бэльгія), а ў 20-х гг., дзякуючы стараньням старшыні Рады БНР Пётры Крэчэўскага, беларускія студэнты атрымалі стыпэндзі на навуку ў Празе.

А для мяне, выхадца з польскіх школ, «унівэрсытэтам» беларусаведы быў заснаваны сябрам Рады БНР В. Жук-Грышкевічам пры унівэрсытэце

<sup>3</sup> Падрабязней пра выданьне падручніка і яго распаўсюджаньне гл. у справаздачы Выдавецкага камітэту. Беларус. 1981. № 289. Сак.

<sup>4</sup> Запісы БНІМ. Нью-Ёрк, 1983. № 17.

Таронта ў 1951–1955, лектарат беларусаведы, скарынаведныя працы сябры Рады БНР др. В. Тумаша ў «Запісах» БІНІМ у Нью-Ёрку, каштоўныя па сянныя артыкулы на гістарычныя й літаратурныя тэмы ў газэтах «Бацькаўшчыўна» (Мюнхэн), «Беларус» (Нью-Ёрк), пісанья такімі сябрамі Рады БНР, як др. Станіслаў Станкевіч і іншыя.

Уся вышэй апісаная праца й асягненьні творчых адзінак, з актыўным удзелам грамадзтва, праводзілася для вышэйшай агульналюдзкай ідэі — захаваньня мовы, гістарычнае памяці, а не для матарыяльных мэтаў. Гэта і ёсьць трывалы, агульналюдзкае вартасьці твор людзкага духу ці, інакш, — прайвай цывілізацыі.

Вышэй апісанья творы тым болей каштоўныя, што яны піянерскія. Ані англямоўнага падручніка «Беларускай мовы», ані ангельска- беларускага слоўніка дагэтуль ня было.

Прайвай цывілізацыі ёсьць літаратурныя творы беларускага пісьменьніка з Канады Кастуся Акулы, сарганізаваньне сеткі беларускіх нацыянальных арганізацый, двух беларускіх прыходаў у Таронта, пабудова Беларускага памятнага крыжа ды помніка Памяці ахвяр камуністычнага тэрору ў Беларусі, што ў Канадзійскай прошчы паўночнаамэрыканскіх пакутнікаў у Мідлянд. Крыж і помнік ёсьць таксама трывалымі піянерскімі творамі. Дагэтуль нідзе за мяжой такіх беларускіх помнікаў на афіцыйнай арэне няма. Значыць, і яны кваліфікуюцца на прайвы цывілізацыі.

Усё гэта сьведчыць аб тым, што мы нацыя жывучая й творчая. Творым на мейсца зьнішчаных непрыяцелямі і сваім упадкам духу здабыткаў культуры й цывілізацыі, шляхам уздыму нацыянальнага духу новыя духовыя каштоўнасьці. Творым, каб жыла Беларусь!

## **Віталь Кажан (Пэнінгтон, ЗША)**

### **ЖЫЦЦЯПІС АМЭРЫКАНСКАГА БЕЛАРУСА \***

**Д**аведаўшыся пра кангрэс беларусістаў, а не маючы мажлівасьці на яго прыехаць, я рашыў расказаць пра свой лёс. Тыповы лёс эмігранта ваеннай хвалі. Можна, камусьці ён здасца цікавым ці павучальным. Нарадзіўся я ў кастрычніку 1916 г. у невялікай вёсцы Балбекі, цяпер Шаркоўшчынскага р-на Віцебскай вобл. Продкі мае — былыя прыгонныя сяляне. Маю цікавы арыгінальны дакумант 1833 г. — дазвол памешчыка

---

\* Ва ўспамінах пакідаецца правапіс і лексіка арыгінала. У тэксце зроблены скарачэньні — усе яны адзначаны. — *Рэдкал.*

на жаніцьбу майму прадзеду Каятану. Імя майго дзеда Франціш. Ён памёр, калі мяне яшчэ на сьвецце ня было. Памятаю, што, яшчэ будучы малышом, я запытаў бабулю (удаву па Францішку): чаму наш дзед і прадзед мелі каталіцкія імёны? «У тых часы ня было ані праваслаўных, ані католікаў, а ўсе былі ўніятамі», — адказала бабуля.

Мой бацька, як найстарэйшы з усіх чатырох братоў, павінен быў бы стаць гаспадаром даволі вялікай гаспадаркі, але на прапанову дзядзькі Адама паехаў у Петраград. Дзядзька Адам быў нейкім там пісарам у царскіх канцылярыях. Пры дапамозе свайго дзядзькі мой бацька па некаторым часе навукі стаўся і бухгалтарам, і сакратаром. Па рэкамандацыі дзядзькі бацька атрымаў пасаду сакратара ў земскага начальніка, які жыў і меў сваю канцылярыю ў маёнтку Вянужжа, недалёка горада Дзісны. У той 1913 г. Дзісна была цэнтрам павета, жывым, рухлівым горадам. Трэба ведаць, што ў тых часы земскі начальнік гэта як закон быў вялікі памешчык і ўважаўся за царскага прадстаўніка.

Пасьля развалу імперыі і заканчэння Першай сусьветнай вайны бацька, будучы ўжо жанатым, вярнуўся на сваю бацькаўшчыну, у вёску Балбекі. Мама паходзіла з добра заможнай сялянскай сям’і. Калі, пасьля акупацыі Заходняй Беларусі, палякі пачалі арганізоўваць сваю польскую мясцовую адміністрацыю, мой бацька быў выбраны першым войтам нашай Германавіцкай гміны (як цяпер, то гэта сельсавет, толькі гміны былі большыя па абшары). Пасьля трох год работы быў звольнены, так як ня прыкладаў стараньяў быць добрым палякам. Пасьля вайтаўства акрамя дагляду гаспадаркі ў сваіх Балбеках пачаў займацца гандлем. У паблізкай большай вёсцы Шкунцікі, дзе была праваслаўная царква, добрая пачатковая школа ды нават і вадзяны млын, бацька адкрыў магазын, у якім павінны былі быць розныя тавары, пачынаючы ад папяросаў, а канчаючы цукрам і соляй.

У нашай сям’і было нас чацьвёра: тры браты і адна сястра. Па старшынству я быў другім. На сёння (сьнежань 2000 г.) у жывых толькі я. Польскую пачатковую школу наведвалі ў Шкунціках, якая была недалёка бацькавага магазына. Ад вёскі Балбекі, дзе жылі, адлегласьць — добрыя два кіламетры. Ясна, хадзілі пяшком, а ўвосень ці вясной, у паводку, гэта была вялікая праблема. У такія часы прыходзілася сядзець дома. Зімой, вельмі часта, бацька ехаў санкамі з канём і завозіў нас.

Польская пачатковая школа мела сем клясаў. У нашых Шкунціках было толькі пяць клясаў. І сёння добра прыпамінаюцца тых кур’ёзных гады, калі мы, вучні, пачыналі вучыцца, ня ведаючы ані слова польскай мовы. Толькі ў часе лекцый чулася польская мова самога настаўніка, а, асабліва ў пачатковых клясах, вучні сядзелі ціхонька ды пабойваліся, каб настаўнік чагосьці не запытаў [...].

Каб закончыць сем клясаў пачатковай школы, трэба было наведваць школу ў мястэчку Германавічы, а гэта ад нашых Балбек добрых пяць кіламетраў. Тады бацькі рашылі мяне і старэйшага брата вучыць далей, а таму

была нанятая для нас кватэра, бо кожны дзень хадзіць туды і назад пяць км зацяжка. Гэтая сямігодка месцілася ў прыгожым будынку-палацы памешчыка Шырана. Там цяпер ня толькі сярэдняя школа, але і музей Язэпа Драздовіча [...]

У школьным годзе 1931/32 падходзіла заканчэньне гэтай сямігодкі і для нашых бацькоў паўстала праблема, а што далей рабіць з сынамі: ці трымаць дома на гаспадарцы, ці пасылаць на далейшую вучобу. Найбліжэйшая дзяржаўная гімназія, якая знаходзілася ў Дзісьне, каштавала ў год 110 злотых, а гэта ў тых часы былі вялікія грошы для селяніна [...]. Былі розныя прапановы: трымаць дома на гаспадарцы ды памагаць бацьку ў яго гандлі ці паслаць у нейкую тэхнічную школу — здабыць канкрэтную прафэсію. Апошняя прапанова адпадала з увагі на поўны недахоп месц працы, так як палякі зусім ня дбалі пра «Усходнія крэсы», як яны называлі Заходнюю Беларусь. Канчаткова было пастаноўлена адправіць сыноў у Дзісьненскую гімназію [...].

Першая паездка ў Дзісну адбылася вясной, адразу па заканчэньні сямігодкі, па прычыне ўступных экзаменаў. Экзамены прайшлі паспяхова, і мы з братам вярнуліся дамоў, каб улетку добра папрацаваць на гаспадарцы. У часе летніх канікулаў 1932 г. шчыравалі ў полі і адначасна рыхтаваліся да паездкі ў гімназію. Тызень перад 1 верасня садзімся на добра наладзваны рознымі прадуктамі воз і са слязамі ў вачох пакідаем родную вёску [...].

У 1935 г., калі я быў у сёмай клясе, зусім нечакана бацькаў «бізнэс» быў камплетна знішчаны пажарам. У даволі вялікім доме акрамя магазыну была і добрая кватэра, у якой жыў млынар з сваёй сям'ёй (млын вадзяны быў недалёка дома). А трэба памятаць, што дзякуючы гэтаму магазыну мы змаглі паехаць у гімназію [...].

У 1935 г. у Польшчы быў выданы закон аб тым, што кожная гміна павінна выдаць дзеве стыпэндый ў год для здольных бяднейшых вучняў сярэдніх школ. Дзякуючы добраму знаёмству бацькі з гмінным начальствам я меў гэту гмінную стыпэндую, будучы ў сёмай клясе, і потым у апошняй, восьмай клясе. Вышыня стыпэндый была 100 злотых, а гэта бязмала хапала на аплату школы.

Вучні Дзісьненскай гімназіі ў бальшыні паходзілі з гэтай жа Дзісьненшчыны, Браслаўшчыны. З пункту гледжаньня этнаграфічнага пераважалі беларусы, але тут ёсьць гэта «але». Вучні-католікі, хоць бы паходзілі з беднай сялянскай беларускай сям'і, лічылі сябе палякамі. У гэтым быў вялікі ўплыў каталіцкага касьцёла і ксяндзоў. Пара гадоў я быў разам на кватэры з аднакласнікамі, каторы паходзіў зь вёскі з-пад Ёдаў. Часамі ў нас заходзіў спор на тэму нацыянальнасьці. На маё пытаньне, чаму ён лічыць сябе палякам, ён так адказаў: «Я ня лічу сябе палякам, але падаць у анкетах школьных мушу, інакш не атрымаю дапамогі ані ад гміны, ані ад ксяндза...» Праваслаўныя вучні бязмала ўсе падавалі сябе беларусамі. Такі часопіс, як «Калоссе», які ў той час выдаваўся ў Вільні, і іншае беларускае друкаванае

слова нармальна перадавалася з рук у рукі. З тых часоў мае добрыя сябры — Мілеця Андзілеўка, Мілеця Цытовіч, Адам Мацкевіч, Яшка Бабіч, Жэнька Сьпічонок, Аркадзь Качан і інш. не скрывалі сваёй беларускасці. Гімназія выдавала свой часопіс — «Наш глос», які выходзіў нерэгулярна. У гэтым часопісе на працягу пару гадоў былі друкаваныя лацінкай на беларускай мове ў апрацоўцы вучня М. Андзілеўкі песьні абрадных: з вясельля, хрэсьбін, дажынак, купальля. Пасля апошняй вайны М. Андзілеўка быў прафэсарам матэматыкі ў польскім унівэрсытэце ў Беластоку.

Варта падаць рэлігійную прыналежнасьць майго чацьвертага класа (1932/33, — першы год у гімназіі), а менавіта: рыма-католікаў — 13, праслаўных — 8, жыдоў — 6, караім — 1. Усяго 28.

Пры Польшчы для ўсіх маладых хлопцаў быў абавязак вайсковай службы. Набор нармальна праходзіў увосень. Кожную вясну дваццацігадовыя хлопцы (ахвотнікі маглі быць маладзейшыя) праходзілі праверку праз вайсковую камісію, якая для нашага раёна адбывалася ў мястэчку Лужкі. У той час у Лужках былі вялікія казармы, у якіх стацыянавалі войскі пагранічча. Мне давалося праходзіць гэтую камісію акурат перад матуральнымі экзаменамі.

У траўні 1937 г. усе хлопцы-кандыдаты ў войска з той ці іншай гміны праходзілі камісію ў той самы час. Пры камісіі вайсковай мусіў быць прысутным і вайт данай гміны. У праверачнай анкеце было пытаньне «нацыянальнасьць». Зразумела, я падаўся беларусам. Вайт гміны гэта «запісаў» сабе і пры першай сустрэчы з маім бацькам даў яму наганяй, кажучы: «Гміна давала твайму сыну стыпэндыю, чаму ж ён падаецца за беларуса, а не паляка...» Гэта доказ, што палякі стараліся апалячваць беларусаў усімі магчымымі спосабамі [...].

У траўні 1937 г. адбыліся апошнія матуральныя экзамены, якія закончыў я пасьпяхова. Лета правёў на рабоце пры гаспадарцы, а часамі гуляньнях ды сьвяточных фэстах з сваёй моладзьдзю. Можна сказаць, што гэта самы прыгожы кавалак жыцьця тых маладых гадоў. У пачатку верасьня 1937 г., маючы дармавы білет на праезд жалезнай дарогай да месца прызначэньня вайсковай службы, першы раз у сваім жыцьці саджуся на цягнік у Шаркоўшчыне і еду праз Вільню, Варшаву і да Быдгашчы, дзе маю адбыць год абавязковай службы ў польскай арміі. Абавязковая служба ў польскай арміі трывала 18 месяцаў. Але для тых, хто меў сярэдняю асьвету або ўжо пачатую вышэйшую, служба трывала толькі 12 месяцаў. Зноў ж, калі ў каго была сярэдня асьвета, служба таго адбывалася ў спэцшкалах, якія былі пры дывізіях. Школа такая называлася «подхоронжувка рэзэрвы». У ёй падрыхтоўваліся афіцэры, якія потым былі ў рэзэрве [...].

Асабіста ў мяне ў той час адно пытаньне не вылазіла з галавы: што ж буду рабіць па заканчэньні вайсковай службы? Праўда, дома пачалі справы наладжвацца на лепшае. Пасьля, калі зь вёскі ўсе будынкі былі перавезены на новы хутар, мае дамашнія, а асабліва брат Ванька, пачалі будаваць новы

дом у Шкунціках на месцы згарэлага ў 1935 г. У м. Германавічы была каапэратыва — магазын розных тавараў, закладзены настаўнікамі сямігодкі, які я наведваў раней і які рабіў надзвычай добры бізнэс. Калі нашы закончылі будову дома ў Шкунціках, то была адкрыта філія германавіцкай каапэратывы. Кіраўніком гэтай філіі становіцца наш бацька, прадаўшчыцай — сястра Ларыса. З дому прыходзілі да мяне сыгналы, што пасьля вайсковай службы я змагу працягваць вучобу далей.

Але за пару месяцаў перад заканчэньнем службы ў Быдгашчы ў школе паявілася абвэстка: «Калі хтосьці з падхаронжых жадае пасьля заканчэньня гэтай пайсьці ў школу для пастаянных афіцэраў, просьба замальдавацца ў канцэлярыі». Асабіста я гэтай абвэстцы вялікай увагі не прыдаў, бо беларусаў ды праваслаўных, напэўна, ня прынялі б. Чаму так сталася, я ня ведаю да сёньня. Службовы афіцэр школы кліча мяне і кажа: «Камандант школы хоча гаварыць з табой». Звычайна сам камандант вызываў да сябе на гутарку, калі падхаронжы зрабіў штосьці кепскае, парушыў школьны рэгулямін. Аказваецца, ён у мяне адразу спытаўся, ці не жадаў бы я пайсьці ў школу для пастаянных афіцэраў, ды пры гэтым пахваліў мяне, што я добры вучань. Я яму на гэта адказаў коротка, што я як беларус і праваслаўны ня маю ніякіх шансаў быць туды прынятым. А ён на гэта кажа, што калі я дам згоду, то ён пастараецца дапамагчы, каб я быў прыняты. Я ня ведаю чаму, але я даў згоду.

Яго дапамога аказалася не пустой гаворкай, бо я быў прыняты ў афіцэрскую школу для сталай службы ў польскай арміі. Навіна гэтая хутка дайшла да маіх бацькоў. Бацька нібы і задаволены быў, а мама — катэгарычна не. Але я راشыў здабываць чын афіцэрскі.

Школа для афіцэраў пяхоты знаходзілася ў м. Каморава, недалёка ад Варшавы. Там былі кашары, многа двухпавярховых мураваных будынкаў, у якіх калісьці памяшчалася цэлая дывізія царскай пяхоты, каб быць недалёка бунтароў-палякаў, пражываючых у Варшаве.

Вядома, што дысцыпліна там мусіла быць. На пачатку было больш тэарэтычных заняткаў, чым практычных на палях-палігонах. Але калі запахла вайной зь Нямецчынай, то стала наадварот — больш заняткаў практычных. Калі пачалася вайна ў 1939 г., я і яшчэ адзін падхаронжы былі высланыя ў Ліду, дзе пры палку пяхоты арганізавалася перашкаленьне падафіцэраў з рэзэрвы. Часта гэта ўжо былі добра стараватыя дзядзькі, а часамі нават і калекі — даўно ж былі ў войску. Зразумела, што з гэтага перашкаленьня нічога не атрымалася, так як 17 верасьня 1939 г. савецкая армія прыйшла Гітлеру на дапамогу і пачала займаць Заходнюю Беларусь. Камандзірам перашкаленьня падафіцэрскай групы быў салідны чалавек — маёр арміі. Усім змабілізаваным падафіцэрам адразу ён сказаў, каб забралі чамаданчыкі ды спакойна адправіліся ў свае дамы. Нас — інструктараў, двух падхарунжых і некалькі старых служакаў падафіцэраў забраў у сваю вайсковую машыну і паехаў на поўнач, у старану Літвы. Даехаў да Аранаў на літоўскай граніцы

і затрымаўся ў кашарах КОПу (Корпус аховы пагранічча). У гэтым КОПе ў вайсковых магазынах яшчэ было шмат прадуктаў, уключаючы алкагольныя напіткі і табачныя прадукты. Усё гэта раздавалі жаўнерам.

У гэтых кашарах наш апякун-маёр згубіўся. Тут жа зусім нечакана я сустрэў добрага сябру з Дзісенскай гімназіі Сярожку, які быў змабілізаваны і ў гэтай суматосе таксама «згубіўся». Абое мы былі вельмі задаволеныя. Што нам рабіць далей — было відаць выразна, а гэта пяшком ісьці дамоў. Так мы пачалі падарожжа ў паўночна-ўсходнім напрамку, на Вільню. На дарозе, такіх, як мы, аказалася шмат. На другі дзень нашага падарожжа мы сустрэлі савецкіх жаўнераў, якія паволі ехалі машынай у адваротным нам напрамку. Адзін зь іх, старэйшы, зьвярнуўся да мяне, назваўшы маладым афіцэрам, так як я быў адзеты лепш, чымсьці рэшта жаўнераў. Даходзячы бліжэй да Вільні, адзін з такіх, як і я, але які ішоў у адваротным кірунку, затрымаў мяне і папярэдзіў, каб быў асьцярожны, бо ў Вільні савецкія вайскоўцы пачалі «хапаць» афіцэраў ды іншых добра адзетых жаўнераў: садзяць у машыны і кудысьці адвозяць [...].

Калі мы даехалі да Круляўшчызны, аказалася, што трэба будзе даволі доўга чакаць на цягнік да Падсвільля. Тут здарыўся выпадак, якога я не забываю. Увечары я шпацыраваў каля станцыі пры слабенькім электрычным свеце, калі да мяне падыйшоў савецкі афіцэр. Я палічыў яго афіцэрам, бо быў ён даволі добра адзеты. На гэтай станцыі жаўнераў савецкай арміі кругом было многа. Гэты афіцэр пачаў распытавацца ў мяне аб жыцці пад Польшчай, хто я, дзе вучыўся, што пляную рабіць. Я яму гаварыў праўду, так, як яно было. Трэба прызнацца, што ў мяне была добрая сымпатыя да ўсяго савецкага. Яшчэ будучы ў гімназіі, мы (маю на ўвазе вучняў-беларусаў) захапляліся радыёвымі перадачамі зь Менску, скуль часьценька падаваліся беларускія народныя песні ў выкананьні добрых ансамбляў. Ды ўрэшце ж — там была «вольная» Беларусь. Добрая савецкая прапаганда рабіла сваё... Гэты афіцэр гаварыў ціхенька і часта аглядаўся на бакі. Калі мы адыйшлі ў бязмала цёмнае месца, ён мне сказаў наступнае: «Да, я замечваю, што вы всё-такі не понимаете, что мы вам принесли... эта система — это ужас...» І ў канцы даў мне параду: «Молодой парень, как вернешься домой, не валий дурака, а сразу устраивайся на какую-либо работу...» Гэту яго параду я вельмі добра запамятаў [...].

Вярнуўшыся дамоў, я меў на ўвазе параду афіцэра. Па некалькі днях адпачынку накіраваўся ў гміну, у Германавічы свае, ды зьвярнуўся да інспэктара над школамі з просьбай аб рабоце — быць настаўнікам. Трэба зазначыць, што адміністрацыйны падзел у гэты час яшчэ быў «польскі». Савецкая сыстэма сельсаветаў і раёнаў была ўведзена толькі ў пачатку 1940 г. У гэтых Германавічах мне пашанцавала, бо тымчасовым інспэктарам над школамі быў мой колішні настаўнік. Ён мне даў сьпіс школ, дзе патрабуюцца настаўнікі. Недахоп выкладчыкаў быў вялікі, бо многія настаўнікі-палякі ў час канікалаў ехалі ў сваю Польшчу і па прычыне вайны вялікая большыня



зь іх ужо сюды не вярнуліся. Я выбраў пачатковую школу (чатыры клясы) у вёсцы Барсукі, якія былі ад майго дому ня больш двух кіламетраў. Афіцэрсства маё пайшло ў няпамяць, і я станаўлюся настаўнікам. Першая інструкцыя для настаўніка была такая: вучы на якой хочаш мове—беларускай, польскай ці расейскай, падручнікі ўжывай, якія маеш ці якія здабудзеш. У мяне ня было ніякіх падручнікаў. У даным выпадку я атрымаў добрую дапамогу ад ведамага беларускага навукоўца-патрыёты Янкі Пачопкі. У яго была добрая беларуская бібліятэка. Ён узнагародзіў мяне некалькімі добрымі беларускімі падручнікамі і чытанкамі. Работа ў школе ў мяне пайшла адразу добрым ходам. Барсукі і навакольныя мясьціны — гэта быў вельмі добры раён. Як бацькі, так і іх дзеці дбалі аб школу. Заняткі вяліся на дзеве зьмены: рана — другая і чацьвёртая клясы, а па абедзе — першая і трэцьця. Я звяртаў асаблівую ўвагу на матэматыку і беларускую мову. Рэзультат гэтага быў такі, што калі з маёй школы чатырохкласьнікі пайшлі ў пятую клясу ў Шкунцікі, то ўсе былі выдатнікамі па матэматыцы і беларускай мове.

Стаўся адзін выпадак, што вывеў маю школу ў лік найлепшай пачатковай у Шаркоўшчынскім раёне. У студзені 1941 г., у час вялікай зімовай буры, школу неспадзявана наведваў школьны інспэктар раёну Вячаслаў Катовіч. Ён быў запраўды заскочаны, калі застаў стопрацэнтковую прысутнасьць вучняў другой зьмены. Такая ж прысутнасьць была і на першай зьмене. Перад прыездам у маю школу гэты інспэктар наведваў дзеве школы, якія былі закрытыя па прычыне буры. Аб гэтым выпадку сп. Катовіч гаварыў потым на канфэрэнцыі ўсіх настаўнікаў раёна.

У 1941 г. у часе летніх канікул я плянаваў паехаць у Баранавічы на спецыяльныя курсы настаўнікаў для павышэньня кваліфікацыі. Справа гэта аказалася ня так прастай, як мне думалася. Кандыдат на гэтыя курсы мусяў быць правэраны праз НКВД. Правяраў мяне энкавэдыст-грузін Лазебнікаў. Замест дазволу на курсы ён стаў рабіць захады перад загадчыцай раённага адзьдзелу адукацыі Стэльмахавай, каб тая мяне зусім звольніла з настаўніцтва. Зразумела, што тут мне пашкодзіла афіцэрская школа. Стэльмахава была таксама партыйная, але запраўды асоба высокай культуры. Асабіста мяне яна сказала, што пакуль яна тут загадвае, ніякага звальненьня ня будзе.

Калі пачалася вайна, калі Гітлер дня 22 ліпеня 1941 г. атакаваў Савецкі Саюз, маё жыццё і праца сталі часта мяняцца, прыходзілася шмат што рабіць і шмат дзе бываць.

У часы летніх канікул 1941 г. я часта наведваў Глыбокае, дзе беларусы пачыналі арганізаваць сваю адміністрацыю. Чагосьці канкрэтнага дабіцца ад нямецкіх ваенных уладаў было ня так проста. Пачатковыя нямецкія ўдачы на фронце замуцілі ім галовы, і яны спадзяваліся, што яшчэ пара месяцаў і вайна кончана, а яны гаспадары над усім і ўсімі. Падзел адміністрацыйны за часоў нямецкай акупацыі быў мяшаны. Уплыў палякаў на нямецкія вайсковыя ўлады быў паважны, а гэта праз перакладчыкаў, сярод якіх было шмат палякаў. Сельсаветы былі зліквідаваны, а вярнуты гміны

польскіх часоў, але раёны засталіся. Галоўнае начальства на наш раён як нямецкае, так і беларускае знаходзілася ў горадзе Глыбокае. Глыбоцкі школьны інспэктарат выклікаў мяне і даручыў мне школу ў Ямне, гэта даволі далекавата ад мяне. Ямна знаходзіцца каля Стэфанполья, па дарозе з Германавіч на Дзісну, недалёка ракі Дзісенкі. Ямна — вялікі школьны абсяг з добрым вялікім будынкам школы, дзвюма вялікімі класамі. Перад вайной там працавалі чатыры настаўнікі. Аднаму там працаваць было не па сілах. Школьны інспэктар даў дазвол шукаць памочніка сярод трохі адукаваных мясцовых жыхароў. Такую дапамогу я знайшоў, жанчыну, якая пазней стала добрай настаўніцай. У Ямне я адбыў школьны 1941/42 г. і больш туды не вярнуўся.

Беларусы прыкладалі шмат старанняў, каб атрымаць ад немцаў дазвол на арганізацыю беларускіх вайсковых адзінцаў. У той час гэнэральны камісар Беларусі гэнэрал Кубэ даў такі дазвол, але гэты дазвол ня быў узгоднены з Бэрлінам, з Розэнбэргам ці Гімлерам. Каб тварыць вайсковыя адзінцы, у першую чаргу трэба мець кадры — афіцэрскія і падафіцэрскія. У Менску былі арганізаваныя першыя афіцэрскія курсы, на якія я быў пакліканы ў пачатку жніўня 1942 г. На курсах аказалася прыблізна палова афіцэраў старэйшага веку — гэта былі афіцэры царскай арміі. Курсы ўзначальваў гэнэрал Франціш Кушалёў. У той час ён яшчэ быў маёрам. Стаўленьне ўсіх да курсаў было пазітыўнае, вычуваўся добры настрой. Праводзіць такія курсы было ня так проста, бо нямецкія вайсковыя ўлады глядзелі на гэта абыякава, ніякай дапамогі не аказвалі. Беларусы мелі толькі дазвол на паперы ад гэнэральнага камісара Кубэ, і больш нічога. Афіцэрскія курсы так-сяк закончыліся. Пачаліся на мясцох курсы для падафіцэраў. Я быў накіраваны, з старэйшым афіцэрам Садоўскім, праводзіць падфіцэрскія курсы ў Браславе [...].

Для курсаў у Браславе была адпушчана частка нейкага будынку. У значаны час зьявілася каля сарака падафіцэраў былой польскай арміі. Гэта былі ў вялікай большыні добра нацыянальна сьведомыя хлопцы і добра падрыхтаваныя падафіцэры. Цяжкасьці ў правядзеньні гэтых курсаў былі вялікія. У першую чаргу трэба было мець закатараваньне, правіант, не гаворачы аб умундараваньні і такім-сякім узбраеньні. Мясцовыя ўлады, як нямецкія, так і беларускія, наогул ня былі паінфармаваныя аб гэтых курсах. Вельмі добрую дапамогу ў арганізацыі курсаў аказалі мясцовыя актывісты-беларусы. Па заканчэньні курсаў і арганізатары іх і курсанты раз'ехаліся па сваіх дамах. Дазволеная камісарам Кубэ арганізацыя Корпуса беларускай самааховы засталася толькі на паперы, бо далей курсаў афіцэрскіх і падафіцэрскіх больш ужо нічога не рабілася.

У канцы лістапада 1942 г. я пачаў працаваць у Глыбокім у акруговым адзінстве Беларускай народнай самапомачы (БНС) заступнікам старшыні і сакратаром. Старшынёй быў Нікандра Мядзейка. Гэта арганізацыя рабіла шмат добрага для беларускай справы ўва ўсіх галінах нацыянальнага

беларускага жыцця. Але і тут у кожнай, нават дробнай справе трэба было мець давол ад немцаў, а бяда ў тым, што некаторыя немцы на нянемцаў глядзелі як на «унтэрмэншаў» [...].

У пачатку 1943 г. я пераехаў у Вялейку, каб пачаць працу пры СД. Адразу ўбачыў, што сам адзін многа я тут ня змагу зрабіць. На маю просьбу даў згоду прыехаць да мяне мой добры сябра з гімназіі Яшка на функцыю перакладчыка. Ён ведаў нямецкую мову вельмі добра. Аб гэтай працы можна было б шмат гаварыць, але магу сказаць тое, што мы ўдваіх прынеслі і зрабілі шмат добрага для нашых людзей. Пры гэтым адзьзеле СД у Вялейцы працаваў немец, маючы высокую пазыцыю. Ён ведаў так-сяк расейскую мову, і, калі даведаўся, што я ведаю расейскую, ён стаў маім проста сябрам, яго настаўнікам расейскай мовы. Я сам ня ведаў і сёння ня ведаю вельмі добра расейскай мовы, але ў параўнаньні зь ім я быў «прафэсар». Пры помачы яго нам удавалася не аднаго арыштаванага, нявіннага звольніць з турмы. Быў такі выпадак: раненька да мяне завітала трох сялян аж з-пад Докшыц. Яны казалі, што мне крэўныя па лініі майго дзеда, бацькі мамы, а факт, што мой дзед паходзіў з-пад Докшыц. «Што вы хочаце, дзядзькі?» — я пытаю. Адказ просты — з нашай вёскі немцы арыштавалі 15 чалавек і павезлі ў Вялейку ў турму. Яны чулі, што я магу дапамагчы. Я пайшоў у канцэлярыю да свайго немца і першае, што спраўдзіў ён, што — так, больш як 15 чалавек з-пад Докшыц сядзяць тут у турме. Якая валакіта і мітусня была ў гэтай справе, але к вечару ўсе арыштаваныя былі на волі. Гэныя людзі былі арыштаваныя за сувязь з партызанымі, ясна, па злоснаму даносу, і такія людзі маглі быць адпраўлены на той сьвет [...].

На просьбу афіцэраў батальёна мне быў дадзены давол мець бяседыгутаркі з яго жаўнерамі. Праводзіў я свае гутаркі ў групах па 20–30 жаўнераў. Тэму гутаркі выбіраў сам. Ясна, гэта былі тэмы бягучыя, нацыянальныя справы-праблемы. Гэтымі гутаркамі ўсе былі задаволеныя [...].

У сваіх выступленьнях-гутарках я гаварыў толькі аб беларускіх справах, нямецкіх ніколі ня крагаў. Рэзультат гэтага быў такі, што аднаго разу выклікае мяне на гутарку кіраўнік адзьзелу прапаганды і культуры пры Вялейскім гэбітскамісарыяце. Гэта быў, відаць, добра адукаваны і культурны немец, гаварыў ён даволі добра па-расейску. У кароткай гутарцы ён мне задаў пытаньне: «Да, вы хораша гаворыце, но почему вы никогда не вспоминаете нашей немецкой партии, нашего вождя Гитлера, который вас освободил?..»

30 чэрвеня 1944 г. мы пакінулі Вялейку, бо савецкія войскі хутка пасоўваліся на захад, а немцы хутка адступалі. Першы пункт затрымкі для працаўнікоў СД і для 13-га батальёна меў месца ў Прусіі (Ортэльбург). Тут адбылося незвычайнае здарэньне. Дзьева кампаніі 12-га батальёна ў поўным складзе пайшлі ў лес, каб ваяваць і супроць чырвоных, і гітлераўцаў. Гэтай справы, здаецца, да сёння ніхто добра ня дасьледаваў. З гэтага Ортэльбурга пачаўся рассыл нашых людзей у Нямеччыну, зразумела, на работу. Тут ізноў мне пашанцавала, бо ў рассылцы людзей на працу ў Нямеччыну вялікую

ролю адыгрываў мой «добры» немец з часоў Вялейкі. Ён мне адразу сказаў: «Выбірай, куды хочаш, накірую цябе — ды парадзіў: — дзесьці на поўдзень будзе найлепш». Маючы патрэбныя паперы і білет, адправіўся я цягніком у Лінц, прыгожы горад над ракой Дунай у Заходняй Аўстрыі. Едучы ў Лінц, я меў перасядку ў Вене.

У той час, калі я чакаў на наступны цягнік да Лінца, праз рупары паведамлілі аб замаху на жыццё фюрэра Гітлера. Моцна гучала: «Гітлер жыве! Хайль Гітлер!» Прыехаўшы ў Лінц, адразу мусіў замальдавацца ў адзядзеле працы (арбайтсамт). Каля Лінца было многа фабрык, якіх прадукцыя накіраваная была толькі для вайны. На гэтых фабрыках былі дзсяткі тысяч «остарбайтэраў», работнікаў з Усходу. Найбольш было з Украіны. Я атрымаў накіраваньне ў адзін з большых лягераў для «остарбайтэраў» у якасьці перакладчыка пры галоўнай канцылярыі кіраўніцтва лягеру. Было ўлічана маё даволі добрае веданьне нямецкай мовы, ды польскай і расейскай... Праца была лёгкая. Кіраўніком гэтага вялікага лягеру быў былы афіцэр вэрмахту, паважны інвалід (быў ранены на Усходнім фронце на тэрыторыі Беларусі). Даволі добра арыентаваўся ў палажэньні ў Усходняй Эўропе. Гаварыў, што ён па лініі маткі блізка крэўны Гітлера, але ненавідзеў яго.

У канцы верасня 1944 г. я атрымаў «вызаў» у беларускі афіцэрскі зборны пункт у Бэрліне з дапёскай гэнэрала Кушала: «Прыежджайце, вы тут будзеце патрэбныя». Адразу прыняў дэцызыю ехаць, бо я тады ж быў адзінока ды яшчэ малады, меў толькі 28 годзікаў. У пачатку кастрычніка быў ужо ў Бэрліне. Адразу замальдаваўся на Вайсэнзэ, дзе мясьціліся канцылярыі БЦР (Беларускай цэнтральнай рады). Накіраваны быў на Ліхэнэрштрасэ, дзе ў школьных будынках было добрае месца для беларускіх афіцэраў і падафіцэраў. Тут ўжо беларусы займалі пара вялікіх пакояў. У пакоі, дзе я мясьціўся, было каля дваццаці чалавек. Мой ложка быў побач з ложкам Аляксандра Крота, пазьнейшага мітрапаліта БАПЦ у Амэрыцы. У той час ён не выглядаў, прынамсі ў маіх вачах, на будучага вялікага сьвятара. Нашае жыццё тут было незайздроснае. Ніхто нічога чагосьці канкрэтнага не рабіў, толькі поўзалі па рэстаранах Бэрліна, шукаючы месца, каб за найменшую колькасць прадуктовых марак так-сяк пад'есці. Выглядала і тут штосьці падобнае на тэя афіцэрскія курсы ў Менску. Немцы далі дазвол зьбіраць людзей, а больш нічога канкрэтнага. Вельмі часта ночы праводзілі ў бункерах, бо горад аліянты бамбілі. Асабіста мне не давлялося доўга прагульвацца па Бэрліне. Гэнэрал Кушаль паклікаў мяне ў сваю канцэлярыю, якая знаходзілася пры БЦР на Вайсэнзэ і запрапанаваў мне функцыю быць яго ад'ютантам. Зразумела, я згадзіўся. Тут можна было мець працы ўдоволь. Першай маёй задачай было шуканьне нашых былых вайскавікоў, былых жаўнераў Краёвай абароны, якія маглі дзесьці апынуцца ў Нямеччыне [...].

Галоўным начальнікам вайсковага адзядзелу пры БЦР быў гэнэрал Канстанцін Езавітаў, а яго падуладным гэнэрал Франціш Кушаль. Ад'ютантам Езавітава быў лейтэнант Аляксей Грыцук, зь якім я быў у добрых,

сяброўскіх адносінах. У адзьзеле працавалі дзьве сакратаркі, якія заўсёды мелі працы ўдоваль, бо чаго-чаго, а паперы псавалася многа. Гэтыя нашыя высокапастаўленыя вайскавікі — Езавітаў і Кушаль — у той час былі ў вельмі дрэнных адносінах паміж сабой — яны не гаварылі паміж сабой, а канцылярыі іх былі толькі праз вузенькі калідорчык, адна напраціў другой. Розныя справы, а іх было шмат, палагоджвалі на пісьме праз ад’ютантаў.

Сытуацыя і настрой у Бэрліне шторыз пагаршаліся. Па загаду «остміністра» Беларуская цэнтральная рада рыхтавалася да выезду, а куды? 6 лютага 1944 г. БЦР пакідае Бэрлін. Цягнік накіроўваецца на захад, а гэта ўзнімае настрой сярод пасажыраў. 11 лютага 1944 г. цягнік затрымаўся ў малым гарадку Гэкстэры ў Вестфальліі. З намі было пара «апекуноў» — немцаў з Остміністраўства, і яны заявілі, што тут наша месца. Усяго прыехала нашых людзей, здаецца, па-над 30. У бальшыні — работнікі БЦР, але некаторыя былі з жонкамі. У вайсковым адзьзеле БЦР гэн. Кушаль з афіцэраў пакінуў мяне і Аляксея Васіленю. Сам гэн. Кушаль паехаў у «брыгаду Зінглінга», а гэн. Езавітаў застаўся ў Бэрліне. І так наша праца для беларускай справы, пачагая ў часы нямецкага паходу на ўсход, прышла да сумнага заканчэння. Наступіла поўнае безпрацоўе, няпэўнасьць і чаканьне, але чаканьне няведама чаго. Жажлівая вайна падыходзіла да заканчэння. Выглядала, што на дарагую бацькаўшчыну ў бліжэйшым часе ня прыдзецца вярнуцца, бо вярочацца да бальшавікоў — гэта было б тое самае, што самому сабе выносіць сьмяротны прысуд.

Маючы час да разважаньня, мы прышлі з сябрам Васіленем да высновы, што пасья заканчэння вайны нам прыдзецца кудысьці эміграваць. Кудысьці выязджаць аднаму будзе кепска. Трэба мець свайго спадарожніка, а карацей кажучы — трэба ажаніцца тут, пакуль яшчэ ёсьць свае дзяўчаты. Так я дагаварваюся з сакратаркай нашага вайсковага адзьзелу Жэняй, а капітан Васіленя дагаварваецца з сваёй сымпатыяй. Мая сяброўка — праваслаўная беларуска родам з Беластока. І сакавіка 1945 г. гарадзкі судзьдзя Гэкстэра, у спэцыяльна да гэтага прызначанай прыгожай залі, нас, дзьве пары, «абвянчаў». Нават такое-сякое вясельле адбылося, бо на гэту аказыю мы атрымалі экстра-купоны на ежу і нават на віно [...].

Вялікая тройка (Рузвэльт, Чэрчыль і Сталін) на канфэрэнцыі ў Ялце падзялілі Эўропу, перадусім Нямецчыну. Саксонія, дзе мы аселі, адыходзіла ў савецкую зону. Таксама было пастаноўлена, што ўсе грамадзяне СССР павінны вярнуцца дамоў, грамадзяне былой Польшчы маюць права выбраў — вяртацца дамоў ці заставацца на Захадзе. Зразумела, мы, як былыя грамадзяне Польшчы, застаемся на Захадзе...

Пачынаецца шуканьне дарогі на Захад. Я з сябрам Валодзем едем у амэрыканскую камандатуру на наш раён. Там атрымоўваем патрэбную інфармацыю. Тыя, хто не жадае заставацца пад савецкай акупацыяй, павінны прыехаць у м. Гэтштэт, дзе арганізуецца лягер для такіх, а пазьней будзе цягнік, які адвядзе ўсіх на Захад [...].

На ўсход ад лягера Шлайснайм, у бок Чэшскай Рэспублікі, у мястэчку Остэргофэн быў арганізаваны лягер ДП, у якім жылі толькі беларусы. Там пачала выходзіць тыднёвая газета «Бацькаўшчына». Рэдактарам яе быў др. Станіслаў Станкевіч, па настойлівай просьбе якога я пераехаў у Остэргофэн, каб адразу пераняць функцыю адміністратара «Бацькаўшчыны». Зразумела, што ўсе такія грамадзкія функцыі былі бязплатныя. Гэтая функцыя ўзваліла на мяне шмат работы. У тых часы на выдаванне газэты ці часопісу трэба было мець дазвол — ліцэнзыю ад акупацыйных амэрыканскіх уладаў (у амэрыканскай зоне). Яна дазваляла і купіць паперы. На аплату паперы, друкаванне і рассылку газэта мусіла мець свае грошы. Акурат зьбіраньне іх і было работай адміністратара. Праўда, у лягерах у большыні людзі не мелі работы. Але, нягледзечы на цяжкасьці, «Бацькаўшчына» выходзіла рэгулярна — штотыднёва.

У кастрычніку да функцыі адміністратара газэты прыдалі мне функцыі сакратара Беларускага нацыянальнага камітэту ў амэрыканскай зоне. Дадалася й функцыя каманданта лягернай паліцыі. У канцы кастрычніка 1948 г. мусіў адбыць двухтыднёвыя курсы камандантаў паліцыі ДП-лягероў. Курсы адбываліся ў г. Штутгарце. Жонка прэзыдэнта Рузвэльта Элеанора наведвала гэтыя курсы. Ад імя ўсіх курсантаў я меў гонар яе вітаць.

У чэрвені 1949 г. усе беларускія лягеры ў амэрыканскай зоне былі ліквідаваны, а жыхары іх пераведзены ў адзін вялікі лягер у вялікія казармы ў г. Розэнгайм, на поўдзень ад Мюнхэна. Адрозьніваў пераезд туды я рашыў рыхтавацца да эміграцыі — выехаў у горад Ульм на трохмесячныя курсы ангельскай мовы. Разам са мной на гэтых курсах былі сябры: Антось Адамовіч, Чэслаў Ханяўка і Янка Цупрык. Курсы былі пастаўлены на вельмі добрым узроўні, і курсанты здабылі добрыя падставы ангельскай мовы.

У кастрычніку 1949 г. у Розэнгайме адбылася IV сэсыя Рады БНР. На гэтай сэсыі дасюлешні скарбнік Рады БНР Сымон Кабыш (Сымон Кандыбовіч) перадаў мне гэту функцыю, якую я маю да сёньняшняга дня без перапынку.

Жыцьцё ў лягерах ДП ня было зайздросным, асабліва калі браць пад увагу памяшканьні. Часта ў адным пакоі жылі па дзьве сем'і. Але, нягледзячы на няўзгоды і цяжкасьці, ніякіх нараканьняў ня было, а ведама чаму: калі табе кепска тут, то езь дамоў. Галоўны клопат быў, як, дзе і калі ўладзіцца на сталае жыцьцё. Хоць паволі, але пачалася эміграцыя ў краіны вольнага заходняга сьвету. У першую чаргу меліся на ўвазе ЗША, Канада, Аўстралія, а нават і Бразылія, Аргэнтына. Амэрыканскі ўрад і Кангрэс добра бачылі, што ЗША павінны дапамагчы ў разьмяшчэньні ўцекачоў, пражываючых у ДП-лягерах Нямеччыны. Пасьля доўгіх дэбатаў Кангрэс прыняў «Акт ДП», падпісаны прэзыдэнтам Трумэнам, ён стаў законам, які даваў права прыняць у Амэрыку 500 тысяч уцекачоў зь Нямеччыны.

Зразумела, каб атрымаць дазвол на выезд у ЗША, трэба было прайсьці амэрыканскую спэцкамісію, якая правярала фізычны стан кандытата ды і



палітычнае мінулае. Кандыдат на выезд мусіў таксама мець ужо забяспечаную кватэру і месца працы. На апошнія два патрабаванні камісія, відаць, ня зьявртала асаблівай увагі, а гэтаму — добры прыклад з майго асабістага жыцця. Др. Янка Станкевіч, які быў ужо ў Амэрыцы, у Нью-Йорку, прыслаў мне адрас кватэры і фірмы, дзе я магу мець працу. Калі я прыехаў у Амэрыку 21 сьнежня 1950 г., затрымаўся на Манхэтэне — 325 іст 100 стрыт. Адрасы, прысланыя мне др. Станкевічам, былі фікцыйныя — толькі для камісіі іміграцыйнай у Нямеччыне. Напрыклад, фірма, якая мелася мне даць працу, ужо некалькі гадоў наогул не існавала — адрас яе быў узяты з старой, неактуальнай тэлефоннай кніжкі. У пасьяваенны час уладзіцца на работу ў ЗША ня было так простаю справай. У вялікай большыні фабрыкі працавалі для вайны, а для пераходу на іншую прадукцыю быў патрэбен час. Тады на 86 вуліцы (Манхэтэн) была нямецкая агенцыя працы, і дзякуючы ёй я хутка ўладзіўся на прадпрыемства, дзе галоўнымі кіраўнікамі былі немцы. Фабрычка гэта, «Карп мэтал Ворк», была ў Брукліне.

У час вайны і адразу пасля яе ў ЗША была вельмі актыўная камуністычная партыя. Яе першы сакратар раз'язджаў добрай лімузынай з шафёрам і асабістымі ахоўнікамі. Як цяпер стала ведама, праца камуністычнай партыі ў ЗША была фінансавана мільёнамі даляраў, якія «ахвяроўвала» Масква. На фабрыцы, дзе я ўладзіўся, была рабочая пракамуністычная юнія. Новапрыняты рабочы пасля трох месяцаў працы мусіў абавязкава ўступіць у гэту юнію. Такі дагавор працоўных з прадпрыемствамі ў той час быў нармальны. Я заявіў, што я ўцёк ад камуністаў не на тое, каб, прыехаўшы ў Амэрыку, падтрымліваць камуністаў праз аплату юнійных складак. Галоўны супэрінтэндант-немец угаварваў мяне, каб я застаўся працаваць, аднак я гэту фабрыку пакінуў. Раней я ўжо ведаў, што недалёка ад Нью-Ёрку, у Стамфордзе, штат Канэкцікут, жыву мой сябра з Дзісенскай гімназіі Аўген Протас. Я навязаў зь ім сувязь, у хуткім часе пераехаў у Стамфорд і ўладзіўся ў фабрыцы, дзе і мой сябра працаваў. У пачатках праца не належала да лёгкіх, але ненайгорш платная ды даволі пэўная, бо гэта была ведамая, добрая кампанія — «Пітніў-Боўс». Апошнія шэсьць гадоў работы ў гаспадарчым адзьдзе я быў фурманам, мог хадзіць пад гальштукам. Бязмала пасля трыццаці гадоў працы, 1 лютага 1980 г., пайшоў на пэнсыю.

Але... у гэтым Стамфордзе 20 сакавіка 1952 г. жонка Жэня нарадзіла сына Аўгена, а 30 мінут пасля нараджэньня яго сама адыйшла ў вечнасьць. У той час, калі толькі пачалося нармальнае жыццё, такое няшчасьце нялёгка было перажыць. Сам застаўся з двума малымі дзецьмі: дачцэ Ларысе было пяць гадоў, а сыну Аўгену — адзін дзень. У гэтай вельмі дрэннай сытуацыі я атрымаў запраўды добрую дапамогу ад мясцовай амэрыканскай жаночай арганізацыі. Трэба было зьмірыцца з здарыўшайся бядой і думаць аб далейшым жыцці. Зусім прыпадкава я даведаўся, што ў г. Вустэр, штат Масачусэтс, жыве з сваім бацькам Люба Пронька, якую я добра ведаў з дому — Шаркоўшчынскага р-ну. Навязаў з ёй лучнасьць, і на маю прапанову



яна згадзілася выйсьці замуж за мяне, удаўца. 18 кастрычніка 1953 г. адбыўся наш шлюб у Беларускай аўтакефальнай царкве ў Нью-Ёрку. Абрад вячаньня выканалі уладыка Васіль і айцец Віктар Войтэнка.

Жыцьцё сямейнае і праца па лініі грамадзкай пайшлі нармальнай дарогай. У 1955 г. на суполку з спадарствам Галякамі купляем двухфамілійны дом. З Любай нажылі дзьве дачушкі: у 1954 г. нарадзілася Маргарыта, а ў 1957 г. — Юлья. Памяшканьне, дзе мы жылі, было ўжо замалое. 5 чэрвеня 1958 г. мы самі, бяз ніякай суполкі, купілі двухфамілійны дом на дзьве кватэры, у якім на першым паверху была вялікая кватэра, на другім малая. Гэта малая была зданая пад рэнту. Пры доме быў добры сад і агарод, які мы заўсёды выкарыстоўвалі для вырошчваньня рознай агародніны.

Маючы чацьвёра дзецей школьнага ўзросту, трэба было зараньня думаць ня толькі аб іх узгадаваньні, але і аб іх адукацыі. Усе нашыя намаганьні і стараньні накіроўвалі, каб усім дзецям даць вышэйшую асьвету. У той час і ў недалёкай будучыні чалавек бяз вышэйшай адукацыі не меўся б лёгка. Хаця мая заробная плата на фабрыцы ня была найгоршай, але правесьці праз каледж чацьвёрку было зацяжка. У 1954 г. акрамя фабрычнай працы я пачынаю свой бізнэс — маляванне дамоў нагонкі і ўнутры. Гэта рабілася пасья фабрычнай працы, у час канікул ды і ў святачныя дні. Улетку звычайна я меў некалькі работнікаў, часта гэта былі студэнты. Ад 1954 да 1984 г. было вынанана 570 работ. Дзякуючы гэтаму ў нас ня было праблемаў у аплаце за навуку сваім студэнтам, а былі ж гады, 1975 і 1976, калі адначасна ў каледжы вучылася па трое. Трое закончылі Конэкцікут Стэйт Юнівэрсіты і адна — Брыджпорт Юнівэрсіты. Здаецца, што мы, я і мая спадарожніца Люба, можам ганарыцца сваімі дзяцьмі. Усе яны былі добрымі вучнямі ў школах і сёньня зьяўляюцца добрымі людзьмі. Таксама важнае, што яны ўсе жывуць у добрай дружбе-сяброўстве паміж сабой і нас бацькоў, ужо старых, паважаюць і шануюць. І яшчэ — усе яны добрыя хрысьціяне і добра ведаюць, што яны беларускага паходжаньня, і вельмі важна тое, што ўсе яны з намі, бацькамі, заўсёды гавораць толькі па-беларуску. Мы, бацькі, таксама гаворым з сваімі дзяцьмі толькі па-беларуску. Тут можна прыпомніць такі выпадак. У 1954 г., калі нашай найстарэйшай, Ларысе, было сем гадоў, у нас былі госьці. Ларыса гаворыць да нас па-беларуску. Госьцьжанчына кажа, што кепска мы робім, што зь ёй гаворым па-беларуску, бо будзе мець клопат у школе з ангельскім. Сёньня нашыя чацьвёра з вышэйшай асьветаі і з веданьнем беларускай мовы і, не маючы ў школах клопату з ангельскай, з усяго гэтага задаволеныя. А ў той жанчыны цяпер дзьве дачкі, якія ня маюць вышэйшай асьветы і зусім ня ведаюць беларускай мовы.

Як я раней успамінаў, у 1949 г. мне была перададзеная каса Рады БНР. Нягледзячы на сваю занятасьць, я заўсёды выконваў гэту функцыю старанна і добра, што раблю да сёньня. Таксама заўсёды браў актыўны ўдзел у нашым грамадзка-палітычным эміграцыйным жыцьці [...].

*Лісьманад 2000 г.*

**Ирена Коляда-Смирнов (Парма, США)**

## **РОДОСЛОВНАЯ КОЛЯД (КОЛЕНД), ПРОЖИВАВШИХ В НОВОГРУДСКОМ УЕЗДЕ, ПРОЖИВАЮЩИХ НЫНЧЕ НА РОДИНЕ И В ЭМИГРАЦИИ \***

**Л**атинское правописание фамилии — Kolada (Koleda, Kolenda). По сохранившемуся родовому преданию ее представители происходят из боярского рода Коляд, известного с начала XI в. Первое упоминание о Колядах в летописи относится к 1044 г., когда великий киевский князь Ярослав, присоединив Новогрудок к своим владениям, назначил в нём наместником дружинника Коляду<sup>1</sup>. Возможно, ему или его потомкам принадлежало клеймо, возникновение которого историки и археологи относят к XII–XIII вв., ставшее впоследствии родовым знаком Коляд. Отметим, что еще в XIX в. некоторые из новогрудских Коляд пользовались указанным клеймом для хозяйственных нужд.

После включения Новогрудских земель в состав Великого Княжества Литовского, Русского и Жемойтского Коляды поступили на службу к великому князю и за различные заслуги, проявленные в военное и мирное время, были пожалованы имениями, находившимися главным образом в Виленском воеводстве (Гвозно, Юдково, Мереч и др.). Расцвет рода относится к XVII в., когда жили и приумножали добросовестным трудом и верной службой славу Речи Посполитой следующие представители рода: Ян, писарь земский виленский, Энох, подвоевода трокский, Габриель, митрополит киевский и галичский, Михаил Константин, судья земский виленский, и др. В XVIII в. род значительно разросся, что неизбежно привело к его обеднению вследствие дробления наследственных имений. К началу XIX в. большинство Коляд обеднели настолько, что, не имея собственной земли с крепостными, брали для обработки в аренду землю у крупных помещиков. Тогда же представители рода широко разъехались по просторам бывшей Речи Посполитой, поселившись в Гродненской, Минской и даже Киевской губерниях.

Можно полагать, что первоначально Коляды исповедывали христианство восточного обряда. Однако после Брестской унии 1596 г., на волне массовой консолидации шляхетского сословия ВКЛ, когда оставаться диссидентом (т. е. православным или протестантом) значило быть «белой вороной», не имеющей никаких шансов на уважение и влияние в обществе,

\* Публикується як каштоўны па звестках і унікальны для эміграцыі прыклад росшукаў свайго радаводу. — *Рэдкал.*

<sup>1</sup> Ермалович М. Старажытная Беларусь. Мн., 1990. С. 102–103, 307–310; Татищев В. История российской. М; Л., 1992. Т. 2. С. 79; Полное собрание русских летописей (ПСРЛ), М., 1962. Т. 2.

одни Коляды приняли униатство (Габриель, например, даже занял высший пост униатской иерархии — митрополию), а другие — католицизм. К концу XVII в. представители рода достаточно сильно полонизировались: стали употреблять польскоязычный вариант фамилии Коленда (Колендовский), добавили к ней родовой придемок Стадницкий. Одновременно отметим, что некоторые представители рассматриваемой нами новгородской линии рода, бывшие униатами, после ликвидации унии в 1-й половине XIX в., вернулись в православие, в то время как большинство осталось приверженцами католицизма.

Согласно сохранившимся сведениям, род Коляд употреблял герб Белты, который выглядит следующим образом: «В красном поле щита помещены крест-накрест три серебряные стрелы (белты), направленные кончиками вниз и образующие шестигранную звезду, над средней стрелой расположен крест, в клейноте — павлиньи перья»<sup>2</sup>. Некоторые геральдисты полагают, что крест в гербе появился, когда Габриель Коленда занял пост митрополита. Этот герб в геральдическо-генеалогической литературе принято называть Коленда (от фамилии рода, который употреблял указанный вариант), или Белты измененный<sup>3</sup>. Сравнив клеймо первого Коляды с типовым гербом Белты, можно со значительной вероятностью предположить, что Коляды первоначально употребляли в качестве герба свой родовой знак, который позднее для удобства стали называть известным названием Белты (при сохранении своих особенностей в композиции). Этот процесс характерен для XV–XVI вв., когда шляхетское сословие ВКЛ познакомилось и постепенно восприняло западно-европейскую геральдическую традицию.

Некоторые сведения по генеалогии рода Коляд, относящиеся к XVI–XVIII вв., отыскал еще в начале XX в. известный польский генеолог С. Урусский<sup>4</sup>. Наши возможности не позволили проследить генеалогию линий, представители которых проживали в Виленской, Киевской и др. губерниях полностью, поэтому основное внимание уделено генеалогии новгородской линии, чья родословная восстановлена до сегодняшнего дня. В начальной стадии генеалогии Коляд, в связи с отсутствием достаточного количества письменных источников, остаются на сегодняшний день лакуны, в связи с чем некоторая информация прилагается к родословной просто как известная.

Для построения настоящей, как возможно более полной, родословной были использованы дополнительные архивные источники, а именно, выгоды Коляд (Коленд) в дворянстве Российской империи 3.12.1802, 4.8.1823,

<sup>2</sup> Описание приведено по работе С. Урусского, его подтверждает также сохранившаяся печать митрополита Коленды. Типовой герб Белты выглядит следующим образом: стрелы без кончиков, из которых средняя направлена оперением вниз, а остальные — вверх, в клейноте — пять страусиных перьев (Gajl T. *Polskie rody szlacheckie i ich herby*. Białystok, b. d. S. 237). Отметим, что в выводе 1802 г. приведено описание типового герба.

<sup>3</sup> Gajl T. *Polskie rody szlacheckie i ich herby*. S. 100.

<sup>4</sup> Uruski S. *Rodzina: Herbarz szlachty polskiej*. Warszawa, 1910. T. 9. S. 100–101.

7.8.1829 и 20.9.1856 гг., состоявшиеся в Минском дворянском депутатском собрании (далее — Минское ДДС), персональное дело о дворянстве рода и некоторые другие документы, сохранившиеся в Национальном историческом архиве Беларуси в Минске. Отдельные представители рода были утверждены в дворянстве указом Сената от 26.6.1857 г. за №3562 с отнесением к 6-й части дворянской родословной книги<sup>5</sup> другие же — из-за отсутствия необходимых для этого документов и средств были зачислены в 1860-х гг. в число мещан и крестьян. Известны:

- Федор, городничий виленский (1550);
- Василь, владевший по наследству именьями Гвозно и Юдково (1584);
- Андрей и Станислав, сыновья Игнатия (1584);
- Томаш, подписавший от Новогрудского воеводства элекцию короля Станислава Августа (1764).

## РОДОСЛОВНАЯ КОЛЯД ГЕРБА БЕЛТЫ С ИЗМЕНЕНИЕМ

### I КОЛЕНО

1. **Григорий**, известен от имени сына по отчеству.

### II КОЛЕНО

- 2/1. **Михаил**, войский трокский и подстароста ошмянский (1579).

### III КОЛЕНО

- 3/2. **Ян**, писарь земский виленский (1612), его жена Марианна Подбиента, с которой оставил двух дочерей и трех сыновей.

### IV КОЛЕНО

- 4/3. **Анна**, в браке за Станиславом Бялозором.
- 5/3. **Катерина**, в браке за Криштофом Униховским.
- 6/3. **Энох**, подвоевода трокский, депутат Главного трибунала ВКЛ (1632), его жена кн. Мария Друцкая-Соколинская.
- 7/3. **Габриель**, митрополит униатский киевский и галичский (1666), архиепископ полоцкий, витебский и мстиславский, архимандрит супрасльский (1667), умер в 1674.
- 8/3. **Михаил Константин**, депутат Главного трибунала ВКЛ от Виленского воев. (1642, 1650), хоружий дерптский (1655), подсудок (1667), о чем свидетельствует декрет Главного трибунала ВКЛ (17.11.1671), и, наконец, судья земский виленский (1680), оставил дочь и сына<sup>6</sup>.

### V КОЛЕНО

- 9/8. **Елизавета**, в браке за Базылем Филиповичем<sup>7</sup>, стольником речицким.

<sup>5</sup> Утвержденные указом Сената в родословной выделены курсивом.

<sup>6</sup> Согласно выводу 1856 г., оставил еще дочь Юстину, которая была замужем за Владиславом Шуйским, однако эти сведения не подтверждаются другими источниками.

<sup>7</sup> В выводе 1856 г. написано: Филёнович, вероятно, ошибочно.

- 10/8. **Адам**, подстолий волковысский (1691), староста холховский, владе имениями Мереч-Олешковская и Мереч-Конвалишки в Виленском воев., из-за чего судился с Богуславом Униховским, воеводой трокским (декрет Главного трибунала ВКЛ от 3.12.1693 г., где сказано, что указанное имение досталось Колендам по наследству от отца и было сдано тому же Униховскому в заставу за 16 000 злотых польских, его жена Фелицианна Красовская, с которой имел четырех сыновей, его завещание датировано 12.4.1717 г.<sup>8</sup>.

## VI КОЛЕНО

- 11/10. **Антоний**, судья земский виленский, в качестве посла от Виленского воев. подписал элекцию короля Августа II Сильного (1697), владе им. Смогори Виленского воев., оставил трех сыновей.
- 12/10. **Адам**, староста холховский, владе им. Больценики Виленского воев., оставил двух сыновей.
- 13/10. **Ян**, стольник волковысский, отдал наследственное им. Меречь-Конвалишки в залог Корсакам (1765), оставил пятерых сыновей.
- 14/10. **Сымон**, оставил трех сыновей.

## VII КОЛЕНО

- 15/11. **Ян**, оставил двух сыновей.
- 16/11. **Матей**, оставил двух сыновей.
- 17/11. **Антоний**, оставил одного сына.
- 18/12. **Игнатий**, умер бездетным.
- 19/12. **Матеуш**, умер бездетным.
- 20/13. **Станислав**, его потомки неизвестны.
- 21/13. **Адам**, умер бездетным.
- 22/13. **Ян**, владе им. Труднов в Новогрудском воев., из-за которого жена Петронеля Поджецкая после смерти мужа судилась с Дашкевичами, Курочичким и Фуровичем (манифест в Новогрудском гродском суде о причинении разных обид от 2.9.1743 г. и декрет от 16.12.1743 г.), оставил пятерых сыновей, которые судились с Вазгирдами и Михаилом Микульским по разделу наследства (декрет Новогрудского земского суда от 13.10.1789 г.).
- 23/13. **Павел**, оставил одного сына.
- 24/13. **Юрий**, владе по отцу им. Мереч-Конвалишки, которое вместе с другими братьями продал Корсакам (продажная крепость от 2.1.1776 г.<sup>9</sup> и им. Воложинцы Минского воев. по бабке, его завещание датировано 10.1.1784 г.<sup>10</sup>, оставил трех сыновей.
- 25/14. **Адам**, оставил одного сына.

<sup>8</sup> Завещание было актиковано 22.4.1717 г. в Главном трибунале ВКЛ.

<sup>9</sup> Крепость была актикована тогда же в Браславском гродском суде.

<sup>10</sup> Завещание было актиковано в Минском земском суде (дата актикации не указана).

- 26/14. **Якуб**, оставил двух сыновей.  
27/14. **Григорий**, оставил одного сына.

### **VIII КОЛЕНА**

- 28/15. **Станислав**, оставил трех сыновей.  
29/15. **Петр**, алтарист слонимский, выдал родственникам свидетельство о принадлежности к единому роду и гербу (18.4.1802<sup>11</sup>).  
◦ Станислав и Петр проживали в Слонимском уезде.  
30/16. **Ян**.  
31/16. **Матей**.  
◦ Ян и Матей проживали в Слонимском уезде<sup>12</sup>.  
32/17. **Станислав**, оставил трех сыновей.  
33/22. **Юрий**, оставил одного сына.  
34/22. **Андрей**, оставил трех сыновей.  
35/22. **Антоний**, во время вывода 1802 г. еще не имел детей, проживал в своем имении в Киевской губ.  
36/22. **Томаш**, оставил одного сына.  
37/22. **Адам**, оставил двух сыновей.  
◦ Адам и Томаш владели земским имением в Кобуйской парафии Виленского уезда.  
38/22. **Н.** вышла замуж за Михаила Микульского.  
39/23. **Стефан**, проживал в Слуцком уезде, оставил двух сыновей.  
40/24. **Михаил**, ксендз.  
41/24. **Флориан**, наследственный владелец им. Воложинцы (с 1792), оставил двух сыновей.  
42/24. **Тадеуш**, владел закладным им. Савичи Несвижского уезда (1796), оставил одного сына.  
◦ Михаил, Флориан и Тадеуш владели наследственным им. Воложинцы Минского воев.<sup>13</sup>, из них Михаил и Тадеуш уступили свои части Флориану (раздельная запись от 13.12.1792)<sup>14</sup>, позднее проживали в Игуменском и Минском уездах на арендных землях.  
43/25. **Иосиф**, оставил четырех сыновей, которые проживали в Игуменском и Минском уездах.  
44/26. **Роман**, оставил четырех сыновей.  
45/26. **Григорий**.  
46/27. **Сымон**, оставил одного сына.  
◦ Роман, Григорий и Сымон с сыновьями проживали на арендных землях в Игуменском и Минском уездах (1802).

<sup>11</sup> Это свидетельство было актиковано тогда же в Слонимском земском суде.

<sup>12</sup> 28–31 ранее проживали в Браньском пов., который после разделов Речи Посполитой оказался в составе Прусского королевства.

<sup>13</sup> После присоединения к Российской империи — Слуцкий уезд Минской губ.

<sup>14</sup> Раздельная запись была актикована 20.2.1793 г. в Минском городском суде.

Вышеуказанные в качестве доказательств на дворянство представляли несколько свидетельств, в т. ч.:

- урядников и обывателей Литовско-Виленской губ. (9.1.1802<sup>15</sup>);
- урядников и обывателей Волковысского уезда Литовско-Гродненской губ. (10.2.1802<sup>16</sup>);
- урядников и обывателей Новогрудского уезда (2.8.1802);
- шляхтичей Новогрудского пов. Кароля, Бонифация, Николая, Игнатия и Теодора Стадницких-К.<sup>17</sup> родственникам, а именно — Роману (44), Григорию (45) и Сымону (46) с сыновьями К. (20.9.1802<sup>18</sup>).

## IX КОЛЕНА

47/28. **Сымон**, умер бездетным.

48/28. **Иосиф**, умер бездетным.

49/28. **Матей**, родился в 1748 г.<sup>19</sup>, ротмистр Новогрудского воев., владел заставным фольварком Ярмаки в Кревской парафии Ошмянского пов. (1795), для доказательства чего было представлено свидетельство ошмянского маршалка Иосифа на Дедерках Дедерки (1816), судился с Яном и Самуэлем Шабуневичами, наместниками бывшего войска польского как владельцами, и Игнатием, регентом мстиславским, и Якубом, ловчим ошмянским, Михаловскими как арендаторами имения о разных причиненных обидах в фольварке Богдановске (явный декрет Ошмянского гродского суда от 17.5.1801<sup>20</sup>), его жена Анна Игнатович, с которой оставил четырех сыновей.

- Сыновья Станислава взяли у Михаила К., коморника слуцкого, свидетельство о принадлежности к шляхетскому сословию и единому роду (1.5.1808)<sup>21</sup>, а также представили в качестве доказательства на дворянство свидетельство от урядников и обывателей Минской губ. о принадлежности к шляхетскому сословию (20.12.1808<sup>22</sup>).

50/32. **Иосиф**, крещен 22.2.1767 г., оставил четырех сыновей.

51/32. **Мацей**, крещен 9.2.1777 г., оставил четырех сыновей.

<sup>15</sup> Свидетельство актиковано 10.1.1802 г. в актах Литовского трибунала.

<sup>16</sup> Свидетельство актиковано 27.2.1802 г. в Слонимском земском суде.

<sup>17</sup> Указанные в родословной не идентифицированы, за исключением, вероятно, Кароля (56). Возможно, они — дети или внуки Станислава (20).

<sup>18</sup> Свидетельство актиковано тогда же в Новогрудском гродском суде.

<sup>19</sup> Его метрика была засвидетельствована ксендзом Флинтцем, парохом и куратором Старельнинским в 1807 г.

<sup>20</sup> Копия декрета выдавалась 1.4.1817 г.

<sup>21</sup> Свидетельство землемера было актиковано 2.5.1808 г. в Минском земском суде.

<sup>22</sup> Свидетельство урядников было актиковано 15.1.1809 г. в Слуцком земском суде.



- 52/32. **Антоний**, умер до 1827 г., оставил одного сына.
- 53/33. **Михаил**, проживал на Жмуди.
- 54/34. **Иоахим**, его потомки неизвестны.
- 55/34. **Антоний**, арендовал землю в им. Щорсы гр. Хрептовича (1795,1811), оставил одного сына.
- 56/34. **Кароль**, проживал в наследственном им. Труднов Ворончанской парафии Новогрудского уезда (1827), оставил одного сына.
- Михаил, Иоахим, Антоний и Кароль одолжили несколько тысяч злотых польских Киркину, который их не вернул к назначенному сроку, в связи с чем они получили решение Новогрудского земского суда о взыскании необходимой суммы с имения Деревная, принадлежавшего Киркину (декрет 17.10.1798 г., объявление 29.12.1798 г. и декрет 19.1.1800 г.<sup>23</sup>), владели земскими именьями в Новогрудском уезде и на Жмуди<sup>24</sup>.
- 57/36. **Антоний**.
- 58/37. **Феликс**.
- 59/37. **Адам**.
- 60/39. **Михаил**, коморник слуцкий.
- 61/39. **Ян**.
- 62/41. **Александр Антоний**, крещен 21.3.1792 г., наследственный владелец им. Воложинцы (1843), оставил четырех сыновей.
- 63/41. **Константин**, умер в младенчестве.
- 64/41. **Адриан Августин**, крещен 15.9.1801 г., служил батальонным лекарем в Днепровском пехотном полку (1853), коллежский ассессор, кавалер ордена св. Анны 3-й ст.
- 65/42. **Антоний**, крещен 15.8.1796 г., выпускник Виленского университета (1822), с 1821 г. служил адвокатом в Минском уездном суде, владел им. Пятевщина Минского уезда, которое приобрел от Загоровских (1835), оставил одного сына.
- 66/43. **Александр**.
- 67/43. **Габриель**, оставил одного сына.
- 68/43. **Игнатий**, оставил одного сына.
- 69/43. **Сымон**, его жена Анна Гриневская, проживала в им. Липична Лидского уезда Гродненской губ. (1827), оставили трех сыновей.
- 70/44. **Сымон**, оставил трех сыновей.
- 71/44. **Базыль**.
- 72/44. **Стефан**.
- 73/44. **Якуб**.
- 74/46. **Ян**.

<sup>23</sup> Эти декреты и объявления были актированы в Слонимском земском суде.

<sup>24</sup> Среди документов на дворянство упоминается также декрет Новогрудского земского суда 1800 г. о разделе наследственных имений, вероятно, между Каролем и его братьями.

- Представители рода, помещенные в VIII и IX поколениях, были признаны в дворянстве Российской империи постановлением Минского ДДС 3.12.1802 г. (1-я часть дворянской родословной книги).

## **X КОЛЕНА**

- 75/49. **Мацей**, крещен 25.6.1780 г., ксендз-миссионер.
- 76/49. **Винцент**, крещен 8.10.1785 г., был учителем в Борунской школе Ошмянского уезда (1809) и Молодечненской Вилейского уезда (1818), брал в залог вместе с женой пустошь в дер. Малашки Вилейского уезда у Юзефа и Людвики, урожденной Мухлинской, Гриневских, чашников вилейских, за 500 зл. пол. (право от 23.4.1812<sup>25</sup>), делал вывод шляхетства в Минском дворянском депутатском собрании (1823), в 1827 г. проживал в мест. Рогово Радошковичской парафии Вилейского пов., его жена — Виктория Ковзан, с которой оставил четырех сыновей.
- 77/49. **Ян**, крещен 12.6.1791 г.<sup>26</sup>
- 78/49. **Антоний Барнаба**, крещен 19.6.1796 г. в Кревском костеле<sup>27</sup>, владел землей в ок. Гамзичи Ошмянского уезда (1834), его жена Анна Яцкевич, с которой имел одного сына.
- 79/50. **Франтишек**, крещен 20.1.1801 г. в Вишневском костеле.
- 80/50. **Никодем**, крещен 4.9.1803 г., проживал на арендной земле в дер. Осмоловцы Новогрудского уезда, принадлежавшей помещику Мацкевичу (1827), а потом в ок. Дашкевичи того же уезда (1833).
- 81/50. **Винцент**, крещен 14.1.1806 г.
- Франтишек и Винцент проживали в застенке Мусники Новогрудского уезда, принадлежавшем графу О'Рурку (1827).
- 82/50. **Марк**, крещен 1.5.1810 г.<sup>28</sup>
- 83/51. **Кароль**, крещен в 1808 г.
- 84/51. **Никодем**, крещен 11.6.1812 г.
- 85/51. **Антоний**, крещен 15.9.1814 г.
- 86/51. **Марк Казимир Станислав**, крещен 4.3.1817 г.
- 87/52. **Станислав**, крещен 3.11.1802 г. в Забреском костеле.
- 88/55. **Тадеуш**, крещен в 1800 г. в Щорсовской униатской церкви, арендовал землю в фольварке Куписк Новогрудского уезда (1834), его жена — Роза Барановская (род. в 1804), с которой оставил трех сыновей и одну дочь.
- 89/56. **Иосафат**, крещен в 1791 г. в Ворончанском костеле, оставил одного сына.

<sup>25</sup> Право активовано 28.6.1817 г. в Вилейском земском суде.

<sup>26</sup> Мацей, Винцент и Ян были крещены в Вишневском костеле Ошмянского уезда, что засвидетельствовал в 1819 г. Юрий Ошоблинский, депутат того же костела.

<sup>27</sup> Его метрику засвидетельствовал в 1820 г. кс. Франтишек Зайончковский, каноник ливонский и парох кревский.

<sup>28</sup> Никодем, Винцент и Марк были крещены в Новогрудском костеле.

- 90/62. **Михаил Тимофей**, крещен 7.1.1817 г.
- 91/62. **Петр Поликарп**, крещен 24.2.1820 г.
- 92/62. **Вильгельм Павел**, крещен 23.3.1827 г.
- 93/62. **Казимир Зенон**, крещен 5.3.1835 г.
- 94/65. **Наполеон Иван**, крещен 29.8.1833 г.
- 95/67. **Ян**, проживал на собственной земле в ок. Милькевичи Новогрудского уезда и ходатайствовал о признании рода в дворянстве (1827).
- 96/68. **Петр**, служил землемером в Минском межевом апелляционном суде (с 1816), землемер Минского уезда по выборам от дворянства (с 1823), о чем свидетельствовал минский маршалок Александр Ленский (1826), а потом — Игуменского уезда (свидетельство минского маршалка Яна Гжималы-Любаньского за 1829 г.), брал в залог у минского маршалка Гилярия Хмары землю с крестьянами в дер. Дубовляны, Толстобаи, Новоселки Минского уезда на 3 года (1822).
- 97/69. **Кароль**.
- 98/69. **Онуфрий**.
- Кароль и Онуфрий получили от маршалка Рокицкого свидетельство о принадлежности к шляхетскому сословию, требовавшееся для поступления в Петербургский кадетский корпус (1811)<sup>29</sup>, один из них погиб на войне, а другой был в отставке (1827).
- 99/69. **Александр**, род. в 1812 г., поступил на российскую военную службу (1827), после выхода в отставку проживал у родственника в им. Пятевщина (1856), его жена Юлия Яхимович (род. в 1828).
- 100/70. **Иван**, род. в 1804 г., его жена Франтишка (род. в 1809), с которой имел двух дочерей.
- 101/70. **Викентий Роман**, род. в 1812 г.
- 102/70. **Онуфрий**, род. в 1815 г.
- Иван, Викентий и Онуфрий проживали в застенке Гомановка Игуменского уезда, на арендной земле помещика Незабытовского (1832, 1838).

## XI КОЛЕНА

- 103/76. **Юлиан Августин**, крещен 18.8.1809 г. в Сольском костеле<sup>30</sup>, учился в Минской гимназии (1827), подавал прошение о сопричислении к роду братьев в Минское ДДС (1829), настоятель Каменского костела (1843), минский декан и прелат, ходатайствовал об утверждении братьев в дворянстве, однако Сенат в конечном счете отказал ему.
- 104/76. **Михаил Иосафат**, учился в Минской гимназии (1827), крещен 28.9.1812 г.<sup>31</sup>
- 105/76. **Винцент Игнатий**, крещен 9.11.1822 г.

<sup>29</sup> Их дядя Михаил Савенков просил Минское ДДС в 1811 г. о выдаче свидетельства.

<sup>30</sup> Его метрику засвидетельствовал в 1818 г. кс. Онуфрий Пуйковский, местный куратор.

<sup>31</sup> Михаил, Винцент и Константин были крещены в Красносельском костеле, а метрику Михаила засвидетельствовал в 1818 г. кс. Матеуш Ягнятковский, местный пробощ.

- 106/76. **Константин Бернад**, крещен 25.5.1824 г.  
 ° Данная ветвь рода признана в дворянстве Российской империи постановлением Минского ДДС от 4.8.1823 г. (1-я часть дворянской родословной книги), сведений об утверждении ее указом Сената не обнаружено.
- 107/78. **Ипполит Иосиф**, род. 1.6.1835 г. в застенке Углы, крещен 2.6.1835 г. в Вишневском костеле, его жена — Мальвина Шульжицкая, с которой оставил одного сына.
- 108/88. **Андрей**, род. ок. 1829 г., крещен в Щорсовской церкви, его жена — Марианна Григорьевна Рымашевская, с которой оставил двух сыновей и дочь.
- 109/88. **Магдалена**, род. в 1834 г., умерла девицей.
- 110/88. **Фаддей**, род. в 1838 г., умер в младенчестве.
- 111/88. **Василий**, род. в 1841 г., погиб во время восстания 1863–1864 гг.
- 112/89. **Адам**, род. в 1822 г.
- 113/99. **Бронислав**, род. в 1849 г.
- 114/99. **Александра**, род. в 1853 г.
- 115/99. **Эдуард**, род. в 1855 г.
- 116/99. **Камилия**, род. в 1856 г.
- 117/100. **Михалина**, род. в 1828 г.
- 118/100. **Марцеля**, род. в 1831 г.

## XII КОЛЕНА

- 119/107. **Михаил**, род. 30.9.1858 г. в застенке Подмлын, крещен в тот же день в Сморгонском костеле.
- 120/108. **Яков**, род. в 1849 г., умер в младенчестве.
- 121/108. **Ирена**, род. в 1857 г., замужем за Иваном Самуйло.
- 122/108. **Андрей**, род. в 1865 г., крещен в Щорсовской церкви, ум. в 1935 г.; как неутвержденный Сенатом в дворянстве в конце 1860-х гг. причислен к крестьянам Щорсовской волости Новогрудского уезда, ок. 1900 г. приобрел две сотки земли в дер. Занемань, его жена — Мария, с которой оставил четырех сыновей и три дочери.

## XIII КОЛЕНА

- 123/122. **Лаврентий**, жена Клавдия (из д. Лозки), оставил двух сыновей и дочь.
- 124/122. **Алесь** (1875–1935), ее муж Михаил (работал бракером у купцов, был сослан в Сибирь в 1939–1945 гг., по возвращении, жил в Новогрудке).
- 125/122. **Анна** (ум. 1940), муж Василий (погиб в 1941).
- 126/122. **Андрей**, род. в 1902 г. (д. Понемонь Гродненской губ.), ум. 2.1955 г., похоронен на щорсовском кладбище (имел 3 сотки земли и магазин — товар привозили из Вильно и выпекали хлеб, дом сожгли полицаи в 1943 г., переехали в Новогрудок; арестовали и вывезли в концлагерь как приехавшего из партизанской зоны, в 1945 г. из концлагеря был освобожден американцами), жена — Александра Михайловна Маковская, род. 28.8.1912 г., оставили двух сыновей и двух дочерей.

- 127/122. **Мария**, муж Владимир (работал лесничим, во время войны уехали в Англию).
- 128/122. **Степан** (д. Занемонь, имел магазин и разводил пчел, в концлагере оказался вместе с Андреем), жена Екатерина, с которой имел трех сыновей, ум. в 1995 г., похоронен на щорсовском кладбище.
- 129/122. **Григорий**, жена Полина, погиб в 1942 г.

#### **XIV КОЛЕНА**

- 130/123. **Леонид**, ум. в 1995 г., похоронен в Новогрудке.
- 131/123. **Георгий**, в США, г. Кливленд.
- 132/123. **Ирена**, в США, г. Кливленд.
- 133/124. **Соня**, г. Новогрудок.
- 134/124. **Степан**, умер.
- 135/124. **Любовь и N**, выехали в Польшу в 1945 г.
- 136/125. **Константин**, живет в Горловке.
- 137/125. **Валентина и Мария**, г. Кореличи.
- 138/125. **Нина**, д. Лесок.
- 139/126. **Нина** (род. 4.11.1931), муж Морозов Геннадий Иванович (род. 23.11.1931), сын Виктор (род. 12.3.1957).
- 140/126. **Георгий** (11.2.1933–6.1997), дважды женат, дети от первого брака Марина и Леонид.
- 141/126. **Евгения** (род. 11.3.1936), муж Клименко Михаил Илларионович (род. 1.1.1934), дочь Марьяна (род. 12.3.1965).
- 142/126. **Андрей** (род. 3.6.1940 г., д. Понемонь Новогрудского р-на Гродненской обл.), кандидат педагогических наук, профессор, проректор Белорусской академии искусств, жена Тильчук Татьяна Михайловна (род. 15.2.1938 г., режиссер высшей категории Главной редакции политпропаганды Белгостелерадио), имеют сына и дочь.
- 143/128. **Иван**.
- 144/128. **N**.
- 145/128. **Валентин**, ум. в 1995 г.

#### **XV КОЛЕНА**

- 146/142. **Юрий**, род. 24.3.1965 г. (г. Минск).
- 147/142. **Наталья**, род. 26.10.1973 г. (г. Минск), муж Филиппенков Александр Анатольевич (род. 1.10.1969).

#### **XVI КОЛЕНА**

- 148/147. **Даниелла**, род. 23.1.1999 г.

Родословная основана на документах из Национального исторического архива Беларуси в Минске. Ф. 319, оп. 1, д. 31, л. 31–36 об.; оп. 1, д. 117, л. 310–313; оп. 1, д. 152, л. 595–596; оп. 1, д. 407, л. 624–628; оп. 1, д. 1174, л. 98 об – 99; оп. 2, д. 1554, а также на разысканиях автора.

## СПРОБА АБ'ЯДНАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫІ Ў ФРАНЦЫІ Ў КАНЦЫ 1940-х – ПАЧАТКУ 1950-х гг. \*

**Ч**арговая ў нашай гісторыі хваля масавай эміграцыі з беларускіх зямель, восьмая, па падліках вядомага гісторыка эміграцыі Аўгена Калубовіча<sup>1</sup>, хлынула ў Заходнюю Еўропу ў канцы Другой сусветнай вайны ў выніку чарговай змены рэжымаў у нашым краі — нацысцкага на савецкі. У выніку на Захадзе апынулася некалькі сот тысяч нашых суайчыннікаў, прычым упершыню сярод іх была значная колькасць людзей, якія ўсведамлялі сябе менавіта беларусамі. Зусім натуральна, што ў такіх абставінах «пасля 2-й сусветнай вайны на Захадзе склалася самая вялікая ў гісторыі беларускай эміграцыі палітычная плынь»<sup>2</sup>.

Як вядома, палітычная актыўнасць для таго каб быць выніковай, вымагае вельмі высокай ступені арганізаванасці і каардынаванасці ў дзеяннях суб'ектаў гэтай актыўнасці. Гэта выдатна разумелі найбольш адукаваныя і дальнабачныя актывісты тагачаснага беларускага руху на эміграцыі, і недарэмна «пэрыяд другой палавіны 40-х – пачатку 50-х гадоў быў часам арганізацыйных намаганняў [...]. Вялікі высілак быў пакладзены на тое, каб стварыць свае арганізацыі, прышчапіць моладзі нацыянальны сьветагляд, [...] наладзіць грамадзка-культурнае жыццё ў краёх новага пасялення, устанавіць лучнасць зь іншымі беларускімі асяродкамі, скаардынаваць унутраную і вонкавую дзейнасць»<sup>3</sup>. Аднак аб'ектыўным фактарам, які значна ўскладняў гэтую арганізацыйную работу, быў сацыяльны склад паваеннага беларускага замежжа, дзе «пераважалі сельскія працаўнікі»<sup>4</sup> з іх невысокім адукацыйна-культурным узроўнем, заўсёднай сялянскай прагай запасніцтва і прыроджаным мерканталізмам ды індывідуалізмам. Дарэчы будзе заўважыць, што і надзвычай тонкая праслойка інтэлігенцыі, якая складалася літаральна з некалькіх дзесяткаў асобаў, у большасці сваёй паходзіла таксама з вёскі і, за рэдкім выключэннем, не пераўзыходзіла ўзроўню сельскага настаўніка.

Да таго ж, і гэтая нешматлікая «эліта» была глыбока расколата і па палітычных, і па рэлігійных матывах (галоўнай жа прычынай гэтага

---

\* З-за абмежаваных магчымасцей «Дадатак» з дакументамі, змест якіх раскрыты ў публікацыі, скарачаецца. — *Рэдкал.*

<sup>1</sup> Гл.: Калубовіч А. Нашы папярэднікі // Калубовіч А. Крокі гісторыі. Беласток; Вільня; Мн., 1993. С. 37.

<sup>2</sup> Сяргеева Г. Дыяспара // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1996. Т. 3. С. 332.

<sup>3</sup> Запруднік Я. Уводнае слова // З гісторыяй на «Вы». Мн., 1994. Вып. 3. С. 6–7.

<sup>4</sup> Сяргеева Г. Дыяспара. С. 333.

расколу былі, як падаецца, міжасабовыя канфлікты ў самай вярхушцы беларускай палітычнай эміграцыі). Падзел свядомых беларусаў у замежжы на «бэнэраўцаў», гэта значыць прыхільнікаў адноўленай у канцы 1947 ці на пачатку 1948 г. Рады Беларускай Народнай Рэспублікі на чале з Міколам Абрамчыкам, і «бэцэраўцаў» — сімпатызантаў створанай у канцы 1943 г. Беларускай цэнтральнай рады Радаслава Астроўскага, стаўся галоўным суб'ектыўным фактарам цяжкасцей у арганізацыйным станаўленні нашай палітычнай эміграцыі. Гэта, у сваю чаргу, шмат у чым абумовіла яе вельмі сціплы, у параўнанні з эміграцыяй нашых суседзяў палякаў, прыбалтаў або ўкраінцаў, уплыў як на ўнутрыпалітычнае жыццё Беларусі пад савецкай уладай, так і на фарміраванне грамадскай думкі адносна Беларусі ў заходнім свеце.

Маючы ўсё гэта на ўвазе, звернемся да працэсаў, якія адбываліся ў канцы 1940-х гг. у беларускіх асяродках Францыі. У гэты час Парыж робіцца цэнтрам «бэнэраўскай», або «крывіцкай», плыні беларускага нацыянальнага руху. Менавіта тут, відаць, і была падрыхтавана «Дэкларацыя Рады БНР», якая паведаміла свету пра аднаўленне дзейнасці дзяржаўнага прадстаўніцтва незалежнай Беларусі ў выгнанні. Дэкларацыя была апублікавана ў газеце «Бацькаўшчына», якая выдавалася ў лагеры для перамешчаных асобаў Остэргофэн (Ніжняя Баварыя), пад фіктыўнай датай 29 снежня 1947-га<sup>5</sup>, і гэта дасюль уводзіць у зман гісторыкаў з КДБ, якія лічаць, што Рада БНР адраділася ў Остэргофэне ў снежні 1947-га<sup>6</sup>. На самой справе, рашэнне было прынята ў сталіцы Францыі — інтэлектуальным цэнтрам тагачаснай беларускай эміграцыі. Менавіта тут, яшчэ ад 1931 г., дзейнічала найстарэйшая сёння ў свеце беларуская эмігранцкая арганізацыя Хаўрус беларусаў у Францыі, тут існаваў адзіны на эміграцыі беларускі прафсаюз Аб'яднанне беларускіх работнікаў у Францыі — нацыянальная секцыя Французскай канфедэрацыі працоўных хрысціян, тут выдавалася першая на Захадзе паваенная беларуская газета «Беларускія навіны» і першы легальны друкаваны часопіс «Божым шляхам», тут жылі і працавалі тыя, хто склаў «мазгавы цэнтр» адноўленай Рады, — Мікола Абрамчык, Лявон Рыдлеўскі, Уладзімір Шыманец, айцец Леў Гарошка. Мэтай ініцыятараў аднаўлення дзейнасці Рады БНР было стварэнне паўнаважнага «беларускага ўрада ў выгнанні», прызначанага краінамі заходняга свету (натуральна, што на такое прызнанне не магла разлічваць Беларускай цэнтральная рада, створаная ў свой час з дазволу і пад кантролем нацысцкай акупацыйнай адміністрацыі). Аднак, каб дасягнуць гэтай мэты, кіраўніцтва Рады мусіла прадэманстраваць патэнцыйным партнёрам па перамовах аб прызнанні, што за ім стаяць сапраўды значныя сілы як на эміграцыі, так і ў Савецкай Беларусі.

<sup>5</sup> Бацькаўшчына. 1948. 22 лют.

<sup>6</sup> Гл.: Соловьев А. К. Белорусская Центральная Рада: создание, деятельность, крах. Минск, 1995. С. 96.



Што да работы Рады БНР сярод удзельнікаў антысавецкага падполля і партызанскага руху ў паваяннай БССР, то гэтая тэма яшчэ патрабуе спецыяльнага вывучэння і выходзіць за межы разглядаанай тут праблематыкі. Таму спыняцца на гэтым тут я не буду, а толькі адзначу: выглядае на тое, што ўсё ж большасць ідэйных удзельнікаў антысавецкага беларускага супраціву канца 1940-х – пачатку 1950-х гг. была больш прыхільная да БЦР, чым да БНР<sup>7</sup>. Што да эміграцыі, то тут Рада БНР магла разлічваць на цвёрдую падтрымку пераважнай большасці беларускай грамады ў Францыі і Бельгіі, Беларускага нацыянальнага камітэта амерыканскай акупацыйнай зоны ў Германіі, Беларускага цэнтральнага дапамагавага камітэта Германіі, Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі, іерархаў Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы, святароў-католікаў і уніятаў, ангажаваных у беларускі рух. Гэта была толькі частка эміграцыі, хаця і даволі значная, але ж часцяком слаба звязаная паміж сабой. У такіх умовах узнікла ідэя стварэння Сусветнага аб'яднання беларускай эміграцыі (САБЭ), якое мусіла б, з аднаго боку, публічна падтрымліваць дзейнасць Рады ад імя ўсёй эміграцыі і забяспечваць, такім чынам, неабходны ўзровень яе легітымнасці ў вачах заходніх саюзнікаў, а з другога — кіраваць палітычнай і культурнай работай «бэнэраўскіх» арганізацый ва ўсіх краінах свету і, між іншым, ствараць матэрыяльныя ўмовы для дзейнасці Рады шляхам падаткаабкладання гэтых арганізацый «на патрэбы нацыянальнага руху».

САБЭ было заснавана па рашэнню Першага сусветнага з'езда беларускай эміграцыі, які адбыўся ў Парыжы 28 лістапада – 2 снежня 1948 г. У звароце дэлегатаў з'езда «да беларусаў і беларусак ува ўсім сьвеце» апошнія заклікаліся «гуртавацца пад родным сьцягам Беларускае Народнае Рэспублікі, якая цераз Раду БНР, Прэзідэнта Рэспублікі інж. М. Абрамчыка і Ўрад БНР зьяўляецца беспасярэднім злучвом з прыгожымі традыцыямі нашага вызвольнага змаганьня, яго найвышэйшым дасюль здабыткам і адзінай для нас надзеяй і гарантыяй павароту на вольную Беларускаю Зямлю!»<sup>8</sup> Сярод пунктаў рэзалюцыі з'езда найбольшае практычнае значэнне мелі наступныя: «3. Старацца стварыць сталыя матар'яльныя базы для беларускай грамадзкай працы, выкарыстоўваючы для гэтага мясцовыя ўмовы й магчымасці. 4. Стварыць адзінае ўсебеларускае кіраўніцтва ўсёй беларускай работы на эміграцыі і ўсестаронняй апекі над беларускімі эмігрантамі ў ва ўсіх краінах, дзе б яны ні былі, з прадстаўніцтвамі ад усебеларускага кіраўніцтва»<sup>9</sup>. Той факт, што з 22-х дэлегатаў з'езда 9 прадстаўлялі Францыю, 4 — Англію, 2 — Германію і яшчэ з 7 краінаў (Бельгія, Данія, Швецыя,

<sup>7</sup> Гл.: Ёрш С. Вяртаньне БНП: Асобы і дакумэнты Беларускай незалежніцкай партыі. Мн.; Слонім, 1998; Антысавецкі рух ў Беларусі: 1944–1956: Даведнік. Мн., 1999.

<sup>8</sup> Зварот Першага сусветнага з'езду беларускае эміграцыі да беларусаў і беларусак ува ўсім сьвеце // 3 гісторый на «Вы». Вып. 3. С. 54.

<sup>9</sup> Тамсама. С. 56.

Італія, Канада, Аргентына, Аўстралія) прыехалі па аднаму чалавеку<sup>10</sup>, кра-самоўна паказвае ступень уплыву тагачаснай беларускай дыяспары ў Францыі на ўсю «бэнэраўскую» эміграцыю. Нядзіўна, што старшынёй урада Сусветнага аб'яднання беларускай эміграцыі быў абраны лідэр Аб'яднання беларускіх работнікаў у Францыі Лявон Рыдлеўскі. Дарэчы, ён быў ветэранам французскага Рэзістансу, які пяць гадоў (1940–1945) правёў у «макі», што было зусім немалаважна для здабыцця прыхільнага стаўлення да новаўтворанай арганізацыі з боку нядаўніх пераможцаў нацызму. Адным з заступнікаў старшыні і, адначасова, фінансавым рэфэрэнтам САБЭ быў прызначаны міністр фінансаў БНР Уладзімір Шыманец. Пунктам размяшчэння сядзібы Аб'яднання зусім натуральна стаўся Парыж, дзе ўжо функцыянавала «гаспода» Прэзідэнта БНР Міколы Абрамчыка.

Здавалася, былі створаны ўсе перадумовы для гуртавання пад агульным кіраўніцтвам беларусаў на эміграцыі, прынамсі, тых з іх, хто прытрымліваўся пэўнага палітычнага напрамку. Каб гэта тады адбылося, то, без усялякага сумнення, цалкам выканальнымі былі б наступныя вельмі перспектывныя пункты рэзалюцыі з'езда: «2. Зьвязцаць і здысцыплінаваць грамадзкія актывы [...] так, каб праца вялася рацыянальна, плянава і сыстэматычна бязь ніякіх перарываў. [...] 5. Сканцэнтраваць і скаардынаваць усе высілкі ў справе беларускай прэсы і выдавецтва наагул. 6. Стварыць Цэнтральную беларускую інфармацыйную службу і архіў дакументаў. 7. Правесці рэгістрацыю беларускіх эмігрантаў ува ўсіх краінах. [...] 11. Узмоцніць высілкі дзеля павялічэння колькасці студыюючых беларусаў з мэтай запэўнення росту кадраў беларускай інтэлігенцыі і арганізацыі беларускіх школаў і навуковых устаноў. [...] 14. Стварыць цэнтралю беларускіх камбатантаў-вайскавікоў у сусветным значэнні дзеля кансалідавання і каардынавання іх арганізацыйнай работы»<sup>11</sup> ды інш. Увасабленне гэтых планаў у жыццё дало б магчымасць беларускай эміграцыі, прынамсі, «на роўных» пачувацца сярод эміграцыйных асяродкаў іншых народаў, што патрапілі пад савецкую акупацыю і, як і беларусы, спадзяваліся на падтрымку і дапамогу Захаду.

Аднак, на пачатку, як сведчаць дакументы, якія мне пашчасціла выявіць у архіўным зборы Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Парыжы<sup>12</sup>, трэба было хаця б вырашыць задачу каардынацыі дзейнасці беларускіх арганізацый у самім сэрцы руху — у Францыі. Гаворка тут ідзе пра пратаколы пасяджэнняў Каардынацыйнага камітэта беларускіх арганізацый у Францыі. Першы з іх датаваны 27 лютага 1949 г., апошні (пяты) — 16 ліпеня 1950 г.,

<sup>10</sup> Гл.: Прысутны. Першы сусветны зезд беларускае эміграцыі // 3 гісторыяй на «Вь». Вып. 3. С. 52.

<sup>11</sup> Рэзалюцыя... С. 56–57.

<sup>12</sup> Пра гэты збор гл.: Лялюкоў І. Часьціна Беларусі ў цэнтры «сталіцы сьвету» // Беларус (Нью-Йорк). 2000. №467. Люты.

прадакол №4 адсутнічае. Першапачаткова ў камітэт увайшлі толькі дзве галоўныя арганізацыі: Хаўрус беларусаў у Францыі на чале з Міколам Абрамчыкам і Аб'яднанне беларускіх работнікаў Лявона Рыдлеўскага. На другім пасяджэнні яго склад папоўнілі яшчэ 6 арганізацый, «якія стаяць на грунце БНР і якія маюць самастойны статут ці рэгуляміны»<sup>13</sup>: Беларускі выдавецкі фонд (старшыня — У. Шыманец), Аб'яднанне беларускіх жанчын (старшыня Ніна Абрамчык), Беларуская незалежніцкая арганізацыя моладзі (старшыня Янка Філістовіч), Згуртаванне беларускіх студэнтаў (старшыня Міхась Наумовіч), Звяз беларускіх саўтаў (старшыня М. Наўмовіч) і Беларуская каталіцкая місія (рэктар а. Леў Гарошка). Пры гэтым, наколькі мне вядома, рэальна, а не на паперы, існавала з іх толькі БНАМ Я. Філістовіча<sup>14</sup> ды яшчэ каталіцкая місія, якая складалася з самага айца Льва, займалася ўласцівай для яе справай рэлігійнага душпастырства<sup>15</sup>. Але колькасць арганізацый была тут справай прынцыповай, бо камітэт пастанавіў, «што кожная арганізацыя павінна плаціць 10% сваіх складак на карысьць САБЭ»<sup>16</sup>.

Аналіз названых прадаколаў дазваляе меркаваць, што менавіта фінансавыя пытанні былі галоўнай тэмай разгляду на пасяджэннях Каардынацыйнага камітэта. На трэцім пасяджэнні Уладзімір Шыманец абвясціў, што «кожны Беларус, які прызнае сувэрэннітэт БНР, павінен самаападаткавацца, купляючы маркі БНР»<sup>17</sup>. На пятым пасяджэнні «было разгледжана як і якімі мэтадамі трэба прыступаць да беларусаў [пры продажы марак. — *І. Л.*], усведамляючы, што гэтыя грошы збіраюцца на дзейнасць ворганаў БНР»<sup>18</sup>. Апошняя вядомая мне пастанова Каардынацыйнага камітэта тычылася склікання «агульнага сходу арганізацыяў у Францыі»<sup>19</sup> для абмеркавання названых фіскальных спраў. Наступны дакумент за подпісам «Каардынацыйны камітэт», які знаходзіцца ў той самай папцы, адносіцца ўжо да 1966 г.

Калі прыгадаць, што Сусветнае аб'яднанне беларускай эміграцыі ціхенька спыніла сваё існаванне неўзабаве пасля нараджэння, так і не выканаўшы ніводнага пункта рэзалюцыі Першага сусветнага з'езда беларускай эміграцыі, што сам гэты з'езд так і застаўся першым і апошнім у гісторыі нашай

<sup>13</sup> Прадакол № 2 паседжання Каардынацыйнага Камітэту з дня 11.9.1949 // Архіў Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Францыі.

<sup>14</sup> Пра яго гл.: Лукашук А. Філістовіч: Вяртаньне нацыяналіста. Мн., 1997.

<sup>15</sup> Гл.: Гарошка Л. Трыццацігодзьдзе Беларускага душпастырства ў Францыі: 1946–1976. Парыж, 1976.

<sup>16</sup> Прадакол № 2 паседжання Каардынацыйнага Камітэту з дня 11.9.1949 // Архіў Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Францыі.

<sup>17</sup> Прадакол № 3 паседжання Каардынацыйнага Камітэту з дня 25.1.1950 // Архіў Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Францыі.

<sup>18</sup> Прадакол № 5 паседжання Каардынацыйнага Камітэту з дня 16.7.1950 // Архіў Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Францыі.

<sup>19</sup> Тамсама.

дыяспары, што Рада БНР за наступныя 40 гадоў так і не здолела разгарнуць сваю дзейнасць у такім маштабе, які планаваўся для яе ў момант яе адраджэння, то можна прыйсці да высновы, што галоўнай праблемай, з якой сутыкнулася кіраўніцтва беларускай палітычнай эміграцыі «бэнэраўскага» напрамку ў канцы 1940-х – пачатку 1950-х гг., сталася немагчымасць мабілізацыі сродкаў эмігрантаў-беларусаў у памерах, неабходных для належнай рэпрэзентацыі Беларусі ў вачах патэнцыяльных саюзнікаў на Захадзе. Нежаданне большасці «простых людзей» са шматтысячнай, на той час, еўрапейскай беларускай дыяспары выдаткоўваць сродкі на ўтрыманне сваіх палітычных і культурных інстытутаў сталася адной з галоўных прычын глыбокага крызісу беларускага эміграцыйнага жыцця ў Еўропе (апрача, магчыма, Вялікабрытаніі), які, часткова, быў пераадолены толькі той часткай эміграцыі, якая неўзабаве перабралася ў Паўночную Амерыку. Няўдалая спроба аб'яднання намаганняў беларускіх арганізацый у Францыі для вырашэння агульных праблем дыяспары была адной з першых прыкмет набліжэння гэтага крызісу.

**Сергей Михальченко (Брянск, Россия)**

## **НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ ВИДЫ ЛЯЦКОЙ**

**Б**иография и творчество выдающегося белорусского, русского и чешского просветителя Евгения Ляцкого (1868–1942), с 1922 г. жившего в Праге, в последнее время вызывают большой интерес. Вышли в свет несколько посвященных ему публикаций<sup>1</sup>. В Литературном архиве Музея национальной литературы в Праге (Literární archiv Památníku Národního písemnictví v Praze. Pozůstalost «Ljacka (Zelena) Vida») хранится личный фонд третьей жены ученого Виды (Видославы, Видовисы) Ляцкой (Зеленой), где среди документов находятся также ее неопубликованные воспоминания на чешском языке, названные обработчиками по первым словам «Pročhčí pst...». Текст машинописный, двенадцатистраничный, in 4°. В воспоминаниях имеется немало интересного материала о Е. Ляцком.

Вида Ляцкая сначала рассказывает о своем детстве. Она родилась в Белграде и была правнучкой П.-Й. Шафарика, известного славянского ученого-слависта. В Прагу приехала на учебу, поскольку Белградский университет

---

<sup>1</sup> См.: Цішчанка І. З думкай пра Беларусь: Да 130-годдзя з дня нараджэння Я. А. Ляцкага // Польша. 1999. № 1. С. 156–185; Евгений Ляцкий: Материалы к биографии / Публ. С. И. Михальченко. Брянск, 2000.

в годы Первой мировой войны был разрушен, многие профессора погибли и студенты из Югославии зачастую поступали в университеты других славянских стран. Так в Праге очутилось более двухсот студентов из Югославии. Именно здесь Вида познакомилась с профессором Карлова университета Евгением Александровичем Ляцким и вышла за него замуж. Она была не только женой, но и помощницей белорусского и русского литературоведа и фольклориста, записывала под его диктовку тексты, работала с корректурами. «Это была большая работа, но интересная и способствовала гармонии в нашем браке», — вспоминает мемуаристка (л. 8). Так они трудились каждую неделю. В субботу Ляцкий звал к себе на обед коллег и учеников. «Вокруг нашего круглого стола сидели иногда до 18 друзей, говорили на всех европейских языках, то был настоящий Вавилон. Самым частым гостем был проф. Матиаш Мурко с женой и дочерью» (л. 9). Среди гостей бывали также проф. П. Попович из Белграда, проф. Этторе Ле Гатто из Рима и др.

По воспоминаниям Виды, Евгений Ляцкий любил рассказывать о своих путешествиях в бытность сотрудником Этнографического музея в Петербурге. Тепло он говорил о детстве, прошедшем среди белорусских лесов.

Частыми гостями в доме Ляцких были русские писатели — как проживавшие в Чехословакии, так и приезжавшие туда. «Когда в Прагу приехал И. А. Бунин, выступавший с лекцией о Л. Толстом, он пришел к нам. Вместе с мужем они вспоминали про Л. Толстого, который часто склонял молодых людей к разговорам о музыке. Муж учился с Сергеем (сыном писателя. — С. М.) в Московском университете и часто бывал у Толстых в Хамовниках, в доме, где теперь музей. Бунин благодарил Ляцкого, который в своей книге о «Слове...» доказал подлинность «Слова...». Спор тогда начал проф. Мазон из Парижа, который доказывал, что «Задонщина» — более ранний и достоверный текст, а «Слово...» — фальшивка».

Особую ценность имеют свидетельства Виды о последних годах жизни Ляцкого. После оккупации немцами Чехословакии Карлов университет был закрыт, и Ляцкий оказался не у дел. В 1940 г., после отказа А. Флоровского занять место председателя Русского исторического общества при Русском Свободном университете, Ляцкий был избран на этот пост и оставался во главе общества до своей смерти 7 июля 1942 г.<sup>2</sup>. «Во время нападения на Советский Союз мы были в Подебрадах. Вспоминаю, как подействовало на мужа известие о порядках, установленных немцами в его родной Беларуси. Видел перед своим внутренним взором леса, реки, поля, города и деревни, которые уничтожил неприятель. Мне было его очень жаль, а его мучения были бесконечны» (л. 10). Ляцкий умер, узнав о захвате немцами Севастополя.

<sup>2</sup> См.: Русские историки-эмигранты в Праге в годы Второй мировой войны / Введение, публ. и примеч. С. И. Михальченко // Отечественная культура и историческая мысль XVIII–XX веков. Брянск, 1999. С. 219–228.

**Марыя Міцкевіч (Мінск)**

## **РЭЛІГІЙНЫ ЭЛЕМЕНТ У ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА ПАВОДЛЕ ЭМІГРАЦЫЙНЫХ ВЫДАННЯЎ І ПЕРАДАЧ РАДЫЁ ВАТЫКАНА**

**12** лютага 1931 г. папа Пій XI упершыню звярнуўся да ўсяго свету праз Ватыканскую радыёстанцыю, якая была пабудавана вядомым італьянскім вынаходнікам Марконі. Слова Божае з Ватыкана атрымала магчымасць даходзіць да вернікаў розных краін. З кожным годам павялічвалася колькасць праграм, якія перадаваліся больш як на трыццаці мовах.

У снежні 1949 г. першы раз узляцеў з ватыканскіх узгоркаў беларускі голас, а з 6 студзеня 1950 г. распачаліся рэгулярныя беларускія радыёперадачы Радыё Ватыкана.

У верасні 1950 г. у першым нумары рымскага «Зьніча» яго рэдактар і выдавец кс. Пётр Татарыновіч пісаў: «Браты Беларусы! Ваша мова дачакалася найвышэйшага прызнання. Вы можаце карыстацца ёю ў кожную пятніцу ў г. 18.30, слухаючы Ватыканскіх радыёперадачу на кароткіх хвалях...»

Пачынальнікам і кіраўніком беларускай секцыі Радыё Ватыкана быў кс. П. Татарыновіч. Спачатку гэтыя перадачы адбываліся раз у тыдзень, а з 1970 г. — пяць разоў у тыдзень. У 1971 г. кіраўніком беларускай секцыі стаў айцец Леў Гарошка.

Жыццёвы шлях Льва Гарошкі, як і Якуба Коласа, звязаны са Стаўбцоўшчынай. Нарадзіўся Л. Гарошка ў 1911 г. у вёсцы Трашчычы Стаўбцоўскага павета. Скончыў сямігодку ў Міры, потым вучыўся ў Навагрудскай гімназіі. У 1937 г., пасля заканчэння Львоўскай духоўнай акадэміі, быў рукапаложаны ў святары, служыў у розных месцах на Піншчыне, а таксама ў Стоўбцах. У 1944–1945 гг. разам з хваляй эміграцыі трапіў у Германію, дзе арганізаваў беларускія богаслужэнні, потым пераехаў у Рым, дзе выдаў на беларускай мове малітоўнік «Божым шляхам». У кастрычніку 1946 г. быў прызначаны рэктарам Беларускай каталіцкай місіі ў Францыі. У 1947 г. пачаў выдаваць і рэдагаваць часопіс «Божым шляхам», таксама выдаваў свае працы, у тым ліку і літаратурныя творы (пад псеўданімам А. Жменя) асобнымі кніжкамі і брашурамі. З 1960 па 1970 г. быў рэктарам Беларускай каталіцкай місіі ў Вялікабрытаніі, жыў у Лондане ў будынку Марыян-хаўс, дзе па яго ініцыятыве была заснавана Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны. У гэтай бібліятэцы захоўваюцца рукапісныя і друкаваныя матэрыялы а. Льва, у тым ліку тэксты радыёперадач Радыё Ватыкана за гады яго працы (з 13.01.1971 па 16.05.1977). Гэта некалькі вялікіх тамоў машынапісных старонак, дзе побач з рэлігійнымі тэкстамі сустракаюцца матэрыялы, прысвечаныя беларускім пісьменнікам Якубу Коласу, Янку Купале, Максіму Багдановічу і інш.

Так, 5 красавіка 1971 г. прагучала радыёперадача «Рэлігійны элемент у старажытнай беларускай літаратуры», 3 мая 1971 г.— «Рэлігійны элемент у сучаснай беларускай літаратуры», 26 мая 1974 г.—«Рэлігійны элемент у творчасці Янкі Купалы», 11 лістапада 1974 г. — «Рэлігійны элемент у творчасці Якуба Коласа».

Звернемся да тэксту апошняй перадачы.

У творчасці Я. Коласа, як адзначаў Л. Гарошка, нягледзячы на моцны антырэлігійны наступ, сустракаецца шмат рэлігійных зваротаў як у выказванні думак самога аўтара, так і яго герояў. Паколькі сваіх тыпаў ён «спісваў з натуры», дык і іх рэлігійныя выказванні адначасова з'яўляюцца сведчаннем рэлігійнасці беларускага народа. Найбольш характэрныя рэлігійныя звароты бачым ў вершы «Беларусам»:

Ці ж мы, хлопцы, рук не маем?  
Ці ж нам сілы Бог не даў?<sup>1</sup>

У вершы «Пытанне»:

Дзе ты, мая доля, дзе ты, я пытаю?  
Ці то Бог назначыў у жыцці быць з краю? (I, 65)

З імем Божым звязаны і пажаданні на Новы год:

З Новым годам, з шчасцем новым!  
Дай жа Божа, гэты год,  
Каб успомніў шчырым словам  
Працавіты ўвесь народ!  
.....  
Дай Бог шчасця вам і долі  
Ўсім, хто слёзы праліваў... (I, 47)

Верш «Мужычае жыццё» паэт пачынае зваротам да Бога :

Божа, Божа, твая воля!  
(Хоць і, можа, гэта грэх!) (I, 41)

У вершы «Рольнік» паэт адзначае, што сялянін ходзіць па полі, «Каб пабачыць сваім вокам, як Бог жыта родзіць». Спалучэнні «дзякуй Богу», «дай Божа», «Божы свет» часта сустракаюцца ў творах Я. Коласа і сведчаць аб шырокім іх ужытку ў жыцці таго часу.

У некаторых вершах сустракаюцца і рэлігійныя думкі, указваюцца законы Божыя, Божая воля. Так, у байцы «Пан і рэчка» паэт кажа:

---

<sup>1</sup> Колас Я. Зб. тв.: У 12 т. Мн., 1961. Т. 1. С. 26. (Далей цытаты падаюцца па гэтаму выданню з указаннем тома і старонкі.)



Калі проці рабіць будзеш  
І зачэпіш закон Божы,  
Між людзьмі ты нягожы,  
Сам сабе ты напаскудзіш...  
.....  
Трудна рэчку утрымаць,  
Ёй ўжо Бог сказаў ад веку,  
Дзе ваду сваю зліваць... (I, 389)

У вершы «Перад навальніцай» паэт пагаджаецца з Божай воляй:

Ну, то будзе, што Бог дасць... (I, 393)

Тое ж і ў вершы «Пад Новы год»:

Даў Бог людзям Новы год...  
.....  
Пажадаю я ўсім нам  
Шчасця, згоды, волі.  
Вып'ю чарку, ну а там...  
А там Божжа воля... (II, 345)

У вершы «Журба па вясне» паэт прызнае, што ў прыродзе дзеюцца «Божыя прыгоды»:

Шкода мне прыгоды Божай,  
Маладой вясны прыгожай... (I, 399)

Рэлігійным святам прысвечаны наступныя радкі верша «Дзяціныя годы»:

А коляды прыйдуць — над святамі свята,  
Саўсім адмянялась будзённая хата:  
Здавалася, Бог сам тагды завітаў (I, 406).

Калядам прысвечаны XX раздзел паэмы Я. Коласа «Новая зямля». Святочныя пачуцці перадаюцца радкамі:

У хаце добры лад і згода,  
Як патрабуе і прыгода,  
Паважнасць вечара святога —  
Не ўчуеш слова ты блага...  
.....  
На стол растрэсваюць мурог —  
На сене колісь быў Сын-Бог... (VI, 177)

Зразумела, што ў такім настроі і калядную вячэру пачынаюць зваротам да Бога:

Няхай дае Бог лад у хаце,  
Добра, прыбытку прыспарае... (VI, 178)

«Такія ж пачуцці Я. Колас выказвае і пры апісанні «Вялікадня», — гаварыў а. Л. Гарошка ў радыёперадачы Ватыкана. — З кожнага радка тых вершаў адчуваецца, што гэта ня ёсць толькі апісаньне сямейных звычаяў, але голас ягонае душы, якая шчыра перажывала рэлігійны настрой».

Вялікдзень сустракалі споведзью:

Бо трэба ж ім было сабрацца  
Паехаць у цэркву спавядацца... (VI, 204)

Я. Колас з уласцівай яму мастацкасцю сцвярджае, што нават прырода святкуе Вялікдзень:

Над ціхай талаю зямлёю  
Навісла ночка той парою.  
Было спакойна і лагодна,  
Як-бы сама прырода тая  
Паважнасць свята адчувае...

Не шэпне гэты бор-музыка,  
Стаіць маўчком і разважае,  
Відаць, Вялікадня чакае.

Звяры Вялікдзень чуюць, птушкі,  
І хвоі гэтыя, і елі,  
Ліхія людзі падабрэлі,  
Бо святам Божым ўсюды вее... (VI, 205)

Такое ж узнёслае апісанне царквы ў велікодную ноч:

А цэрква, макаўка святая,  
Народу поўна, блескам ззяе...  
.....  
І блізак час святой дзянніцы.  
«Хрыстос васкрос!» — з гары-званіцы  
Вяшчае першы звон шчасліва... (VI, 207–208)

Л. Гарошка выказваў думку, што рэлігійная вера Я. Коласа з'яўлялася часткай яго светапогляду. Для доказу ён прывёў наступныя радкі паэта:

Не дай Божа сэрцам знікнуць  
І душой апасці,  
Страціць веру і надзею  
На жыццё і шчасце:

Бо без веры і надзеі  
Ў свеце ўсё пастыла,  
Бо, згубіўшы сэрца крэпасць,  
Чалавек — магіла (I, 411).

Але, як адзначаў а. Леў, гэтая рэлігійная вера не закрывала паэту вачэй на тыя бяшчынствы, якія рабіліся ў Беларусі ў імя рэлігіі. Аб гэтым сведчаць радкі «Сымона-музыкі»:

Родны край! У Божа імя,  
У чэсць косцелаў, царквоў  
Паміж дзеткамі тваімі  
Многа легла камянёў;  
Многа выйшла трасяніны —  
Меч, агонь знішчалі край:  
З двух бакоў «айцы» дубінай  
Заганялі нас у рай!  
Кроў лілася ручаямі,  
Здрада чорная расла,  
Што папамі і ксяндзамі  
Ў сэрцы кінула была.  
І цяпер над намі, брацце,  
Яшчэ ў сіле той раздор —  
І папоўскае закляцце,  
І ксяндзоўскі нагавор (VI, 365–366).

«Такое надужыванне рэлігіі, — адзначыў у радыёперадачы а. Леў, — да нерэлігійных мэтаў і гвалт над сумленнем веруючых людзей годны асуджэння нават з боку найбольш шчыра веруючых людзей, дык ня дзіва, што яго выказаў Колас ў сваёй паэме, у якой апісвае свой «край родны, край прыгожы», самы мілы «ў свеце Божым».

У сваім выступленні на радыё а. Л. Гарошка таксама гаварыў, што, нягледзячы на моцны націск бязбожжа пасля 1930 г., у творчасці Я. Коласа застаюцца звароты да Бога, хоць не так часта, як ў першыя гады творчасці. У доказ прыводзіліся радкі твораў, напісаных у 1947 і 1952 гг.:

Я ж, стоячы збоку, за плынь маладую  
У сэрцы малітву злажу... (II, 404)

Не ведаю, каму сказаць мне «дзякуй»  
За тое, што ізноў сустрэў ясну.  
Пражыўшы семдзесят гадоў без гаку,  
Сустрэць бы, Божухна, яшчэ адну (II, 414).

«Дык ня толькі ў сваіх творах Колас выказваў сваю рэлігійную веру, — падсумаваў прамоўца, — але ён жыў унутраным рэлігійным жыццём, толькі

ў умовах антырэлігійнага наступу гэтаму пачуцьцю даваў волю толькі тады, калі быў адзін. Кампазытар Мікола Равенскі расказвае, што ён быў нявольным сведкам гэткага факту. Незадоўга перад Другою сусьветнаю вайною, летам, ён, не папярэдзіўшы Коласа, ішоў да яго ў адной пільнай справе. Калі падышоў да дому Коласа, пачуў прыгожую царкоўную музыку на скрыпцы. Дзверы дому былі адчынены. Калі ён увайшоў у пакой і стаў пры дзверях, Колас аглянуўся, раптам палажыў скрыпку і паспешна сказаў: «Ты нічога ня чуў і ня бачыў!» Гэты эпізод з жыцця Я. Коласа пераказваўся ў эміграцыйных выданнях у розных інтэрпрэтацыях.

Да творчасці Я. Коласа а. Л. Гарошка звяртаўся і ў іншых радыёперадачах. Так, 25 сакавіка 1973 г. прагучала перадача «Бацькаўшчыну даў Бог», у якой аўтар сказаў: «І як мы, прыходзячы на свет, ня выбіраем сабе бацькоў, але маем іх ад Бога, таксама маем ад Бога і Бацькаўшчыну. І як у нармальных умовах дзяцей і бацькоў лучыць уроджаная любоў, таксама ў чалавека ёсць уроджаная, гэта значыць, Богам даная любоў да свае Бацькаўшчыны». Гэту ласку і любоў, падкрэслівалася, выказваў у сваіх творах Я. Колас.

У Беларускай секцыі Радыё Ватыкана ў розны час працавалі а. Тамаш Падзява, а. Кастусь Маскалік, д-р Віктар Сянькевіч, а. Роберт Тамушанскі і інш.

Я. Коласу былі прысвечаны наступныя радыёперадачы в. Сянькевіча: 20 верасня 1980 г. — «Да 98-х угодкаў нараджэння Якуба Коласа» (быў дадзены кароткі агляд творчасці Я. Коласа і аналіз алегарычнай казкі «Дудар»); 24 чэрвеня 1981 г. — «Вільня ў творчасці Коласа, Купалы і Багдановіча»; 12–13 жніўня 1981 г. — «У 25-я ўгодкі смерці Якуба Коласа» (разглядалася паэма «Сымон-музыка»); 3 лістапада 1981 г. — «Якуб Колас — стваральнік беларускай прозы» (агляд праявітых твораў Я. Коласа); 20 верасня 1982 г. — «З успамінаў Юліяна Пшыркова пра Якуба Коласа «Незабыўныя сустрэчы»; лістапад 1982 г. — «Ідэйная пазіцыя Якуба Коласа ў першых гадох савецкае улады на Беларусі»; 16 жніўня 1982 г. — «Якуб Колас — пясняр і мастак роднага слова».

Трэба адзначыць, што ўказаныя перадачы пайшлі, не зважаючы на той факт, што Я. Колас у многіх сваіх вершах, прамовах, артыкулах нападаў на Ватыкан і Свяцейшага Айца, якога называў «чорным воранам рэакцыі» (XI, 445).

Вось адпаведныя ўрыўкі:

Маліўся папа Пій за Мусаліні,  
Падняўшы ўгору нос, гарбаты, сіні... (II, 354)

І нават сыч, што ў Ватыкане  
Сядзіць, як цёмны Вельзевул,  
Вам не паможа: час настане  
І неўзабаве на вас глянэ,  
Каб знішчыць вас, ліхіх акул (II, 356).

«У ... кампаніі драпежнікаў і рабаўнікоў ... «ганаровае» месца належыць і так званаму намесніку апостала Пятра на зямлі, папе Пію XII, старадаўняму жыхару ватыканскага дупла, езуіту інквізітару...»<sup>2</sup> Дарэчы, як адзначаў а. Аляксандр Надсан у артыкуле «Супрацькаталіцкая прапаганда ў БССР», прачытаўшы гэтую прамову, не верыцца, што гэта той самы чалавек, які напісаў «Новую зямлю» і паэму «Сымон-музыка»<sup>3</sup>.

Урыўкі з паэм «Новая зямля» і «Сымон-музыка» друкаваліся ў многіх эміграцыйных выданнях, у тым ліку ў рэлігійных часопісах і календарых. Асабліва папулярнымі былі радкі з частак «Каляды» і «Вялікдзень». У каментарыях выказваліся думкі, блізкія да тых, якія выказваў у сваёй радыёперадачы а. Л. Гарошка.

Тэма рэлігійнасці закраналася ў даследаваннях навукоўцаў беларускага замежжа. Напрыклад, Уладзімір Глыбінны ў сваёй працы «Доля беларускае культуры пад Саветамі» адзначаў: «Насуперак савецкай антырэлігійнай прапагандзе, Якуб Колас доўгі час пісаў і часам друкаваў творы, поўныя рэлігійнага замілавання да прыроды і ейнага творцы — Бога, як, прыкладам, «Святая нядзелька», казка «Што яны страцілі», у якой відаць пошукі іншых шляхоў для Беларусі. Рэлігійнымі матывамі ахварбаваная Коласава першая рэдакцыя паэмы «Сымон-музыка», друкаваная ў часопісе «Вольны сыяг», № 4 за 1921 г. Герой паэмы заклікаўся «скарыцца волі Божай». Нарэшце сама бязьмежная любоў паэты да роднага краю таксама не ўкладывалася ў савецкія рамкі»<sup>4</sup>.

Творчасць Я. Коласа разглядалася ў даследаваннях Антона Адамовіча, сярод якіх варта адзначыць наступныя працы:

1. Уступны аналітычны артыкул у кнізе Я. Коласа «Новая зямля» (Мюнхен: «Бацькаўшчына», 1952);
2. Новая зямля Якуба Коласа: Да эміграцыйнага выдання паэмы // Бацькаўшчына. 1952. № 42—48;
3. Якуб Колас у супраціве саветызацыі. Мюнхен, 1955;
4. Да творчай гісторыі «Сымона-музыкі» // Бацькаўшчына. 1955. № 4—5, 6;
5. Уступны артыкул «Да творчай гісторыі «Сымона-музыкі» ў выданні паэмы (Мюнхен: «Бацькаўшчына», 1955).

Апошнія два артыкулы маюць аднолькавую назву, але розныя па зместу.

Рэлігійны элемент у творах Я. Коласа ў даследаваннях А. Адамовіча разглядаецца ў сувязі са змяненнямі ў тэксце паэмы «Сымон-музыка»: «Цэнзурнаму перарэдагаванню падлягалі ня толькі мясціны твору з «нацыянальным» адценьнем і тэрміналогіяй. У куды большым памеры закранула яно мясціны рэлігійнага характару, вельмі частыя ў першай рэдакцыі твору, паколькі рэлігійны мамэнт, як гэта вельмі часта бывае ў творах рамантычных,

<sup>2</sup> Колас Я. Промова на Усесаюзнай канферэнцыі прыхільнікаў міру // Поступ міру. Мн., 1952.

<sup>3</sup> Надсан А. Супрацькаталіцкая прапаганда ў БССР // Божым шляхам. 1952. № 51. С. 4—5.

<sup>4</sup> Глыбінны У. Доследы й матарыялы // Інстытут для вывучэння СССР. Мюнхен, 1958. С. 81.

быў тут разьліты вельмі ж шырака... Гэты шырака разьліты й кідкі ў вочы рэлігійны мамэнт «Сымона-музыкі» якраз і прыцягнуў да сябе найбольшую ўвагу бальшавіцкіх дзейнікаў ды выклікаў адпаведны ціск на аўтара, што й прывяло да адпаведных аперацыяў у тэксьце твору...»<sup>5</sup>

А. Адамовіч сцвярджаў, што ў артыкуле «аднаго з выдатнейшых тымі часамі нацыянал-бальшавіцкіх функцыянераў у друку» — Р. Шукевіча-Траццякова, напісаным у 1926 г., «былі адзначаныя ў якасьці галоўнай заганы першае рэдакцыі паэмы «ярка-рэлігійныя настроі самога аўтара», а пра апошнюю ейную рэдакцыю з задавальненьнем канстатавалася: «Пад уплывам марксыцкае крытыкі Я. Колас перапрацаваў свайго «Сымона-музыку», зьмяніў яго канец, рашуча ськінуў з Сымона раней аблытваўшую яго рэлігійную павуціну». Гэта сьведчаньне вельмі цікавае, бо яно пацьвярджае якраз ціск цэнзуры на Коласа ў лёгка зашыфраваным выказе пра «ўплыў марксыцкае крытыкі»<sup>6</sup>.

Як адзначыў А. Адамовіч, пра першую рэдакцыю паэмы крытыка выказалася толькі ў асобах акадэміка Карскага і Максіма Гарэцкага. Па-першае, іх нельга залічваць да «марксыцкіх крытыкаў», па-другое, рэлігійны элемент атрымаў у абодвух аўтараў якраз пазітыўную ацэнку.

Далей А. Адамовіч пісаў: «Ад «марксыцкае крытыкі» антырэлігійна настаўленае бальшавіцкае цэнзуры пацярпелі цэлыя, дый немалыя, а мас-тачка высокаякасныя кавалкі Коласава «Сымона-музыкі». Гэтак, найперш зьнік у разьзеле V-м часткі II укладзены ў вусны Сымона натхнёны гімн Богу-тварцу, што пачынаўся радкамі:

Хто рассыпаў у небе зоры  
Бяз канца і бяз чысла?  
І каму у тым прасторы  
Ночка, дол, лясы і горы  
Ў сьпевах кажуць — чэсьць, хвала?

Ён быў заменены на гімн зорам. Затое, зусім ужо бясьледна зьнікла без усялякае замены адзначаная акад. Карскім «цэлая вялікая імправізацыя на 114 радкоў, укладзеная ў вусны Сымона, калі яму давялося іграць у карчме перад уцёкамі з яе, дзе, паводле праф. Пятуховіча, «душа беларускага песьняра падчыняецца ў пачуцці шчырае падзякі за радасьць адчування ўсёй пекнасьці і прыгажосьці прыроды, і ён вуснамі Сымона прые гімн космасу:

Радасьць Божую, сьветы пазнайце...  
Абудзіся, зямля, хвалі Бога...  
Асьвяціся і цьма, пазнай радасьць...  
Радуйся неба — ўваскросьне зямля...

<sup>5</sup> Склот Р. [Уступны артыкул] // Колас Я. Сымон-музыка. Мюнхен, 1955.

<sup>6</sup> Адамовіч А. Якуб Колас у супрацьве саветызацыі. Мюнхен, 1955. С. 42.

Асабліва высокая ацэненая гэтая мясьціна М. Гарэцкім — як «выдатная па сіле пачуцьця й першая па харавству ў нашай паэзіі ода Божай творчасьці, напісаная пад відам натхнёнага граньня Сымонкі ў карчме («Божы дух вітаў у высі...»)»<sup>7</sup>.

Як адзначаў А. Адамовіч, былі перарэдагаваны і іншыя часткі паэмы, дзе ўжывалася «рэлігійная тэрміналёгія». Пад ціскам цензуры былі зроблены змены ў сюжэце «Сымона-музыкі».

У тым самым 1925 г., калі была надрукавана паэма «Сымон-музыка», Я. Колас напісаў аповесць «На прасторах жыцця». Разглядаючы гэты твор, эмігранцкі крытык і публіцыст Станіслаў Станкевіч у сваім даследаванні «Якуб Колас» пісаў: «У повесці паказваецца, як узгаданая ў бальшавіцкім духу беларуская вясковая моладзь парывае з старымі традыцыямі і з энтузіязмам кідаецца ў вір новага савецкага жыцця. У повесці гэтае збольшавізаньне моладзі паказанае галоўным чынам ў яе бязбожніцкай акцыі, калі група камсамольцаў разбурае «цудоўны сьвяты калодзеж» і нішчыць крыж з Хрыстовым расьпяцьцем... Бяссумлеву, Коласу было найлягчэй заманіфэставаць свае пазытыўныя дачыненні да савецкай рэчаіснасьці заакцэнтаваннем ў творы антырэлігійнасьці, бо сярод усіх беларускіх пісьменьнікаў Колас і раней, яшчэ ў перыяд нашаніўскі, найглыбей адчуваў крыўду, якую рабіла народу чужое яму нацыянальна духавенства, і найбольш воістра сьцьвярджаў горкую праўду, што праваслаўныя сьвятары ў сваей бальшыні былі аружжам русыфікацыі, а каталіцкія ксяндзы — палянізацыі»<sup>8</sup>.

Працэнтаваныя словы а. Л. Гарошкі, У. Глыбіннага, А. Адамовіча, С. Станкевіча дапамагаюць нам зразумець як духоўны свет Я. Коласа, так і прысутнасьць рэлігійных і антырэлігійных элементаў у яго творах.

<sup>7</sup> Адамовіч А. Якуб Колас у супраціве савецкай палітыцы. С. 43.

<sup>8</sup> Станкевіч С. Якуб Колас // Беларускі зборнік. Мюнхен, 1956. Кн. 6. С. 21.

## Францішка Сокалава (Прага)

### ЛАРЫСА ГЕНІЮШ І ПРАГА

#### НЕКАЛЬКІ ШТРЫХОЎ ДА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫІ Ў ЧЭХІІ

**М**ой рэфэрат далёка не ўсеахопны. Ён датычыць побыту Ларысы Геніюш, яе мужа і сына ў Чэхіі. Гэта спроба пачаць пошук слядоў, якія ў нас ад гэтага побыту засталіся. Тэма непасрэдна адлюстроўвае ўзаемныя сувязі чэхаў і беларусаў у першай палове ХХ ст.

Чэхаславацкая Рэспубліка, якая ўзнікла ў выніку распаду Аўстра-Венгерскай імперыі пасля Першай сусветнай вайны, прапанавала сваю



велікадушную дапамогу палітычным уцекачам з Савецкай Расіі, Украіны, Беларусі і іншых краін, якія адышлі да Саветаў пасля грамадзянскай вайны. Дапамога, ініцыяваная ў першую чаргу прэзідэнтам Т. Масарыкам, была накіравана на падтрымку інтэлігенцыі і вучобу студэнтаў, якія дома не маглі студыяваць, праследаваліся па палітычных матывах. Гэта датычылася і прадстаўнікоў беларускай меншасці ў тагачаснай Польшчы.

Адным з беларускіх студэнтаў, які знаходзіўся ў Празе з 1922 г., быў палітычны ўцякач Ян Геніюш. Ён атрымліваў дапамогу ад розных фундацый, а пазней таксама і ад сваіх родзічаў, што жылі на Гродзеншчыне. З гэтых мясцін паходзіла і яго жонка Ларыса з дому Міклашэўскіх, якая прыехала да мужа ў Прагу з сынам Юркам у канцы 1937 г. Яны былі беларусімі патрыётамі.

Геніюшы далучыліся да грамадскага жыцця беларускай эміграцыі. Ларыса стала сакратаркай прэзідэнта БНР Васіля Захаркі, а пазней клапацілася пра яго архіў (так званы архіў Крачэўскага–Захаркі). Была таксама скарбнікам пражскай філіі Беларускага камітэта самапомачы (у час вайны немцы дзволілі існаванне падобных непалітычных суполак узаемадапамогі таксама рускім і ўкраінскім эмігрантам). Ёсць дастаткова доказаў, што палітычны запавет В. Захаркі, надыктаваны ім перад смерцю Л. Геніюш, перадрукоўвала на машыныцы сястра Лесі Украінкі пані Косач-Шыманаўская, якая была суседкай Геніюшаў. Дом, дзе яны жылі, зваўся «Кашпарак» і знаходзіцца ў пражскім раёне Нуслі.

Пасля смерці прэзідэнта В. Захаркі, у красавіку 1943 г., Л. Геніюш разам з новым прэзідэнтам Рады БНР Міколам Абрамчыкам выбралі з архіва найбольш каштоўныя дакументы, якія Абрамчык павінен быў адвезці ў Парыж. Тут у справу ўмяшаўся Іван Ермачэнка, загадкавы палітык, які таксама эміграваў у Прагу. У 1941–1943 гг. ён кіраваў Камітэтам самапомачы ў Мінску, быў дарадцам гаўляйтэра Беларусі Вільгельма Кубэ. Ермачэнка прымусіў Л. Геніюш у прысутнасці супрацоўнікаў гестапа аддаць ключ ад архіва Захаркі ў яго кватэры ў Модржанах. (Ермачэнка перавёз архіў у сваю кватэру ў Празе, а потым перадаў яго ў Рускі архіў на часовае захаванне.)

З дакументаў, знойдзеных Ганнай Сурмач у Рускім замежным гістарычным архіве ў Маскве, вынікае, што Кубэ зацікавіўся архівам Крачэўскага–Захаркі. Ужо 10 чэрвеня 1943 г. беларускі архіў быў праз паверанага мінскага генеральнага камісара Рыхеля перададзены ў Рускі архіў ў Празе. Спадарыня Сурмач знайшла ў Маскве, куды трапіў пасля вайны Рускі пражскі архіў, зроблены Ермачэнкам вопіс дакументаў, складзены пры гэтай перадачы. Дасюль лёс гэтых дакументаў невядомы<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Сурмач Г. Беларускі замежны архіў // International Conference «Russian, Ukrainian and Belorussian Emigration between the World Wars in Czechoslovakia: Results and Perspectives of Contemporary Research. Holding of the Slavonic Library and Prague Archives». Prague, August 14–15, 1995. Proceedings. Prague, 1995. P. 85–90.

У сваіх мемуарах «Сповідзь» (Мн., 1990) сама Ларыса Геніюш піша, што ў 1949 г., у час допыту ва ўсемагутнага шэфа беларускага КДБ Цанавы, ад яе дабіваліся аднаго: дзе архіў? Гэта была адна з прычын яе арышту. У сваёй кнізе пісьменніца згадвае, што следчы паказаў ёй паперы Беларускага камітэта (самапомачы?), якія, верагодна, у Мінск прывёз Ермачэнка. Як меркавала Ларыса Антонаўна, Ермачэнка быў двайным агентам — нямецкім і савецкім. Матэрыялы пра яго дзейнасць пад канец вайны і адразу пасля яе знаходзяцца ў Празе ў Дзяржаўным цэнтральным архіве і архіве Міністэрства ўнутраных спраў.

Калі ў 1944 г. Цэнтральная беларуская рада з Мінска запрасіла пяцёрых ці чатырох сяброў Пражскага камітэта самапомачы на Другі Усебеларускі з’езд (27.6.1944), то ў гэтую небяспечную дарогу, насустрэч нямецкай арміі, што адыходзіла, выправіліся толькі двое: Ларыса Геніюш і Васіль Русак, былы ўдзельнік Слуцкага збройнага чыну. Л. Геніюш прыехала на другі дзень пасля завяршэння з’езда, які зноў, як і ў 1918 г., абвясціў беларускую незалежнасць. Усе запрошаныя на з’езд дорага за гэта заплацілі пасля вайны. В. Русак жыццём — ён быў схоплены ўжо ў маі 1945-га; муж і жонка Геніюшы — дваццаццю пяццю гадамі лагераў; М. Забэйда-Суміцкі — вялізным грашовым штрафам. Грашовы штраф атрымаў (паводле «малога» Бенешавага дэкрэта) і неіснуючы Міхал Геніюш (у стужцы тэлетайпа, што захавалася ў Дзяржаўным цэнтральным архіве, прозвішча Забэйды-Суміцкага было спалучана з прозвішчам Геніюш).

Пасля вайны супрацоўнікі СМЕРШа двойчы спрабавалі схапіць Ларысу Геніюш. У час другой беспаспяховай спробы за паэтку заступіліся чэшскія грамадзяне, якія запатрабавалі прысутнасці чэшскай паліцыі. Пасля гэтага Геніюшы пачалі дабівацца чэхаславацкага грамадзянства, якое яны атрымалі ў 1947 г.

Дата высылкі Геніюшаў з ЧССР — 27 ліпеня 1948 г. Перад гэтым яны былі пазбаўлены чэхаславацкага грамадзянства, перададзены органам МУС і асуджаны. Вызваліліся ў 1956 г. Іх сын Юрка, які ў час зняволення бацькоў заставаўся ў Польшчы, жыве спачатку ў сваякоў у Вроцлаве, а пазней у дзіцячым доме. Хаця ён знаходзіўся пад пастаянным наглядам і псіхалагічным ціскам, здолеў набыць прафесію медыка, але найбольш сябе прысвячаў літаратурнай працы. Сваю маці перажыве толькі на два гады.

Успомніць людзей, якія былі ў Чэхіі знаёмымі і прыяцелямі Ларысы Геніюш, — складаная задача, якая патрабуе працы галоўным чынам у замежных архівах. Вышэй была ўспомнена пані Косач-Шыманоўская. Назаву яшчэ Ганну Цескаву, чэшскую перакладчыцу і арганізатарку дапамогі рускім эмігрантам, архімандрыта Ісаакія Вінаградава (1895–1981), інтэлігентнага і паважанага чалавека, які надвычай прызна ставіўся да беларусаў. Ён правёў абрад пахавання прэзідэнта В. Захаркі. Ларыса Геніюш хадзіла да яго на споведзь. У 1945 г. быў схоплены і асуджаны Саветамі. Пасля двух гадоў лагераў праз заступніцтва патрыярха Алексія ён атрымаў магчымасць служыць

святаром у Сярэдняй Азіі. Згадаю славіста Францішка Ціхага (псеўданім Броман; 1886–1968), які прысвяціў сябе мовам і літаратурам амаль усіх славянскіх народаў. Найбольшыя заслугі ён мае ў вывучэнні літаратуры карпацкіх русінаў і іх асвеце. Цікавіўся таксама беларушчынай (напісаў па гэтай тэме даследаванне), перакладаў Купалу, іншых паэтаў, а магчыма, таксама і Ларысу Геніюш, якая яго пра гэта прасіла.

У Літаратурным архіве Музея нацыянальнага пісьменства (на Страгаве, дэпазітарый Старыя Грады) нам удалося знайсці толькі адзін дакумент пра іх стасункі. Гэта ліст Ларысы Антонаўны, адасланы з Зэльвы 11 снежня 1966 г., з якога вынікае, што яны (з Францішкам Ціхім) былі добра знаёмыя<sup>2</sup>. Тут выказана спачуванне ў адказ на паведамленне пра смерць жонкі Ф. Ціхага. У гэтым жа допісе Л. Геніюш дзякуе за дасланыя пераклады вершаў іншых аўтараў і выказвае пажаданне, каб і яе творы былі перакладзены. У спадчыне Ф. Ціхага нам, аднак, ніякіх вершаў Л. Геніюш знайсці не ўдалося.

Што да высокапастаўленых немцаў, з якімі Л. Геніюш сустракалася ў час вайны і пра якіх піша ў сваіх успамінах, што памагалі ёй і чэхам, то у Дзяржаўным цэнтральным архіве нам удалося знайсці дакументы<sup>3</sup>, якія сведчаць, што доктар медыцыны Вільгельм Піпер захаваў жыццё некалькім вязням з турмы Панкрац. Пазней Піпер быў абвінавачаны ў ваенных злачынствах, але за гэта нясе адказнасць іншы Піпер — доктар юрыспрудэнцыі, прэзідэнт нямецкага земскага суда ў Празе<sup>4</sup>. Доктар медыцыны Піпер быў выпушчаны на волю ў сакавіку 1946 г. Што да загадчыцы сацыяльнага аддзела Ганны Нот, якая прыехала ў Прагу пад канец вайны з Лодзі, то мы маем звесткі ад прафесара Смуэла Кракоўскага, былога загадчыка архіва ў Яд Вашэм (Ерусалім), што імя гэтай жанчыны няма ў спісе ваенных злачынцаў Лодзі.

У пражскіх архівах мы не знайшлі пасляваенных лістоў Л. Геніюш прэзідэнту Бенешу, аднак тое, што яны дайшлі, было пацверджана ў пратаколе архіва Канцылярыі Прэзідэнта Рэспублікі за 1945 г.<sup>5</sup>. Пакуль не знайшлося пацвярджэння, што дайшоў ліст, які яна паслала прэзідэнту Бенешу пасля Мюнхенскай змовы.

Матэрыялы, знойдзеныя ў пражскіх архівах, адпавядаюць таму, пра што піша Л. Геніюш у сваіх успамінах, — аж да дэталю, якіх яна не ведала, — напрыклад, дэталі працэдур, як яны былі пазбаўлены чэхаславацкага грамадзянства і высланы. У Дзяржаўным цэнтральным архіве, у матэрыялах акцыі дапамогі рускай эміграцыі ёсць дакументы пра побыт і вучобу Яна Геніюша. Там ёсць, напрыклад, пашпарт Беларускай Народнай Рэспублікі, выдадзены Я. Геніюшу ў Каўнасе ў 1922 г., чэхаславацкая віза з датай

<sup>2</sup> Ціхі Ф. Архіў, карэспандэнцыя ПСН 15, G-Je.

<sup>3</sup> Цэнтральны дзяржаўны архіў (ЦДА). 109–12–9–102.

<sup>4</sup> ЦДА. 316–125–4/94–113.

<sup>5</sup> Архіў Канцылярыі Прэзідэнта Рэспублікі, пратакол 1945 г., № 1740, 1775.

15 красавіка 1922 г., некаторыя дакументы, што датычаць яго вучобы ў Карлавым універсітэце: заявы на выдзяленне дапамогі і стыпендыі, накіраваныя ў Камітэт прызначэння стыпендый рускім і ўкраінскім студэнтам. У ДЦА, у матэрыялах прэзідыума паліцыі<sup>6</sup> ёсць дзве анкеты, запоўненыя праўдападобна, у часы так званай Другой рэспублікі, перад нападам Германіі на Польшчу. Польшча ў той час патрабавала вяртання сваіх грамадзян. У анкеце паведамляецца, што Я. Геніюш у Чэхіі вучыцца на юрыдычным факультэце Свабоднага ўкраінскага універсітэта. Анкеты запоўнены рукой Л. Геніюш. У ДЦА захоўваецца і гэлетайпнае паведамленне ад 20 чэрвеня 1944 г., адрасаванае з Мінска дзяржаўнаму міністру К. Г. Франку, пра запрашэнне на Усебеларускі кангрэс, які адбудзецца 27 чэрвеня 1944 г.<sup>7</sup>.

У архіве ўпраўлення паліцыі знаходзяцца розныя пасведчанні, пашпарты і пасляваенныя дакументы Геніюшаў, якія датычацца атрымання чэхаславацкага грамадзянства<sup>8</sup>. Яшчэ тут знаходзяцца матэрыялы з Міністэрства ўнутраных спраў і дзяржбяспекі, якія сведчаць, што адразу пасля лютага 1948 г. (камуністычнага перавароту) гэтыя органы спешна выконвалі загад Масквы пра выдачу Геніюшаў як ваенных злчынцаў у Савецкі Саюз і ў сувязі з гэтым шукалі любую падставу, каб пазбавіць іх чэхаславацкага грамадзянства. У архіве Міністэрства ўнутраных спраў таксама ёсць дакумент пра зняволенне Геніюшаў organami Дзяржбяспекі. 5 сакавіка 1948 г. уначы яны былі схоплены дома, у Вімпэрку<sup>9</sup>.

Цікава, што яшчэ 2 чэрвеня 1948 г. Земскі суд у Празе адказаў на скаргу Геніюшаў наконт іх арышту такім рашэннем: у выпадку, калі гэтыя людзі з'яўляюцца чэхаславацкімі грамадзянамі, іх зняволенне проціпраўнае, калі яны не зрабілі канкрэтных парушэнняў чэхаславацкіх законаў (адказ акружнага суда ў Піску ад 4 чэрвеня 1948 г. Міністэрству ўнутраных спраў<sup>10</sup>). У непадпісанай копіі рашэння гарсавета (Акружнага народнага камітэта) ў Прахаціцах пра высылку Геніюшаў з тэрыторыі Чэхаславакіі ад 7 ліпеня 1948 г. гаворыцца, што 1 красавіка 1948 г. яны былі пазбаўлены чэхаславацкага грамадзянства<sup>11</sup>. У іншым дакуменце ад 9 ліпеня 1948 г. абласная ўправа СТБ (дзяржбяспекі) у Піску паведамляе цэнтральнай пражскай управе, што Геніюшы з турмы ў Піску былі пераведзены ў тамтэйшы адміністрацыйны ізалятар СТБ. 7 ліпеня 1948 г. паводле рашэння Акружнага народнага камітэта ў Прахаціцах Геніюшы былі высланы, а 8 ліпеня былі эскараваны пісецкай міліцыяй і перададзены цэнтральнай управе СТБ у Празе<sup>12</sup>.

<sup>6</sup> ЦДА. Архіў управы паліцыі, G 310/1.

<sup>7</sup> Фонд прэзідыума паліцыі, 225, № 110–5–69.

<sup>8</sup> ЦДА. Архіў ўправы паліцыі, G 310/1.

<sup>9</sup> Архіў Міністэрства ўнутраных спраў, 305–141–1.

<sup>10</sup> ЦДА. Міністэрства ўнутраных спраў, А 461/1045.

<sup>11</sup> Архіў Міністэрства ўнутраных спраў, 305–141–1.

<sup>12</sup> Тамсама.

У сталічным архіве Прагі<sup>13</sup> знаходзяцца дакументы, якія датычацца так званых «малых» Бенешавых дэкрэтаў, паводле якіх пасля вайны грамадзяне караліся за супрацоўніцтва з немцамі, за грамадскія беспарадкі і г. д. Паводле «малога» дэкрэта ў суд былі выкліканы ўсе запрошаныя на Усебеларускі кангрэс. У той час (восень 1948 г.) з іх у Празе заставаўся толькі М. Забэйд-Суміцкі. Геніюшы былі даўно за мяжой, а на іх адрас працягвалі прыходзіць новыя і новыя пошты, у тым ліку і на імя неіснуючага Міхала. Апошняя пошта прыйшла Геніюшам у 1950 г., калі грашовыя штрафы былі ўсім зменшаны або дараваны.

У архіве Л. Геніюш у Мінску (аддзел рукапісаў бібліятэкі НАНБ) ёсць ліст Ларысы Антонаўны Міколу Прашковічу ад 24 верасня 1969 г. Гэты ліст публікуе М. Скобла ў кнізе «Выбраных твораў» Л. Геніюш<sup>14</sup>. Там згадваецца, што Юрка Геніюш па дарозе ў Балгарыю спыняўся ў Празе, наведваў там знаёмых. Даведаўся, што ў 1963 г. усе іх знаёмыя ў Празе мелі «візіты», верагодна, з Мінска. Усе тыя візіцёры вельмі добра былі інфармаваны пра ўсіх прыцяляў сям'і і забралі ў іх усе дакументы, вершы і асобныя рэчы, што належалі Л. Геніюш. Паколькі выдавалі на іх квітанцыі, ясна, што візіт насіў афіцыйны характар.

Ці быў нехта з чэшскага боку прыцягнуты да вызначэння кола сяброў Геніюшаў? Пакуль застаецца спадзявацца, што нейкія згадкі знойдуцца ў спадчыне Л. Геніюш. Магчыма, дапамаглі б пошукі ў польскіх, беларускіх і рускіх архівах. Пакуль нам не ўдалося даведацца, у каго рэчы Геніюшаў былі канфіскаваны. Магчыма, у пана Крываноскі, апекуна малога Юркі, які мусіў перадаваць адабраныя дакументы Я. Геніюша Міністэрству ўнутраных спраў? Ці ў прафесара Шпачэка, старшыні Саюза амерыканска-чэшскага сяброўства? Або ў медыка Карла Вотрубы? Сям'і Сіраполкавых? Невядома.

А цяпер хачу выказаць некалькі думак, якія датычацца пражскай літаратурнай творчасці Л. Геніюш і яе стасункаў з чэшскай культурай.

Хаця Л. Геніюш пісала вершы ўжо ў Ваўкавыскім ліцэі, больш сур'ёзна пачала яна займацца творчасцю пасля замужства. Найбольш інтэнсіўна — у Празе, калі была разлучана з радзімай. Тут яна стала выдомай паэткай, якая хутка набыла папулярнасць у шырокім коле беларусаў. Дэбютавала яна ў 1940 г. у беларускай эмігранцкай газеце «Раніца» вершам «Беларуска». І ў час вайны працягвала пасылаць у гэтую газету свае вершы, якія рэзка кантраставалі з яе зместам. У Празе паэтка выдала сваю першую кнігу «Ад родных ніў», прысвечаную братам і сёстрам на чужыне. Сваімі вершамі аб Празе — у нас амаль невядомымі — узбагаціла чэхаў. У Празе нарадзіўся і другі зборнік вершаў 1945–1948 гг., выдадзены ў 1992 г. у Лондане Беларускай бібліятэкай імя Ф. Скарыны. Астатнія вершы,

<sup>13</sup> Сталічны архіў Прагі, 36–11384.

<sup>14</sup> Геніюш Л. Выбр. тв. Мн., 2000. С. 511.

напісанья ў пражскі перыяд, згубіліся, былі ўкрадзены або пакінуты чэшскім прыцелям, якія іх захоўвалі.

«Унучка Францішка Скарыны» (як Геніюш сама сябе называла ў адным вершы) у Празе пачувалася добра, не адчувала моўнага бар’еру. Гаварыць па-чэшску яна навучылася. Чытала па-чэшску Біблію, таму што беларускага перакладу не мела. Евангелле яна мела па-беларуску. Ужо пасля двух гадоў побыту ў Празе па-чэшску запаўняла анкеты (вышэй памянёныя апытальнікі). Яны запоўнены пісьменна, толькі з нязначнымі памылкамі ў дыякрытычных знаках.

Уплыў чэшскай паэзіі ў яе вершах не заўважаецца (а, напрыклад, ва Уладзіміра Жылкі заўважаўся ўплыў Іржы Волкера). Аднак яна сачыла за чэшскай літаратурай часоў вайны (у лісце М. Танку ад 22 кастрычніка 1966 г. цытуе Ф. Грубіна, Я. Сейферта, С. К. Нэймана<sup>15</sup>). У лісце А. Мальдзісу ад 17 сакавіка 1981 г. паэтка прапануе перавезці астанкі Максіма Багдановіча на Радзіму па прыкладу таго, як гэта зрабілі чэхі, перавёзшы прах свайго вялікага паэта Карла Гынка Махі з Літамерыц у Прагу ў 1939 г. Л. Геніюш сама была сведкай гэтай нацыянальнай падзеі. Пры ёй праходзілі таксама два Усесакольскія злёты — дзесяты, перадавенны, які стаў антынацысцкай маніфестацыяй, і пасляваенны, адзінаццаты, ужо пры камуністычнай уладзе, калі яна ў вязніцы сустракалася са зняволенымі чэшскімі патрыётамі. Дома, у Беларусі, пасля вяртання з лагера, яна фарміравала свядомасць малядых суайчыннікаў, якім распавядала пра дэмакратыю ў Чэхаславакіі і стаўленне чэхаў да роднай мовы. Гэта не азначае, што чэхаў і Чэхію яна ідэалізавала, наадварот, паэтка згадвае ў сваіх мемуарах і пра непрывабныя факты — напрыклад, праследаванне немцаў пасля вайны.

Ларыса Геніюш пражыла жыццё чалавека, які апынуўся паміж двума камянямі млына. Але ў яе жыцці заўсёды галоўным заставаліся любоў да свайго народа і спачуванне яго бедам. Гэтае народнае прыніжэнне і бяда яна ўзяла на сябе і засталася верная сваім патрыятычным перакананням аж да смерці. Да смерці яна зведвала здзекі і праследаванне, але не здалася — адмовілася служыць сталінскай прапагандзе — так, як перад гэтым і гітлераўскай. Яе жыццёвая пазіцыя, яе цудоўныя вершы заўсёды будуць мець удзячнага чытача як на радзіме, так і ў нас, у Празе.

<sup>15</sup> Геніюш Л. Выбр. тв. С. 511.

**Алесь Ціхаміраў (Мінск)**

## **КАНЦЭПЦЫІ ЗНЕСНЕПАЛІТЫЧНАЙ АРЫЕНТАЦЫІ БЕЛАРУСКАГА ЗАМЕЖЖА (1921–1925)**

**А**пынуўшыся за межамі Беларусі пасля завяршэння польска-савецкай вайны 1919–1921 гг., дзеячы беларускага нацыянальна-вызваленчага руху перайшлі на становішча палітычных эмігрантаў. Аднак яны працягвалі цікавіцца праблемамі бацькаўшчыны і верылі ў магчымасць дасягнення ў хуткім часе галоўнай мэты сваёй барацьбы — стварэння незалежнай Беларускай дзяржавы ў этнаграфічных межах рассялення беларусаў. У дакладзе аб палітычным становішчы Беларусі, які быў складзены ўрадам БНР для ўрада Літвы 29 сакавіка 1921 г., адзначалася: «Апошнія звесткі з Беларусі, якія атрыманы ўрадам БНР непасрэдна з месцаў [...] сведчаць пра тое, што рост нацыянальна-дзяржаўнай свядомасці ў беларускіх масах за апошні год надзвычайна ўзмацніўся. Гэтаму росту спрыяла як няспынная прапаганда беларускіх партый, што стаяць на платформе дэмакратычнай дзяржаўнасці, так і факты бягучага жыцця: фарміраванне беларускай Чырвонай Арміі на аснове тэрытарыяльна-нацыянальнай, якое зрабіла бальшавіцкая ўлада пасля заняцця Мінска, скліканне Цэнтральнага савета Беларусі і стварэнне асобага Чырвонага ўрада. Барацьба з Польшчай, якую вялі пад лозунгамі абароны еднасці беларускіх зямель, Рыжскі мір, які прызнаў незалежнасць Беларусі і ў той жа час падверг яе падзелу. Усе гэтыя факты развіваюць у народзе свядомасць сваёй асобнасці, аддзеленасці ад астатняй Цэнтральнай Расіі, супрацьпастаўляючы яе адначасова Маскве і Варшаве і служылі выдатным сродкам беларускіх арганізацый, колькасць якіх у цяперашні час адлічваецца сотнямі на губерню для прапаганды барацьбы за незалежнасць і непадзельнасць»<sup>1</sup>. Зыходзячы з гэтага, беларускія эмігранты сталі выпрацоўваць канцэпцыі, дзе вызначаліся месца Беларусі ў сістэме міжнародных адносін, а таксама асноўныя знешнепалітычныя арыенціры суверэннай, незалежнай Беларусі.

Галоўным ворагам беларускага нацыянальна-вызваленчага руху эміграцыя лічыла Польшчу. Выразна антыпольскія настроі праявіліся ў кнізе А. Цвікевіча «Адраджэнне Беларусі і Польшча», якая была выдадзена ў 1921 г. (у той час ён займаў пасаду міністра замежных спраў ва ўрадзе В. Ластоўскага). Цвікевіч лічыў, што саюз з Польшчай не карысны для Беларусі, бо беларусы з’яўляюцца нацыяй сялянскай, у той час як палякі — нацыяй шляхецка-капіталістычнай. Аднак польскую буржуазію ён лічыў слабой і няздольнай да эфектыўнай эксплуатацыі прыродных багаццяў Беларусі.

<sup>1</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Вільня; Нью-Ёрк; Менск; Прага. 1998. Т. 1. Кн. 2. С. 1064.



Такім чынам, Польшча непазбежна павінна была перадаць правы на эксплуатацыю Беларусі замежным капіталістам, адыгрываючы ролю камісіянера-пасрэдніка, але такі падыход, на думку Цвікевіча, значна пагоршыў бы становішча Беларусі нават у параўнанні з часам знаходжання яе ў складзе Расійскай імперыі<sup>2</sup>. Цвікевіч заклікаў палякаў адмовіцца ад беларускіх зямель і звярнуць больш увагі на тэрыторыі, якія некалі належалі «пястаўскай Польшчы», але ў той час знаходзіліся ў складзе Германіі<sup>3</sup>. «Калі польская працоўная дэмакратыя жадае чэсна пайсьці рука ў руку з вызваленай Беларусью, яна, разам з вызнаньнем праў беларускага народа на этнаграфічныя граніцы, павінна поўнасьцю і да канца вызнаць дзяржаўную незалежнасьць Беларусі. У сваю чаргу, беларускае адраджэньне ідзе насустрач законным вымогам Польшчы аб вольным развіцьці польскай культуры на беларускіх абшарах. Усе патрэбныя гарантыі Беларусь гатова для гэтага даць яшчэ з большай ахвотай, ніж гэта робіць Польшча», — пісаў ён<sup>4</sup>. На працягу 1921–1925 гг. беларускія дзеячы неаднаразова падвяргалі рэзкай крытыцы палітыку польскіх уладаў, накіраваную на задушэньне беларускай нацыянальна-культурнай самабытнасьці на тэрыторыях, якія ў 1921 г. трапілі ў склад Польскай дзяржавы.

Крытычна ставіліся дзеячы БНР і да Савецкай Расіі. 14 ліпеня 1921 г. прэзідыум Рады БНР і ўрад БНР прынялі рэзалюцыю наступнага зместу:

«Урад Беларускай Народнай Рэспублікі лічыць, што

1) стварэньне з пяці з паловай павеатаў Мінскай губерні Савецкай Беларускай Рэспублікі;

2) уступленне гэтай нязначнай часткі Беларусі ў федэратыўна-палітычную сувязь з Расіяй у выпадку неабходнасьці;

3) далучэньне да Расіі тэрыторый, якія населены беларускім народам Віцебскай, Гомельскай, Магілёўскай і частак Смаленскай і Чарнігаўскай губерняў;

4) узростаючы маскоўскі цэнтралізм у адносінах да Савецкай Беларусі — усё гэта супярэчыць самой сутнасьці, нават ідэялогіі Савецкага ўрада і з’яўляецца грубай насмешкай над ідэялогіяй Трэцяга Інтэрнацыянала, а тым больш над народам, які прыклаў столькі намаганьняў для абароны сваіх правоў на самавызначэньне.

Урад Беларускай Народнай Рэспублікі не браў і не будзе браць удзелу ва ўзброенай барацьбе супраць Расіі, што зыходзіць з якіх бы то ні было рэакцыйных крыніц, але пратэставаў і будзе пратэставаць і змагацца супраць усерасійскага цэнтралізму і папрання законных правоў працоўнага беларускага народа на самавызначэньне і поўную дзяржаўную незалежнасьць»<sup>5</sup>.

<sup>2</sup> Цвікевіч А. Адраджэньне Беларусі і Польшча. Берлін, 1921. С. 155, 169, 171.

<sup>3</sup> Тамсама. С. 181.

<sup>4</sup> Тамсама. С. 183.

<sup>5</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1196.

Далучэнне Беларусі да Расіі лічылася немэтазгодным і па прычыне склада-нага эканамічнага становішча РСФСР. Як адзначалася ў лісце А. Галавінскага, які быў накіраваны да М. Краўцова ў ЗША 1 лістапада 1921 г., «Аб'яднаньне этнаграфічнай Беларусі з Расіяй патрабуе вялікіх страт ад апошняй на адбудову нашага краю, зруйнаванага вайною, Расія ня мае такіх сродкаў, каб мець магчымасьць дапамагчы нам, — Расія сама шукае загранічнага капіталу»<sup>6</sup>.

З асуджэннем палітыкі Польшчы і РСФСР у дачыненні да Беларусі выступіла Першая Беларуская нацыянальна-палітычная канферэнцыя ў Празе ў верасні 1921 г. У прыватнасці, у рэзалюцыі канферэнцыі «Палажэнне беларускага народу пад акупацыямі», гаварылася:

«Беларуская нацыянальна-палітычная нарада ў Празе, разважыўшы палажэнне беларускага народу пад расійскай і польскай акупацыямі, сьцьвярджае, што:

1) пад расійскай акупацыяй у гэты момант знаходзіцца больш як 206 000 кв. кл беларускай тэрыторыі, з ліку якой расійскі савецкі ўрад 153 000 кв. кл далучыў беспасрэдна да Расіі, а на 53 000 кв. кл утварыў фікцыю Савецкай Беларусі. На тэрыторыі Савецкай Беларусі расійскі савецкі ўрад устанавіў уладу, зложаную з чужых беларускаму народу элементаў, каторымі кіруе цэнтральны савецкі ўрад з Масквы. Шырока рэкламаванай талерантнасцю савецкай улады да беларускага адраджэнчэскага руху ў Савецкай Беларусі дагэтуль нічога не зроблена.

На беларускай тэрыторыі, далучанай беспасрэдна да Расіі, беларускае насяленне падлягае самай натужнай русіфікацыі і пазбаўлена ўсіх як палітычных, так і нацыянальна-культурных правоў: урадавай мовай зьяўляецца мова расійская, беларускія газэты забаронены, беларуская адраджэнчэская праца тлуміцца турмой і расстрэламі;

2) пад польскай акупацыяй знаходзіцца больш як 100 000 кв. кл беларускай зямлі; на захопленых польскім імперыялізмам гэтых тэрыторыях бушуе цяпер нічым не агранічаны польскі шавінізм і нячуваны нацыянальны ўціск і зьдзек над беларускім народам. З мэтай задушыць беларускі вызваленчы рух палякі нішчаць беларускую культуру і інтэлігэнцыю, кіруючыся да поўнага зьнішчэння на гэтых землях беларускага племені. Землі беларускіх уцекачоў польскі ўрад раздае салдатам, ураджэнцам Польшчы. Сьвядомае беларускае сялянства польскі ўрад гноіць па турмам і канцэнтрацыйным табарам, ён зачыняе культурныя, нацыянальныя і эканамічныя арганізацыі, забараняе друк, беларускую школу і мову.

Беларуская нацыянальна-палітычная нарада, у імя справядлівасці і захавання беларускай нацыі і культуры вымагае ад Лігі Нацый і ўсіх народаў сьвету адкінуць агідны польскі шавінізм і імперыялізм у яго этнаграфічныя межы за Буг і Нарэў»<sup>7</sup>.

<sup>6</sup> Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 325, воп. 1, спр. 188, арк. 8.

<sup>7</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1220–1221.

Сапраўднымі саюзнікамі кіраўнікі БНР лічылі народы Усходняй Еўропы. Цвікевіч у названай вышэй кнізе пісаў: «У барацьбе з польскім імперыялізмам Беларусь не адзінока: суседнія з ёй народы, і ў першую чаргу народ літоўскі, знаходзяцца ў стасунку да Польшчы ў аднолькавым становішчы. Безварунковае аб'яднаньне дзяржаўных імкненняў гэтых двух народаў дыктуецца ня толькі ўзаемнай эканамічнай залежнасьцю, аднолькавым сацыяльнымі ладам і нацыянальнай нейтральнасьцю — але і агульнай небяспекай, што насоўваецца на нашых вачах з Захаду. Пытаньне аб'яднаньня іх — справа бліжэйшага часу. Украіна (асабліва Галічына), Латвія і па часці Эсьція. Памянёныя народы пойдучь на хаўрус з Беларусью запраўды як роўны з роўным, не хаваючы камень за пазухай. І на іх дапамогу ў змаганні з польскімі адэптамі Беларусь можа сьмела рахаваць»<sup>8</sup>. У мемуарна-думе ўрада БНР да кіраўнікоў Вашынгтонскай міжнароднай канфэрэнцыі (ён быў падрыхтаваны ў канцы 1921 г.) гаварылася: «Беларускі Народ жадае міру і адзіную апору гэтаму доўгачаканаму міру і свайму існаванню бачыць у сваёй дзяржаўнай самастойнасці і незалежнасці і ў праве свабоднага добраахвотнага выбару сабе саюзнікаў. Такіх саюзнікаў падрыхтавала беларускаму народу яго гісторыя і эканамічная неабходнасць у выглядзе Прыбалтыйскіх рэспублік: гаспадарча дапаўняючы адзін аднаго, этнаграфічная Беларусь і Прыбалтыйскія дзяржавы складучь зусім жыццяздольны і гаспадарча-закончаны арганізм [...]. У палітычных адносінах саюз прыбалтыйскіх рэспублік з далучэннем да яго этнаграфічнай Беларусі дае трывалае лагічнае вырашэнне адвечным спрэчкам паміж Масквой і Варшавай за першыства: вышэйузгаданы саюз практычна будзе ўяўляць з сябе нейтральны буферны дзяржаўна-палітычны арганізм, які прымерыць інтарэсы актыўных ваяўнічых дзяржаў»<sup>9</sup>.

Аналагічныя доказы прыводзіліся і ў мемуарна-думе, які ўрад БНР склаў для кіраўнікоў міжнароднай канфэрэнцыі ў Генуі ў студзені 1922 г. У пунктах 2 і 3 дакумента гаварылася: «Беларусь у мінуўшчыне, пачынаючы ад X і да XVII ст., мела ўласную дзяржаўнасьць, будучы пад канец у лучнасці з Літвой. У той час Беларусь выявіла выключныя творчыя сілы як у палітычнай, так асабліва ў культурнай дзедзіне. Аб гэтым сьведчаць памятнікі яе гісторыі. У гэтай або іншай форме Беларусь гатова і цяпер узнавіць быўшую блізкасьць да Літвы і Прыбалтыкі. Беларусь, будучы натуральным гінтэрляндам Прыбалтыкі, абладае зусім выстарчаючымі магчымасьцямі дзеля незалежнага існаваньня»<sup>10</sup>.

Разглядаючы саюз з Літвой як аснову знешняй палітыкі суверэннай Беларусі, беларускія дзеячы дапускалі магчымасць перадачы ў склад Літвы Вільні. У звароце да старшыні Літоўска-польскай канфэрэнцыі ў Бруселі

<sup>8</sup> Цвікевіч А. Адраджэньне Беларусі і Польшча. С. 184.

<sup>9</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1249.

<sup>10</sup> Тамсама. С. 1288.

П. Гіманса (зварот падпісалі В. Ластоўскі і А. Цвікевіч) гаварылася, што бяспрэчнай лініі градыцы паміж Польшчай і Літвой з'яўляецца лінія Аўгустаўскага канала, а землі Беларусі, што размяшчаюцца на ўсход ад яе, па справядлівасці трэба перадаць беларусам. Аднак з улікам таго, што такі падыход быў на той час нерэальным, складальнікі звароту прапаноўвалі перадаць спрэчныя тэрыторыі Літве на падставе таго, што літоўцы і беларусы арганічна звязаны паміж сабою і маюць аднолькавае імкненне адзін да другога<sup>11</sup>.

У новай заяве ўрада БНР да Гіманса, датаванай 30 мая 1921 г., гаварылася: «Урад Беларускай Народнай Рэспублікі лічыць сваім абавязкам зазначыць, што Беларусь ні ў якім здарэнні не адмовіцца ад сваіх дзяржаўных правоў на этнаграфічна-беларускія землі Віленшчыны і Гродзеншчыны і ніякіх актаў аб дзяржаўнай прыналежнасці гэтых зямель, заключаных трэцімі асобамі паміж сабой без учасця прадстаўнікоў ядына сувэрэнага на гэтых землях народу Беларускага, не прызнае. Разам з тым на аснове неаднаразовых сваіх заяў [...] Урад Беларускай Народнай Рэспублікі ў выпадку, калі на Літ.-пол. канфэрэнцыі ў Брусэлі будзе запрапанавана Літве перадача беларускай зямлі да лініі Рыжскай пол.-рас. умовы (так званыя другі «польскі» калідор), дае сваю згоду на прыём Літвой гэтых зямель пад варункам, што этнаграфічна-беларускія землі будуць выдзелены ў самастойную палітычную адзінку, звязаную з Літвой асобнай дзеля гэтай справы умовай, заключанай паміж Урадам Літоўскай Рэспублікі і Урадам Беларускай Народнай Рэспублікі»<sup>12</sup>. У лісце да Я. Бачынскага ад 27 чэрвеня 1921 г. В. Ластоўскі пісаў: «Мы хочэм, каб захвачаныя Польшчай беларускія землі (на ўсход ад лініі Керзана) былі ўзяты так, як і Усходняя Галічына пад сувэрэнітэт Лігі Нацый і былі звязаны конфэдрацыйнай звязьзю [з] Літвой, з якой мы ў гістарычным прошлым, як роўныя з роўнымі, пражылі 500 лет нашай гісторыі»<sup>13</sup>.

Патрабаванне перадаць Вільню Літве змяшчалася і ў звароце, які ўрад БНР накіраваў да старшыні Генуэзскай канфэрэнцыі Л. Факта 3 мая 1922 г. У дакуменце, у прыватнасці, гаварылася:

«1) прылучэнне Вільні да Польшчы аддзеліць гэтае места ад Балтыцкіх прыморскіх зямель, з якімі беларускія землі звязаны эканамічна самай прыродай; гэтае прылучэнне засудзіла бы гаспадарку, гандаль і прамысловасць Віленшчыны на поўны застой. Да гэтага дадаліся бы другія варункі, выцякаючыя з панявольнення беларускага насялення Польшчай, няздольнай забяспечыць яму яго поўнае палітычнае і эканамічнае развіццё;

2) прылучэнне Вільні да Польшчы раўнялася бы для беларускага селяніна звароту пад фэадальнае яромо польскіх паноў. Польскае панаваньне

<sup>11</sup> НАРБ. Ф. 325, воп. 1, спр. 118, арк. 12–13.

<sup>12</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1119.

<sup>13</sup> Тамсама. С. 1130.

праціўна характару і жаданьням беларускага селяніна. Для яго Польшча зьяўляецца дзяржавай антыдэмакратычнай і варажой яго нацыянальнай, рэлігійнай і сацыяльнай эвалюцыі»<sup>14</sup>.

Аўтары звароту лічылі, што «Віленская тэрыторыя, пасля далучэньня яе да Літоўскай дзяржавы, будзе карыстацца самай шырокай аўтаноміяй і будзе мець уласны Парлямэнт, які зьявіцца гарантыяй палітычных правоў ня толькі большасьці насяленьня беларусоў, але і меншасьцяў — жыдоўскай і польскай — названай тэрыторыі. Аўтаномная тэрыторыя Вільні ня будзе агранічана межамі даўняй губэрніі таго ж імені, але ў яе ўводзе ўся тэрыторыя, эканамічна залежная ад Вільні і знаходзячаяся на усход ад лініі Керзона»<sup>15</sup>.

Нягледзячы на пажаданні беларусаў, 15 сакавіка 1923 г. Канфэрэнцыя паслоў (у склад яе ўваходзілі прадстаўнікі дзяржаў Антанты) прызнала «рыжскую лінію 1921 г.» у якасьці легітымнай усходняй граніцы Польшчы. Адначасова па сутнасьці быў замацаваны польскі характар Віленшчыны (у 1922 г. Віленскі сейм прыняў рашэньне аб ліквідацыі Сярэдняй Літвы і далучэньні Віленшчыны да Польшчы). Трохі пазней «рыжскую лінію» прызналі ЗША. Прызнанне вядучымі дзяржавамі Захаду ўсходняй польскай мяжы выклікала супярэчнасьці ў літоўска-беларускіх адносінах. 12 студзеня 1923 г. кіраўнікі Дзяржкалегіі БНР (яна выконвала ў гэты час функцыі ўрада БНР), Цэнтральнай рады сялян-беларусаў у Літве, Беларускай грамады ў Коўне, Беларускай нацыянальнай сувязі (П. Крачэўскі, А. Карабач, Л. Заяц, А. Галавінскі) апублікавалі заяву, дзе гаварылася: «Пасьля правалу Віленскага сойму літоўская старана пачала занадта спакойна ставіцца да справы змаганьня за Вільню, у аканчальным выніку спадзяючыся, што захопленая тэрыторыя будзе звернутая Літве міжнароднай інстанцыяй [...] Сімпацыі беларускага жыхарства да Літвы пачалі лічыцца явішчам непрамінаючым і само сабой разумеючымся, пачало лічыцца за правіла, што сімпацыі беларусаў да Літвы павінны ўзмацоўвацца толькі самым фактам польскіх гвалтаў. Падобны зняважлівы да нашай нацыянальнай годнасьці стасунак да беларускага руху валок за сабой поўную бязчыннасьць, інэртнасьць тут у Літве, дзе павінна была горача каватца справа ўзаемнага збліжэньня і падтрыманьня»<sup>16</sup>.

Адпаведныя думкі выказваў і віцэ-старшыня дзяржкалегіі БНР В. Захарка. У лісьце да Петрушэўскага ад 29 верасня 1923 г. ён адзначыў: «Кіраўнікі літоўскай палітыкі імкнуцца давесці беларусам, што іхняя барацьба супроць Польшчы можа мець посьпех толькі тады, калі яна будзе адбывацца «пры Літве», ад яе імя, пад яе апекай і г. д. Яны кажуць, што толькі змагаючыся за Вільню, у закрэсьце меж Літоўскай рэспублікі (знамянітая лінія 12 ліпня), — беларусы могуць спадзявацца на нешта памыснае. Барацьба за

<sup>14</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1318.

<sup>15</sup> Тамсама. С. 1319.

<sup>16</sup> Тамсама. С. 1382.

беларускую незалежнасьць, барацьба ў закрэсе меж усяго беларускага этнаграфічнага абшару акрэсьліваецца імі як рэч нерэальная і таму шкодная»<sup>17</sup>. Захарка лічыў, што захаванне літоўцамі такога падыходу можа прывесці да раз'яднання паміж літоўцамі і беларусамі<sup>18</sup>. Погляды Захаркі падзяляў А. Цвікевіч, які ў лісце да А. Луцкевіча ад 6 кастрычніка 1923 г. (на той час Цвікевіч ужо ўзначаліў урад БНР) пісаў: «Сучасная літоўская палітыка не вызнае [...] самастойнага беларускага пытаньня і на другі дзень пасья таго, як Вільня адойдзе (калі наагул адойдзе!) да Літвы, — яна пагадзіцца з адзінавернай Польшчай (і адзіна партыйнай), праз галаву Заходняй Беларусі»<sup>19</sup>. Кіраўнік урада БНР лічыў мэтазгодным жорстка паставіць перад урадам Літвы патрабаванне рэальна падтрымаць беларускі рух з фіксацыяй гэтага абавязальства ў спецыяльным дагаворы. «Я ведаю, як нявыгадна нам разыходжаньне з Літвой. Але з двух шкод трэба выбіраць меншае, — ці ліквідавацца самім, ці ліквідаваць нашыя адносіны. Мы выбіраем апошняе», — падкрэсліваў ён<sup>20</sup>.

24 жніўня 1923 г. урад БНР у спецыяльнай Дэкларацыі сфармуляваў канцэптуальныя палажэньні асноў знешняй палітыкі Беларусі ў новых умовах (дакумент падпісалі Крачэўскі, Цвікевіч, Варонка, Захарка, Заяц, Пракулевіч). У Дэкларацыі, у прыватнасці, гаварылася:

«Урад БНР будзе імкнуцца да наладжэньня і захаваньня добрых адносін да ўсіх народаў. Пачуцьцё братэрства ён будзе захоўваць асабліва да тых народаў, якія прыходзяць яму з дапамогай, са шчырасьцю, выкліканай адзінаспачуваньнем Беларусі ў яе цяжкім становішчы.

У адносінах да Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік Урад БНР будзе дабівацца зьнішчэньня Рыжскага трактату і адмовы Расіі ад прэтэнзій на беларускія тэрыторыі.

У барацьбе з Польшчай Урад БНР будзе дабівацца зьнішчэньня польскай акупацыі над Заходняй Беларуссю і ўстанаўленьня дзяржаўнай граніцы на захадзе па Бугу і Нараву.

Урад БНР ставіць сваім заданьнем быць у зносінах са ўсімі ўрадамі сьвету, цікуючы за тым, каб яны зналі праўду аб Беларускім Народзе, аб яго жаданьні быць самастойным, аб гвалтах над ім яго ворагаў. Шырокі сьвет павінен аб гэтым ведаць, каб не падтрымоўваць гвалтаўнікоў, уціскаючых нашу Бацькаўшчыну [...]. Урад БНР лічыць абавязковым пры ўсялякіх варунках захаваць з гэтакімі труднасьцямі ўстаноўленую зьвязь Беларусі з Захадам дзеля абароны яе нацыянальных інтарэсаў.

Урад БНР павінен быць тым зьвяном, што яднае беларускую эміграцыю з бацькаўшчынай. Роля эміграцыі для нашага адраджэньня вельмі

<sup>17</sup> НАРБ. Ф. 325, воп. 1, спр. 118, арк. 76.

<sup>18</sup> Тамсама. Арк. 74.

<sup>19</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1456.

<sup>20</sup> Тамсама.

пачэсная, прычым першая роля безварункова належыць беларускай эміграцыі Амэрыкі і Канады. Браты нашы ў далёкай заакеанскай краіне не забылі, мы пэўны, сваёй многапакутнай бацькаўшчыны і чакаюць спосабу прыйсьці ей у сумную гадзіну на помач. Урад БНР пасылае да амэрыканскай эміграцыі свайго паўнамоцнага прадстаўніка і чакае ад яе спаўненьня сваіх грамадзкіх абавязкаў»<sup>21</sup>.

У 1924 г. частка дзеячаў БНР палічыла магчымым атрымаць дапамогу з боку СССР у справе аб'яднання Беларусі. Такі падыход падзяляў, у прыватнасці, А. Цвікевіч, па ініцыятыве якога ў Берліне ў кастрычніку 1925 г. была склікана Другая беларуская нацыянальна-палітычная канферэнцыя. Па словах Цвікевіча, правядзенне канферэнцыі было выклікана трыма прычынамі: 1) абсалютным і безумоўным ростам БССР, якая стала вырашальным фактарам беларускага вызваленчага руху, нацыянальна-культурнага і дзяржаўнага будаўніцтва; 2) расколам раней «адзінага нацыянальнага фронту» ў Заходняй Беларусі, у сувязі з падрыхтоўкай Рабоча-сялянскай грамады; 3) незацікаўленасцю ў існаванні БНР суседніх з Беларуссю буржуазных дзяржаў. Разам з тым, Цвікевіч і яго ўрад не ставілі пытаньня аб арыентацыі на СССР, размова ішла толькі пра аб'яднанне намаганняў з БССР (у 1930 г., на адным з допытаў па сфабрыкаванай справе «Саюза вызвалення Беларусі» Цвікевіч заявіў, што ён у 1925 г. заставаўся беларускім нацыяналістам, «з той толькі розніцай, што свой нацыянальны настрой імкнуўся рэалізаваць і задаволіць не ў старых формах «народнай» Беларусі, а ў новых формах Беларусі Савецкай»<sup>22</sup>). Берлінская канферэнцыя прыняла пастанову «Аб агульным палітычным становішчы Беларусі», у якой Савецкая Беларусь прызнавалася рэальнай формай Беларускай дзяржавы, «цэнтрам беларускага адраджэньня», а ўсялякія спробы барацьбы супраць яе — «здрадай справе вызвольнага беларускага руху» (пастанову падпісалі А. Цвікевіч, К. Езавітаў, У. Пракулевіч, А. Галавінскі, Л. Заяц)<sup>23</sup>.

Трэба заўважыць, што думку аб магчымасці саюзу з СССР і БССР падзялялі не ўсе беларускія эмігранты. Сумненні ў мэтазгоднасці такой арыентацыі выказваў старшыня Рады БНР П. Крачэўскі. У лісце да А. Аўсяніка ад 15 кастрычніка 1924 г. ён звяртаў увагу на тое, што «пакуль ідзе пытаньне аб сусветнай рэвалюцыі, саветчыкі выкарыстоўваюць усё, што пападзецца ім пад руку, але, — будзьце пэўны, калі паўстане аб іхнем супакою і існаванні, то яны і пальцам не крануць, каб абараняць Заходнюю Беларусь ад палякаў»<sup>24</sup>.

Праціўнікам арыентацыі на СССР заставаўся былы кіраўнік урада БНР В. Ластоўскі. У выступленні на V Асамблеі Лігі Нацый у Жэневе ў верасні

<sup>21</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1437.

<sup>22</sup> Цвікевіч А. «Ліквідацыя БНР не была манеўрам»; «Візіт да Пілсудскага» // Маладосць. 1993. № 1. С. 219.

<sup>23</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1630.

<sup>24</sup> Тамсама. С. 1541.



1924 г. ён заявіў, што Беларусь не будзе сапраўды незалежнай ні ў саюзе з Расіяй (СССР), ні ў саюзе з Польшчай. «Беларускаму народу няма вызвалення ні праз Варшаву, ні праз Маскву. І праз Маскву, і праз Варшаву на Беларусь ідзе руіна і знішчэнне», — падкрэсліў ён. — Толькі ў сувязі з братнімі дэмакратычнымі сялянскімі народамі Літвы, Украіны і другімі можа Беларусь дайсці свайго вызвалення, можа рэалізаваць сваю дзяржаўную незалежнасць»<sup>25</sup>. Ластоўскі адстойваў ідэю захавання саюзу паміж Беларуссю і Літвой: «Літва, якая большасць сваёй гісторыі пражыла з беларускім народам, павінна падаць беларусам руку помачы ў іхнім цяперашнім змаганні. У вольнай Беларусі Літва, як і ў гістарычнай мінуўшчыне, будзе мець прыязную дзяржаву, з якой лучаць нас і гісторыя, і эканоміка, і аднастайны сялянскі склад жыхарства»<sup>26</sup>. Скептычна паставіўся ён і да «ўзбуйнення» БССР у 1924 г., звярнуўшы ўвагу на тое, што РСФСР перадала ў склад Савецкай Беларусі не ўсе этнаграфічна беларускія землі<sup>27</sup>.

В. Ластоўскі стаў адным з галоўных распрацоўшчыкаў і прапагандыстаў «крывіцкай тэорыі». Ён прапанаваў адмовіцца ад выкарыстання тэрміна «Беларусь» і замяніць яго на тэрмін «Крывія». «Імя «крывічы» жыло яшчэ ў памяці нашага народу ў пачатках XIX ст. Толькі ў 1860 гадах, пасля апошняга польскага паўстання, калі ў Маскве і Петраградзе «аткрылі» Беларусь, імя «крывічы» было засуджана на няпамяць. [...] Найменьні «Беларусь» і «Маларусь» асабліва горача прапагавала царская Расія, бо яны служылі праваднікамі агульнарускіх ідэалаў «трыадзінай Русі», зводзячы ўкраінцаў і беларусаў на ступень правінцыяльных адмен», — пісаў ён у адным са сваіх артыкулаў у 1923 г.<sup>28</sup>. Ён жа пісаў у прадмове да «Расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка» ў 1924 г.: «Мы Крывічы, а ня Русь Літоўская, Варажская ці Маскоўская, Белая ці Чорная; мы асобны славянскі народ, не правінцыяльная чыясь адмена.

Мы Крывічы, славянскае асобнае племя, са сваёй асобай мовай, гісторыяй, народным характарам, звычаямі і абычаямі; племя, якое тысячу з лішнім лет засяляе сваю крывічанскую зямлю.

Мы Крывічы, гэта знача, што мы па доўгім, цяжкім сьне прабуджаемся вольнымі душой, як вольнымі пачувалі сябе нашы прашчтуры на вечах старэтных.

Наша мінуўшчына, гэта блуканьнеся па раздарожах і муках, а мы цяпер ізноў пры крыніцах гаючае і жывучае вады, пры сваім народзе Крывічанскім, і, разам з ім, адбудовываемо вольную Крывію!»<sup>29</sup>.

<sup>25</sup> Ластоўскі В. Выбр. тв. Мн., 1997. С. 358.

<sup>26</sup> Тамсама. С. 359.

<sup>27</sup> Крывіч. 1924. № 1. С. 88.

<sup>28</sup> Тамсама. 1923. № 5. С. 44.

<sup>29</sup> Ластоўскі В. Прадмова // Ластоўкі В. Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924. С. XI.

Погляды Ластоўскага падзялялі не ўсе дзеячы беларускага вызваленчага руху. Напрыклад, крытычна ставіўся да «крывіцкай тэорыі» К. Езавітаў, які актыўна працаваў у асяроддзі беларусаў Латвіі. У студзені 1924 г. ён заўважыў: «Ідэі «Крывіі» і «квыўскага народа» многія лічуць для справы некарыснымі: разьбівае гэта наш яшчэ нескалочаны рух і ставіць у тупік інастранцаў. Мала таго — нашы дрыгвічы і радзімічы крыху абражаны. А што найгорш, дык гэта можа выклікаць раскол і стварэньне Чорнай Русі ці Белапольшчы»<sup>30</sup>. Асуджэнне «квыўцкай тэорыі» стала адным з галоўных пытанняў парадку дня Берлінскай канферэнцыі 1925 г.

Падсумоўваючы, можна адзначыць, што ў знешнепалітычных канцэпцыях, якія распрацоўваліся беларускай палітычнай эміграцыяй у 1921–1925 гг., выразна праяўлялася імкненне абапірацца найперш на ўласныя сілы і на дапамогу маладых суседніх дзяржаў і народаў, галоўным чынам дзяржаў Балты і ўкраінцаў. Вельмі асцярожна дзеячы беларускага руху ставіліся да магчымасці апоры на вядучыя дзяржавы Захаду, аддаючы перавагу развіццю супрацоўніцтва з міжнароднымі арганізацыямі, у прыватнасці, з Лігай Нацый. Аднак рэаліі жыцця былі мацнейшымі за ідэальныя ўяўленні аб ім. Спраба рэалізацыі канцэпцый, у аснове якіх ляжала думка аб магчымасці вызвалення і аб’яднання Беларусі пры дапамозе Літвы, скончылася няўдачай, выклікаўшы востры ідэйна-палітычны крызіс у эміграцыйным асяроддзі.

---

<sup>30</sup> Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1494.

---

## КОРАТКА ПРА АЎТАРАЎ

**Апіне Ілга** — доктар філасофскіх навук, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута сацыялогіі і філасофіі Латвійскай акадэміі навук, член-карэспандэнт Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Рыга).

**Бальшакоў Сяргей** — намеснік старшыні Цюменскай абласной грамадскай арганізацыі “Нацыянальна-культурнае таварыства “Беларусь”, грамадскі дзеяч (Цюмень, Расія).

**Баркоўскі Алесь** — беларусіст, гісторык, крязнавец, выдавец (Якуцк, Расійская Федэрацыя).

**Барташ Валерый** — старшыня Севастопальскага таварыства беларусаў імя Максіма Багдановіча (Севастопаль, Украіна).

**Баршчэўская Ніна** — доктар філалогіі, выкладчык Варшаўскага ўніверсітэта.

**Баршчэўскі Аляксандр** — доктар габілітаваны, прафесар, загадчык кафедры Варшаўскага ўніверсітэта, правадзейны сябар Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Варшава).

**Бялаказовіч Базылі** — доктар габілітаваны, прафесар, загадчык кафедры Вармінска-Мазавецкага ўніверсітэта, член-карэспандэнт Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Ольштын, Польшча).

**Галуза Уладзімір** — кандыдат медыцынскіх навук, прэзідэнт Новасібірскай рэгіянальнай нацыянальна-культурнай аўтаноміі беларусаў (Новасібірск, Расія).

**Гапоненка Вольга** — кандыдат фізіка-матэматычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік Музея гісторыі НАН Беларусі (Мінск).

**Гарэцкі Радзім** — акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, старшыня Згуртавання беларусаў свету “Бацькаўшчына”, правадзейны сябра Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Мінск).

**Грыцкевіч Валянцін** — кандыдат медыцынскіх навук, дацэнт Санкт-Пецярбургскага інстытута культуры, грамадскі дзеяч (Санкт-Пецярбург, Расія).

**Гурская Юлія** — старшы выкладчык Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (Мінск).

**Дзямешка Уладзімір** — дацэнт, старшыня Вінніцкага абласнога зямляцтва беларусаў (Вінніца, Украіна).

**Екабсонс Эрыкс** — доктар гісторыі, начальнік аддзела публікацыі дакументаў Латышскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (Рыга).

- Жук-Грышкевіч Раіса** — доктар медыцыны, грамадскі дзеяч (Бэры, Канада).
- Ігнаценка Вячаслаў** — мастак (Кішыніў).
- Кавалёва Аляксандра** — кандыдат філалагічных навук, дацэнт Харкаўскага дзяржаўнага ўніверсітэта (Харкаў, Украіна).
- Кажан Віталь** — грамадскі дзеяч (Пенінгтон, ЗША).
- Казлоўская-Глагоўская Алена** — доктар філалогіі, дацэнт ўніверсітэтаў у Бела-стоку і Гданьску, грамадскі дзеяч (Гданьск, Польшча).
- Каляда-Смірноў Ірэна** — кіраўнік дабрачыннага фонду “Ethnic Voice of America” (Парма, ЗША).
- Капчык Пятрусь** — настаўнік, кіраўнік школьнага гурта беларускай культуры “Зорка Венера” (Ізяслаўль Хмяльніцкай вобл., Украіна).
- Карлюкевіч Алесь** — журналіст, галоўны рэдактар газеты “Чырвоная змена” (Мінск).
- Каўка Аляксей** — доктар філалагічных навук, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута сусветнай літаратуры Расійскай акадэміі навук (Масква).
- Котлярчук Андрэй** — кандыдат гістарычных навук, выкладчык Вышэйшай школы міліцыі (Бранск, Расія).
- Ляднёва Анфіса** — кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).
- Лялькоў Ігар** — старшы навуковы супрацоўнік Беларускага навукова-даследчага цэнтра электроннай дакументацыі, дактарант Універсітэта Парыж I – Пантэон – Сарбона (Мінск).
- Мілаш Леакадзія** — старшая настаўніца Беларускай сярэдняй школы імя Ф. Скарыны, грамадская дзеячка, публіцыст (Вільнюс).
- Міхальчанка Сяргей** — доктар гістарычных навук, прафесар Бранскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Р. Пятроўскага (Бранск, Расія).
- Міцкевіч Марыя** — навуковы супрацоўнік Цэнтра імя Ф. Скарыны, грамадская дзеячка (Мінск).
- Мурашка Лявон** — спявак, прэзідэнт Згуртавання беларускіх грамадскіх арганізацый у Літве (Вільнюс).
- Нарушэвіч Алена** — журналістка, грамадская дзеячка (Вентспілс, Латвія).
- Плыгаўка Лілея** — доктар філалогіі, загадчык кафедры Вільнюскага педагагічнага ўніверсітэта (Вільнюс).

**Прохарава Святлана** — доктар філалагічных навук, прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (Мінск).

**Рудакоў Алякс** — грамадскі дзеяч, педагог (Іркуцк, Расія).

**Смірнова Тамара** — доктар гістарычных навук (Санкт-Пецярбург, Расія).

**Сокалава Францішка** — доктар філалогіі, загадчык аддзела Славянскай бібліятэкі (Прага).

**Сулкоўскі Уладзімір** — прадпрымальнік, грамадскі дзеяч (Сыктыўкар, Расійская Федэрацыя).

**Сычэўскі Янка** — пасол Сейма, старшыня Галоўнага праўлення Беларускага грамадска-культурнага таварыства (Беласток, Польшча).

**Сяргеева Галіна** — кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).

**Фадзеева Тамара** — старшыня Яраслаўскай рэгіянальнай грамадскай арганізацыі руска-беларускай дружбы “Сяброўства” (Яраслаўль, Расія).

**Целеш Вячка** — грамадскі дзеяч, педагог, мастак (Рыга).

**Цімашэнка Барыс** — грамадскі дзеяч (Львоў, Украіна).

**Ціхаміраў Алякс** — кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).

**Шыдлоўскі Кастусь** — дырэктар Браслаўскага гісторыка-краязнаўчага музея (Браслаў, Беларусь).

**Яновіч Сакрат** — пісьменнік, грамадскі дзеяч (Крынкі, Польшча).

---

# ЗМЕСТ

## АГУЛЬНЫЯ, ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПЫТАННІ

<b>Вольга Гапоненка</b> (Мінск) Навуковая эліта беларускай дыяспары: адметныя рысы і асаблівасці вывучэння .....	5
<b>Радзiм Гарэцкі</b> (Мінск) У імя свайго і іншых народаў .....	16
<b>Вячаслаў Ігнаценка</b> (Кішынёў) Беларускі мастак у іншанацыянальным асяроддзі .....	21
<b>Анфіса Ляднёва</b> (Мінск) Беларускае замежжа: развіццё нацыянальнай школы .....	23
<b>Святлана Прохарава, Юлія Гурская</b> (Мінск) Мова беларускага друку ў краінах Балтыі .....	27
<b>Галіна Сяргеева</b> (Мінск) Беларуская супольнасць на постсавецкай прасторы: праблемы выжывання і перспектывы развіцця .....	34

## БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА ЛАТВІЯ

<b>Илга Апинe</b> (Рига) Место белорусов Латвии в ряду других народов .....	43
<b>Эрик Екабсонс</b> (Рига) Белорусы в Латвии в 1918–1940 годах .....	47
<b>Алена Нарушэвіч</b> (Вентспілс, Латвія) Беларусы Латвіі — удзельнікі працэсаў інтэграцыі грамадства (на прыкладзе горада Вентспілса) .....	71
<b>Вячка Целеш</b> (Рыга) Беларуская школа ў Латвіі: мінулае і сучаснае .....	78
<b>Канстанцін Шыдлоўскі</b> (Браслаў, Беларусь) .....	82
Дапамога беларуса з Латвіі кразьнаўчачаму музею ў Браславе .....	82

## БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА ЛІТВА

- Леакадзія Мілаш** (Вільнюс)  
У шматгалосці Вільні гучыць мая родная мова ..... 84
- Лявон Мурашка** (Вільнюс)  
Беларуская прысутнасць ў Літве ..... 87
- Лілея Плыгаўка** (Вільнюс)  
Універсітэцкі асяродак беларусістыкі ў Літве ..... 95

## БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА Польшча

- Bazyli Białokozowicz** (Olsztyn, Polska)  
Mała Ojczyzna i korzenie tożsamości w twórczości Heleny Aniszewskiej  
(na podstawie wierszy i opowiadań) ..... 99
- Helena Kozłowska-Głogowska** (Gdańsk, Polska)  
Nieznany los: polski okres życia Józefa Farbotki ..... 107
- Янка Сычэўскі** (Беласток, Польшча)  
Узел Беларускага грамадска-культурнага таварыства ў цывілізацыйным  
дыялогу культур беларуска-польскага памежжа ..... 113
- Сакрат Яновіч** (Крынкі, Польшча)  
Польская беларуская літаратура ..... 118

## БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА РАСІЙСКАЯ ФЕДЭРАЦЫЯ

- Сяргей Бальшакоў** (Цюмень, Расія)  
Цюменская «Беларусь»: учора, сёння, заўтра ..... 124
- Алесь Баркоўскі** (Якуцк, Расійская Федэрацыя)  
Якуцкія матэрыялы аб рэпрэсаваных беларусах ..... 128
- Уладзімір Галуза** (Новасібірск, Расія)  
Чатыры стагоддзі ўдзелу беларускай дыяспары  
ў фарміраванні соцыума Сібіры ..... 132
- Валентин Грицкевич** (Санкт-Петербург, Россия)  
Проблемы белорусских диаспоральных  
обществ в России ..... 140



<b>Алесь Карлюкевіч</b> (Мінск)	
Рускія літаратары XIX – пачатку XX ст. — ураджэнцы сучаснай Магілёўскай вобласці .....	146
<b>Аляксей Каўка</b> (Масква)	
Мікалай Улашчык як постаць беларускага замежжа: старонка з гісторыі дыяспары ў Маскве .....	150
<b>Андрэй Котлярчук</b> (Бранск, Расія) .....	160
На сумежжы трох славянскіх культур: беларусы Бранскага краю .....	160
<b>Алег Рудакоў</b> (Іркуцк, Расія) .....	167
Беларуская дыяспара ў Іркуцкай вобласці: узроўні цікавасці да праблемы аб’яднання .....	167
<b>Тамара Смирнова</b> (Санкт-Петербург, Россия)	
Белорусы в довоенном Петербурге .....	176
<b>Виктор Сулковский</b> (Сыктывкар, Российская Федерация) .....	192
Экономические основы деятельности диаспор .....	192
<b>Тамара Фадзеева</b> (Яраслаўль, Расія) .....	197
Роля беларусаў Яраслаўскай вобласці ў развіцці і ўмацаванні міжнацыянальных адносін .....	197

## **БЛІЗКАЕ СУМЕЖЖА УКРАЇНА**

<b>Валерый Баргаш</b> (Севастопаль, Украіна) .....	200
Беларусы ў Севастопалі .....	200
<b>Уладзімір Дзямешка</b> (Вінніца, Украіна) .....	202
Узаемадзеянне Вінніцкага зямляцтва беларусаў з іншымі нацыянальнымі меншасцямі .....	202
<b>Олександра Ковальова</b> (Харків, Украіна)	
Двомовнасць і поэтычна творчасць (на матэрыялі поэзіі Майі Львовіч) .....	204
<b>Пятрусь Капчык</b> (Ізяслаў, Украіна)	
Шляхі задавальнення адукацыйных патрэб беларускай дыяспары .....	208

<b>Барыс Цімашэнка</b> (Львоў, Украіна)	
Сцяжынкамі да крыніц:	
З вопыту дзейнасці Львоўскага нацыянальна-культурнага таварыства «Белая Русь» імя Ф. Скарыны .....	212

## **ДАЛЁКАЕ ЗАМЕЖЖА**

<b>Ніна Баршчэўская</b> (Варшава) .....	219
Эміграцыйная газета «Бацькаўшчына»	
ў абароне беларускае мовы .....	219
<b>Аляксандр Баршчэўскі</b> (Варшава) .....	228
Беларускія пісьменнікі на старонках	
эміграцыйнага часопіса «Моладзь» .....	228
<b>Раіса Жук-Грышкевіч</b> (Бэры, Канада)	
Творы ўздому людскога духу й творчай энэргіі —	
праявы цывілізацыі .....	240
<b>Вігаль Кажан</b> (Пэнінгтон, ЗША)	
Жыццянiс амерыканскага беларуса .....	245
<b>Ірена Коляда-Смирнов</b> (Парма, США)	
Родасловная Коляд (Коленд), пражывавшых в Новогрудском уезде,	
проживающих нынче на родине и в эмиграции .....	259
<b>Ігар Лялькоў</b> (Мінск) .....	270
Спроба аб'яднання беларускай эміграцыі ў Францыі	
ў канцы 1940-х – пачатку 1950-х гг. ....	270
<b>Сергей Михальченко</b> (Брянск, Россия)	
Неопубликованные воспоминания Виды Ляцкой .....	275
<b>Марыя Міцкевіч</b> (Мінск)	
Рэлігійны элемент у творчасці Якуба Коласа	
паводле эміграцыйных выданняў і перадач Радыё Ватыкана .....	277
<b>Францішка Сокалава</b> (Прага)	
Ларыса Геніюш і Прага:	
некалькі штрыхоў да гісторыі беларускай эміграцыі ў Чэхіі .....	285

<b>Алесь Ціхаміраў</b> (Мінск) Канцэпцыі знешнепалітычнай арыентацыі беларускага замежжа (1921–1925) .....	292
<b>КОРАТКА ПРА АЎТАРАЎ</b> .....	302

БЕЛАРУСКАЯ  
ДЫЯСПАРА  
ЯК ПАСРЭДНІЦА  
ў ДЫЯЛОГУ  
ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ



ЛІТАРАТУРА-  
ЗНАЎСТВА,  
СКАРЫНА-  
ЗНАЎСТВА



ХРЫСЦІЯНСТВА  
І БЕЛАРУСКАЯ  
КУЛЬТУРА



ГІСТОРЫЯ,  
КУЛЬТУРАЛОГІЯ,  
МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА



МОВАЗНАЎСТВА



НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ  
ПЫТАННІ,  
ДЗЯРЖАЎНАЕ  
БУДАЎНІЦТВА



Б 43

**Беларуская дыяспара як пасрэдніца ў дыялогу цывілізацый:** Матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» (Мінск, 21-25 мая, 4-7 снеж. 2000 г.) / Уклад. Т. Пятровіч; рэдкал.: А. Мальдзіс (гал. рэд.) і інш. — Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 2001. — 312 с. — (Беларусіка = Albaruthenica; Кн. 17)

ISBN 985-6638-15-1.

У зборнік уключаны даклады і паведамленні, прачытаныя на аднайменнай секцыі другой сесіі III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый». Матэрыялы маюць цікавасць як для прадстаўнікоў беларускай дыяспары, так і беларускіх вучоных, настаўнікаў, студэнтаў, краязнаўцаў.

УДК 008(476)+325.2(100-87)(=826)(091)(043.2)

ББК 71 (4Бей)

Навуковае выданне

**БЕЛАРУСКА**  
**ALBARUTHENICA**  
Кніга 17

**БЕЛАРУСКАЯ ДЫЯСПАРА ЯК ПАСРЭДНІЦА  
Ў ДЫЯЛОГУ ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ**

Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў  
«Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый»  
(Мінск, 21-25 мая, 4-7 снежня 2000 г.)

На беларускай, польскай, рускай, украінскай мовах.

Набор і вёрстка выкананы на камп'ютэрах Цэнтра імя Ф. Скарыны  
Падрыхтоўка тэкстаў *Т. Пятровіч*. Вёрстка *Я. Мальдзіс*. Рэдактар *Н. Давыдзенка*.

Здадзена ў набор 11.12.2000. Падпісана ў друк 10.02.2001.  
Фармат 60x90 <sup>1</sup>/<sub>16</sub>. Папера афсетная. Гарнітура Таймс.  
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 19,5. Ул.-выд. арк. 19,8.  
Тыраж 300 экз. Заказ 17.

Падаткавая льгота — Агульнадзяржаўны класіфікатар  
Рэспублікі Беларусь АК РБ 007-98 ч. 1 код 22.11.20.600.

МГА “Беларускі кнігазбор”.  
Ліцэнзія ЛВ № 105 ад 31.12.1997 г.  
220034, Мінск, вул. Фрунзе, 5.

Надрукавана з дыяпазітываў рэдакцыі ТАА “Юніпол”.  
Ліцэнзія ЛП № 210 ад 5.01.1998 г.  
220039, Мінск, Караткевіча, 7а.